

PETA PREKOMORSKA BRIGADA

25-IV

JOŽE ŠMIT
RADO BORDON
ALBERT KLUN

**PETA
PREKOMORSKA
BRIGADA**

KNJIŽNICA
NOV IN POS

KNJIŽNICA NOV IN POS 25-IV

JOŽE ŠMIT – RADO BORDON – ALBERT KLUN

PETA
PREKOMORSKA BRIGADA
IVANA TURŠIČA – IZTOKA

NOVA GORICA 1969

*Spominu padlih borcev in bozk
5. prekomorske brigade*

Narodni heroj Ivan Turšič-Iztok, po katerem nosi 5. prekomorska brigada svoje ime

Ivan Turšič se je rodil 29. septembra 1922 na Rakeku v kmečki družini in je bil vse do leta 1941, ko se je pridružil narodnoosvobodilnemu gibanju, kmet. Že marca 1942 je odšel z bataljonom Primorskega odreda v Slovensko primorje. Bil je eden prvih partizanov na Notranjskem. Zaradi svoje velike hrabrosti je hitro napredoval. Bil je najprej politični komisar čete, nato obveščevalni oficir bataljona, zatem pa politični komisar 1. primorske brigade »Simona Gregorčiča«. Njegova hrabrost in organizacijska sposobnost sta se zlasti izkazali v bojih na Krasu. Zato je bil postavljen za komandanta 19. brigade »Srečka Kosovega«, s katero je izbojeval sijajne zmage. Odločilno je sodeloval pri organiziranju 9. korpusa NOVJ na Primorskem. Sprva je bil načelnik štaba 31. divizije, pozneje pa komandant 30. divizije. Čeprav je bil večkrat hudo ranjen, ni nikoli hotel oditi v zaledje. Na Primorskem slovi kot eden najhrabrejših in najzmožnejših vojaških voditeljev, še posebej pa zaradi očetovske skrbi, kakršno je izkazoval svojim borcem. Padel je 29. julija 1944 pri Lokvah, 20. decembra 1951 je bil proglašen za narodnega heroja.

JOŽE ŠMIT — RADO BORDON — ALBERT KLUN

5. PREKOMORSKA BRIGADA

UYOD

Zgodovina Pete prekomorske brigade ; e pred leti izšla kot kratek oris v knjigi, ki nam je pod skupnim naslovom »Prekomorci« predstavila tudi druge prekomorske enote* Seveda so lahko »Prekomorci« le nakazali še neobdelano tematiko in predvsem samo v skopih obrisih poudarili velik prispevek, ki so ga prekomorske enote dale za os 'oboditev in socialni prerod slovenskega ljudstva in vseh jugoslovanskih narodov.

Sorazmeroma kratko poglavje o 5. prekomorski brigadi v navedeni knjigi ni bilo dosti več kakor bežen poskus »postaviti stvari na svoje mesto«, oziroma sploh spregovoriti o vprašanju, katerega načenanje bi se nekaj let prej lahko zdelo neprimerno, češ: V nemški, v Hitlerjevi vojski so bili, zakaj pa niso šli v partizane? Za obširnejši prikaz tudi ni bilo na voljo dovolj podatkov. Marsikaj se ; e pozabilo in izgubilo, večkrat tildi hoté, kajti življenje je zahtevalo predvsem pogled v sedanost.

Priznati je slednjič treba, da ni bilo lahko najti pisca, ki bi se bil hotel soočiti z nekaterimi dejstvi v zvezi s tematiko te knjige.

Nedvnmno tudi še danes manjka mnogo podrobnosti, in gotovo smo tudi še danes premalo odmaknjeni od tega dogajanja, da bi bili zmožni popolnoma objektivne zgodovinske presoje vprašanj, ki smo jih desetletja obravnavali aktivistično, pristransko, pač na ljubo takšnih ali drugačnih teoretičnih predpostavk.

Prehod v čas pooštrene družbene ekonomike, v čas življenjske logike nam torej ne samo dovoljuje stvarnejši pogled v preteklost, ampak nam ga tudi postavlja kot življenjski imperativ.

Dogajanje v času druge svetovne vojne in našega osvobodilnega boja se nam danes kaže v nekaterih stvareh v precéj dru-

* »Prekomorci. Oris zgodovine prekomorskih brigad in drugih prekomorskih enot NOVJ« (Ljubljana 1965),

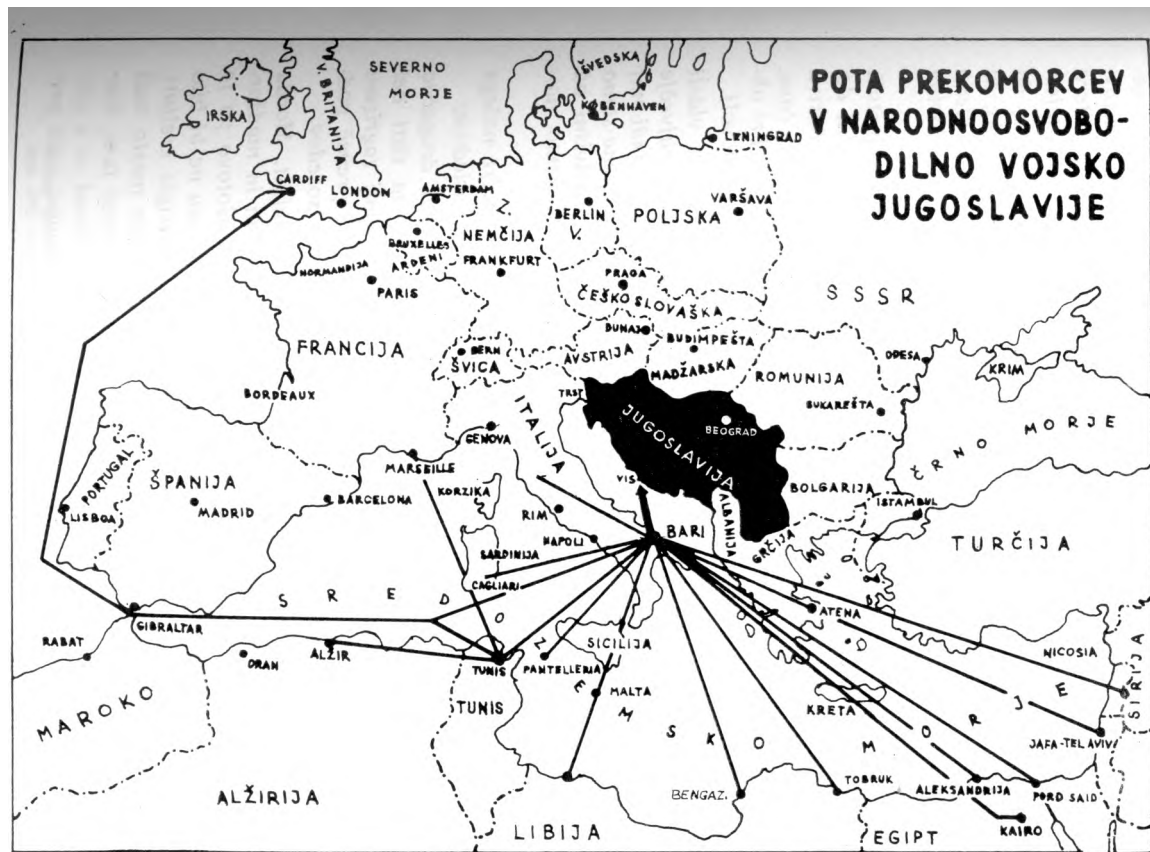
gačni luči, predvsem pa se nam predstavlja bolj in bolj v celoti, kot splet mnogih silnic v življenju pokrajin in ljudi v teh pokrajinah, kot produkt konkretnih življenjskih situacij, a vendar v bistvu kot eno samo hotenje: biti svoboden, iiveti kot človek zase in za svoj rod, za boljšo prihodnost svojega naroda in vsega človeštva.

Zgodovino 5. prekomorske brigade smo v navedenem orisu prikazali predvsem kot usodo koroških, gorenjskih in štajerskih kmečkih fantov, ki so se kot bivši vojaški prebežniki na novi zahodni fronti slednjič združili v narodnoosvobodilno brigado in zatem krepko posegli v zadnje osvobodilne boje. Danes lahko ta prikaz na podlagi obširnega seznama padlih in preživelih borcev dopolnimo in hkrati opozorimo na velik delež, ki so ga v te) brigadi, potem ko se je dokončno organizirala na naših tleh, imeli tudi mladi fantje iz Primorske. V resnici so ti fantie sestavljali četrtno brigadnega moštva in prav kakor koroški, gorenjski in štajerski borci so tudi oni ob dvanajsti uri dali osvobodilnemu boju vse, kar so zmogla njihova domoljubna srca in krepka mlada telesa.

Vendar se pričujoča zgodovina ne bo podrobne je ukvarjala z njihovo potjo v brigado, pač preprosto zato, ker je bila obšimo ob delana že v drugih delih o prekomorskih enotah. Ta dela takisto izčrpno obravnavajo življenje primorskih Slovencev pod Italijo, njihovo trpljenje v taboriščih in kazenskih bataljonih ter v okupatorjevih osvajalnih vojaških enotah, njihova dejanja in odločitve v najusodnejših trenut kih.

Pač pa moramo v knjigi, kakršna je naša, obširneje spregovoriti o usodi koroških, gorenjskih in štajerskih borcev 5. prekomorske brigade, ki so imeli pred prisilno mobilizacijo in po njej opraviti z nemškim okupatorjem in so se tudi za odhod v brigado odločali v drugačnih okoliščinah.

Njihova usoda je še vse premalo pojašnjena, a vendar so sestavljali večino brigadnega moštva in se tudi zgodovina brigade začenja prav z njimi, daleč od domovine, v razmerah, ko sprva ni bilo gotovo, ali se bo brigada postavila na stran osvobodilnega gibanja na domačili tleh, ali pa se bo kot enota bivše jugoslovanske vojske bila na tujih bojiščih in za tuf račun, prav kakor bi se morali njeni borci le nekaj mesecev prej bojevati v sestavi Hitlerjevih armad v Franciji.

In če že uvodoma beino analiziramo sestavo brigade še naprej, moramo opozoriti, da so polovico njenega moštva sestavljali štajerski fantje. Tu pa se odpira vrsta vprašanj, na katera skušamo v prvem delu te knjige odgovoriti nekoliko obširneje.

Vsi trije avtorji pričujoče knjige pa se seveda zavedajo, da niso poklicni zgodovinarji, se pravi sistemati, znanstveniki, ki devajo zbrane podatke na sita in rešeta, da bi dobili samó kleno zrnje. Sicer pa jim niti ni šlo za suhoparne podatke. Zgodovina brigade bi se kaj lahko začela tudi takole:

Priobčujemo seznam borcev 5. prekomorske brigade, mrtvih in preživelih. Bili so italijanski ali nemški vojaki in prisilni delavci, taboriščniki in izgnanci, vendar so jih domoljubna čustva slednjič zbrala v partizanski brigadi, ki se je sicer malo časa, a junaško bojevala za svobodo in družbeno preosnovo... Pri obravnavanju svetovnega dogajanja v celoti bi bilo to že dovolj.

A hoteli smo več. Želeli smo, da bi preživeli borci videli v tej knjigi sebe in svoja dejanja, prepričani, da gre za največje doživetje v njihovem življenju. In slednjič, tudi naši mladi naj bi ob tem videli, kako človeške odločitve niso vselej odvisne samo od volje in želja posameznikov, marveč da smo vsi odvisni od splošnih dogajanj v svetu in da je pri vsem, kar počnemo, najpomembnejše prizadevanje za resnico in pravico.

Če bi sedaj skušali razviti pred bralci knjige nacrt našega pisanja, naj povemo, da želimo prikazati predvsem naslednje:

Obrobne slovenske pokrajine so doživljale čisto drugačno usodo kot pokrajine, ki so se neposredno vezale na tišči del Slovenije, ki so mu priznavali slavenstvo tudi najbolj zagrizeni nasprotniki malega slovenskega naroda. Bile so vse preveč področje apetitov nemških, italijanskih in madžarskih sosedov.

Seveda ne mislimo segati tako daleč v preteklost. Morda lahko upamo, da je bil poskus nemških, italijanskih in madžarskih potujčevalcev v minuli svetovni vojni zadnji. Gotovo pa je bil doslej najnevarnejši in lahko bi bil usoden, če mu ne bi bilo osvobodilno gibanje vsega slovenskega naroda postriglo kreljuti. V tem osvobodilnem gibanju si je pridobila častno mesto tudi 5. prekomorska brigada, ki ni nastajala doma, marveč turn, kjer bi bil kaj takega nasprotnik lahko najmanj pričakoval — v njegovih lastnih vrstah. Tu se namreč pričenja zgodovina vseh prekomorskih enot.

PESEM PETE PREKOMORSKE BRIGADE

**Peto slovensko brigado
čez morje privedla je pot,
v njej smo združili za borbo
mi Slovenci se od vsepovsod.**

**Čuli smo klic domovine,
ljubezen nas žene nazaj ,
domov, kjer nam zibel je tekla,
naša borba povedi nas zdaj!**

**Mi terjamo našo pravico,
gorje mu, kdor nam jo krati,
naša je zemlja slovenska
in borci slovenski smo mi.**

**Naprej, vsi v boj za svobodo,
nikogar ne plaši naj smrt,
hlapčevstva, sužnosti strašne
poslednji okov naj bo strtl**

Jože Šmit

P? ?nResem Prekomorske brigade. Besedilo pesmi je v začetku leta 1945 napisal Jože šmit, uglasil pa ga je Filip Bernard (fotokopija izvimega tipkopisa)

Peta prekomorska brigada je bila med njimi najštevitnejša, najbolje opremljena, po svoji narodnostni sestavi edina čisto slovenska prekomorska brigada. Vojaških operacij ta brigada ni imela veliko, a tište, ki jih je izvedla, so bile opravljene v kritičnih fazah in težkih situacijah.

Spričo teh posebnosti in razpoložljivega gradiva o 5. prekomorski brigadi so gotovo najpomembnejša naslednja razdobja: zbiranje in organiziranje prostovoljcev v Angliji, Franciji in Italiji ter njihova povezava z bazo NOV Jugoslavije v Bariju, dokončno formiranje brigade v Gravini in Splitu, vojaško in politično utrjevanje brigade, gibanje in boji brigade od njenega razformiranja ter, zatem, sodelovanje njenih borcev v starih slovenskih narodnoosvobodilnih brigadah.

Poskušali smo stvarno, a s človeško prizadetostjo prikazati zgodovino skoraj najmlajše in hkrati številčno najmočnejše slovenske narodnoosvobodilne brigade (mlajša od nje je bila le še 1. slovenska gradbena brigada, ustanovljena 28. aprila 1945) ter ji določiti mesto v celotnem osvobodilnem gibanju.

Avtorji

J O Ž E Š M I T

I Z V O R B O R C E V
I N N A S T A N E K B R I G A D E

DEDIŠČINA STARE JUGOSLAVIJE

Ustamovitev skupne države jugoslovanskih narodov konec leta 1918 je bila velik, prelomni dogodek v njihovi zgodovini. Združitev v skupni državi jim je prinesla marsikaj dobrega, ni pa bila izvedena na demokratičen način, saj pri ustanovitvi Jugoslavije nišo sodelovali pravi ljudski predstavniki, niti niso pri tem upoštevali koristi delovnih ljudi. V novi državi je vlada-joči razred nenehno uveljavljal politiko socialnega izkoriščanja. Ln nacionalnega zatiranja.

Sestavljena iz predelov, ki so dotlej pripadali raznim držav-
nim tvorbam in bili na različni gospodarski ravni, je stara Jugo-
slavija ostala ves čas, od ustanovit ve do zloma aprila 1941, go-
spodarsko zaostala država z zaostalim kmetijstvom in nerazvito
industrijo. Vladajočemu razredu ni šio za to, da jo gospodarsko
dvigne, temveč za to, da si z izkoriščanjem delovnih ljudi zagotovi
čim boljši gmotni položaj.

Pri izkoriščanju naravnih bogastev dežele in delovnih ljudi
so domačim kapitalistom pomagali tudi tuji. Zato je bilo
razumljivo, da so v stari Jugoslaviji ves čas vladala oštra
socialna nasprotja, ki so se izražala v nenehnem ljudskem neza-
dovoljstvu, številnih stawkah, demonstracijah itd. Vladajoči raz-
red je na to odgovarjal s silo, z raznovrstnim nasiljem. Ves čas
je preganjal napredne elemente, ki so si prizadevali za izboljšanje
gmotnih razmer delovnega ljudstva, zlasti pa za odpravo social-
nih krivic, za odpravo izkoriščanja človeka po človeku.

Zlasti je bilo nasilje vladajočega razreda naperjeno proti ko-
munistični partiji Jugoslavije kot edini revolucionarni delavski
stranki, ki si je že kmalu po svoji ustanovitvi priborila velik ugled
med množicami in je nato miso mogli zlomiti niti zloglasna »Ob-

Znana« in »Zakon o zaščiti države«, niti silno zasledovanje in proganjanje. Potem ko je preživela otroške bolezni mlade revolucionarne stranke, prebila obdobja notranjih frakcijskih bojev, se dokopala do pravih sitališč glede nacionainega in drugih vprašanj, se je proti koncu tridesetih let pod Titovim vodstvom razvila v monolitno in močno revolucionarno delavsko stranko, ki je bila ob zlomu stare Jugoslavije sposobna voditi jugoslovanske narode v neizprosno oborožen boj proti okupatorju in njihovim podreptnikom, v boj za socialno in narodno osvoboditev.

Podobno kot soocialna so staro Jugoslavijo razjedala tudi nacionalna nasprotja. Že pri ustanovitvi skupne države je velikosrbska buržoazija postavila kot svojo brezpogojno zahtevo in pogoj za združitev centralistično ureditev nove države, ker ji je ta kljub slabšemu gospodarskemu položaju zagotavljala politično oblast in s tem itudi dober gmotni položaj. V imenu dozdevne nacionalne enotnosti (tako imenovanoga naroda treh imen (srbsko-hrvatsko-slovonskega) je velikosrbska buržoazija uvedla svojo hegemonijo in se ji ni odrekla ves čas obstoja stare Jugoslavije. Proti tej hegemoniji se je dvajset let bojevala hrvatska buržoazija — seveda predvsem s pozicij svojih razrednih koristi, in je v tem boju bila občasno deležna tud i pomoči dela slovenske buržoazije.

Obstoj čmogorskega in makedonskega naroda so v glavnem zanikali, in neurejen je bil tudi položaj narodnih manjšin. Zato je razumljivo, da so staro Jugoslavijo močno pretresala nacionalna nasprotja, ki jiih vladajoči razred ni bil zmožen resiti in so se njihove negativne posledice dzkazovale tudi po razpadu stare Jugoslavije. Reševanje nekaterih problemov med najmočnejšima buržoazijama v državi, tj. srbsko in hrvaško, konec tridesetih let, je bilo samo delno in je morda začasno omililo nasprotja, ni jih pa moglo niti odpraviti niti bistveno izboljšati položaja hrvatskega naroda, še manj pa seveda položaja drugih jugoslovanskih narodov. Zato je bilo tudi nerešeno nacionalno vprašanje eden od vzrokov za tako nagel razpad stare Jugoslavije.

Gospodarsko zaostala, skoraj polkolonialna država z ostrimi socialnimi in nacionalnimi nasprotji, je Jugoslavija v zapletenih mednarodnih odnos ih vadila nestanovitno zunanjo pohtiko. Dolgo časa je bila tradicionalno povezana zlasti s Francijo in tudi z drugimi državama velike an tante, bila je tudi članica male antante, ki sta jo ustanovili s češkoslovaško, medtem ko sta jo z

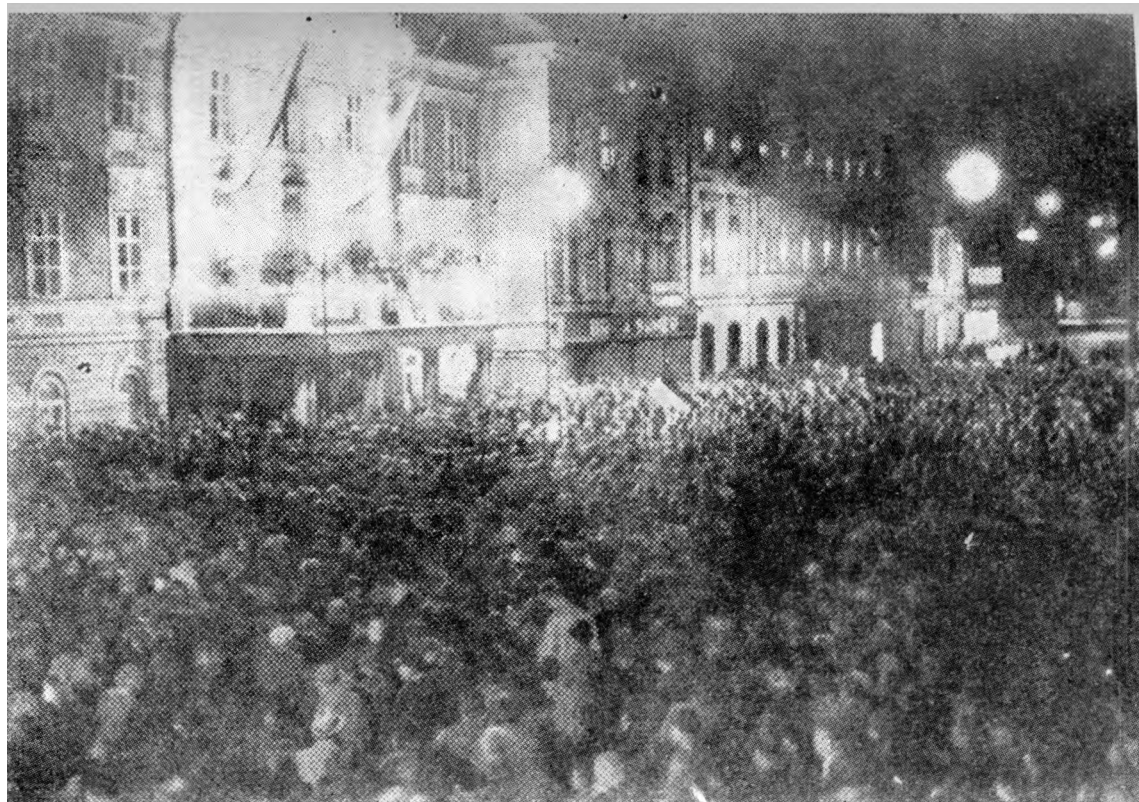
SLOVENCIM ZDRUŽIMO IN BRANIMO SE!

Razglednica, s katero je KPS takoj po priključitvi Avstrije k nemškemu rajhu (11. marca 1938) opozorila Slovence na nacistično in fašistično nevarnost (fotokopija izvirnika)

nekaterimi sosednjimi državami vezala t.i. balkanska zveza in porne je t. i. balkanski pakt. Pod vplivom čedalje globljih nasprotij med velesilama in križanja njihovih interesov na Balkanu ter pod pritiskom natranje političnih in še posebej gospodarskih težav, je jugoslovanski režim v svoji zunanji politiki začel sredi tridesetih let čedalje bolj oklevati. To je s povečanjem nemškega pritiska privedlo do čedalje tesnejšega povezovanja Jugoslavije s fašističnimi silami. Zlasti vladi Milana Stojadinovića so prijateljski odnosi s fašističnimi silami pomenili dejavnik zunanjepolitične utrditve svojega režima. Zato je rahljala zveze z državami male antante in se zlasti gospodarsko začela močno naslanjati na nacistično Nemčijo ter izboljševati politične odnose s fašistično Italijo. Sprijaznila se je z nacistično okupacijo Avstrije in fašistično okupacijo Albanije in končno zapustila svojega dolgoletnega prijatelja Čehoslovaško.

Po padcu Stojadinovićeve vlade je Jugoslavija sicer obdržala dobre odnose z Nemčijo, zelo pa so se poslabšali njeni odnosi z Italijo. Potem ko so si Nemčija, Italija itti nekaj pozneje še Japonska razdelile vplivna območja, je Jugoslavija postala vpldno območje Italije, razen nekaterih slovenskih predelov. Italija se je začela pripravljati na napad na Jugoslavijo, računajoč pri tem na separatistične težnje dela hrvatske buržoazije. Vendar do že natanko zamišljenega napada ni prišlo, ker je Hitler pritegnil Italijo v vojno proti Franciji in Veliki Britaniji, ter je začel odvrčati Italijo od nameravanega napada na Jugoslavijo, v kateri si je bil že zagotovil uresničanje svojih gospodarskih interesov. Namesto Jugoslavije je Italija konec oktobra 1940 napadla Grčijo, hkrati pa se je vedno bolj podaljševala njena vojna v severni Afriki. Je pa italijanska vojska z južne in jugozahodne strani še naprej blokirala Jugoslavijo.

Jugoslavija, ki jo je njena nenačelna politika konec tridesetih let izolirala od njenih dotedanjih zaveznikov na zahodu in ki več kat dve desetletji ni hotela imeti niti normalnih odnosov s Sovjetsko zvezo, se je v začetku štiridesetih let znašla tudi na severni in severozahodni strani popolnoma obkoljena od nacistične Nemčije ali njenih satelitov. Nacistična Nemčija, ki si je od pomladi 1938 do pomladi 1940 podjarmila že mnoge evropske države, si je po Hitlerjevem sklepu, da čez nekaj mesecev, tj. sredi maja 1941, napade Sovjetsko zvezo, prizadevala, da si zato s pristopom balkanskih držav k trojnemu paktu zavaruje zaledje in da si

Množične demonstracije v Celju 27. marca 1941 proti vstopu Jugoslavije v zvezo s Hitlerjevo Nemčijo in Mussolinijevo Italijo

hkrati preko teh držav odpre pot do Grčije in nudi pomoč Mussolinjevi Italiji, katere agresijo je loanil žilavi odpor grške armade. Potem ko so že Madžarska, Romunija in Bolgarija pristopile k trojnemu paktu, je prišla na vrsto še Jugoslavija. V njenem imenu sta to storila ministrski predsednik Dragiša Cvetković in zunanji ministar Aleksandar Cincar-Marković. Ta za jugoslovansko vlado vsekakor najsramatnejši dogodek, je toil 25. marca 1941 v dvorcu »Belvedere« na Dunaju. To dejanje pa je pomenilo tudi začetek konca stare Jugoslavije.¹⁾

Toda prisitop Jugoslavije k trojnemu paktu je ostal samo na papirju. Jugoslovanske svobodoljubne množice so 27. marca 1941 s silnimi demonstracijami vrgle vlado Dragiša Cvetkovića, ker je podpisala pristop. Nova vlada generala Dušana Simovića pristopa ni preklicala, pač pa je skušala Hitlerja potolažiti. Toda Hitler se je že odločil: sklenil je razbiti Jugoslavijo.

Sledilo je bombardiranje Beograda in 6. aprila 1941 so nemške in italijanske divizije brez napovedi vdrie v Jugoslavijo. Čez nekaj dni so jim sledile še madžarske. Pred svetovno javnostjo se je Hitler »opravičl« z izgovorom, da je Jugoslavijo moral napasti, da bi tako prekržail račune angleškim četam v Grčiji. Le-ta se je, kot je znano, hrabro upirala fašistični Italiji, tako da je Hitler moral pomagati svojemu zavezniku Mussoliniju.

Sovražne operacije so se, kot rečeno, začele z bombardiranjem Beograda, kopne sile pa so vdrie iz sosednjih držav. Iz Bolgarije je 12. nemška armada pod poveljstvom generalfeldmaršala Wilhelma Lista z nenadnim šunkom prodrla proti Nišu in dalje proti Skopju na eno in proti Beogradu na drugo stran. Enako so proti Beogradu prodirale nemške čete iz Romunije in Madžarske. Druga nemška armada pod poveljstvom generalfeldmaršala Maximilliana von Weichsa je s tremi armadnimi zbori prodirala čez slovensko in hrvatsko mejo, iz Avstrije in Madžarske. Glavni smeri njihovega prodiranja sta bili Zagreb in Bosna. In ko je jugoslovanska vojska skoraj že vsa razpadla, je 11. aprila začela vdirati v državo še italijanska vojska, ki je zasedla zahodni del Slovenije z Ljubljano, Hrvatsko primorje, Gorski Kotar, Dalmacijo in Čmoro.

¹⁾ Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije. Ljubljana 1963. M. Mikuž: Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917—1941. Ljubljana 1965. D. Biber: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941. Ljubljana 1906 (navajam: Biber, Nacizem in Nemci).

Nagel ipropad Jugoslavije in njene vojske je vse presenetil, ljudske množice pa zelo razočarat. Zgrešena notranja in zunanja politika, slaba organiziranost vojske in prepozna mobilizacija, predvsem pa to, da se tudi nova, Simavičeva vlada ni takoj naslonila na ljudstvo, marveč se je še skušala pomiriti s Hitlerjem, pa še pomanjkanje prave vojne taktike, kar je med drugimi kritizira! v svojih spominih Winston Churchill, beg in neorientiranost vlade, ko bi morala ukrepati, vse to je pnivedlo do tega, da je bila že 17. aprila 1941 podpisana kapitulacija, ki je prinesla konec jugoslovanske države.

A še preden je jugoslovanska vojska kapitulirala, je bil 12. aprila sprejet sklep o razdelitvi jugoslovanskih ozemelj med zmagovalce. Hitlerjeva Nemčija si je prilasitila Gorenjsko in Štajersko ter Mežiško dolino in del Dolenjske, Italija je dobila »Ljubljansko pokrajino«, z Ljubljano, del Hrvatskega primorja, dele Dalmacije in otoke, Crno goro, ki so si jo nameravali narediti za vazalno državo, ter Kosovo in Metohijo, ki ju je priključila »svoji« veliki Albaniji.

Makedonije in obmejno Srbijo so dobili Bolgari, Bačko, Baranjo, Medžmurje in Prekmurje Madžari, okrnjeno Hrvatsko brez velikega dela Dalmacije — ter vso Bosno in Hercegovino je dobil zloglasni ustaški kolovodja Ante Pavelić kot Nezavisno državo Hrvatsko, Srbijo pa so si takisto pridržali Nemci; pozneje so ji sicer dali lutkovno vlado, vendar so ji bolj ali manj vladali in jo izkoriščali sami.²⁾

Slovenskemu ljudstvu in zlasti mladini je gotovo v čast, da je skušala preprečiti vdor nemškemu napadalcu. Ne samo v Ljubljani, tudi v obmejnih krajih so se zbirali prostovoljci in hiteli na pomoč rednemu vojaštvu. A prav to je odpovedalo, predvsem pod vplivom močne sovražee propagande in zlasiti dezorientirano sta, kakršno so z izmišljenimi poročili o napredovanju nemških armad širili med vojsko peto ko Ion aši, večkrat sami oficirji, ki so razpuščali svoje enote ter uničevali orožje in obrambne naprave.

Le tu in tam je prišlo do odpora, ki je bil bolj epizoda kot stanje. In ko je bila šibka bojna črta na meji razbita in je sovražnik vdrl v obmejna mesta in trge, je prav po zaslugi Nemcev

²⁾ Oslobojilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945. I. knjiga. Beograd 1957. M. Mikuž: Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. I. knjiga. Ljubljana 1960, str. 25—52 (navajam: Mikuž, Pregled zgodovine NOB). Bioer: Nacizem in Nemci, str. 211—267.

Nernška vojska vkoraka 10. aprila 1941 v Sloveni Gradec

Podpis brezpogojne kapitulacije jugoslovanske vojske v Beogradu 17. aprila 1941

in petokolonašev doživljal slavnostne sprejeme, kakor bi resnično prihajali osvoboditelji, da ne morilci slovenskega naroda, kot se je kmalu pokazalo.

Seveda si moramo ob tem pogledati, kaj so v teh kritičnih časih počeli slovenski politiki. Ko so Nemci 6. aprila 1941 začeli vojno z Jugoslavijo, je ban dr. Marko Natlačen sklical v Ljubljani zastopnike vseh slovenskih meščanskih strank, da bi ustanovili Narodni svet, preko katerega bi združene stranke pomagale vzdrževati red in mir. Narodni svet je bil v resnici usitanovljen, njegov predsednik je postal Natlačen, vendar pa v svet –nišo sprejeli predstavnikov KPS, češ da so lahko njegovi člani samo pripadniki organiziranih in priznanih političnih strank.

Narodni svet se je sestajal vsak dan, posredoval je pri vojaških oblasteh, da ne bi rušile gospodarskih objektov, a hkrati je ščitil Nemce in kulturbundovce. Desetega aprila je s proglasom pozval ljudstvo k redu in miru, torej ne k narodni obrambi, zaradi česar naj bi bil ustanovljen, s tem pa se je razgalil pred slovenskim ljudstvom.

Ko je Narodni svet zvedel za ustanovitev NDH, je predlagal, naj tudi v Sloveniji on prevzame vlado kot vrhovna oblast. Za lastno obrambo in ne zaradi obrambe države je ustanovi! »slovensko legijo«, ljudstvo pa pozval k oddaji orožja. Kakšna je bila ta slovenska legija, nam najbolje pove dejstvo, da so njene enote lahko ostale pri življenju še nekaj časa pod Nemci, saj so jim poleg kulturbundovcev pomagale ohranjovati red.

Ban Natlačen je skušal ustvariti slovensko državico po vzorcu NDH in Tisove kvistlinške države na Slovaškem. Zategadelj je iskal zveze z Nemci, saj je spočetka upal, da bodo Nemci takšno državo priznali. Toda pogajanja z nemškimi oficirji v Celju so propadla; istega dne, ko so se z njimi sestali odposlanci Narodnega sveta, je generalfeldmaršal Wilhelm von Keitel podpisal Hitlerjev odlok v razkosanju Jugoslavije.

Po tem neuspehu je Natlačen skušal resiti zase vsaj tišči del Slovenije, iki so ga zasedli Italijani, poznejšo »Ljubljansko pokrajino«. Propadli pa so tudi njegovi nadaljnji poskusi, da bi se to ozemlje povečalo, in sicer naj bi Italija zasedla vso bivšo Kranjsko, okraja Laško in Brežice ter vso bivšo ljubljansko oblast, »da bi bila Slovenija tako bolj zaokrožena in samositojna«.

Italijanskim apetitom je sicer godila še druga ponudba, da naj bi namreč Mussolini zahteval od Hitlerja vso Slovenijo in bi

Skupina oboroženih mariborskih kulturbundovcev

I'oklonitev predstavnikov slovenskih meščanskih strank visokemu komisarju fašistične okupacijske oblasti Emiliu
Grazioli ju 3. maja 1941

tako Slovenci v celoti prišli pod Italijo, a izjalovil se je tudi ta poskus. Po vseh neuspehlih poiskusih pa so se Natlačen in slovenski »zastopniki« hvaležno poklonili italijanskemu civilnemu komisarju Emiliju Grazioliju za »zagotovilo možnosti za etnični obstanek in razvoj slovenskega naroda.«³⁾

Taka je bila oficialna slovenska politika v usodnih dneh slovenskega naroda: brezglava, nestvarna. Poglejmo si, kako vse drugače se je pripravil sovražnik na svoje uničevalno delo v okupirani Gorenjski, Koroški in Štajerski.

³⁾ F. Saje: Belogardizem. Ljubljana 1952, str. 25—48. Mikuž: Pregled zgodovine NOB, str. 52—62.

PREDVOJNA NEMŠKA EKSPANZIJA V SLOVENIJI

Nemška ekspanzija v Sloveniji kajpada mima začetka šale v zlomu jugoslovanske države in razdalitvi njenih ozemelj med zmagovalei in njihovimi podrepniki, marveč sega daleč v preteklost, saj je, kot je znano, že Bismarck dejal, da je Trst konica nemškega meča.

Stoletja je šio za prodor nemštva do Jadranskega morja, stoletja so si Nemci v tej ali oni obliiki, ne glede na državne in narodnositne meje, prizadevaili, da ta prostor zapolnijo s svojimi ljudmi. Sami sebi so si dajali duška z lažnim prikazovanjem številčne moči svojih vrst, življenje pa jih je nanehno razkrinkavalo. Njihovi zgodovinarji takšnega ali drugačnega slovasa, zlasti pa še publicisti, so med drugim pripovedovali, da je Nemcev na Slovanskam nad 50.000, v resnici pa jih je calò po cenitvah Kulturbunda bilo leta 1941 vsega samo okrog 30.000.

Ta izredno majhna številka o ljudeh tujih narodnosti, ki je danes skorajda normalna za katero koli pokrajino na svetu, ker se ljudstva nanehno prelivajo, pa je postala izredno nevama, ko se je napojila z nacistično ideologijo in je lahko začela upati v uresničitev svojih sanj ah vsaj v pospešitev svojih prizadevanj.

Že v Av9tro-Ogrski sta pomembno vlogo za uresničitev nemškega prodora do Jadrana imeli društvi »Deutscher Schulverein«, ki so ga ustanovili leta 1880, in »Südmark«, ustanovljeno leta 1889. Prvo je ustanavljalo in vzdrževalo zasebne nemške šole po slovenskem ozemlju in si z navidezno humanim delovanjem, ko je tudi podpiralo revne otroke, skušalo vzgojiti mladi nemški zarod. Drugo pa se je lotilo praktične naloge, skušalo je kolonizirati slovenske pokrajine z nemškimi družinami in jih gospodar-

sko utrditi; bilo je precéj uspešino, saj je do leta 1914 naselilo v 17 slovenjegoriških in podravske občinah kar 63 nemških družin.

Društvi sta se pozneje združili v skupno organizacijo Deutscher Schulverein Südmark (1925). Delovali sta naprej v okviru vsenemške organizacije Volksbund für das Deutschtum im Ausland. Ker pa na ozemlju Jugoslavije nista mogli obstajati in zakonito delati, sta delali skrivno.

Ni mogoče rečd, da bi germanizacija Slovenije in nemške anaksionistične težnje ne bile zadevale na odpor. Že od srede osemdesetih let preteklega stoletja je dolala narodnoobrambna »Družba sv. Cirila dn Metoda« in tudi jugosiovanska spomenica na versajskih mirovni pogajanjih je zahtevala podporo pri zavračanju germanizacije; zahteva o plebiscitu itudi v delu slovenske Štajerske pa je bila s pogodbo v St. Germainu zavrnjena. Prizadevanja, da bi Mežiška dolina, Apaška kotlina itd. pripadle Avstriji, so se izjalovila.

Po takih neuspehih so se nemški kolonizatorj i zatekli k »znanstvenemu« dokazovanju upravičenosti svojih želja. Tako se je v glavah nekaterih graških akademikov porodila ideja o novi jugoslovansko-avstrijski državni meji na tako imenovani »vitanjski črti«, ki bi potekala od Olševe preko Smrekovca na Basališče pri Vitanju ter prek Konjiške gore in Boča ter Donačke gore. Pojavile so se odkrite zahteve po priključitvi tako imenovanega Bohinjskega kota in torej tudi po popravi meje na Gorenjskem.

V glavah nekaterih nemških »znanstvenikov« se je porodila teorija o trivrstnem prebivalstvu na slovenskom Štajerskem — Nemcih, Vindišarjih (ali Vendih) in narodno zavednih Slo/encih, kar vse naj bi spravilo veliko večino slovenskega prebivalstva na nič, češ da gre le za ljudi, ki čutijo nemško, a so jih nasilno poslovenili.

V tem prikazu nas seveda zanimajo konkretni ukrepi za oslabitev odpomosti slovenskega prebivalstva do germanizacije. Germanizatorji so dobro razumeli, da se slehenna politika začenja in končuje pri gospodarstvu, zato so si na vse načine prizadevali, da bi štajerske kmečke ljudi oropali zemlje. Ze društvo »Südmark« v Avstro-Ogrski je nacrtno odkupovalo slovensko zemljo in na njej naseljevalo nemške koloniste. V bivši Jugoslaviji se

kljub določbam o 50-kilometrskam pasu, kjer maj bi odkupovanje zemlje po Nemcih ne bilo dovoljeno, ta proces ni ustavil. Družba sv. Cirila in Metoda, ki naj bi bila med drugim tudi odkupovala slovensko zemljo, za ta namen ni imela denarja, zato je vse ostajalo samo pri lepih namenih ter tu in tam protestili v časopisju.

Predobro je znan velik razmah tuje posesti v slovenskem gozdnem in vinogradniškem območju. Tako so nam na voljo podatki, da je bilo leta 1919 v nemških rokah 22 % najboljše zemlje, leta 1937 pa že 48 %. V okraju Maribor-levi breg je v komaj 9 letih krize prišlo v nemške roke 23 kmečkih posestev, v sodnem okraju Marenberg pa 19 veleposestev. Najbolj se je povečala nemška posest v Slovenskih goricah, ker so Nemci sproti odkupovati kmečka posestva, ki so prihajala na boben. To priča na eni strani o pomanjkanju kapitala v slovenskih rokah, na drugi strani pa o silni nemški finančni moči, ki se je stakala v Jugoslavijo.

Morda je bil položaj nekoliko drugačen v predelih Štajerske, ki mejé na Hrvatsko, kjer so pri dražbah majhnih kmečkih posestev zelo pogosto nastopali hrvatski kupci, da se je zaradi tega množilo število kmetij, ki so se poslej imenovalé »pri Hrvatu«. Seveda je imel ta pojav korenine drugod: za posesitva, ki jih je pošiljala na boben krajevna hranilnica in posojilnica, znana pri kmečkih ljudeh kot »šparkasa«, neredko sploh ni bilo slovenskih kupčev, ker so se sramovali odkupovati zemljo revnih sosedov; razen tega pa je treba opozoriti na razne »zelenaše«, ki so tostran in onstran meje prežali na zadnje zdihljaje obubožanega štajerskega kmotiča.

To pa je izredno neugodno vplivalo na razvoj dobrih sosedskih odnosov, in tako se je slovenski kmet na Štajerskem čutil ogroženega v isti sapi s severa in juga. Zahteve, naj se zadolžena posestva rešijo z znižanjem davkov in olajšavami pri odplačilu dolgov, so zadevale pri jugoslovanskih vladah na gluha ušesa.

Izredno razdiralno deio so po štajerskih trgih in vaseh opravljali alasti nemški ali nemško nastrojeni trgovci, ki so z vsiljevanjem svojega blaga že tako zado-lženemu kmetu na up dostikrat pospeševali njegov propad. Trgovec je ponudil blago na odpilačilo v enem letu, že po osmih dneh pa je izročil terjatev advokatu, in zadeva je äia svojo ustaljeno pat: če je bil kmet dovolj za-

doJžen, se je posestvo prodalo in kupil ga je tujec, če pa je bil dolg manjši, se je trgovec zadovoljil z drugim oderuštvom: dal je kmetu žival za polovico, tre tj ino prireje in še manj.

Ta prikaz bi bilo treba še dopolniti s klavnim položajem haloškega in slovenjegoriškega viničarja ter koroškega hubarja.

V vse to pa je s severa vedno bolj prodirala pravljica o veliki, močni in srečni nemški državi, o odrešitelju Hitlerju, ki bo odrešil Avstrijo in ki tudi ne bo pozabil Spodnje Štajerske. To pravljico so razširjali nemški trgovci in obrtniki, ljudje, ki so bežali čez mejo ter se tu in tam res vračali z dobrim zaslužkom, krošnjarji, ki so bili večkrat v tuji službi, itd.

Ražen tega se je slovenski kmet tudi na Štajerskem vedno bolj liberaliziral, prenehal je verjeti duhovnikom in učiteljem pa tištim redkim domačim trgovcem in gostilničarjem, ki se jim je posrečilo prebroditi gospodarsko krizo an so dostikrat sicer goreli v patriotskih čusitvih, a so svoje moči zapravljali v strankarskih prerekanjih.

Za utrjevanje nemštva v slovenskih obrobni pokrajinah je bilo pomembno tudi živahno delovanje nemških časnikov, ki so izhajali zlasti v Mariboru in Celju, nadalje delovanje nemških organizacij, med katerimi je bila najnevarnejša Kulturbund, s krajevnimi središči tudi po vseh večjih vaseh in trgih. Seveda se je z njimi spoprijemalo tudi slovensko časopisje in predvsem zahtevalo ustavitev nemške propagande, zlasti ker je bila v Sloveniji bolj kot drugod prežeta z nacistično ideologijo.

Sledilo je nekaj akcij, kot npr. izgon nekaterih nacističnih organizatorjev in propagandistov leta 1937, ker je eden od njih organiziral na Pohorju celo nacistični mladinski tečaj in ker se je dokazalo, da se na veliko pripravlja akcija za odcepitev slovenske Štajerske.

—

Morda je bil tedaj čas, ko bi bili lahko zaradi teh veleizdajskih načrtov do kraja stopili na prste nemškemu prodiranju in ustanavljanju osnove za poznejše dokončno raznarodovalno delo, a kaj ko je bil to čas Stojadinovičave fašistične vladavine, ki si je na vse kriplje prizadevala za dobre odnose z Rimom in Berlinom ter je pripravljala pot dokončnemu izdajstvu. Da so svobodoljubne množice na pobudo komunistične partije temu izdajstvu nato vandarle presekale pot, je seveda že drugo poglavje.

Bistveno za pričujoči prikaz je dejstvo, da so maloštevilni, toda ponekod gospodarsko močni in vplivni Nemci v naših krajih skupa s svojimi pristaši in odkritimi narodnimi izdajalci v medvojnih letih izpodkopavali gospodarsko podlago slovenskemu narodnemu drevesu, na drugi strani pa si ustvariti temeljito evidenco o vseh, ki bi jih bilo treba odstraniti po prihodu Hitlerja in izpoklitvi njihovih sanj, tj. po priključitvi slovenske štajerske k velikemu nemškemu rajhu.

Nemci so se že dalj časa pripravljali na priključitev štajerske in Goranjske k rajhu in na preselitev ali ponemčenje slovenskoga prebivalstva. Znano je sicer, da je prednost za akcije v Jugoslaviji, kakor tudi v Grčiji, Nemčija sprva priznavala Italiji, da pa je pozneje von Ribentropp izjavil, da si Nemčija pridržuje pravice do mariborskega okrožja. Toda že oktobra 1940 se je pri Dunaju zbiral nemški armadni korpus, ki naj bi zasedel tišče predele v Jugoslaviji, koder prebivajo ljudje nemškega rodu.

O teh pripravah nemške vojske na zasedbo nekaterih predelov Jugoslavije smo zaradi pomanjkanja virov še slabo poučeni, bolje pa že poznamo priprave na drugih področjih. Med dokumenti, ki pričajo o tem, naj omenimo samo spomenice, ki so jih organi nacionalsocialistične stranke in državni uradi poslali Hitlerjevemu namestniku Rudolfu Hessu avgusta 1940. Prva govori o Mežiški dolini in o Jezerskem, kjer da prebivalstvo sicer govori vindišarsko narečje, da pa je nemško usmerjeno in žali priključitve h Koroški in k Nemčiji, druga pa obravnava tako imenovani »jeseniški kot« in poudarja njegov velik pomen za neposredno železniško zvezo Berlin—Trst. Gaugrenzlandamt v Celovcu, ki ga je vodil zloglasni Alois Maier-Kadbitsch, se je podrobneje ukvarjal s problemi okrog priključitve obeh predelov.

Na Štajerskem se je s problemi priključitve ukvarjal poleg Gaugrenzlandamta v Gradcu tudi tamkajšnji »Südostdeutsches Institut«. Že vnaprej so izdelali več variant, kako bi uredili slovensko Štajersko po zasedbi oz. priključitvi. Izdelali so tudi več variant, kako naj bi tekla nova meja na jugu povečane Štajerske.

Po napadu nemške in italijanske vojske na Jugoslavijo in zlasti še po razbitju Jugoslavije so za nemške imperialiste odpadle

poslednje ovire za uresničenje njihovih dolgoletnih teženj. Čeprav niso dobili vsega, za kar so se potegovali, pa so na tistem ozemlju, ki so ga dobili, postali vsaj za nekaj časa neomejeni gospodarji.⁴⁾

⁴⁾Biber: *Nacizem in Nemci*, str. 93—127. T. Ferenc: *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945*. Maribor 1968, str. 62—173 (navajam: Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*).

OKUPACIJA IN NASILJE NAD SLOVENSKIM LJUDSTVOM

Slovensko ljudstvo je bilo, prav kaikor drugi jugoslovanski narodi, brez moči, ko je čez njegove meje vdrl sovražnik.

Danes skoraj že ni več mogoče povedati, s kakšno grozo in razočaranjem je prebivalstvo opazovalo beg in razpad jugoslovanske vojske. Tega niso mogli preprečiti niti prostovoljci, ki so se zbirali na klic komunistične partije Slovenije in narodno-obrambnih organizacij ter iz lastne pobude, ker so se pač zavedali, kaj jih čaka.

Prihod nemških tankov in konj anice, do zob oboroženih samih mladih, zdravih ljudi v lepih, zlikanih uniformah, je moral pretresti slovensko prebivalstvo, ki je hkrati videlo, kako se slabo oblečena, shujšana, skoraj neoborožena domača vojska zmedena umika, kako se v divjem neredu razhaja pratež z okomo volovsko vprego ter se zateka v gozdove in ozke obcestne soteske, kako frčijo v zrak v naglici zgrajeni bunkerji in kot otroške igrače po cestah čepeči španski jezdec.

Vse to pa je spremljalo zmagošlavje Nemcev in domačih kulturbundovcev, predvsem trgovčičev in brezdelnežev, ki so zdaj imeli polne roke dela z razobešanjem hitlerjevskih zastav, risanjem kljukastih križev po stenah, nalepljanjem Hitlerjevih slik in plakatov s pozivi k redu in pokorščini, pa z organiziranjem slavnostnih sprejemov »osvobodi tei j em « po slovenskih mestih in trgih. In že so nemški redni vojski, ki se je valila čez mejo na Koroškem in Štajerskem, sledile nemške upravne in policijske oblasti, ki so se ob pomoči kulturbundovcev takoj razmestile po slovenskih uradih in pričede deliati.

Za Štajersko in Gorenjsko sta bili ustanovljeni dve civilni upravi. Za Štajersko jo je vodil zagrizeni nacist gauleiter nemške Štajerske dr. Siegfried Uiberreither, za Gorenjsko pa nič manj vneti Hitlerjev pristaš, namestnik gauleiterja za Koroško, Franz Kutschern.

Začasen sisitem civilne uprave, kaikršnega je uvedel Hitler s svojima odlokoma z dne 14. aprila 1941, itorej še pred kapitulacijo jugoslovanske vojske, naj bi ukrenil vse potrebno, da bi lahko obe zasedeni slovenski pokrajini čimprej priključili jk nemškemu rajhu in ju popolnoma izenačili z nemškimi pokrajinami.

Z okupacijo Slovenije in njenim razkosanjem med tri okupatorje se je za slovenski narod začelo najhujše obdobje v njegovi zgodovini. Vsi trije okupator] i so ga obsodili na smrt in pripravljali ukrepe, da smrtno obsodbo itudi uresničijo. Medtem ko se je italijanski okupator iz političnih razlogov kazal usmiljen j šega in dopuščal počasnejše umiranje, pa je nemški okupator nameraval opraviti s slovenskim narodom zelo naglo. V kratkih štirih ali največ petih letih bi morala naša lepa slovenska beseda izginiti iz javnega in cesio zasebnega življenja na Štajerskem. Jezik Prešerna in Cankarja naj bi že čez nekaj let postal samo še zgodovinski pojem.

Po številnih sugestijah ter načrtih Kulturbunda in pate kolone, ki so jih potem do vseh podrobnosti izdelali v Celovcu in Gradcu bi morali vsi najzavednejši Slovenci zapustiti deželo, vsi drugi pa se priznati k nemštvu, se pravi, odpovedati so slovenskemu jeziku, domačim šegam in navadam ter ponizno služiti Hitlerju, da bi se tako čim hitreje mogel izpolniti stoletni sen potujčevalcev — zgraditi si nemški mosit do Jadrana.

Niso se še umaknile nemške vojaške enote, ko se je vse to že začelo. Vasi, trgi in mesta so čez noč izgubili slovenski obraz, slovenske napise na uradih in šolah, kamor so se itakoj vgnezdili nemški komisarji in uradniki, so zamenjali nemški, slovenske šole in .knjižnice so zaprli, knjige uničili. Aretirali so večino slovenskih učiteljev in duhovnikov in jih čez noč pognali čez mejo ali odpeljali v taborišča. Slovenska krajevna in tudi ulična imena so ponemčili, slovenska društva razipustili, narodno premoženje zasegli.

Nemščina je postala uradni jezik, še več, nemški trgovčiči in domači podrepniki, mnogi tudi zgolj iz sitirahu, sploh niso več hoteli prodajati blaga, če ga nisi zahteval v nemščini. Po cestah

Prizor v Begunjah, v zbirnem taborišču izseljencev iz Gorenjske

ter itrških in mestnih ulicah so poleg nemških žandarjev patrolirali petokolonaši s itrakovi s Mjukastimi križi na rokavih. Sramotno so zamenjali itudi donar: za dva j set dinarjev si dobil komaj eno nemško marko.

Šefa civilnih uprav sta si uredila svoja sedeža v Mariboru in na Bledu. Ko sta 24. aprila 1941 obiskala Hitlerja, sta oba ponovno dobila nalogo, naj mu »napravite pokrajini znova nemški«. Njuna naloga je bila predvsem nacionalno-politične narave, in zato ista imela v svojih uradih itudi us trema »strokovnjaka« in sodelavca — šefa civilne uprave za Sp. Štajersko dr. Helmuta Carstanena, ki je že prej delal v graškem »Deutsches Siidostinstitutu«, in šefa civilne uprave na Bledu pa SS-Obersturmbannführerja Aloisa Maierja-Kaibitscha. Čez nekaj mesecev sta oba šefa prenesla svoja sedeža v Celovec in Gradec, ikar je pomenilo tesnejše navezovanje zasedenih pokrajin na Koroško in Štajersko.

Za nas je predvsem zanimiva organizacija lokalne uprave, kjer so imeli v rokah oblast politični komisarji. Na Gorenjskem jih je bilo pet (v Kranju, Škofji Lj>ki, Radovljici, Kamniku in Litiji), za Mežiško dolino in Podravje je bil tak komisar v Dravogradu, na štajerskom pa jih je bilo petnajst (v Mariboru trije — po eden za mesto in njegov levi in desni ibreg, v Ptujju dva, po eden za mesto in okolico, takisto v Celju dva, po eden za mesto in podeželje in dalje v Ljutomeru, Slovenjem Gradcu, Šmarju pri Jelšah, Laškem, Gornjem gradu, Breždcah, Marenbergu in Konjicah). Za vsa ta mesta so nacisti izbrali ljudi iz rajha ali iz sosednjih avstrijskih pokrajinah, ker so hoteli imeti že v strankinih šolah in v nemški upravi izučene ljudi, politični komisarji pa so si med domačimi Nemci, zlasti datedamjnimi funkoionarji KuLtur-bunda, izbirali pomočnike, tako na primer celjski politična komisar Anton Dorfmeister Eduarda Paidascha, laški politični komisar Hans Leitner pa dr. Gustava Uhlica.

Politični komisarji so takoj po prihodu v deželo prevzeli upravo iz rok akrajnih načelnikov in najprej napolnili urade z nemškimi uslužbenci in kulturbundovci, pozneje pa so zaradi pomanjkanja ljudi in izenačevanja uprave pri nas z upravo v nemških pokrajinah okraje odpravili in ustanovili okrožja. Le-teh je bilo na Štajerskem pet (Maribor, Ptuj, Celje, Trbovlje, Brežice in še mestno okrožje Maribor), na Gorenjskem so bila tri (Kranj, Kamnik in Radovljica). Kmalu so se politični komisarji preimenovali v deželne svetnike (Landrat), politični komisar za mestno

Verordnung

- 1. Slawische Geschäftsaufschriften sind unverzüglich zu überkleben und womöglich durch deutsche Aufschriften in Lateinschrift zu ersetzen.**
- 2. Die Durchführung dieser Verordnung hat bis Montag, den 14. April 1941, 8 Uhr früh, zu erfolgen.**
- 3. Die Nichtbefolgung dieser Anordnung wird gesetzmässig geahndet.**

Marburg, den 12. April 1941.

**Der dzt. Polizeibevollmächtigte
der Stadt Marburg**

Dr. Pfrimer

okrožje Maribor pa je postal nadžupan (Oberbürgermeister). Občine v Mežiški doolini so po razpustu okraja prikjučili k okrožjema Wolfsberg in Velikavec.

Štirinajstega aprila 1941 so naizpustili slovenske občinske odbore na Štajerskom, 25. junija pa na Goranjskem. Deželni svetniki so imenovali za nove župane Nemce ali pa volksdeutscherje, razen teh pa tudi nekaj Slovencev, ki so jim bili naklonjeni. Vendar so na občine prišli večinoma nemški, nacistični uradniki.

Še usodnejšo vlogo kot nemške upravne oblasti v naših krajih pa so seveda imele vamostna policija, varnostna služba in kriminalna policija. Komandanta varnostne policije in varnostne službe sta bila za Spodnjo Štajersko SS-Standartenführer Otto Lurke.r, in za Gorenjsko SS-Obersturmbannführer Fritz Volkenborn. Postarvi! ju je sam šef glavnega državnega vamostnega urada Reinhard Heydrich, ker sta prej že dolala v odseku varnostne službe v Gradcu in sta zato poznala razmere v svojih območjih ter imela izdelane nacрте za delo, predvsem pa dobro prepredeno zaupniško vohunsko mrežo z vsemi potrebnimi seznamami.

Seveda sta si komandanta organizirala vsak svoj štab sodelavcev, katerih naloga je bila z vsemi sredstvi odkrivati politične nasprotnike nacističnega socializma in Hitlerjeve Nemčije ter nadzorovati vedenje vsega prebivalstva, še zlasti pa sta bila komandanta teh služb pristojna za izvedbo naortov o množičnem preseljevanju Slovencev. Ni seveda 'treba posebej poudarjati, da sta bili Štajerska in Gorenjska tudi na gosto preplavljeni z nemškim orožništvom in posejani z orožniškimi postajami.

Posebno brutalna je bila nemška tajna državna policija, sicer pa so prvi začeli gonjo proti zavednim Slovincem kulturbundovci in petokolonaši. Že prve dni okupaci je so policija, orožništvo in oboroženi kulturbundovci prijeli nad 300 ljudi, naslednje dni že 1300 itd. Samo v Mariboru so jih v bivšo maljsko vojašnico strpali nekaj tisoč in jih pozmeje izgnali. Prijemali so predvsem tište, ki so jih imeli za bodj razgledane in nevame, ker so se že poprej stavljali v bran slovenstvu: profesorje, učitelje, duhovnike, odvetnike, trgovce, gostilničarje, gospodarstvenike, ki so jim takoj zaplonili tudi celotno premoženje. Že aprila 1941 so za obe pokrajini ustanovili urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva, ki sta prevzemala to imetje in ga uporabljala zlasiti za raznorodovalne namene.

Adolf Hitler **26.** aprila 1941 v Mariboru pri ogledu porušenega dravskega mostu

Desetega maja 1941 so po vsej slovenski Štajerski in kmalu tudi po Gorenjskem nalepili uredbi šefov civilne uprave o ustanovitvi Štajerske domovinske zveze (Steirischer Heimatbund) in Koroške ljudske zveze (Kärntner Volksbund) s pozivom, da se morajo vsi prebivalci od 14. leta naprej prijaviti posebnim sprejemnim komisijam. Zaradi aretacij, zaplenb, deportacij in groženj se je k popisu res prijavilo okrog 95 % prebivalcev. Po političnem in rasnem pregledu so delili izkaznice, in sicer so na slovenskem štajerskem kulturbundovcem dajali rdeče, kar je nato pomenilo tudi trajno nemško državljanstvo, veliki večini zelene ali začasne legitimacije z državljanskimi pravicami na preključ, okrog 80.000 popisanim ljudem pa so zaradi rasnih in političnih razlogov pozneje dali bele listke in jih imenovali varovance (Schutzangehörige); le-te so pošiljali v taborišča za posebne službe (tako npr. na Mariborski otok, v Strnišče pri Ptuj, v Brežice).

Ti ukrepi so bili zamišljeni le kot prvo večje rešeto, ki naj pretrese prebivalstvo obeh pokrajin. Nato pa bi prišlo še mnogo manjših reset in sit, na katara bi nacisti dali ali ljudi, da bi končno dobili morda le nekaj desetstotih tisoč, ki naj dokončno ositanejo na svojih domovih. Civilni upravi sta namreč imeli Hi tier javo naročilo, da morata obe pokrajini popolnoma ponemčiti. To je pomenilo tako aili drugače izrinM slovenski živelj z zemlje in napraviti prostor za prebivalstvo nemške krvi, ki so ga hoteli preseliti iz drugih pokrajin. Prav tako so razmišljali o tem, da bi po zmagoviti vojni s Sovjetsko zvezo in ko bi sklenili mir z Anglijo, naselili na tem mostišču do Jadrana zaslužne nemške vojake kot najzanesljivejšo nemško stražo na Jugovzhodu.

Nasilno odsitranitev slovenskega prebivalstva so predviđali že prej, sedaj pa so se je lotili konkretno. Izgnati so nameravali okrog četrt milijona ljudi ali kar tretjino pod nemško okupacijo živečih Slovencev, in sicer najprej večino v Srbijo, po 4. juniju 1941 pa v Srbijo le manjši del, večino pa na Hrvaško in v Bosno. Ta načrt se zaradi razmer, ki sta jih povzročila vojna in zlasti vstaja jugoslovanskih narodov, ni uresničil, vendar pa so nacisti v letu 1941 izgnali v Hrvaško, Bosno in Srbijo 17.000 ljudi, iz območja ob Savi in Sotli pa odpeljali v taborišča v Šleziji in drugod po Namčiji 37.000 ljudi, največ kmetov; na njihova posestva je komisariat za utrjevanje namštva prek svojega naselitvenega štaba v Brežicah začel naseljavati kočevske, besarabske in

Prihod izseljencev v mariborsko meljsko vojašnico 3. julija 1941

druge Nemce. Kakih 17.000 ljudi pa je zapustilo deželo »prosto-voljno«, kar po meni, da so se z begom izognili masilnemu izgonu, nekaj sto pa so jih že prve dni okupacije mimo presalitvenih taborišč izgnali na Hrvatsko.

Po vojni so se Nemci skušali oprati in so vso privdo za nasilno izganjanje Slovencev hoteli naprtiti le nekaterim takrat že mrtvim ali izginulim osebam, npr. Himmlerju in še drugim nacističnim veljakom. Ohranjeni dokumenti pa pričajo, da je poleg glavnih nacistov v Berlinu za ita zločin odgovoren tudi velik krog Nemcev in domačih volkdeutsoherjev. In sicer tako za pobude, kakor tudi za neposredno udeležbo pri izganjanju.

Himmler je sredi aprila 1941 prišel najprej v Celovec in imel tam zadevne razgovore s predstavniki civilne uprave za Gorenjsko, čez nekaj dni pa je nepričakovano prišel tudi na Štajersko ter poleg Celja in Maribora obiskal še Savinjsko dolino.

V Mariboru je Himmler med svojim obiskom izdal »smemice za izselitev tujerodnih elementov z območja Spodnje štajerske«: 1. takoj je treba izseliti vse slovensko izobraženstvo; 2. takoj je treba z družinami vred izseliti Slovence, ki so prišli v deželo po letu 1914; 3. izseliti je treba prebivalce obsavskega pasu, ki obsega območje namškega rajha zahodno od Save in 20 km široko območje vzhodno od Save; 4. izseliti je treba prebivalce obsatelskega pasu po priloženi karti; 5. izseliti tudi vse drugo prebivalstvo v deželi s itujo primesjo v krvi. Vse, kar bi še ostalo, pa naj ibi rasne komisije še enkrat pregledale. Kar bi ustrezalo, naj bi ostalo in bilo sprajeto v Štajersko domovinsko zvezo — seveda začasno, vse drugo pa naj bi takisto odstranili iz dežetle.

Zaradi množičnih aretacij so kmalu oapolnili vse obstoječe zapore, zato so začeli ustanavljati večja itaborišča: ta so bila v Mariboru, Celju, Šmartnam pri Slovenjem Gradcu, na Bori u in v Rajhenburgu. Na Gorenjskem je bilo taborišče najprej v Begunjah in nato v Šentvidu nad Ljubljano. Do konca maja 1941 je bilo v zbirnih itaboriščih že nekaj tisoč Slovencev, predvsem učiteljev, duhovnikov, zdravnikov, inžeoirjev, Studentov in zlasti veliko uradnikov. Da so pripornike na vse mogoče načine mučili in zasramovali, ni treba poudarjati posebej.

Eden izmed nadaljnjih ukrepov za izgon ljudi je bil tudi popis vsega prebivailstva, ki se je priseLilo na štajersko po 1. januarju 1914, pri čemer so zlasiti zas>ledovali »čiče«, (ljudi, ki so se

Kundmachung

über staatspolitische Maßnahmen im Grenzgebiet

Aus staatspolitischen Gründen muss aus nachstehender
Grenzzone eine Umsiedlung durchgeführt werden.

Diese Zone umfasst folgende Gebiete und Gemeinden:

1. Vom Kreis Bann:

Das gesamte Gebiet südlich der **Saare** mit den politischen Gemeinden Sawwensen, Bründl, Rudersdorf (früher: Rudersdorf), Arch, Haselbach bei Gunkelsh. Gunkelsh. liegt südlich von **Saare** gelegen. Fette, Mühlentorff (früher: Teichwiese), Westental (früher: Gneissbühl).

nördlich der Sawa die politischen Gemeinden Bruck (früher Döbwal, Rann, Fuchsen bei Rann, Werra, Anrau (früher Anrath), Königshaus am Sammelhof (früher St. Peter bei Königshaus), Pöscheln (früher Gönshof) mit Ausnahme der Steuergemeinden Bären, Gursfeld (waren nördlich der Sawa) (einschließlich der Steuergemeinden Dietrich, Anrupsch und Spennisch und von der deutschen Gemeinde Dreichenburg der Steuergemeinden Deutsch und Wimmelstein.

2. Vom Kreis Trifall:

des gesamten Gebietes südlich der Saale mit den weltlichen Gemeinden Burgscheid, Johannsdorf, Kumburg
bei Trüben (Hofen St. Georgen), Mariatal und Büttchens.

**Die Umsiedlung erfolgt in das Deutsche Reich.
Das Eigentum der Umgesiedelten wird gewahrt
oder entschädigt.**

Wanne, Kleider, Bettzeug und Gebrauchsgegenstände können, soweit es die Transportmöglichkeiten erlauben, Mitgenommen werden. Geld und Wertgegenstände verbleiben in der Hand der Eigenen. Für die im (zurückgehenden) Kasse wird der Eigenen entschieden, wenn er den Anforderungen bei der Umsiedlung Folge leistet und auch in seinem neuen Wohnort seine Pflicht erfüllt.

Widerstand und Leibeswidegen werden nach meiner Verordnung vom 14. April 1941 jenseits bestraft. Die Täter verlieren jeglichen Anspruch auf Entschädigung. Den Anspruch auf Entschädigung verliert ferner auch derjenige, der sich der Umsiedlung durch die Flucht entzieht. Die Rückkehr in die besetzte Grenzzone ist ohne meine Genehmigung verboten.

Die Umjiedlung beschränkt sich auf die namentlich aufgezählten Gemeinden.

Die Bevölkerung der Kreise Marburg-Stadt, Marburg-Land, Pettau, (Mit der Bezirkshauptmannschaft Lüttenberg und aller nicht erwähnten Gemeinden der Kreise Saan und Teidel wird von uns nicht betroffen.

Markings on the Draw, Jan. 20, October 1941

**Der Chef der Zivilverwaltung
in der Untersteiermark.**

Razglas

o državno-političnih ukrepih v obmejnem ozemlju

iz državnopolitičnih razlogov moramo izvesti preselitev
iz spodaj navedenega obmejnega pasu.

Ta pas obsega naslednja področja in občine:

1. Od okrožja Rann:

Von nordöstlich unter Säwe i südöstlichem abfließendem Lösseniveau: Brühl, Gadenstein (süd. Richtung), Aik, Hasenflugh bei Guckfeld, Guckfeld (süd. abfließen), Alsch, unter Säwe, Zwick, Munkendorf (süd. Richtung), Weitenhof (süd. Richtung).

Savarna Sava savašine obline: Briljanti (po Dobrowa); Ravn, Vagelien bei, Ravn, Wied, Amas, (po Artzaki); Bosphory am Sattelbach (po: St. Peter bei Königspach); Pirschberg (po: Grödenbach); Savarna Kakanere obline Blinnu, Gurkine (po: obline bei Savarna Sava); (po: Kakanere); Savarna obline Plaster, Anoreze in Savarnach in ad: obline obline Drachenburg; Kakanere, obline; Savarna in Wismagoritz.

2. Od okrožja Trifalt:

Das Landrecht wird hier in deutscher Sprache herausgegeben. Hamburg, den 1. Mai 1794.
Dr. Georgius Meissner in Altona.

Preselitev se bo vršila v Nemčijo.
Preselenci bodo svoje imetje obdržali, ali pa dobili odškodnino.

Perle, oblike, postelino in predmete za vsakdanjo uporabo bodo lahko tudi preseljeni v
sebol, s kolikor to dopušča prometna razmera. Denar in drobnorodni otroci so povzeli lastnik

Četno je zabavala horda mladcev, ki so se na dan 14. aprila 1961 vrnili iz vojaške službe. Stari

izogibe enkratno pravico do odškodnine. Pravica do odškodnine izogiba nadalje ljudi, ki so izogibe pravici do begov. Povratek v našelani območji pa je brez močnega dovoljenja prepovedan.

Presejitve je omejena na imenoma navedene občine.

Proseřlter se někdy na tře přebívalstev z okolnř Marburg-stadt, Marburg-land, Pannu. O přebívalstev z okolnř hlavnřstř Luffenberg ter přebívalstev z vřch obřnřch okresř Rannu. Infekt. kř zjednř mřm zavedenř.

Published on the 11th day of May, 1911.

Der Chef der Zivilverwaltung
in der Untersteiermark.

Ra/glas šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko 20. oktobra 1941 o nasilni preselitvi Slovencev iz Posavja in z ozemlja ob Sotli v Nemčijo (fotokopija izvirnika)

med prvo svetovno vojno in po njej priselili s Prtknorskega. Pri popisu so razlikovali celo vrsto narodnosti — nemško, vdndišar-sko, slovensko, srbsko, primorsko, židovsko in cigansko.

Očiščevalino akcijo so si nacisti zamislili v valovih: prvi val naj bi zajel slovensko inteliganco, se pravi okrog 20.000 ljudi, drugi val ljudi, ki so se prisaLili na Štajersko po 1. januarju 1914, kar je po njihovem popisu zneslo 44.000 oseb, v tratjem valu pa naj bi preselili vse obsavsko in obsotelsko prebivalstvo, ali po prvih računih okrog 70.000 ljudi.

Toda kolikšen obseg naj bi zajelo preseljavanje, vemo še iz drugih virov, namreč iz dokumentov o pogajanju s Srbijo za prevzem okrog 260.000 Slovencev, ki naj bi jih lagnali, oz. se je razdelitev v začetku glasila nekako talkole: 50 — 60.000 Slovencev Paveličeva Hrvatska, kar je Hitler pozneje zavrnil in menil, haj bi ta kontingent sprejela Italija, 40.000 — 50.000 Slovencev tišti del Srbije, ki ga je okupirala Bolgarija, ter 120.000— 150.000 Slovencev t.i. Stara Srbija južno od Save in Donave. K sreči so Nemci imeli pri tem težave pri pogajanjih s Hrvatsko, Srbijo in Bolgarijo, kar je deportacije nekoliko zavrlo in je bilo to Slovcem v korist, so jih pa zato pozneje odvažali v nemška taborišča.

Iz raznih razlogov, med katerimi je narodnoosvobodilni boj med najpomembnejškn, pa nacistom ni uspelo popolnoma uresničiti svojih deportacijskih načrtov. Od predvidenih 260.000 oseb, so jih izgnaii itratjno (okrog 85.000), izgon ostailih so morali odložiti do konca vojne.

Žal se pri vsem tem ne moramo spušoaati v podrobnosti, pač pa naj le omanimo še nekatere druge metode. Tako so transport za transportom odvažali slovenske ljudi v Nemčijo in jih zaposlovali v tovamah. To je imelo deloma tudi psihološki vpliv. Ljudje so sprejemali deio, ker so upali, da bodo tako rešili pred izgonom sebe in svoje družine. Seveda pa se je začel tudi resničen teror nad ljudmi, ki so jih sumiili, da so v srcu še ostali Slovenci ali pa da celò tajno deajajo za osvobodilno gibanje. V primeiih, ko je kak član družine v resnici odšel v partizane in se je to razvedelo, so se maščevali nad svojai.

Tako so se kazenska taborišča Dachau, Mauthausen, Auschwitz, Sachsenhausen, Flossenbürg, Rawensbrück in druga začela polniti tudi z kaznjenci iz štajerske in Gorenjske. Sëm moramo prišteti streljanje talcev in celotno vojno vzdušje s policijskimi urami, zatemnitvami, nenehnimi groanjamd, zlasti pa neobvešče-

Männer und Frauen der Untersteiermark!

Der Führer hat mir in meiner Eigenschaft als Chef der Zivilverwaltung mit dem heutigen Tag die gesamte vollziehende Gewalt für das Gebiet der Untersteiermark übertragen. Ich habe für jede Bezirkshauptmannschaft der Untersteiermark einen Politischen Kommissar bestellt, der mir dafür verantwortlich ist, daß in kürzester Zeit in seinem Bereich Ordnung eintritt. Falls volksfeindliche Elemente versuchen sollten, den Anordnungen der Zivilverwaltung Widerstand zu leisten, wird dieser rücksichtslos gebrochen.

Als vor 23 Jahren der Feind den Süden unserer schönen Heimat besetzt hat, erfolgte der Raub dieses Landes gegen den Willen seiner arbeitsamen und treuen Bevölkerung. Großes Leid hat die jugoslawische Fremdherrschaft über Euch gebracht. Städte und Dörfer wurden rücksichtslos ausgeplündert, der Bauer und Arbeiter an den Bettelstab gebracht.

Nun hat Euch

Adolf Hitler

wieder heimgeholt. Die alte Verbundenheit mit Deutschland ist wieder hergestellt, in kurzer Zeit wird der Führer die Untersteiermark als einen wertvollen Bestandteil in das Großdeutsche Reich eingliedern. Ihr werdet dann als Glied dieser Weltmacht teilhaben an dem größten Aufbauwerk, das die Geschichte kennt.

Im Namen des Führers spreche ich allen deutschen Volksgenossen, die in den 23 Jahren gearbeitet, geopfert und geblutet haben, den Dank aus. Weiters gilt mein Dank den Steirern, die auch während der Zeit der Fremdherrschaft, getragen von der Liebe zu ihrer steirischen Heimat, stets den Anschluß der Untersteiermark an das deutsche Mutterland herbeigesehnt haben.

Die Stunde des Bekenntnisses ist jetzt gekommen. Alle Steirer, die sich zu Adolf Hitler und seinem Reich bekennen, werden in den nächsten Tagen ihren Antrag auf Aufnahme in den

„Steirischen Heimatbund“

stellen können. Der steirische Heimatbund wird die große Organisation sein, die alle gutgesinnten Steirer umfaßt.

Ich bin überzeugt davon, daß alle gutgesinnten Steirer die Stunde der Befreiung ihrer Heimat als die schönste ihres Lebens ansehen. Wir danken alle mit heißem Herzen unserem Schöpfer, daß er uns diese Stunde erleben ließ, und geloben Adolf Hitler, alles zu tun, um mit dem Einsatz unserer ganzen Kräfte dieser großen geschichtlichen Wende würdig zu sein.

• Der Chef der Zivilverwaltung
in der Untersteiermark:

Reichsstatthalter Dr. Siegfried Uiberreither

Pod grožnjo nasilne izselitve se je moralo štajersko prebivalstvo vpisovati v Štajersko domovinsko zvezo in obiskovati tečaje nemškega jezika. Letak za vpis v štajersko domovinsko zvezo (fotokopija izvirnika)

nostjo ljudstva o resničnih dogajanjih na bojiščih, še posebej v začetku. Ob nemških mapredovanjih na ruski fronti. Samo na Štajerskem je bilo v prvih dveh letih ustreljenih 1065 talcev.

Da bi čimprej pomemčili slovensko mladino, so jo začeli — dekleta in fante — pošiljati v državno delovno službo (Reichsarbeitsdienst). Ustanovili so nekakšno deželno brambo (Wehrmannschaft), v katero so se morali priglasiti vsi za orožje sposobni moški in ki so jo Nemci dostikrat vodili tudi v boje proti partizanom; višek pa so dosegle dejanske mobilizacije slovenskih fantov za službo v Hitlerjevi armadi. Ob tem se bomo pomudili v posebnem poglavju.

Ob tej priložnosti si moramo še ogledati, kakšno je bilo, rekli bi »civilno življenje« na slovenskem štajerskem, Gorenjskem in Koroškem po mestih, trgih in vaseh. Nemci so skušali to življenje »normalizirati«, ga ponemčiti, pri čemer naj bi se v ničemer ne ločevalo od življenja v rajhu.

To se je tikalo dela po uradih, na primer občinah, kjer so imeli besedo tudi domači ljudje, seveda volksdeutscherji in redki starejši Slovenci, ki se niso proti Nemcem z ničemer »pregrešili«, znali nemško in so uživali ugled pri sovaščanih.

Utrjevalo se je kmetištvo; zato da bi normalno potekal sistem obveznih oddaj in razdeljevanja živilskih kart, so nastavljali itako imenovane krajevne kmečke voditelje (Ortsbauemführer). Ti so bili kmetje z rdečimi izkaznicami Štajerske domovinske zveze, vsaj večidel, ter so nekateri tu in tam storili za kmete tudi kaj dobrega. Opozarjali so jih na primer na popise živil pred obveznimi oddajami in na to, da ne bo narobe, če se bo kje kaj skrilo. V razdeljevanju kart je vladal red. Nemški prehranjevalni uradi na občinah so natančno vedeli, za koliko mesecev in tednov ima družina dovolj lastnega živeža in katerega dne bo morala kupiti živež za izkaznico v trgovini. Podobno je bilo z kaznicami za obleko. Na vse načine so skušali dokazati, kako velika nemška država prinaša red v kraje, kjer da so slovenski učitelji in duhovniki ter uradniki pod »srbsko vlado« dvajset let poneumljali, siromašili in potujčevali sicer dobro prebivalstvo nemške krvi.

Ni mogoče zanikati, da je ito in tam takšno ravnanje, ki ga je spremljalo še hvalisanje vojaških uspehov na frontah in obetanje skorajšnjega konca vojne, nato pa srečno življenje v veliki nemški domovini, naletelo na odziv, ki je bil ugoden za Nemce,

Vpisovanje v Štajersko domovinsko zvezo v Mariboru

Bekanntmachung

Im Zusammenhang mit kommunistischen Untrieben wurden gestern in der Untersteiermark folgende Personen festgenommen:

Josef Graber, Strassenarbeiter	aus Gurkfeld
Peter Jernejec, Forstbeamter	" "
Felix Kaplan, Gemeindeangestellter	" "
Emil Kaplan, Friseurhilfe	" "
Fritz Kaplan, " "	" "
Franz Kastelic, Strassenarbeiter	" "
Raimund Kastelic, " "	" "
Johanna Uranjek, Lehrerin	aus Greis bei Cilli
Anton Preska, Uhrmacher	aus Gurkfeld
Franz Preska, Friseurhilfe	" "

Diese Personen wurden im Besitz von Waffen, Munition und Sprengmitteln (Sprengpatronen und Zündschnüren) gemeinsam angetroffen und hatten ausserdem aufrührerische Druckschriften in grosser Anzahl bei sich. Sie haben hierdurch gegen die Anordnungen des Chefs der Zivilverwaltung verstossen und haben auch die Verordnung über Waffen, Munition, Sprengmittel und Kriegsgüter vom 17. Mai 1941 (V. u. A. B. Nr. 15, S. 104) die Todesstrafe verstoßt.

Die Todesstrafe wurde heute früh vollstreckt.

So wird auch in Zukunft jede Auflehnung gegen die bestehende Rechtsordnung sofort geahndet werden.

Marburg a. d. Drau, den 30. Juli 1941.

Der Chef der Zivilverwaltung in der Untersteiermark

Razglas

V zvezi s komunističnim rovarjenjem so prijeli včeraj na Spodnjem Štajerskem naslednje osebe:

Josef Graber, cestni delavec	iz Gurkfelda
Peter Jernejec, gozdarski uradnik	" "
Felix Kaplan, občinski namestnik	" "
Emil Kaplan, brivski pomočnik	" "
Fritz Kaplan, " "	" "
Franz Kastelic, cestni delavec	" "
Raimund Kastelic, " "	" "
Johanna Uranjek, učiteljica	iz Greisa bei Cilli
Anton Preska, urar	iz Gurkfelda
Franz Preska, brivski pomočnik	" "

Te osebe, ki so jih zadržali s skupino, so posedovale orožje, munijo in razstrelivo (razstrelivske patroni in zafogalne vrvi) in so imeli pri sebi tuden tega velika število upornih tiskovin. S tem so te osebe prekršile odločbe tega civilne uprave, ki kar določa odločilo o orožju, muniji, razstrelivu in vojnem orožju z dne 17. maja 1941 (V. u. A. B. Nr. 15, S. 104) smrtne kazen.

Smrtna kazen je bila izvršena danes zjutraj.

Tako bo tudi naprej vsakršno upiranje proti obstoječemu upravnemu redu takoj kaznovano.

Marburg a. d. Drau, dne 30. julija 1941.

Šef civilne uprave na Spodnjem Štajerskem

Bekanntmachung

Es wurde festgestellt, dass ein grosser Teil der männlichen Bewohner der Gemeinde **Gradische** und **Koreno**, Kreis Stein, sich den Banden angeschlossen, während die übrige Bevölkerung diese laufend mit Nachrichten und Lebensmitteln unterstützt hat und auch über den Aufenthalt und die Tätigkeit der Banditen unterrichtet war, **ohne** den Behörden Mitteilung zu machen.

Beide Ortschaften wurden daher durch Feuer zerstört, die männliche Bevölkerung über 18 Jahre wurde erschossen, die übrige Bevölkerung zur Aussiedlung gebracht.

Der höhere H- und Polizeiführer im Wehrkreis XVII
gez. **Rösener**
H-Gruppenführer und Generalleutnant der Polizei

Objava

Dognano je, da se je večji del moških prebivalcev vasi **Gradische** in **Koreno**, Kreis Stein, priključil tolпам, medtem, ko je ostalo prebivalstvo le te stalno podpiralo s poročili in prehrano, ter kljub vednosti o bivanju in delovanju banditov **ni** javilo oblastem.

Obe vasi sta bili radi tega z ognjem uničeni, prebivalstvo moškega spola nad 18 let postreljeno in drugo prebivalstvo izseljeno.

alasti še med najbolj siromašno plastjo prehivalstva. Skoraj nemogoče se jim je zdelo, da bi se mogel kdo upirati »srečni« prihodnosti. Seveda pa je bila to le ena stran.

Slovensko kmečko ljudstvo, da onega po itrgih in mestih niti ne omenimo, pa se ni moglo kar itako odpovedati svojemu načinu življenja, ki hi ga bilo moralo čez noč spremenili, če bi bilo hotelo ugajaiti novim obla9tem. Niso ga veselile nemške maše, pridige in molitve v cerkvah, ki so jih vodili nemški duhovniki; ljudje so umirali in so se hoteli spovedovati, radi bi bili krščevali svoje otroke, pogrešali so prejšnja proščenja in procesije, še nadalje so potrebovali urade, kjer so se plačevali davki in prejemali dokumenti rajrazličnejših vrst do živinskih potnih listov v slovenskem jeziku, zbolevali so ter potrebovali zdravniške in bolnišnice ...

Najhuje pa je bilo s šoliami. Pokazalo se j,e, da so otroške glave slovenske in da jim nemščina ne gre preveč vanje. Otroci niso mogli pozaibiti dobrih domačih učiteljev in kaj preradi so jih primerjali s strogi mi tujci, ki so jim pripovedovali reči, katerih sploh niso trazumeli. Poleg tega so jih zasramovah z izrazi kat »srbsika svinja«, »vindišarski pes« ipd. Nemški učitelji in učiteljice, ki jih ni razume! niti odstotek otrok, so pogosto uporabi jaili italesne kazni. Tako se je dogajalo, da kljub strogim ukazom mnogi atroci sploh niso marali obiskovati šalo.

Slovenske trgovce so nacisti večidel pregnali, a tišti, ki so ostali, so badisi iz strahu, bodisi zaradi podrepništva govorili samo nemško, medtem ko je bilo nemšfcim kramarjem jasno, da morajo s svojim blagom na karte prodajati hkrati tudi »kulturo«. In bila je prava blagodat, če se je med vsemi tujci našel tudi kdo, ki je bil »dobro zapisan« ter si je zaradi svojega ugleda lahko privoščil z domačimi vsaj tu in tam domačo besedo.

Vse neštato pa nam seveda pojasnjuje, zalkaj so se slovenski ljudje, rvečknat ne samo zaradi gole nacionalne zavesti, marveč iz čisito praktičnih azirov, kmalu po prihodu Nemcev odvmili od svojih »rešiteljev«, razkrinkali njihove prave namane in se postavili na stran branilcev svobode.

Štajerski in gorenjski kmet sta se, osupla že po surovem izgonu duhovščine in učitelj stva, zlasti pa še po začetku izganjanja obsavskega in obsotelskega kmečkega prebivalstva, začela zavediti, da je njun obstoj na domači zemlji varljiv, samo kratkotrajen, pa naj jima je okupator še toliko zatrjeval, da bodo vsi

Slovenske talee ženejo na morišče

tišti, ki se ne bodo upirali Hitlerju, ostali in smeli uživati sadove zmagovite vojne nad boljševiki.

Na razpoloženje slovenskega ljudstva v okupiranih krajih je prav tako vplival potek vojnih dogodkov. Ljudem je bilo vedno bolj jasno, da je nacistične pravljice o Hitlerjevi nepremagljivi vojski in bliskoviti zmagi konec, saj se je nemška ofenziva v Rusiji ustavila in so »nepremagljive« armade začele druga za drugo doživljati strahotne poraze.

Slednjič se je izkazalo, da Nemec ni nepremagljiv in vse-mogočen niti v naših krajih. Peščenci partizanov je delala velike težave proti vojski Nemcev in vermalom; iti so morali na dolge in mučne pohode proti nevidnemu sovražniku, ki pa je puščal za sabo podrte mostove in poslapja, oplenjene orožniške postaje, pohite kulturnikov im izidajalce. Krajev, kjer se je pojavljala partizanska vojska in kjer so se skrivaj sestajali odbori Oslo-bodilne fronte, je bilo vedno več.

Kot je znano, so morali v boj proti partizanski vojski tudi naši slovenski ljudje, in sicer kot vermani, zato je ljudstvo s strahom spraševalo, kaj bo, hkrati pa vendar čutilo, kako je Nemec šibak. Vedelo je, da se mora nemško širokoustenje slejko-prej končati, še bolj pa se je tega zavedalo, ko so nemške oblasti odredile nabore ter začele slovenske fante letnik za letnikom pošiljati najprej na vežbališča v Avstrijo in Nemčijo, potem pa na bojišča, »prva v Rusijo, pozneje v Francijo.

In resnično je cvet nemške armade padel že v prvih mesecih nemško—ruske vojne, sovražniku pa je začelo primanjkovati vo-jakov. Zdaj so bili torej na vrsti slovenski fantje, da zapolnijo vrzeli v sovražnikovih vrstah, vodjem gerilizacijske p>olitike v naših krajih pa se je povečalo upanje, da se bo največji del slavenske mladine tako najhitreje in najpopolneje ponemčil.⁵⁾

⁵⁾ Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 131—416; isti: Le système d'occupation des nazis en Slovénie 1941—1945, v: Les systèmes d'occupation en Yougoslavie. Belgrade 1963. str. 47—110 (navajam: Ferenc, Le système d'occupation).

NASILNO REKRUTIRANJE SLOVENSKIH FANTOV V NEMŠKO VOJSKO

Nacisti so vsem ukrepom, ki so jih izvajali v naših krajih, skušali vsaj na zunaj dati videz zakonitosti. Kajpada, Jugoslavijo so razkosali po »pravici«, ki naj bi jo imeli kot zmagovalci. Ozsm-lja, ki so si jih prilastili, pa naj bi bili samo »osvobodili« na zah-teve nemškega prebivalstva in tište bedne množice, ki da je bila nekoč nemška, a so jo Slovenci nasilno poslovenili...

Temu neresničnemu in za slavenski narod krivičnemu zatrje-vanju je sledilo vse drugo okupatorjevo ravnanje. Rasni pregled prebivalstva, ki so ga izvedli i po strogih pozivih, potem ko so pregnali že na tisoče Slovencev in je vsakdo vedel, kaj ga čaka, če bi se pozivu na pregled ne odzval, naj bi bil nekakšen »ple-biscit«. Kdor je dobil legitimacijo, rdečo ali zeleno, naj bi avto-matično veljal za nemškega državljana z vsemi pravicami in tudi dolžnostmi, torej tudi z dolžnostjo, da služi kot verman ali celo nemški vojak.

Ker so bili ti pregledi izvedeni na pritisk, je seveda njihova veljava na diami. Sicer pa je znano, da je nemško državljanstvo dajala le rdeča legitimacija, ki so jo dobili samo kulturbundovci in najbolj zagrizeni nemčurji, medtem ko je bila zelena legitima-cija le dokaz začasnega članstva v Heimatbundu in izraz »nem-škega državljanstva na preklic«.

Ražen tega je bilo članstvo v Koroški ljudski zvezd in Šta-erski domovinski zvezi kategorizirano. Nihče ni za gotovo ve-del, kam sodi, ali med tište, ki jih trpijo na Slovenskem le za-časno, aJii pa med tište, ki jih bodo pozneje spravili v taborišča kot nekakšno rezervno nemško kri. Sicer pa pri vpoklicih v nem-

ško vojsko niso upoštevali niiti tega. Vpokiicani so bili tudi takšni, ki so se lahko dzkazali samo z belimi listki kot »varovanci«.

Tem ugotovitvam je treba dodati še naslednjo. Domači in tuji germanizatorji v naših krajih se itudi sami niso mogli sprijazniti le s kakim prisilnim plebiscitom. Najvišjim nacisttdčnim voditeljem v Berlinu so dopovedovali, da sta Gorenjska in Spodnja Štajerska nemški deželi, z večino nemškega prebivalstva. Zdaj so hoteli imeti tudi uradno zagotoviilo, da sta pokrajini dokončno sesitavni del velikega nemškega rajha. Na vse načine so si prizadevali, da bi pri samem Hdtlerju izsdlili slovesno priključitev. To bi bilo na eni strani zagotovilo dokončnosti, na drugi pa priznanje njihovim dolgotrajnim prizadevanjem.

Po prizadevanjih obeh šefov civilne uprave sta notranje ministrstvo in Hitler privolila v to, da obe zasedeni pokrajini že jeseni priključka k irajhu, še prej pa uredita vprašanje okrog podelitve nemškega državljanstva. Do tak rat naj bi tudi »očistili« pokrajini nezaželenih ljudi, predvsem zavednih Slovencev. Toda vse ni šio tako gladko, kot so si mislili v Gradcu, Celovcu in tudi v Berlinu.

Vsitaja jugosdovanskih narodov je hromila izvajanje množičnih deportacij Slovencev in tudi priprava predpisov o podelitvi državljansitva in priključit vi pokrajin k nemškemu rajhu je potekala počasneje. Zato so konec septembra 1941 za 1. oktober predvideno prikljuaitev odložili na 1. november 1941. Sredi oktobra so nato izdali odredbo o podelitvi državljanstva, vendar tudi 1. novembra ni bilo slovesne priključitve. Za ta dan so namreč imeli že zelo natančno izdelan program slovesnosti v štefanijski dvorani v Gradcu in v dežalni hiši v Celovcu. Toda tudi to pot so proti koncu oktobra najprej po telefonu in nato še pisмено naročiti iz Berlina, naj do nadaljnjega ustavijo vse priprave na slovesno priključitev, ker le-te 1. novembra še ne more biti. Tudi za to odložitve so v Berlinu navajald »zakonsko tehnične« vzroke.

Kaže, da se še vedno niso mogli zediniti okrog nekaterih vprašanj, med drugim tudi o tem, ali naj na Gorenjskem uvedejo nemško pravo z dnem priključitve ali šele kdaj pozneje. Lahko bi kdo sodil, da je bilo to vprašanje golega pravnškega dlakocepstva. Vendar pa lahko vsaj domnevamo, da so name-ravali nacisti s poznejšo uvedbo nemškega prava na Gorenjskem za nekaj časa, dokler ne bi resili t. i. nacionalnopolitičnih vpra-

šanj, predvsem vprašanja mno/ičnih deportacij Slovencev, obrniti izreden položaj šefa civilne uprave. Le-ita je namreč lahko izdaja odredbe, zlasti še glede utrjevanja nemštva, ne da bi se oziral na kakršmekoli zakone in odredbe. Morda pa je tej odložitvi priključitve že bil vzrok tudi narodnoosvobodilni boj.

Ko sta se iztekla poslednja meseca usodnega leta 1941, so nacistični veljaki še računali z hližnjo priključitvijo obeh zasedenih pokrajin h memškemu rajhu. S tem nas seznanjajo razprave na nekaterih zasedanjih štaba šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko v Gradcu ju govor notranjega ministra dr. Wilhelma Firicka v Celovcu 16. decembra 1941. Ta je namreč povedal, da je zunanja prisposodobitev Gorenjske na rajh »že prišla tako daleč, da lahko pride do formalne priključitve zasedenih območij k rajhu«.

Ni se še tišti dan v Celovcu polegel odmev Frickovih besed, že je po vsem zahodnem delu Gorenjske odmevalo pokanje partizanskih pušk. Gorenjsko je namreč disiti dan zajela množična vstaja in pravkar ustoličenega novega šefa aivilme uprave za Gorenjsko dr. Friedricha Rainerja je Gorenjska drugi dan sprejela s cestinimi ovirami in partizanski mi strelji. Im taisti dr. Rainer je po vojni pri zasliševanju v ljubljanskih zaporih na vprašanje zasliševalca, kdaj naj bi bila prikljuoitve k rajhu, izjavil: »Dajtuma se ne spominjam. Vsekakor bi do priključitve moralo priti kmalu, itj. že v januarju 1942, za kar si je zlasti prizadevalo notranje ministrstvo. Na mojo prošnjo pa do priključitve mi prisilo, kajti razmere so se mi zdele neurejene im sem pri notramjem ministrstvu prosil za odložitev.«

Sedaj so tudi v Berlinu in v Hitlerjevem glavnem štabu bili vedmo bolj prepričani, da so pravna vprašanja okrog priključitve tnanj odločilna in da je osnovno to, da morata biti obe zasedeni pokrajiini kolikor toliko mimi, če naj ju slovesno priključijo k rajhu. Gospoda v Berlinu in okrog Hitlerja je potlej čakala, kdaj bodo njeni hlapci v slovenskih deželah skoraj popolnoma zatrli osvobodilno gibanje, ker ni mogla verjeti, da si prebivalstvo, ki se upira, zares želi priključitve.

Potem ko je ma Gorenjskem poteklo dramatičnih mesec dni nemških hajk, ofenziv, spopadov in bojov, ki jih je zaključila legendama bitka Cankarjevega bataljona v Dražgošah, je dr. Rainer 22. januarja 1942 osebmo poročal Hitlerju o še vedno neurejenih razmerah na Gorenjskem. Kaže, da sta se

ravno ta dan dogovorila za nadaljnjo daljšo odložitev priključitve obeh zasedenih pokrajin k nemškemu rajhu. Notranje ministrstvo je namreč 5. februarja 1942 sporočilo drugim ministrstvom, da je po Hitlerjevem naročilu priključitev Gorenjske in slovenske Štajerske k nemškemu rajhu še naprej odložena.⁶⁾

Formalnopravne priključitve slovenske Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu ni bdio nišiti tedaj niti kdaj pozneje. Pokrajini, v katerih se je vedno bolj razvnel plamen upora, ki ga ni moglo zadušiti nobeno še tako nedoumljivo kruto, nezaslišano nečiloveško nasilje, se seveda nacističnim rveljakom ništa zdeli nikdar tako mirni, da bi si lahko privoščili kakšno slovesno priključitev, kot so ito pred leti storili z Avstrijo in Sudetsko. Za obe zasedeni slavenski pokrajini je itorej Hitler do konca obdržal takšen sistem civilne uprave, kakrsnega je bil vzpostavil sredi aprila 1941 in ki ga je takrat izrecno imel za ziačaisnega.

Tudi če bi bila priključitev slovesno razglašena, bi nikakor ne imela osnove v mednarodni zakonodaji. Le-ta namreč ne dovoljuje ameksij pred podpisom mirovne pogodbe. Niti Jugoslavija niti katerakoli druga država v njenem imenu ni z nacistično Nemčijo sikleniila kakršnekoli mirovne pogodbe, še za podpis kapi-tulacije jugosilovanske vojske 17. aprila 1941 so nacisti pripeljali v Beograd nekdaejeega zunanjeega ministra dr. Cincarja—Marko-viaa, ki ga z jugoslavanske strani ni nihče pooblastil, da podpiše vdajo.

Vsemu svetu je dobro znano, kako sta nacistična vlada in vojska tretjega raj ha načrtno in hote teptali drugo za drugo mednarodne pogodbe in sporazume iter temeljne človekove pravice. Zato seveda ni čudno, da sta poterti, ko je Hitler sklenil odložiti priključitev slovenske Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu, ponovno kršili določbe mednarodnega prava in uvedli na zasedenem slovenskem ozemilju nove odredbe in zakone.

Ena od pomembnih nalog civilne uprave v zasedenih slovenskih pokrajdnah je bila tudi izkoriščanje ljudskih in materialnih si-1 dežele za potrebe nemškega rajha.

⁶⁾ M. Mikuž: Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključitev Gorenjske in Štajerske k nemškemu rajhu? Zgodovinski časopis, letnik 1952—53 (Kosov zbornik), str. 733—765. T. Ferenc: Narodnoosvobodilni boj na Gorenjskem januarja 1942. TV-15, 1968, št. 20—39; isti: Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Štajerskem pod nemško okupacijo. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1960, št. 2, str. 69—122.

Odhod nasilno rekrutiranih štajerskih fantov iz Celja 23. julija 1942 (slika je bila objavljena v »Marburger Zeitung« dne 26. julija 1942)

Kot že rečeno, je bil osnovni namen nacistične mobilizacije slovenskih fantov iz slovenske Štajerske in Gorenjske v nemško vojsko zagotoviti čim večje število ljudi za vojaške enote, pripomogel pa bi naj tudi k ponemčevanju teh ljudi. Iz nekaterih redkih nam dostopnih virov je mogoče razbrati, da si je nemški okupator alasti iz nacionalnih in drugih razlogov še posebej prizadeval, da bi čimveč slovenskih fantov spravil v nemško vojsko, tudi zato, da bi jih itam ponemčil.

Zlasti mu je šlo za to, da čimprej odpelje vanjo mlade pripadnike sloja izobražencev, ki so po ne do kraja izpeljanih množičnih deportacijah Slovencev še ostali na Štajerskem in Gorenjskem. Predvideval je, da bi le-ti lahko doma ovirali njegova raznarodovalna, tj. ponemčevalna prizadevanja. Ko je začel z mobilizacijo, mu je šlo tudi za to, da s tem ukrepom zmanjša potencial za odhod mladih ljudi v partizane. Ni ga motilo niti to, da so mnogi dalali v oborožitveni industriji; iz narodnostnih in političnih razlogov je zahteval mobilizacijo tudi takšnih ljudi, na njihova mesta pa pritegnil ljudi iz rajha.

Na drugi strani pa je nemški okupator kljub velikomu pomanjkanju ljudi za vojsko oproščal mlade nemške naseljence na slovenski zemlji služenja vojaškega roka. Tako naj bi slovenski fantje čimprej odšli iz zasedenih slovenskih pokrajin v nemško vojsko, na slovenski zemlji, zlasti pa v pasu ob Savi in Sottili, pa bi se naj vsaj tri leta — za toliko časa je namreč Himmler izposlovai pri Hitlerju odložitev služenja vojaškega roka za nemške naseljence — na lepih posestvih bohotno košatil in ob izdatnem otroškem dodatku vneta plodi! mladi rod nemških kolonistov s Kočevskega, iz Besarabije, Bukovine, Južne Tirolske itd.

Nacistom je ob vse večjem angažiranju nemškega gospodarstva za vojne in agresivne namene že nekaj časa primanj kovalo delovne sile in tudi vojakov. Zato so tudi v zasedenih slovenskih predelih skušali dobiti čimveč delovnih moči ki vojakov. Kmalu so uvedli obvezno registracijo delovne sile in zahtevali obvezno zaposlitev vsega za deo sposobnega in sčasoma tudi za del nezmožnega prebivalstva. Do maja 1943 so odpeljali iz slovenske Štajerske na dolo v avstrijske pokrajine že kakih 12.000, v nemške pa okrog 8.000 delavcev. V tem številu niso upoštevani nasilno izgnani ljudje, ki so jih tudi uporabljali kot ceneno delovno

silu, in itisti mladeniži in mladenke, ki so jih poslali tja v t.i. uniformirano državno delovno službo (Reichsarbeitsdienst).

Potem ko so odložili priključitev obeh zasedenih slovenskih pokraj in za nedoločen čas in ko so nato z nekim odlokom notranjega ministrstva razóistili nekatera vprašanja okrog podelitve nemškega državljanstva, so nacisti v zasedenih slovenskih pokraj mah uvedli nekatere nemške odredbe in zakone, med njimi tudi odredbi o obvezni državni delovni službi in obvezni vojaški službi. Vsak za delo zmožen mladeniž im vsaka za de lo zmožna mladenka naj bi bila zavezana, da prebijeta pol leta v uniformiranih in po vojaško organiziranih enotah it. i. državne delovne službe. Slovenske mladeniže, ki so odslužili pol leta v obvezni državni službi, so nato takoj vpoklicali v nemško vojsko.

Obe obveznosti so nacisti uvedli na slovenskem Štajerskem marca 1942, na Gorenjskem pa šele julija 1942.

Nacisti so najprej nameravali uvesti obe obveznosti v zasedenih slovenskih pokrajinah šele po formalnopravni in slovesni priMjučitvi iteh pokrajin k nemškemu rajhu. Ko so jeseni leta 1941 iz že prej omenjenih razlogov odlagali ito priključitev, so posredno odlagali ftudi uvedbo obeh obveznosti. Konec januarja 1942 so dokončno spoznali, da priključitve še dalj časa ne bo, niso pa se seveda mogli odreči mobilizaciji silovenskih ljudi v obvezno državno delovno službo in vojsko. Temu genocidnemu ukrepu se niso mogli odreči že zato, ker so se jim podrli upi, da bo »bliskovit« vojni pohod na vzhodu, ob kalterem naj bi po Hitlerjevih besedah svetu zastal dih, v nekaj tednih zlomil odpor Sovjetske zveze. Hude izgube nemških armad na vzhodni fronti je bilo treba nadomestiti z novimi silami, poleg tega pa je tudi položaj v nekaterih zasedenih deželah terjal močnejše vojaške in policijske sile za zavairovanje objektov, prometnih zvez, pogone proti partizanom itd.

Imeli pa so nacisti še druge razloge za mobilizacijo slovenskih mladenižev v državno delovno službo in vojsko in med njimi raznorodovalni nameni niso bili na poslednjem mestu. In končno je bila pri nacistih vedno večja bojazen, da bi lahko veliko število slovenskih mladenižev doma ob neugodnih političnih in vojaških razmerah pomenilo neko nenehno možno nevarnost. Ne gre prezreti dejstva, da so imeli nacisti meseca marca leta 1942 za seboj mnoge izkušnje nekajmesečnega bojevanja s partizani v Sloveniji in tudi v drugih jugoslovanskih pokrajinah.

In ena od teh izkušenj je bila ta, da partizanskoga gibanja ni mogoče kar tako uničiti, da je ljudstvo zanj mnogo bolj dovzetno, kakor pa so prdčakovali nekaj mesecev poprej in kakor je še nekaj časa po vstaji razglašala njihova propaganda. Zato so obe obveznosti uvedli kmalu zatem, ko je Hitler sklenil odložiti priključitev slovenske Štajerske in Gorenjske k nemškemu rajhu.

Za tehnično izvedbo tega ukrepa so nemška vojaška poveljstva ustanovila tudi ustrezne vojaške ustanove oziroma urade. V okrožnih središčih so ustanovili vojaške prijavne urade (Wehrmeldeamt), podrejene vojaškim okrajnim poveljstvom (Wehrbezirkskommando) v Mariboru, Celju in v Kranju. Le-ta so bila podrejena vojaški nadomestni inspekciji (Wehrersatzinspektion) v Gradcu in ta 18. vojnemu okrožju v Salzburgu. Ti uradi so popisovali vojaške obveznike, vodili o njih evidenco, urejali zdravstvene preglede vojaških obveznikov, reševali prošnje posameznikov za odložitev služenja vojaškega roka itd.

Na slovenskem Štajerskem je odredbo o vojaški obveznosti in državni delovni službi izdal šef civilne uprave v Gradcu 24. marca 1942 in kmalu zatem so se na zidovih pojavili plakati s pozivom k obveznemu popisu moških letnikov 1922 in 1923. To pomeni, da so odredbo o obvezni vojaški in državni delovni službi začeli izvajati takoj; in res so do konca leta 1942 zajeli, tj. po obveznih prijavah popisali in deloma pregledali, kar osem letnikov (1918—1925). To pomeni, da so zajeli vse mladeniče, stare od 17 do 24 let. Od njih so dva totnika (1922 in 1923) že poleti in jeseni 1942 vpoklicali v nemško vojsko. Teh dveh totnikov niso poprej vpoklicali v državno delovno službo, kakor so to nato storili pri drugih totnikih.

Naslednje leto so na slovenskem Štajerskem zajeli starejše (1914—1917) in dva mlajša letnika (1926—1927) ter v letu 1944 novih šest starejših totnikov (1908—1913), ki so jih vpoklicali v državno delovno službo in nato v vojsko. Žal nimamo natančnejših števil, koliko ljudi na slovenskem Štajerskem je prizadel ta nacistični protipravni ukrep. Za ilustracijo naj navedemo, da so od vsakega za vojaško službo zajetega letnika pričakovali okrog 3.000 obveznikov oziroma 2.500 rekrutov, kar bi znašalo skupno okrog 50.000 rekrutov. Do srede maja 1943 so res vpoklicali v nemško vojsko in državno delovno službo okoli 17.000 mladeničev in napovedali vpoklic novih 30.000 obveznikov. Po podat-

kih, ki jih je po vojni zbrala komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, naj bi nacisti na slovenskem Štajerskem nasilno mobilizirali v nemško vojsko 28.092, na Gorenjskem pa 7.216 fantov in mož.

Na Gorenjskem so nacisti začeli mobilizirati ljudi v nemško vojsko nekaj mesecev pozneje kakor na slovenskem Štajerskem. Tarn je notranje ministrstvo šale junija 1942 razzatiilo nekatera vprašanja okrog podelitve nemškega državljanstva in je šef civilne uprave za Gorenjsko izdal odredbo o uvedbi vojaške in državne delovne službe šale 7. julija 1942. Ravno takrat so se začele razmere na Gorenjskem za naciste vidno slabšati in so dejansko morali uvesti pravo izredno stanje; v zelo nemirnih razmerah seveda nišo mogli misliti, da bi mobilizirali gorenjske mladeniče v nemško vojsko.

Šele oktobra 1942, ko so z močnimi policijskimi in tudi vojaškimi silami ter s strahovitim nasiljem (požgali in »z zemljo zravnali« so kar deset ali enajst vasi in v njih pobili vse moške prebivalce, stare več kot 15 let), vsaj nekoliko uredili svoj položaj, so začeli z mobilizacijo. Do konca leta 1942 so zajeli, tj. po obveznih prijavah popisali in de loma pregledali šest letnikov (1920—1925), torej dva manj kot na slovenskem Štajerskom. V letu 1943 pa so zajeli štiri letoike (1916—1919). Medtem ko so na slovenskem štajerskom klicali v državno delovno službo in v vojsko do konca vojne, so na Gorenjskem ta ukrep izvajali le do pomladi 1944.

Mobilizacijo slovenskih fantov v nemško vojsko je treba označiti kot enega najhujših ukrepov, ki si ga je okupator privoščil nad mlado slovensko generacijo. Lenta naj bi krvavela po tujih bojiščih tudi za to, da bi slovenski narod in tudi drugi narodi, ki so bili nacistom na poti pri uresničevanju njihove ekspanzionistične politike, izgimiH kot otnične enote. Zato so se mnogi med njimi, ki so bili vsaj malo zavedni, počutili včasih slabše, kaikor če bi bili v koncentracijskih taboriščih. Če bi bili v koncentracijskih taboriščih, bi vsaj vedeli, da trpe za slovensko in svobodoljubno stvar, tako pa so morali nositi uniformo največjega sovražnika slovenskoga in drugih svobodoljubnih narodov; hoteli so jih čimprej odtujiti njihovemu slovenskemu rodu in jih vzgojiiti v moderne janičarje, učili so jih streljati na vojake ti-

stih držav, ki so se že izjavile za zaveznike osvobodilnega boja jugosilovanskdh narodov, uporabljali so jih za topovsko hrano na svojih os va jalnih pohodili.

Težko bi bilo opisati vzdušje, ki je po slovenskih vaseh vladalo spričo nasilnih nemških rekrutacij. Mladi ljudje so dobro vedeli, kaj jih čaka, saj so jim o tem pripovedovali invalidi in redki dopustniki, ki so se vračali s fronte. Večalo se je tudi število osmrtnic v nemških časnikih na slovenskem Štajerskem, vedno pogostejša so bila največkrat kar po vzorcu napisana pisma nemških četnih poveljstev sorodnikom nemškega vojaka s sporočilom, da je ta dne in tega in tega padel za führerja in veliko Nemčijo.

Zato so v strahu pred vojsko mnogi odhajadi na delo v Nemčijo, se zaposlovali pri železnici ali pri vojaških objektih, na primer pri graditvi tovarne letalskih delov na Teznem pri Mariboru ali tovarne glinice v Strnišču. Toda prej ali slej je tudi njih dosegla trda roka nemškega vojaškega stroja. Mnogi so se opogumili in vrniili nemško državljanstvo itd. Števitoti so bili tišti, ki so vedeli, da bodo morali z odhodom v nemško vojsko storiti nekaj, kar se ni ujemalo z njihovim srcem in pametjo, toda v določenih razmerah niso videli izhoda iz stiske in so se vdali v usodo. Največkrat je na tehtnici odločanja prevagala skrb za usodo svojcev, ki bi bili ob drugačni odločitvi izpostavljeni naaističnemu nasilju.

Treba je reāi, da so ravno prvi vpoklici v nemško vojsko na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem padli v čas najhujšega nacističnega nasilja. To je bil čas, ko so na dvorišču sodnih zaporov v Mariboru, Starega piskra v Celju, v Dragi pri Begunjah in drugod padale cele desetine talcev v enem samem dnevu, ko je okupator na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem postrelil v nekaj mesecih več talcev, kakor v vsem ostalem obdobju okupacije skupaj, ko so svojce usitreljemih talcev in ugotovljenih partizanov vozili v plinske celice in krematorije Auschwitzta ltd. To je bil takrat okupatorjev odgovor na spomladanski razrast osvobodilnega boja na Štajerskem in Gorenjskem. Osvobodilni boj je predtem zajel res velik del slovcnskega ozemlja, ki je bilo pod nemško okupacijo. Vendar še vedno ni mogel zajeti vsega in na nekaterih območjih je biil njegov vzpon le kratkotrajen, kmalu sta ga zadušila trdota nemškega policijskega škonnja in

gestapavskega biča. Drug za drugim so tišči Čas padali šaleška skupina, Slovenjegoriška četa, Kozjanska četa, Savinjski bataljon, Pohorski bataljon.⁷⁾

V takšnih razmerah, ki so zia vsakega partizana, aktivista in podpomika OF pomeniJe čas njegove najtežje preizkušnje, se je celo tišči mladenič na štajerskem in Garenjskem, ki bi vendarie lahko dob ii stik s partizansko vojsko, ob tebtanju ali v partizane ali v nemško vojsko, odločil za silednjo. Tako lahko razumemo poročilo namestniika politkamisarja 2. grupe odredov dr. Dušana Kraigherja-Juga, ki ga je ob svojem prihodu na Štajersiko 27. oktobra 1942 poslal ceotrailneanu ikomiteju KPS. V njem pravi, da se dajo odpeljati v nemško vojsko celo nekateri organizirani člani ZKM, »češ — čeprav padam, pade! bom sam; če grem v partizane, bom padel jaz ki bo uničena vsa moja družina«. In Kraigher ugotavlja: »Represalije nad družinskimi člani partizanov so silno učinkovito sredstvo proti nam«.⁸⁾

Enako je politkomisar 2. grupe odredov Dušan Kveder sredi novembra 1942 poročal centralnemu komiiteju KPS, da so za razpoloženje prebivalstva na štajerskem bistveni »skoraj fantastičen sitrah, politična neaktivnost mas, oportunistična predanost v usodo« ki je za takšne razmere navajal predvsem dva vz>roka: »Mala številčnost čet ki pomanjkanje večjih partizanskih zmag ništa pribor ila pri ljudstvu tistega učinka kat na Dolanjskem. — Drugi razlog pa je zelo pomanj kl ivo delo na terenu. Predvsem ni bilo literature. Letaki so bili redkost. široki stoji ljudstva so bili popoilynoma neinformirani.« Tudi Kveder je omenjal gledišče velike večine mladeničev, ki so dobili pozive za odhod v nemško vojsko: »Sinovi govore: 'če grem na vzhodno tron to, padem sam, familija ostane; če grem v partizane, pade vsa familija'.«⁹⁾

Vojaškiim in političnim delavcem osvobodilnega gibanja na slovenskem Štajerskem je treba dati paino priznanje, da so se v takšnih neugodnih razmerah vztrajno bojevali proti demoralizaciji ljudskih množic in da je osvobodilno gibanje na slovenskom Štajerskem že čez nekaj mesecev premagalo posledice oku-

7) Mikuz: Pregled zgodovine NOB. II. knjiga. Ljubljana 1961; F. Filipič: Pohorski bataljon. Ljubljana 1968; Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih na slovenskem štajerskem 1941—1945. Maribor 1965.

8) Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Ljubljana 1963, dok. 35.

9) Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 4, dok. 86.

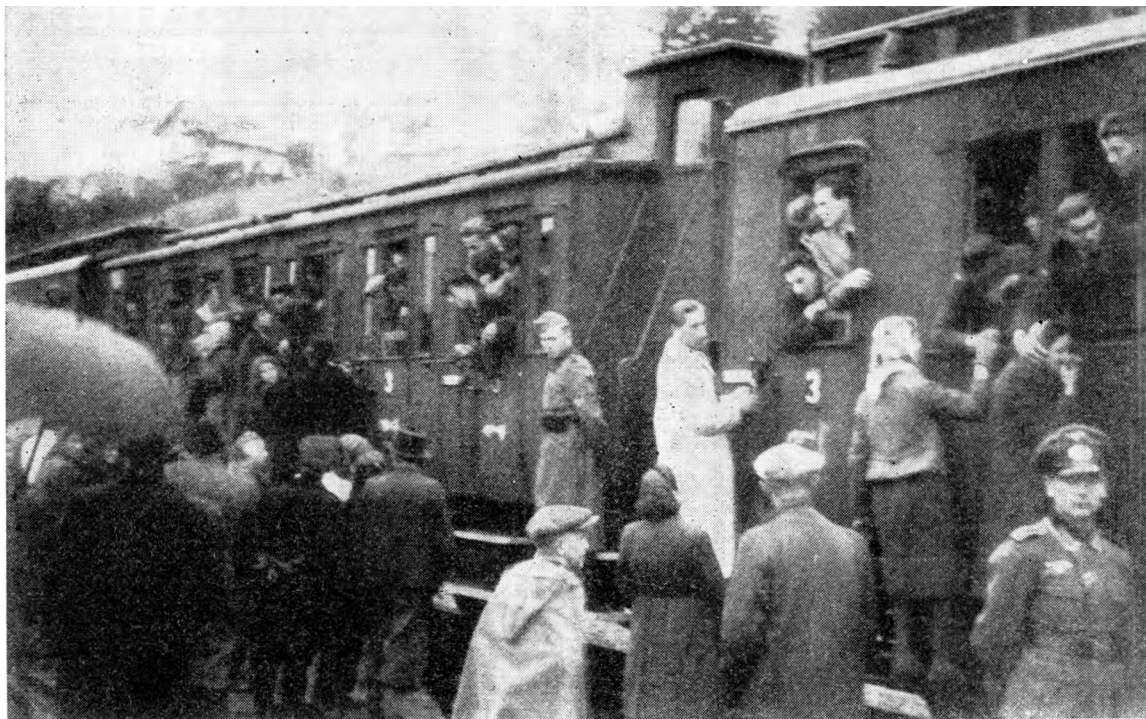
patorjevega nasilja. Prvi pomladili meseci leta 1943 so pokazali, da se osvobodilna zavest na Štajerskem sicer počasi, toda nenehno in nezadržno krepi.

Ključnim ostankom dvoma in negotovosti ter socialne demagogije je zaupanje množic v zmago zaveznikov in nedzogiben zlom nacistične Nemčije že močno naraslo in se je že kazala osvobodilna volja. Njen naj vidnejši izraz so bile poleg posameznih, čeprav še vedno ne množičnejših rekrutacij v narodnoosvobodilno vojsko vedno bolj pogostejše — vendar tudi še ne množičnejše — dezertacije posameznih štajerskih mladeničev iz nemške vojske in državne delovne službe v partizane. Vendar so bile množice o osvobodilnem boju podjarmljenih narodov, uspehih narodnoosvobodilne vojske v Jugoslaviji, v Sloveniji in celo na Štajerskem ražen zares velikih akcij nasploh malo seznanjene, kar je bila seveda posledica šibkih organizacijskih temeljev in propagande Osvobodilne fronte.

Tudi poleti 1943 so se razmere za osvobodilno gibanje na slovenskem štajerskem iz dneva v dan izboljševale. Zaradi vedno pogostejših dezertacij slovenskih mladeničev iz nemške vojske sta morala nemško vrhovno vojaško poveljstvo in glavni vodstvi urad SS 15. julija 1943 prapovedati poveljstvom, da bi še pošiljala vojake na dopust na Goranjsko, Koroško in slovensko Štajersko južno od Drave. Dezertiranje štajerskih mladeničev iz vojske je bilo sicer vedno pogostejše, vendar še ne množičen pojav. Narodnoosvobodilna vojska na slovenskem Štajerskem se še ni mogla bistveno okrepiti z dezerterji iz nemške vojske in še vedno se je pozivu v nemško vojsko odzivala večina vpoklicanih.¹⁰⁾

Šele v jeseni 1943, ko se je tehnika vojne sreče že globoko nagnila na stran protifašistične koalicije, ko je kapitulirala Italija, ko se je nemška vojska povsod le umikala, ko je narodnoosvobodilna vojska doživljala velike uspehe, ko so zavezniška letala vedno pogostejše preletavala naše ozemlje in začela trošiti svoj smrtonosni tovor na bližnja avstrijska in sčasoma tudi na naša mesta itd., se je začela krepkeje lomiti nemška mobilizacija in vidneje naraščati narodnoosvobodilna vojska na slovenskem Štajerskem.

¹⁰⁾ T. Ferenc: Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Maribor 1967, str. 640—648.

Transport nasilno rekrutiranih gorenjskih fantov iz Kranja 29. marca 1943

Med motiva, ki so pospeševali odtegotanje slovenskih mladeničev in mož macistični mobilizaciji <v nemško vojsko ali bežanje iz nje, je bilo tudi spoznanje, da pomeni takšno dejanje manjše življenjsko tveganje, kakor pa odhod v nemško vojsko in na fronto. Po enem letu prisilne rekrutacije v nemško vojsko so ljudje na slovenskem Štajerskem ugotovili, da pomeni odhod v nemško vojsko skoraj gotovo odhod v smrt, kajtd le malo je še ostalo pri življenju taštih, ki so jih palati in jeseni 1942 vpoklicali in poslali na fronto. Utrjevalo se je mnenje, popolnoma drugačno kakor pred letom, mnenje, ki bi ga lahko opisali takole: »Če grem v nemško vojsko, bom zagotovo padel ali pa postal neboljen invalid; če ostanem doma in se skrijem ali odidem v partizane, bom verjetno vojno preživel.«

K temu je treba pribiti še to, da je bil nemški okupator vedno manj zmožen izvajati represalije nad njihovimi svojci. Množičnejše vključevanje slovenskega ljudstva v osvobodilni boj tudi na Štajerskem je vedno bolj onemogočalo nacistične množične represalije tudi proti svojcem tistih, ki so se odtegnili v poklic v nemško vojsko ali pa so iz nje ubežali.

Nacisti so se tišti čas, to je konec leta 1943, pri represalijah omejevali le na posamezne primere. V drugi polovici 1943 so odpeiljali nekaj svojcev v posebno delovno taborišče v Stmišču, v letu 1944 pa so popisali vse svojce ubežnikov in partizanov, da jih kaznujejo, vendar tudi tega ukrepa niso mogli izvesti v množičnem obsegu. Poudariti je torej treba, da razrast osvobodilnega boja ni samo oviral nemške rekrutacije, temveč je tudi zelo onemogočal izvajanje represalij proti svojcem ubežnikov.

Kot okolnost, ki je vsaj ponekod kljub bistveno spremenjenim razmeram še ovirala bežanje iz nemške vojske, moramo omeniti hude ukrepe vojaških poveljstev proti ujetim ubežnikom. Le-te so postavili pred divizijsko ali korpusno vojaško sodišče in jih povečini obsojali na smrt. Zato so si ubežniki, ki so se skrili doma, zaželeli oditi v narodnoosvobodilno vojsko, v kateri so se počutili vamejšje kakor pa doma in imeli pri tem tudi zavest, da se v nj ej bojujejo za pošteno stvar.

Slovenska Štajerska je konec leta 1943 in v začetku leta 1944 glede na druge slovenske pokrajine, kjer je bila v glavnem že izvedena splošna mobilizacija v narodnoosvobodilno vojsko, pomenila še velik rezervoar ljudskih sii (letniki 1908—1913 ter 1926 in 1927 so bili še doma, po domovih je bilo skritih še precej ubež-

AUF RUF!

Männer der Jahrgänge 1914-1926!

Der Kampf um das neue Europa ist in sein entscheidendes Stadium getreten. Niemand darf jetzt mehr abseits stehen. Ich habe deshalb heute folgende Anordnung getroffen:

ANORDNUNG:

Auf Grund des Gesetzes über die zivile Mobilmachung vom 31. Oktober 1942 und meiner Verordnung über die Kriegsdienstpflicht in der Operationszone „Adriatisches Küstenland“ Nr. 3 vom 29. November 1943 erlasse ich folgendes

AUFGEBOT:

Artikel 1.

Die männlichen Angehörigen der Geburtsjahrgänge 1914-1919 und die bei der Musterung der Geburtsjahrgänge 1920-1926 nicht erfassten Angehörigen dieser Jahrgänge, die in der Operationszone „Adriatisches Küstenland“ wohnen und nicht Ausländer sind, werden hiemit zur Ableistung der Kriegsdienstpflicht aufgeboten.

Kriegsdienstpflichtig sind auch die männlichen Staatenlosen dieser Jahrgänge, die sich im Gebiet der Operationszone „Adriatisches Küstenland“ dauernd aufhalten.

Dem Aufgebot unterliegen auch die männlichen Angehörigen der Geburtsjahrgänge 1914 bis 1926, die aus den übrigen italienischen Provinzen stammen und sich zur Zeit in der Operationszone „Adriatisches Küstenland“ aufhalten.

Artikel 2.

Die Musterungstermine und die Musterungsbezirke setzen die Musterungsämter der Provinzen fest.

Artikel 3.

Diese Anordnung tritt am 20. August 1944 in Kraft. Ich erwarte, dass Ihr meinem Aufruf folgt und Eure Kriegsdienstpflicht dort erfüllt, wo ich Euch einsetze.

Eure Bezahlung und Verpflegung und die Versorgung Eurer Familienangehörigen erfolgt nach den anerkannt gerechten Grundsätzen die für die deutsche Wehrmacht und die entsprechenden deutschen Verbände massgebend sind.

Männer der Operationszone „Adriatisches Küstenland“! Auch Ihr müsst Euren Beitrag für das neue Europa leisten. Wer nicht mit uns geht, wird als Landesfeind angesehen und muss gewärtig sein, dass ihn und alle anderen, die ihn unterstützen, die schweren Strafen treffen, mit denen die Verordnung über die Kriegsdienstpflicht diejenigen bedroht, die sich ihrer Pflicht gegenüber Volk und Vaterland entziehen wollen.

Der Oberste Kommissar
in der Operationszone „Adriatisches Küstenland“
Rainer

POZIV!

Možje letnikov 1914-1926!

Borba za novo Evropo je stopila v svoj odločen stadij. Nihče ne sme več stati ob strani. Radi tega sem danes sledeče odredil:

NAREDBA:

Na podlagi zakona o obvezni civilni službi z dne 31. oktobra 1942 in svoje naredbe o vojaški dolžnosti na operacijskem področju „Jadransko primorje“ št. 3 z dne 29. novembra 1943, izdajam sledeči

RAZGLAS:

Člen 1.

Možje rojeni v letih 1914-1919 in oni, ki še niso bili pri naborih letnikov 1920-1926, ki bivajo na operacijskem področju „Jadransko primorje“, a niso inozemci, se pozivajo k odsluženju svoje vojaške dolžnosti.

Vojnoobvezni so tudi možje brez državljanstva omenjenih letnikov, ki stalno bivajo na operacijskem področju „Jadransko primorje“.

Poziv velja tudi za možje, rojene v letih 1914-1926, ki so pristojni v druge italijanske pokrajine, ki pa bivajo trenutno na operacijskem področju „Jadransko primorje“.

Člen 2.

Roke in okrožja naborov bodo določili naborni uradi posameznih pokrajin.

Člen 3.

Ta naredba stopi v veljavo dne 20. avgusta 1944.

Pričakujem, da se boste odzvali mojemu pozivu in da boste izpolnili svojo vojaško dolžnost tam, kamor vas bom določil.

Vaša plača in oskrba ter preskrba vaših družinskih članov bo urejena v smislu priznane pravičnih načel, ki veljajo za nemško vojsko in odgovarjajoče nemške odrede.

Možje operacijskega področja „Jadransko primorje“! Tudi vi morate doprinesiti svoj prispevek k novi Evropi. Kdor ne gre z nami, se ga bo smatralo za sovražnika dežele in mora pričakovati, da bodo zadele njega in vse one, ki ga podpirajo, težke kazni, ki so zagrožene z naredbo o vojaški dolžnosti onim, ki se hočejo izogniti svoji dolžnosti napram narodu in domovini.

Vrhovni komisar
in operacijskega področja „Jadransko primorje“
Rainer

Nemški poziv za mobilizacijo slovenskih fantov in mož letnikov 1914—1926

ni kov iz nemške vojske). Osvobodilnemu gibanju ni bilo vseeno, kdo bo iz tega rezervoarja dobil levji delež — ali osvobodilno gibanje ali okupator. Ta je predvideval, da bo iz te pokrajine mobiliziral v svojo vojsko še kakih 30.000 ljudi, kar je pomenilo najmanj dve diviziji. Za leto 1944 se je torej obetala med nasprotnikoma izredno žilava tekma za slovenske fante.

Realno očetnjujoč moč marodmoosvobodilne vojske na Štajerskem, ki je v pozni jeseni 1943 zadajala občutne udarce okupatorju, ni pa zaradi svoje številčne šibkosti im razseznosti ozemlja mogla bistveno vzgibati množic im pripraviti slovenskih mladencev im mož, da bi se množično vključevali v njene vrste, je glavni štab NOV im PO Slovenije sklenil poslati na štajersko eno svojih najboljših divizij. Poslal je 14. divizijo im njena osnovna naloga je bila, da skupaj z drugima enatami 4. operativne come in političnimi organizacijami ustvari takšne politične razmere, ki bodo omogočale, da se bo večina slovenskih fantov im mož čimprej vključila v narodmoosvobodilno vojsko.") Do njenega prihoda na Štajersko v začetku februarja 1944 je imel gestapo tam registriranih že 211 dezerterjev iz nemške vojske im državne delovne službe ter 262 dezerterjev iz vrst že potrjenih za vojsko ali državno delovno službo.

Število mobiliziranih v marodmoosvobodilno vojsko je potlej nenehno rastlo. Aprila je bilo mobiliziranih samo v celjskem im trboveljskemu okrožju 796 ljudi, maja po vsej slovenski Štajerski 1456, junija 1851 in julija celo 2574 oseb. Jeseni 1944 so bile te številke še večje — rekrutiranim ma terenu so se pridružili vernani iz okupatorjevili postojank, zlasti iz Savinjske doline, Pohorja, Kozjamskega itd. Nacisti so sami priznavali, da je bil uspešen poziv maršala Tita, da se naj do 15. septembra vključijo v osvobodilno vojsko vsi za orožje sposobni moški. Bitko za ljudi je osvobodilno gibanje izbojevalo uspešno. Potlej je bilo le še nekaj redkih obrobni predelov (Mursko polje, Haloze ali večja mesta), kjer je okupatorju uspelo mobilizirati še večji del vojaških obveznikov, povsod drugod je potlej odhajalo skoraj vse v marodmoosvobodilno vojsko.

Da bi rešil vsaj tisto, kar bi se resiti dalo, je nemški okupator vsaj v tistih predelih, ki jih je s svojo upravo ali oboroženo močjo še obvladal, zelo zaostрил sistem novačenja. Tište vo-

•) L. Ambrožič-Novljan: Pohod Štirinajste. Nova Gorica 1967, str. 26—39.

jaške obveznike, ki so bili v obvezni uniformirani državni delovni službi, ni pustil domov na dopust niti za nekaj dni, temveč jih je iz enot državne delovne službe v avstrijskih in nemških pokrajinah odpeljal naravnost v vojašnice. Doma pa je vojaške obveznike aM obveznike za državno delovno službo pozival na občinske urade, orožniške postaje itd., jih tam dal zdravniško pregledati in sposobne pošiljal z oboroženim spremstvom v vojašnice. Na dopust domov so smeli le še sinovi nemških družin; nekaterim slavenskim fantom so izjemoma dovodili oditi na dopust, vendar najdlje do Dunaja in Gradca, če so imeli tam kakšne sorodnike ali znance. Marsikaterega je tudi od tam pot po raznih ovinkih in peripetijah končno pripeljala v partizane.

Še prej kot na slovenskem Štajerskem so nacisti po mobilizaciji Slovencev v nemško vojsko in državno delovno službo doživeli polom na Gorenjskem. Mimo lahko trdimo, da je bila Gorenjska tista zasedena pokrajina, ki je nemškemu okupatorju drugega za drugim razbijala vse okupacijske nacрте in ukrepe. Onemogočila mu je množične deportacije Slovencev, načrtno množično naseljevanje Nemcev, rekrutacijo domačega prebivalstva v protipartizanske formacije, germanizacijo v šolah, otroških vrtcih itd. ter mu že od začetka ovirala in končno še popolnoma onemogočila mobilizacijo slovenskih fantov in mož v njegovo vojsko.

Odredbo o obvezni vojaški in državni delovni službi na Gorenjskem je šef civilne uprave izdal šele 7. julija 1942, torej skoraj štiri mesece pozneje, kakor pa so jo izdali na Štajerskem. Vzrok za to odlaganje je bil v nerešenih vprašanjih okrog podelitve nemškega državljanstva in v nemirnih razmerah. Toda ko so odredbo vendarle izdali, je niso mogli izvajati zaradi izrednega stanja, ki so ga bili razglasili nekaj dni prej. Po dveh in pol mesecih nenehnih policijskih in vojaških/hajk, ki jih je odredil Himmler, po krutih represalijah proti civilnemu prebivalstvu, ko so požgali in z zemljo zravnali — tako so se izražali — kakih deset vasi, pobilM vse moške prebivalce, starejše od 15 let in njih trupla pometali v ogenj, postrelili več talcev kakor pa v vsem ostalem obdobju okupacije skupaj, izgnali v nemška delovna in koncentracijska taborišča na tisoče ljudi, ponovno sestavljali nacрте za množičen izgon Slovencev, itd., so oktobra 1942 začeli s pregledi fantov za rekrutacijo v nemško vojsko in jih kmalu nato, meseca decembra, začeli klicati vanjo.

Toda ta rekrutacija na Gorenjskem nacistom ni uspela že od prvega dne dalje. Najprej so se ji odtegovali posamezniki in manjše skupine, nato pa je odhajanje fantov v partizane namesto v nemško vojsko postalo kar množimo. Nekako od decembra 1942 dalje so orožniška in policijska poročila polna podatkov o številnih pojavih t.i. partizanske nasilne rekrutacije gorenjskih mladaničev, vojaških obveznikov. Nacisti so tedaj začeli vojaške obveznike še pred zdravniškim pregledom rekrutirati v svojih postojankah in jih po pregledu, obdane z oboroženim spremstvom, pošiljali v vojašnice na avstrijskem in nemškem ozemlju. Tako se je med nacisti in partiizainskimi enotami razvila prava tekma za rekrute.

V štirih zaporednih valih je osvobodilno gibanje na Gorenjskem od decembra 1942 do junija 1943 rekrutiralo nekaj tisoč slovenskih fantov. Nekateri predeli so jih poslali v partizane na ravnost v zavidi živo velikem številu, npr. rajon Selske doline 292, Medvode 150, Stražišče 184, Bohinj 172 itd. Po nacističnih podatkih je na Gorenjskem do začetka leta 1944 vstopilo v narodnoosvobodilno vojsko več kot stiri tisoč ljudi in med njimi je bilo prav gotovo kakih 2.500 tistih, ki bi morali v nemško vojsko.

Že po prvih neuspehih nacistične rekrutacije slovenskih fantov na Gorenjskem v nemško vojsko so se pri raznih krajevnih in pokrajinskih dejavnikih začeli pojavljati pomisleki proti nadaljnji prisilni mobilizaciji, ki da dejansko samo krepí partizansko vojsko. Tako je npr. deželni svetnik za okrožje Radovljica 18. maja 1943 pisal: »Menim, da lahko na podlagi nabora teh letnikov (tj. letnikov 1916—1919, op. p.) sklepam, da ne bi bilo primerno nabkati naslednjih letnikov, ker bi se lahko tudi od teh starajših letoikov, ki so po večini že služili (jugoslovansko) vojsko, velika večina odtegnila vojaški službi.«¹²⁾

Nacisti tudi niso bili zadovoljni z vedenjem tistih gorenjskih fantov, ki so vendarle prišli v nemško vojsko. Pritoževali so se, da so se izkazali za nezanesljive, da se nočejo učiti nemško, da vedno pogosteje bežijo iz vojske domov in v partizane itd. Zato je šef civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedrich Rainer po enem letu bridkih izkušenj prisilne rekrutacije na Gorenjskem prosil

¹²⁾ Poročilo radovljiškega deželnega svetnika šefu civilne uprave za Gorenjsko 1. * 2, arhiv Instituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (navajam:

vodstvo pisarne NSDAP v Berlinu (vodiil jo je zloglasni in došlej še neodkriti Martin Bormann), naj predlaga vrhovnemu vojaškemu poveljstvu in Hitlerju odredbo, da slovenskih ljudi na Gorenjskem ne bi več klicali v nemško vojsko. To vlogo oziroma ta predlog so v prvi polovici leta 1944 sprejeli in tudi uresničili. Potlej gorenjskih fantov niso več klicali v nemško vojsko”)

Torej lahko zaključimo, da je narodnoosvobodilni boj tudi na Gorenjskem, še bolj kot na Štajerskem, oviral nacistično rekrutacijo slovenskih mladeničev v nemško vojsko oziroma jo sčasoma kar popolnoma onemogočil. V tem je tudi zajet odgovor na vprašanje, zakaj so bili v nemški vojski na Francoskem in pozneje v 5. prekomorski brigadi po večini fantje iz slovenske Štajerske.

¹³⁾ Ferenc: *Le système d'occupation*, str. 88–94; isti: *Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem*. *Letopis Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani*, 1958, str. 143–153.

V NEMŠKIH VOJAŠKIH ENOTAH

Odhod v nemško vojsko za slovenske fante ni bil podoben svatovskim povorkam, kakršne so doživljali že ob odhajanju v sicer meprūjubljeno »srbsko« vojsko, marveč žailostnim pogrebščicam. Res sta se tu in tam morda oglašala vriskanje in pet je, a oboje je prihajalo iz obupa.

Nemška propaganda pa je skušala to izrabiti, pojavljale so se slike v listih »Marburger Zeitung« in »Karawanken Bote«, pri našala jih je celo graška »Tagespost« kakor tudi glasilo NSDAP »Völkischer Beobachter«. A nikjer ni pisalo, da so ti fantje, o katerih se je zdelo, da komaj čakajo, kdaj bodo odrinili nad boljševike, tedne prej popivaili, skupaj s svojimi domačimi iskali kakršne koli rešitve, samo da bi se kako Azvlekli.

Kakšen je bil največkrat odhod slovenskih mladeničev v nemško vojsko, nam lepo opiše poročilo dežolnega svetnika za okrožje Radovljica z dne 18. maja 1943:

»Vzdušje ob vpoklicu je bilo vseskozi slabo. Vidna je bila vinjanost. Na Jesenicah smo ugotovili, da so posamezni rekruti z dvignjeno pesitjo klicali: 'Hej Slovani!' ali 'Zmaga Jugoslavije'. Taki primeri so bili tudi v Radovljici, ko je transport začel odhajati s postaje.«¹⁴⁾

Pod nemško uniformo je večina fantov vseskozi ohranila slovensko srce in dušo. Med njimi skoraj ni bilo podrepnikov, čeprav bi si bili lahko pnislužili podoficirske dn oficirske čine ter odlikovanja in se tako vsaj začasno dokopali do boljšega življenja. Nasprotno, dali so se zapirati, sprejemali so druge najrazličnejše

¹⁴⁾ Glej op. 12 na strani 74 pod črto!

kazni in paniževanja, svojim nadrejanim pa večkrat odkrito vnaprej –povečali, da se ne bodo bojevali, ker niso Nemci in so jih v vojsko prisilili.

Poleg vsega drugega je odhod v nemško vojsko skoraj zagotovo pomenil tudi odhod v skorajšnjo smrt, saj je bilo znano, da so slovenske vojake pošiljali v prvo linijo, ker jim niso zaupali. Izhoda seveda ni bilo. Tako so odhajali transport za transportom v najbližje kasarne, kjer so jih oblekli in jim dali orožje, nato pa jih odpremili v vežbališča čimdlje od domovine, kakor so nekdanj davno Turki odganjali slovenske mladeniče globo ko v muslimanske dežele.

Slovenske fante so po nekajmesečnem rekrutnem urjenju v nemških vojašnicah pošiljali na razne fronte. Mnogi so tam izkoristili priložnost in pobegnili k zaveznikom. Znan je npr. primer, da je neki nemški vojak slovenskega rodu iz slovenske Štajerske konec junija ali v začetku julija 1943 pobegnil k Rdeči armadi in njena poveljstva opozoril, da se nemška vojska pripravlja na veliko ofenzivo pri Orlu in Kursku. Sovjetski vojaški zgo-dovinarji priznaivajo, da so sovjetska vojaška poveljstva le tako izvedela za bližnjo Hitlerjevo veliko ofenzivo »Zitadelle« in so naito ukrenila vse, da je ta ofenziva že po nekaj dneh doživela popoln polom.¹⁵⁾

Vendar nas bosta v nadaljnjih poglavjih zanimala le položaj in usoda tistih slovenskih mladencev, ki so služili nemško vojsko v Franciji.

Skupine, ki so jih zlasti proti koncu leta 1943 odvažali na urjenje v Francijo, so bile toliko na boljšem, ker tam še ni bilo prave vojne nevarnosti, četudi se je po kapitulaciji Italije, ko so zavezniki začutili, da bi bilo konec vojne mogoče pospešiti, bližala nezadržno.

V zasedenem delu Francije v tem času ni bilo kakih elitnih nemških čet, oziroma so se šele zbirale. Zaradi močnih bunker-skih utrdb tako imenovanega »atlantskega zidu« in zaradi delovanja nemškega letalstva, še posebej pa zaradi grožnje s tajnim orožjem, ki ga pripravljajo, kakor tudi zaradi podcenjevanja zaveznikov, nemška poveljstva še niso mislila, da je invazija tako blizu. Na drugi strani je bila Francija nekakšna »obljubljena

¹⁵⁾ Istorija velikoj otečestvennoj vojni Sovetskogo sojuza. III. Moskva 1961, str. 7—149.

dežeia« za š te vitae podoficirje in oficirje, ki so se prej izkazali na drugih bojiščih in bi se naj sedaj tukaj odpočili.

Pričakovati je bilo, da se bodo ljudje, ki so bili zdaj daleč od prelivanja krvi, vsaj malo počlovečili, a izkazalo se je ravno nasprotno. Ti nemški vojaški kadri, da jih tako imenujemo, so se v deželi, ki je skrivoma gorela v odporniškem gibanju, na zunaj pa kazala okupatorju prijazno lice, izživiljali na vse mogoče načine. Svoje nizke nagone so brez sramu sproščali predvsem nad regruti, ki so jih prejemali v urjenje.

Res, bile so med njimi tudi izjeme. Tako so bili med tem kadrom tudi Avstrijci, ki so sami komaj čakali odrešitve, prav tako nekaj intelektualcev, ki so v Franciji, tradicionalni deželi svobode in kulture, upali, da bodo pozabili na svojo trdo preteklost. Bili so tudi taki, ki so čutili, da se bliža konec vojne in da je napočila ura poboljšanja, ker bo sicer težko odgovarjati.

Toda vse to se je dalo tu in tam le rahlo slutiti. Trdi nemški vojaški stroj je miei dalje, vodili so ga preizkušeni nacisti, ki se niso zaman ponašali z železnimi križi in drugimi odličji na prsih. In če se je kje izkazalo, da je bil kak komandant predober, so ga hitro zamenjaM.

Slovenski fantje so služili v raznih enotah — izv.idniških kot kolesarji, tankovskih, artilerijskih, celo letalskih. Te enote so bile večinoma nameščene na cherbourškem polotoku, drugod po Normandiji in v Bretanji, pa proti jugu do meje zasedene dežeie, v tako imenovani vichyjski Franciji, kakor itudi proti zahodu in severu, se pravi ob bivši belgijski meji.

Čeprav se v tem prikazu omejujemo predvsem na Normandijo, je vendar treba omeniti tudi druge pokrajine, ker so Nemci, brž ko je prišlo do invazije, začeli koncentrirati svoje armade proti severu in je veliko slovenskih fantov, poznejših prekomorcev, prebegnilo tudi iz teh enot. Zaradi itega nam je jasno, zakaj so nekateri prebežniki prihajali v londonsko bazo narodno-osvobodilne vojske Jugoslavije še potem, ko je glavnina 5. prekomorske brigade že delovala v Dalmaciji in Liki.

Zlasti Normandija se je slovenskim fantom, predvsem tištim iz Slovenskih goric, Haloz, z Dravskega polja in iz Mežiške doline, pokazala kot prijazna dežeia. Hribovita, s številnimi grapami in potoki, sadovnjaki in lepimi pašniki, na drugi strani pa za sicer očitno bogatijo — zaradi cvetoče živinoreje — z dokaj revnimi kmečkimi hišami in gospodarskimi poslopji, jim je vzbu-

Hitler »navdušuje« komaj odrasle mobilizirane dečke pred njihovim odhodom na fronto

jala vtis domačnosti. In zares, mladi kmečki fantje, neuki nemščine, kaj šele Irancoščine, so se kar dobro sporazumevali s tem preprostim, ljubeznivim prebivalstvom. Lahko rečemo, da so jim ti stiki pomagali lajšati siceršnje gorje in strah pred prihodnostjo.

Izčrpavala jih je stroga vojaška disciplina, ki je zlasti od šibkejših zahtevala nečloveške napore in nenehno vežbanje. To se je še podaljševalo v dolgih gladovnih pohodih, trpeli pa so tudi zaradi slabe hrane, ki bi komaj zadoščala za golo življenje, kaj šele za trdo delo.

Podoficirji, začenši z desetarji, so bili meomejeni gospodarji, ki se niso omejevali na mučenje in trpinčenje podnevi, marveč so svoje žrtve prebujali tudi ponoči, si izmišljali najbolj nemogoče muke in trpinčenja ter se ob njih naslajali. Tu in tam je slovenskemu fantu zavrela kri, skušal se je upreti, a to je še poslabšalo njegov položaj. Dodatne vaje, ki so si jih mučitelji

posebej za to izmišljali, samice, grožnje, kazenske straže in patrolje, vse to se je zgrnilo nad upomika.

Huda muka za slovenske janičarje so bile tudi politične ure, kjer so posebej izvedeni oficirji ali višji podoficirji prikazovali vojakom lik »viteškega« nemškega vojaka, poveličevali Hitlerjeve zasluge za nemško raso in rojstvo Velike Nemčije, lagali o uspehih nemških armad v Rusiji in Italiji — medtem je bila odprta že druga fronta — in predvsem grozili, kako bodo po vojni iztrebili vsa ljudstva, ki nimajo čiste nordijske krvi, ali pa si jih naredili za sužnje. In vse to so morali slovenski fantje na spraševalnih urah tudi ponavljati — v jeziku, ki ga niso razumeli in ki so ga, če ne prej, zdaj zagotovo upravičeno zasovražili.

In če so si podoficirji in oficirji privoščili take krutosti s kmečkimi fanti, si kaj lahko mislimo, kakšne rafinirane muke so si izmišljali šele za tište, ki so jih prištevali k inteligenci. Najprej so jih poskušali pridobiti zlepa, jih vabili, naj se vpišejo v oficirske in podoficirske šole, jim obljubljali hitra napredovanja in sijajno prihodnost. Tiste, ki so taka snubljenja zavmili, pa je čakalo najhujše maščevanje. Zdaj so nacistični podleži zatrdno vedeli, da takšnim ne morejo zaupati, saj bodo, brž ko se jim bo ponudila priložnost, obmili orožje proti svojim nadrejenim.

V enotah, kjer je služilo po več Slovencev, pa so se seveda bali upora že prej, zato so pazili na vsak korak teh »hochinteligenclerjev«, jim odredjali najbolj umazana in nemogoča opravila, najtežje vežbe, najhujše kazni.

V številčno močnejših enotah so podoficirji in oficirji nekako trpeli tudi tolmače, pri tem pa so si posebej prizadevali, da bi ti postali njihovi zaupniki, se pravi vohuni. Ni osnove za sum, da bi bili slovenski fantje takim skušnjavam podlegli. Znan pa nam je primer, ko so kmečki fantje s takim tolmačem — bil je obrtnik in se je že takoj ob prihodu šopiril s štajerskim lajbičem in svojo nemščino — pošteno obračunali in ga tudi kaj hitro spreobrnili, da so imeli Nemci z njim pozneje resnične težave.

Imeli pa so Nemci vohune in ljudi z znanjem slovenščine med svojimi, saj so cenzurirali vsa pisma, in niso bili redki vojaka, ki so bili zaradi teh pišem, ko so jih pošiljali v domovino, kaznovani. Pisali niso nič »izdajalskega«, a tožili so nad slabo prehrano in ravnanjem — kaj slabo priporočilo za osvoboditev slovenskih dežel izpod »srbskega jarma«. Mogoče je seveda tudi, da so ta pisma cenzurirali doma in o njih poročal] vojaškim

poveljstvom. In ni čudno, da so tudi pisma, ki so prihajala iz domovine, prinašala bolj skope novice, pač preprosta sporočila, da so domači živi in zdravi.

Od tod tudi siina neinformiranost slovenskih fantov v nemških vojaških enotah. In odtod tudi poskusi za navezovanje stikov s Francozi, ki so skrivoma poslušali radio ter lahko povedali resnico o položaju na bojiščih in o svetovnem političnem dogajanju.

Taki so bUi vojaki, ki jih je nacistični vojni stroj metal v boj v zadnjem obdobju vojne: komaj 14-letni, nedorasli fantiči

Ti stiki so se us tvar jaii počasi, kaj ti težave je delalo neznanje jezika, predvsem pa je bilo ovira nezaupanje. Lahko bi se zgodilo, da bi slovenskoga farata prijavili vojaškim oblastem Francoz, lahko pa bi bilo tudi nasprotno. In vendar so se te vezi pletle, npr. po gostilnah, zlasti pa še na patroljnih obhodih in nočnih stražah. Tedaj so mnogi pripadniki »odpora« p riha j ali kramljat s stražo, in mimogrede si kdaj izvedel zadnjo radijsko novico. Ni bilo veliko, a bilo je upanje, bilo je vsaj varljiva tolažba.

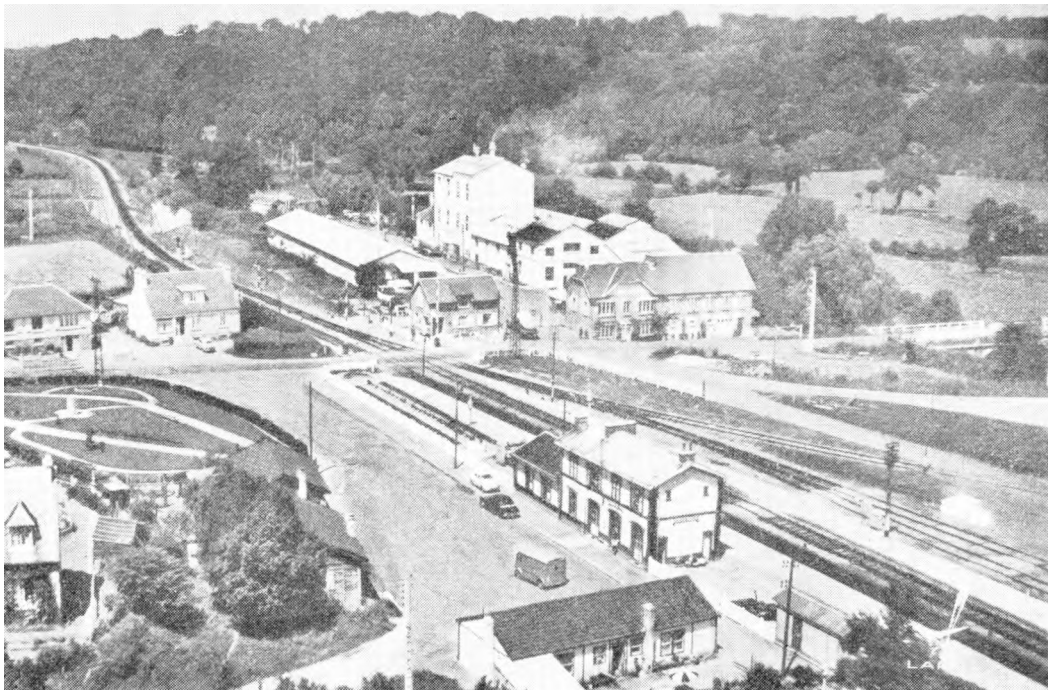
Vsaj nekoliko lahko primerjamo te slovenske fante z nemškimi vojaki, doma iz Luksemburga, o katerih poročajo nekateri pisani in ustnd viri, da so se leta 1941 na Gorenjskem upirali nemškim poveijstvom in niso hoteli v boj zoper slovenske partizane. Nanje je tudi nekoliko računalo vodstvo osvobodilnega gibanja na Gorenjskem, ko je decembra 1941 pripravljalo množično vstajo. Žal smo zaradi pomanjkanja ustreznih virov premalo poučeni o resničnem položaju v tej, doslej neugotovljeni nemški eno ti.

V nekaterih nemških enotah so bili Slovenci zares številni, tako npr. tudi v izvidniških nadomesitnih bataljonih 518 in 517. Prvi je hiil nastanjen v majhnem francoiskem mestecu Cérences, drugi v pet kilometrov oddaljeni vasi Bréhail; obe naseljđ ležita blizu krajev, pomembnih ob času izkrcanja zaveznikov: Granvilla, Avranchesa in Coutancesa.

V bataljonu 518 je bilo na primer nekaj nad 170 Slovencev. Njihovo vojaško življenje, se pravi vsakdanje mučenje in nečloveško naprezanje ob minimalni hrani, ni bilo drugačno kot v drugih enotah, vendar je znatno število dajalo nekatere prednosti. Nemški podoficirji in oficirji se niso čutili tako gotove kakor v drugih enotah, zato so bili tu in tam pripravljeni tudi kaj popustiti.

Tako se je tu in tam celo zgodilo, da so slovenski fantje tudi na pohodu in kljub trdi disciplini urezali slovensko pesem in tako dali duška svojemu odporu do tuje vojske, ki so jo prisilno sestavljali. Domačemu prebivalstvu so s tem pokazali, da niso Nemci in da to tudi nočejo postati, zaradi česar so se mu poleg Avstrijcev, ki pogosto tudi niso tajili svojega rodu, vsaj večina ne, nekako priljubili.

Povsod so govorili o »nemških vojakihi, ki ne marajo Nemcev«, vendar se je tod prav do današnjih dni ohranil tudi spomin na »Jugoslovane«. Slovenski fantje, ki so trdno držali skupaj, so

Mesto Cérances (Manche) v Normandiji (pogled na postajo), kjer je bilo v nemški izvidniški enoti okrog 170 slovenskih fantov

si izgovorili tudi svoje lokale, zlasti gostilne, kamor ob sobotah popoldne, vse do enajstih zvečer v nedeljo, ni smel noben Nemec. Tu so se shajali, se pogovarjali o domovini in o možnostih za prebeg k zaveznikom ter obujali upanje na skorajšen konec vojne.

Bilo je seveda obilo kazni in poniževanja ter nešteto groženj z vojnim sodiščem in kazenskimi enotami, vendar je do najhujšega prišlo le poredkoma. Kaže, da je to preprečeval predvsem strah, da bi utegnili s Slovenci potegniti tudi Avstrijci, ali pa da bi prestrogi ukrepi odvrnili vse slovenske fante. Z njimi so namreč prav tako morali računati, češ, ko bodo prišli na fronto, se bodo nehote pokazale njihove vojaške vrline, sicer pa bodo tako in tako v prvih vrstah in za njimi njihovi podoficirji in oficirji.

Prav v tem pričakovanju so se Nemci docela ušteli. Ko je prišlo do izkrcanja zaveznikov, si slovenski fantje niso pustili groziti. Nemški podoficirji so morali prodirati pred njimi, sami pa so iskali samo priložnost za beg. Pač pa so svoje izredne vojaške zmožnosti pokazali pozneje, na domačih tleh, kjer so uspešno preganjali svojega pravega sovražnika.¹⁶⁾

¹⁶⁾ Avtorjevi spomini in pričevanja borcev.

IZKRCANJE ZAVEZNIŠKIH ARMAD V NORMANDIJI

Novo leto 1944 so nemške vojaške enote v Franciji praznovale nadvse slovesno. Komandanti so zbranemu moštvu — na tak praznik niso delali razlike med oficirji, podoficirji in navadnimi vojaki — govorili kot »tovarišem« in jim obljubljali, da bo to leto najbrž prineslo nemškemu orožju zmago. Bojna sreča na ruskem in italijanskem bojišču se mora obrniti, sicer pa je tu še nemško tajno orožje, ki ga pripravlja Hitler, da zada sovražniku zadnji udarec. Celò kozarci z dobrim trancoskim vinom so zanzvančali v vnaprejšnjo počastitev velike zmage. Toda ...

Že dve leti so se zavezniki pripravljali, da napadejo Hitlerjevo evropsko trdnjavo. Te priprave so zavzemale prav najmanjše podrobnosti. V Angliji, spremenjeni v vojaški arzenal in zaledno bojišče, je dva milijona zavezniških vojakov samo čakalo na znamenje. Pred izkrcanjem so zavezniške zračne sile nenehno kontrolirale železnice in ceste v Franciji in Belgiji, uničevale tovame v Nemčiji ter slabile vojaški potencial v okupiranih deželah.

Nemci so izkrcanje slutili, še več, že so ga zatrdno pričakovali. Zato je v poveljstvih vladala vse večja nervoza. Pospešili so vežbanje rekrutov, prirejali manjše manevre, zadnje dni pred invazijo pa začeli kopati obrambne järke. Znano je, da so Nemci za znamenje, ki so ga zavezniki določili za začetek invazije, tudi izvedeli, niso pa mogli izvedeti za dan, ki je bil označen s črko »D«.

V torek 6. junija 1944 je bilo znamenje dano, vendar en dan pozneje, kot je bilo sklenjeno. Izkrcanje so preprečili slaba vidljivost zaradi megle, močan veter in razburkano morje. Toda zdaj,

Nemški feldmaršal Erwin Rommel si ogleduje francosko obalo, zavarovano z minami in drugimi ovirami (utrdbe tako imenovanega »atlantskega zidu«), področje, kjer bi po mnenju nemškega generalnega štaba utegnili priti do invazije zahodnih zaveznikov

blizu baze lovskih letal v Angliji. Lovska letala so bila namreč kot zaščita napredujočim enotam zelo pomembna.

Priprave in datum izkrcanja je bilo težko skrivati, in kot že omenjeno, so Nemci v resnici že od januarja 1944 vedeli, da je francosko odporniško gibanje prejelo znamenje za začetek invazije. To znamenje naj bi dal angleški radio BBC tako, da bi napovedovalec recitiral dva verza francoskega pesnika Paula Verlaina iz pesmi »Jesen«: »Les sanglots longs de l'automne blessent mon coeur d'une longueur monotone.« Invazija naj bi se začela 48 ur po tem znamenju.

Izkrcanje zavezniških kopenskih enot v Normandiji 6. junija 1944 ob pol sedmih zjutraj

Na fronto prihajajo zavezniškim silam okrepitve: ljudje, material, strelivo in hrana

Toda Nemci niso popolnoma zaupali svojim vohunom, čeprav je eden od njih bil sluga v ambasadi Vel. Britanije v Turčiji. Zgodilo se je tudi, da je eden od visokih ameriških oficirjev izblebetal skrivnost o dnevu »D«, ki naj bi bil začetek invazije.

Za obrambo pred zavezniško invazijo in obrambo 600 km dolge obale med Holandijo in Španijo je nemški vrhovni poveljnik za zahodno Evropo generalfeldmaršal Gerd von Rundstedt imel na voljo 60 divizij, od tega deset tankovskih. Bile so razdeljene v dve armadni skupini: Rommlovo skupino B, ki je zajemala 88. armadni korpus v Holandiji in 7. armado v Normandiji, ter skupino G pod poveljstvom generala Jacoba von Blaskowitza na jugu Francije.

Zaveznikom je močno prav prišlo tudi mesoglasje med Rommlom in Rundstedtom. Rundstedt je vedel, da nima dovolj sili za obrambo obale, in se je tudi zavedal, da so njegovi vojaki večinoma rekrutirani v okupiranih deželah. Njegov načrt je bil, odvesti elito čet stran od obale in jo po izkrcanju vreči proti sovražniku.

Rommel pa je nasprotno menil, da mora vojska preiti takoj v protinapad in vreči sovražnika v morje, še preden bi se mogel utrditi na kopnem, češ da bo vojna dobljena ali izgubljena na plažah. Odločilnih bo po njegovem mnenju prvih 24 ur. Približal je torej svoje oklepne enote atlantskemu zidu, za kar je prejel tudi Hitlerjevo soglasje, saj je ta v navodilu NR. 51 ukazal zaveznike pri priči vreči v morje. Tako je Rommel opremil svoja gnezda v »atlantskem zidu« z artilerijo in jih obdal z žičnimi ovirami, da bi zavezniškim ladjam preprečil pristajanje.

Že predtem je Hitler zatrjeval, da se bodo zavezniki, če pride do tega, izkrcali v Normandiji. Toda njegovi generali so ga prepričali, da se bo to zgodilo v Pas de Calaisu. Zavezniki pa so jih nalašč utrjevali v tem prepričanju, in sicer z navideznim koncentriranjem konvojev in s poskusnimi izkrcanji v tem predelu. Na sploh so vzbujali vtis živahnih priprav, med katere je spadalo tudi bombardiranje, saj so ga izvedli celo dan pred samim izkrcanjem.

Šele 24. juli ja, šest tednov po izkrcanju, ko so se zavezniki že utrdili v Normandiji, so Hitler in njegovi generali spoznali, da gre zares. Proti zaveznikom so poslali del 15. armade iz Pas de Calaisa, a bilo je že prepozno.

Izkrcanje je potekalo takole:

Šestega junija, malo po polnoči, so zavezniški padalci in zračne sile ustvairile prve pogoje za invazijo. Šesta angleška zračnodesantna divizija je morala varovati levo krilo mostišča, vzhodno od Orne. Dvaimosemdeseta in 101. zračnodesantna divizija sta morale storiti isto na desnem boku, na odseku St. Mère Eglise, Carentan in Isigmy. Njihova naloga je bila rušiti nemške komunikacije in napasti njihova oporišča na plažah.

Mnoge padalske enote so pristale daleč od cilja in postale plen Rommlovih čet ali pa so se izgubile v močvirjih, mnogi padalci so obviseli na drevju in so jih postrelili nemški ostrostrelci. Kljub temu so padalske enote izpolnile povelje in se obdržale na francoskem ozemlju. Istočasno je proti francoskim

obalam zaplulo kakih 5000 zavezniških plovnih enot, ki so ražen moštva vozile tudi najtežje orožje in zlasti amfibijska vozila.

Obalni pas in bližajoče se ladje je nadziralo kakih 2000 zavezraiški letal; napadala so nemške vojaške enote, ki so branile plaže. Res je nekaj zavezniških plovnih enot zadelo na mine,

Ameriški general Dwight David Eisenhower (v sredini), vrhovni poveljnik zavezniških sii v zahodni Evropi, razpravlja o vojaških operacijah s svojima sodelavcema. Na levi: britanski feldmaršal Bernard Law Montgomery, poveljnik zavezniških sii v severni Franciji; na desni: britanski maršal Arthur William Teddee, poveljnik zavezniških letalskin sii

Zavezniški padalci na francoski obali sredi avgusta 1944, del 7. armade, ki je prodirala s Sredozemlja

a to je bilo tudi vse. Ves čas niso naletele niti na eno nemško podmornico, in prva dva ali tri dni se je na obzorju pokazalo komaj dvoje, troje nemških letal.

Ob uri »U« so se zavezniške kopenske enote izkrcale na petih plažah ali obalnih odsekih, ki so jih vnaprej imenovali s tajnimi imeni Utah, Omaha, Gold, Juno in Sword, in sicer ameriške, angleške in novozelandske enote. Pripadale so 21. armadni skupini, ki sta jo sestavljala Prva ameriška armada s 4. in 29. divizijo ter 1. divizijo 5. korpusa, ter druga angleška armada z angleško 50. divizijo, 3. kanadsko divizijo, 3. novozelandsko divizijo in 1. korpusom. Že drugega dne, 7. junija, je lahko Churchill srečen brzojavil Stalinu, da je izkrcanje uspelo in da so izkrcanim eno tam v pomoč odvrgli tudi 20.000 padalcev, oboje pa se je zgodilo le z neznatnimi izgubami. Celotne zavezniške izgube na dan »D« so znašale skupno 11.000 mož, od tega 2.500 mrtvih.

Nasprotnik se je seveda trdovratno branil. Na ameriškem odseku so napredovanje zavezniških enot močno ovirala močvirja pri Carentanu in ob izlivu reke Vire. A tudi na angleškem odseku ni bilo lahko, predvsem zaradi terenske oblikovanosti Normandije. Celotno pokrajino narnreč sestavlja nešteto majhnih gmajn in polj, pregrajenih s potoki in grapami, povrhu pa z živimi mejami, ki so dostikrat po več metrov visoke. To je močno oteževalo pogled nad napredujočimi enotami in umikajočimi se sovražnimi oddeiki, ki so nasprotniku pogostoma pripravljali neprijetna presenečenja.

Zlasti manjšim zavezniškim enotam pa so še posebej nevarni bili nemški ostrostrelci, ki so se lahko dobro poskrili po drevju. Pokrajina je tudi gričevnata, z ozkimi dolinicami, kar je zavezniškim motoriziranim enotam oviralo, da bi sledile tik za pehoto in jo varovale. Še najuspešnejše je bilo pri tem letalstvo. Tako so se nekatera nemška oporišča trdovratno upirala, na primer mesti Emen in Coutances, ki sta bili pri tem tudi močno porušeni.

A niti težavno in malo znano zemljišče z vsemi sovražnikovimi presenečenji ni moglo zavreti zaveznikov, ki so pogumno in po skrbno pripravljenem načrtu prodirali dalje. Delež pri tem so imeli predhodno uničenje komunikacij, zlasti železniških prog in cest, ter pomanjkanje prave bojaželjnosti in nerazpoloženje med nemško vojsko, saj so sedaj tudi mnogi Nemci in še posebej Avstrijci, kaj Sele tisoči in tisoči vojakov, ki so jih prisilno mobilizirali v Belgiji, Luksemburgu in v Sloveniji, začutili, da jim

Kanior koli je prišla nemška armada, je zapuščala za seboj le ruševine in razdejanje

je treba samo še o pravem trenutku odvreči orožje in bodo slobodni. Pomemben delež so pri vsem tem imeli tudi pripadniki francoskega odporiškega gibanja.

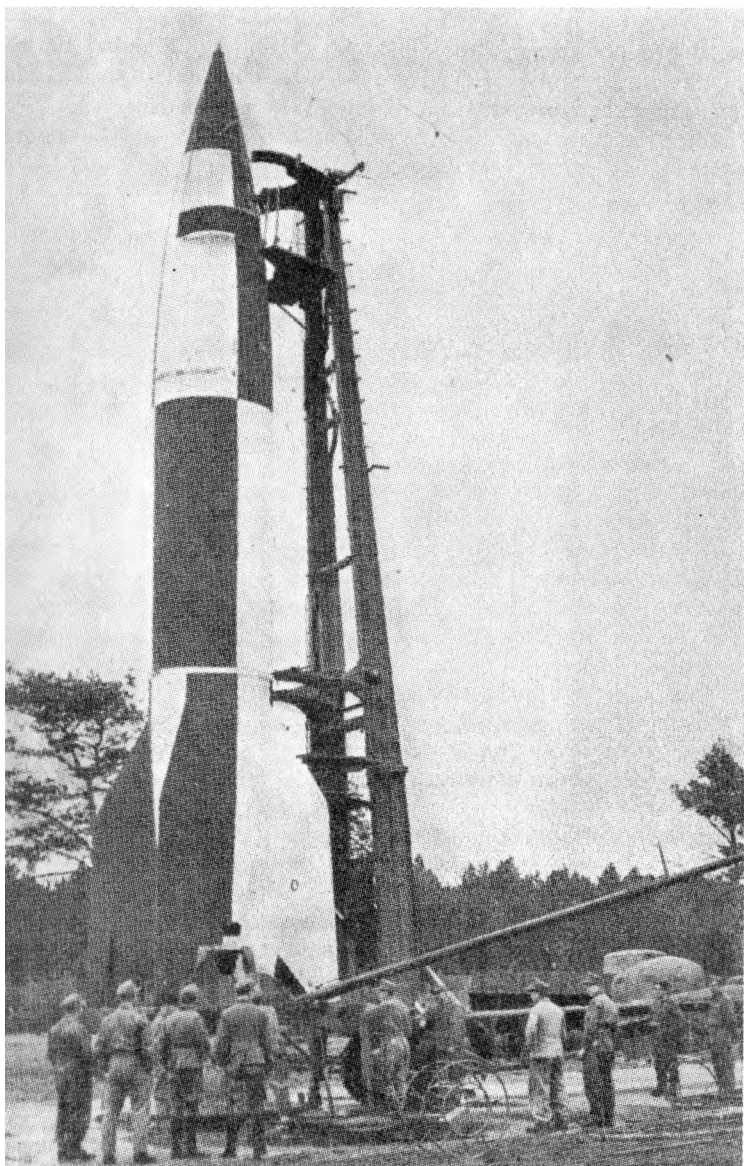
Nemške vojaške enote, ki so se morale v dolgih, utrudljivih in nevarnih pohodih pomekati proti bojišču, so prihajale tja okrnjene od zavezniškega letalstva, utrujene, sestradane, ker je zaradi bombardiranja v prvih nekaj dneh skoraj popolnoma odpovedala preskrba, kratka, bile so demoralizirane. V boj so jih pošiljali takoj ob prihodu, skupino za skupino, ne da bi jih bili prej uredili in oskrbeli z najpotrebnejšim.

Težave z oskrbo so sicer imeli tudi zavezniki, ker so Nemci uničevali pristaniške naprave in tako onemogočali pristajanje ladij, vendar so zavezniške enote odhajale v boj spočite, nahranje-

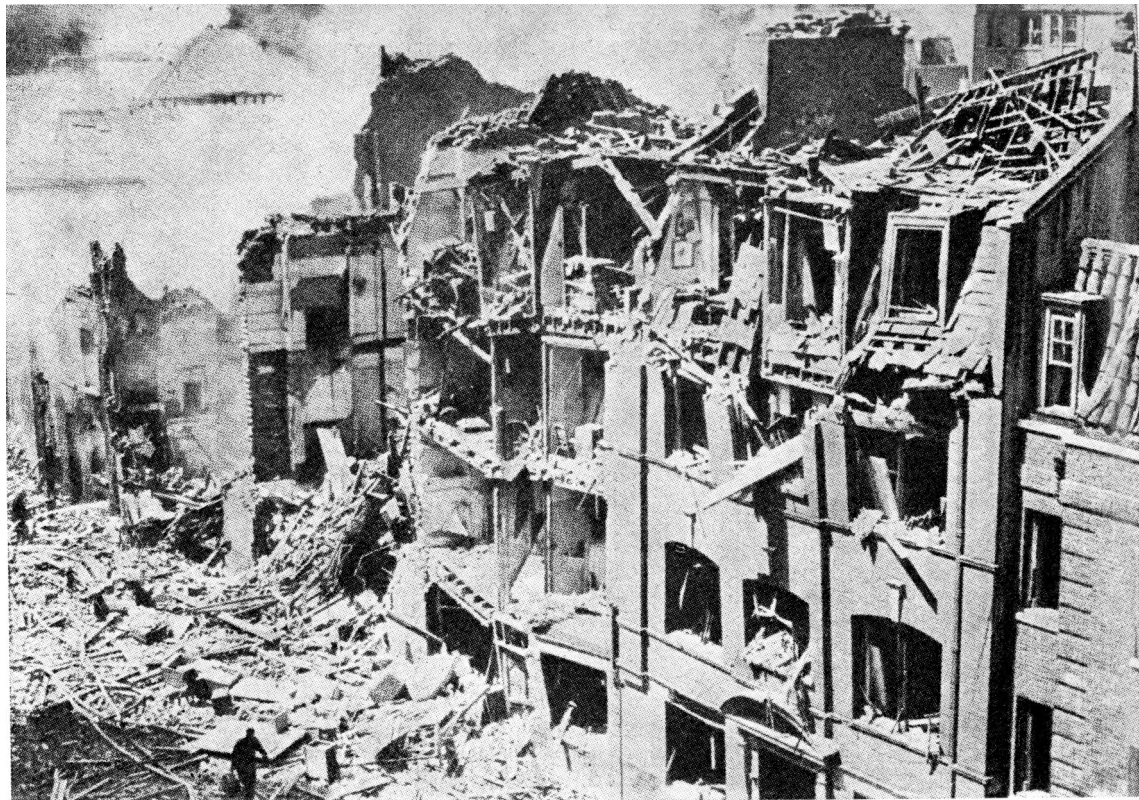
ne, dobro oborožene, ražen tega pa so jih vsakih nekaj ur zamenjavali. Zavezniška poveljstva so se namreč hitro znašla. Nasproti dovrskemu pristanišču na angleški obali so tostran Rokava kmalu uredili dve veliki vojni pristanišči, eno za ameriške enote v St. Laurent-sur-Mer, drugo za britanske v Arromanchu.

Mesto Coutances (Manche), ki ga je napredovanje ameriških sil spremenilo v ruševine (tudi slovečo gotško katedralo s stolpni iz 13. stoletja)

Ena od nemških raket V-2, s kakršnimi so Nemci hoteli uničiti London

Razdejanje v eni londonskih ulic, posledica nemške V-2

Ti dve pristanišči, imenovani »Mulberries« (murve), sta bili odločilni za nadaljnji potek invazije. Ražen tega pa so zavezniški inženirji na hitro zgradili še pet valolomov, imenovanih »Gooseberries« (kosmulje), z uporabo navrtanih ladij. S temi naravnimi in umetnimi pristanišči so lahko v petih dneh izkrkali 16 divizij, v enem mesecu pa več kot milijon vojakov, nad 500.000 ton prateža in 170.000 bojnih vozil.

Zavezniki so se izkrkali na različnih točkah, a že po šestih dneh jim je uspelo vse te točke povezati v enotno mostišče, ki je segalo kakih 120 kilometrov v dalj in kakih 30 kilometrov globoko v francosko ozemlje. Američani so 18. junija prodrli na drugo stran polotoka Cotentin ter 26. in 27. junija zavzeli tudi glavno polotoško mesto Cherbourg, kjer so zajeli 35.000 nemških vojakov. Istočasno so prodirali proti jugu in 18. junija zavzeli mestece Caumont. Britanci so medtem imeli težke boje okrog Caena.

Trinajstega junija je prišlo do tistega, kar so Nemci že nekaj časa napovedovali in na kar so stavili svoje zadnje upanje. Na London je padla prva »leteča bomba« — V-1. To je bilo torej prvo od Hitlerjevih tajnih orožij. Sestajalo je iz reakcijskega letala z močnim, celo tono zajemajočim nabojem v kljunu. Letelo je 1.000 metrov visoko, s hitrostjo več kot 600 kilometrov na uro, njegov akcijski radij pa je bil 400 kilometrov. Voden je bilo z magnetnim kompasom in bi bilo Jahko porazno za tako obsežna, gosto naseljena območja, kakršno je bil London, ki je bil ob tem času tudi en sam vojaški arzenal.

V treh poletnih mesecih 1944 so Nemci izstrelili na London po 100 takih »letečih bomb« na dan, vendar se jih je od 8000 izstreljenih le kakih 2400 prebilo skozi zaporo, ki so jo sestavljali angleški baloni in lovska letala. Učinek teh bomb je bil seveda strahoten. Ubile so 6.184 ljudi, okoli 18.000 pa jih ranile, razdejele so mnogo poslopij in prinesle med londonsko prebivalstvo obilo zmede. Toda zadele so seveda na trdno odločenost londonskega prebivalstva, da prestane tudi te strahote, saj so medtem zavezniške enote v Franciji naglo napredovale.

Sredi julija 1944 so Nemci izgubili na francoskem bojišču že 160.000 mož, proti zaveznikom pa so imeli na voljo samo 16 divizij. Vtem pa se je zgodilo več pomembnih stvari.

Sedemnaj stega julija je bil ob napadu nizko letečih angleških letal v svojem avtomobilu nevarno ranjen Romme-l. Nekako je

Adolf Hitler po neuspelem atentatu, ki ga je 20. julija 1944 (medtem ko so britanske in ameriške enote prodirale v Normandijo) poskušal nanj organizirati grof Klaus von Stauffenberg. Za Hitlerjem (na levi) njegov zločinski sodelavec Martin Ludwig Bormann (ki je bil leta 1946 kot vojni zločinec obsojen v odsotnosti na smrt, a ga še vse do danes niso odkrili). Na desni (z ob vezano glavo): general Alfred Jodl, šef nemškega generalnega štaba, kot vojni zločinec obešen v oktobru 1944

sicer ozdravel, a je nato moral na Hitlerjev prittisk narediti samomor. Še prej se je moral umakniti vrhovni poveljnik zahodne fronte Gard von Rundstedt, ki ga je zamanjal generalfeldrmaršal Erich von Kluge. Nato je 20. julija prišlo do vnovičnega atentata na Hitlerja, ki pa se je ponesrečil. In von Klugeja, ki je napravil samomor, je nadomestil generalfeldmaršal Walter Model. Vojna pa je seveda trajala naprej.

Nemci so kljub temu, da je zavezniško letalstvo močno oviralo njihove premike, poslali na bojišče nove divizije. Po strahotnem boju pri St. Lôu so Američani prodrli proti jugu, zavzeli Coutances in 31. julija Avranches, medtem ko so Britanci in Kanadčaini pustili porušeni Caen daleč za seboj, se razširili proti zahodu, na jugu pa zavzeli mesto Vire. V začetku avgusta so zavezniki začeli prodirati v Bretanjo in na zahodu omsitran Argentana.

Med zavezniškimi poveljniki, med katerimi je pač bil najvidnejši vrhovni poveljnik združenega zavezniškega štaba general Dwight Eisenhower, je vladala popokia sloga in usklajcnost akcij. V začetku avgusta so Američami pod poveljstvom generala Georgea Pattona poslali v boj še Tretjo ameniško armado, da bi očistila Bretanjo, medtem ko je en njen dal že prodiral proti Loari in Parizu. Medtem so Angleži in Kanadčani izbojevali krva-vo, a sijajno zmago nad nemškimi eno tami v žepu med Calaisom in Carentanom.

Pariz, glavno mesto Francije, je bil osvobojen 25. avgusta, pri čemer je poleg rednih vojaških enot, ki jim je poveljeval francoski general Marie Pierre Koenig, sodelovalo tudi kakdih 50.000 pripadnikov francoskega odpomiškega gibanja. Vendar je za naš prikaz pomembno predvsem še prodiranje zavezniških enot proti sevaru, sevarozahodu in zahodu. Potam ko sta padli mesti Dreux in Evreux, so zavezniki 30. avgusta zavzeli Rouen, 1. septembra Dieppe in 2. septembra Le Havre in St. Valery, že 31. avgusta je bil osvobojen tudi Aoniens. Na tam sektorju sta deiovali Prva kanadska in Druga britanska anmada, južno od njiju pa Parva ameniška armada in še južneje, v smari proti Nancyju, Tretja ameriška armada. Prodor čez Belgijo proti Holandiji je bil še posebej nujan.

Konec septembra so Nemci začeli uporabljati tudi drugo od svojih tajnih orožij — V-2. Tudi to orožje je bilo nekakšna leteća bomba, samo da je letelo v visini 75 kilometrov in s hitro-

stjo 6000 kilometrov na uro. Vsa zavezniška obrambna sredstva proti njej so odpovedala, zailegla je lahko samo osvojitev izstrel-nih iramp. Preden pa se je to zgodilo, je trajalo precej časa. Tako so Nemci v septembru izs t rei ii i skupno 1300 V-2, od katerih jih je zadalo London 500, pobile pa so 2.724 ljudi in jih 6.467 ranile. Skupno je to nemško tajno orožje povzročilo v Angliji 35.000 žntev. Pozneje, po osvoboditvi Belgije, so nacisti pošiljali V-2 nad Anvers, Bruselj in Liège, pri čemer se je število ranjenih in mrtvih še povečalo.

Seveda je bilo to le nemško maščevanje nad civilnim prebi-valstvom, medtem ko ni v angleškem vojaškem arzenalu v Lon-donu, od koder so pošiljali vojaštvo v Evropo, povzročalo skoraj nobene škode, in tudi ne v samih krajih, kjer je potekala invazija. Tudi se je Hitler razočara!, ko je mislil, da bodo že prve njegove leteče bombe pripravile Angleže h kapitulaciji. Prebivalstvo jih je preneslo z naverjetnim pogumom in požrtvovalnostjo ter daja-njem pomoči prizadetim.

Znano je, da so se zavezniki pozneje izkrcali tudi na jugu Francije in da so, resda ob zagrizenem odporu nemške vojske, a nezadržno prodirali proti zahodu, v srce same Nemčije, dokler ni ta ob istočasnem prodoru ruske vojske z vzhoda kapitulirala. Vendar to ne sodi v okvir našega prikaza. Ob izkrcanju v Nor-mandiji smo se dl je zadržali predvsem zato, ker se je tu odločala usoda večine poznejših borcev 5. prekomorske brigade.¹⁷⁾

■7) M. Chassin: Istorija drugog svetskog rata. Beograd 1955, str. 327—348; L'histoire vécue de la seconde guerre mondiale. La victoire, du débarquement à Hiroshima. Verviers 1963; W. Churchill: Druga svetovna vojna. Ljubljana 1964, str. 860—874; H. Speidel: We defended Normandy. London 1951; S. Westphal: The German Army in the West. London 1951.

PREBEG SLOVENSKIH FANTOY K ZAVEZNIKOM

Zavezniško izkrcanje v Normandiji je bilo za nadaljnji potek druge svetovne vojne vsekakor dejanje, ki se bo ohranilo v zgodovini tudi kot izredno zanimiva in uspešna vojaška invazija. Imela je velik pomen za hitrejši konec druge svetovne vojne, sedanjim in bodočim vojevalcem — iki si jdh seveda mikakor ne želimo — pa je dala nove poglede in izkušnje, kar zadeva vojno taktiko in človekovo zdržljivost. Tišti, ki so se bojevali na tej ali na oni strani, tega ne bodo mogli pozabiti, zato je morda prav, če se o tem siisi tudi verodostojno pričevamje neprostovoljnih udeležencev iz Slovenije.

Invazija sama kajpada še ni prinesla osvoboditve. Od dneva dzkrcanja do dokončne zmage nad Hitlerjevo vojsko je trajalo še skoraj eno leto. Na francoskih bojiščih razredčene in razkropljene nemške enote so se vnovič zbirale, odhajale spet na bojišče in se umikale globoko v osrčje Nemčije. Nemški vojaški stroj, preizkušen na mnogih evropskih bojiščih, ni nehal hrumeti, tudi ko so ga zrinili na same nemške meje.

Do zadnjega dne sta v nemški vojski veljali šlepa disciplina in pokorščina, do konca je veljalo, da »nemški vojak zmore vse« in da Hitlerjeva vojska ne pozna kapitulacije. Med nemškim vojaškim kadrom so še bili zagrizenci, slepo vdani führerju, verujoč v njegovo tajno orožje tudi še potem, ko so vzletišča »letečih bomb« že zdavnaj bila v rokah zaveznikov. In ti zagrizenci so še vedno imeli komandne položaje dm premoč, pokorili pa so se jim tudi tišti oficirji in podoficirji, ki so v zaveznikih videli svo-

je rešitelje. Hočeš nočeš so morali izpolnjevati povelja, ki so se tikala najnižjih — navadnih vojakov. Med temi so bili tudi Slovenci.

Slovenski fantje so vedeli ali vsaj slutili, da se bliža »konec«, se pravi izkrcanje zaveznikov. To jim je napovedovalo francosko prebivalstvo, med katerim je bilo tudi v Normandiji nekaj pripadnikov odporniškega gibanja, to pa so sklepali tudi po nervoznem vedenju svojih podoficirjev in oficirjev, po njihovi zmerom večji strogosti in budnosti glede vsega, kar se je govorilo in počelo. Vojaki so morali čistiti ter pripravljati orožje in vozila, si urejati obleke, pohodi so postajali daljši, vaje drznejše, politične ure so bile polne junačenja in groženj.

V drugih enotah je bila taktika komandnega kadra spet drugačna. Hinavsko so hvalili Slovence, kako da so zdaj postali že pravi vojaki, kako so si slednjič pridobili enake pravice kot pravi Nemci, kako se bliža čas dokončne zmage in svidenja z domačimi.

Z nastopajočo pomladjo se je seveda hrepenenje po domovini in domači zemlji v fantih stopnjevalo. Skrivoma so se dogovarjali, kaj bodo storili, če pride do odprtja nove fronte, iskali so stike s Francozi, ki so jim zaupali, ter skupaj kovali načrte, kako bi se morda lahko skrili, ko vojni val mine. Kjer je bilo Slovencev v enoti več, so premišljevali tudi o tem, kako bi bilo, če bi se uprli še pred odhodom na bojišče in obračunali s svojimi tlačitelji.

Možnosti za uspeh takšnih dejanj je bilo seveda kaj malo. Francosko prebivalstvo samo je svoje jugoslovanske prijatelje svarilo pred nepremišljenimi dejanji in jim ponujalo vsakršno drugo pomoč. Mnogo so si fantje obetali tudi od tega, da bo zavezniški udar nenaden in silovit, v takšni zmedi pa se bo že kako dalo pobegniti. Mnogi od teh načrtov in predvidevanj so se seveda izjalovili. Še najbolje so storili tišči, ki so se skrili pri Francozih, ali pa so imeli srečo, da so lahko že prve dni prebegnili k zaveznikom, brž ko so nateteli nanje.

Seveda je bil prebeg tvegan, vsaj s stališča nemške propagande, ki je vztrajno zatrjevala, da je »atlantski zid« tako močan, da je vsakršno izkrcanje nemogoče. Če pa bi že Angleži in Američani stopili na francoska tla, se bodo pri priči znašli v morju. Kakor smo videli v prejšnjem poglavju, so se Nemci resnično zanašali na to. In bilo je treba veliko poguma, da si zapustil nem-

ško vojaško enoto, dokler nisi vedel, ali so zavezniki trdno na tleh, ali pa gre samo za slepilen manever.

Invazija se je pričela ponoči. Mnoge vojaške enote so takoj krenile na pohod, in sicer v popolni bojni opreми, toda to se je v zadnjem času dogajalo pogosto, pač zaradi manevrov, preizkušanja vojaške vzdržnosti in iznajdljivosti poveljujočega kadra. Posebno enote, razmeščene daleč od izkrcevailnega območja, so slišale samó oddaljeno grmenje ladijskega topništva. Šele proti jutru, ko se je pričelo svetliti in so po zraku zakrožila številna zavezniška lovska letaAa ter začela napadati nemške kolone, je bilo dovolj zanesljivo, da se je nekaj zares pričelo. Toda, ali je to tisto?

Tiști, ki so si napletli zveze s francoskimi domačini, so se zdaj urezali. Kolesarski izvidniki, na primer razmeščeni na zahodni obali polotoka Cotentin, med katerimi je bilo še posebno veliko Slovencev, so se še pred jutrom znašli kilometre daleč na neznanem ozemlju, v smeri proti Bayeuxu na zahodni obali polotoka. Tod niso poznali nikogar več, zanašati na domačine pa se niso mogli, saj so ti zdaj sami zapuščali domačije.

Vojno vzdušje je bolj in bolj naraščalo. Zavezniško letalstvo je na gosto kontroliralo ozemlje, nenehno je bilo treba preskakovati iz jarka v jarek, se plaziti skozi živo mejo, brodit po močvirju ter poleg popolne bojne opreme in dvojne zaloge municije prenašati še težko železno kolo. Seveda je to samo primer.

Slovenci v drugih vojaških enotah so doživljali že prve ure vojne; zaradi letalskih napadov se je namreč vsa Normandija sprememila v bojišče, čeprav še ni bilo kopenskega nasprotnika. Nemški oficirji in podoficirji, ki jih je nenadna invazija zbudila iz udobnosti, so sitao nervozni še podvojili svojo strogost.

Neposredne grožnje z orožjem, grožnje z vojnim sodiščem, nenehno priganjanje naprej, vse to je med slovenskimi fanti vzbujalo grozo in zmedo, kvarilo in podiralo vse prejšnje načrte in namere. Tudi slovenski fantje so bili del neizprosnega vojnega stroja, ki se je pomikal naprej — proti nasprotniku. Treba je bilo veliko energije, da si se v takem vzdušju ovedel, da se končno le bliža trenutek največje odločitve v življenju.

Po prvi osuplosti in zmedi so se fantje zbrali. Sredi težavnih pohodov so začeli kovati nove načrte, bolj ali manj vsak zase, ker je bilo sporazumevanje vpričo podoficirjev in oficirjev one-

mogočeno. A vendar se je tu in tam že odlepila od nemške kolone skupina ali posameznik ter jo ubirala v neznano, in prav tako naprej, kajti treba je bilo čimprej priti do odrešiteljev.

Nekaj fantov se je poskrilo po zapuščenih francoskih domovih in se s tem izpostavilo nevarnosti bombardiranja. Le-to je bilo izredno močno blizu obale, saj se je na njej že usidralo zavezniško kopno topništvo in pomagalo ladijskemu, ki je prihajalo z morja. Iz zraka pa so vedno na gosteje kosile letalske strojnice. Po normandijskih travnikih in logih je že naslednje jutro ležalo na tisoče glav razmesarjene goveđi, kar je s podrtimi električnimi drogovi in vsevprek prepleteno žico, metre in metre globokimi jarki, v katerih je že bilo videti tudi človeške mrličje, dajalo strahotno podobo.

Tudi beg iz nemških enot, ki so se prve srečale z zavezniki, ni bil lahak. Podoficirji in oficirji so budno spremljali korake slovenskih vojakov in jih zmeraj gonili naprej, sami pa z naperjenimi brzostrelkaimi in pištolami hodili za njimi. Vsak korak stran od smerd, ki jo je ubirala kolona, je pomenil smrt.

Pa vendar so si mnogi tudi z orožjem izsiljevali prednost, da so lahko ostajali zadaj in se v primerih obkolitve vdajali zaveznikom. Pri bojih na nož, do katerih je prav tako prihajalo, pa je vedno odločal samo nadčloveški pogum. V navkrižnem ognju si moral odvreči orožje in z dvignjenimi rokami teči proti zaveznikom. Če te niso pokosili Nemci, so te lahko nehote tvoji rešitelji. Žal nimamo podatkov, koliko slovenskih fantov je tako izgubilo življenje.

Ne da bi naštevali podrobnosti, nam že povedano dovolj dokazuje, kako se slovenski fant t je nikakor niso hoteli bojevati za tuj račun in kako so si na vse načine prizadevali, da bi čimprej prešli na stran zaveznikov. Tem pa je treba priznati, da so položaj hitro doumevali. S fanti, ki so tako prebežali k njim, neredko niso ravnali kot z nemškimi ujetniki, marveč so jim takoj v začetku dali prostost ali pa jih celo pritegnili v boj, h kopanju jarkov ali k drugim svojim opravilom. Ob pojasnilih, da so iz Jugoslavije in da so jih Nemci prisilno mobilizirali, so jim zavezniški vojaki izkazovali prijateljstvo, jim dajali jedi in cigarete ter jih tolažili, da se bodo lahko kmalu vrnili v domovino.

Vse ujetnike, prostovoljce in prisilne, so zavezniki začasno spravljali v taborišča, se pravi v prostore, ograjene z žico, ter jih

že 11. junija začeli odvažati v Anglijo. Toda tu so bili sedaj skupno z Nemci izročeni posebni proceduri, ki je veljala za vse nemške ujetnike. Pozneje bomo videli, da so bili Angleži glede tega veliki formalisti, kar je zaradi izrednih razmer razumljivo, saj še sami niso vedeli, ali se bodo obdržali na kopnem. Njihov sovražnik je bilo pač vse, kar je nosilo nemško vojaško uniformo.¹⁸⁾

¹⁸⁾ Avtorjevi spomini in pričevanja borcev.

Y ANGLEŠKEM UJETNIŠTVU

Slovenski fantje so prehajali k zaveznikom postopoma, in tako so jih skupaj z drugimi vojnimi ujetniki prevažali s tovarnimi ladjami v Anglijo. Večkrat so se take skupine po več dni zadrževale v žičnih ogradah ob obali, predvsem blizu mesta Bayeux, od koder je prvi tak transport, ki je štel okrog 700 ujetnikov, odrinil 10. junija 1944.

Transport so v dolgi koloni najprej vodili skozi mesto Bayeux, ki je bilo vse v francoskih trobojnicah, ter ga ob neskončnem špalirju prebivalstva — le-to je na ujetnike piljuvalo in na razne druge načine izražalo svoje zmagoslavje — vodili proti obali. Ker ladje niso mogle pristajati čisto ob kopnem, so morali ujetniki nekaj desetin metrov plavati do tovomjače. Nekatere slovenske fante, ki so se že prej spaprijatejili z zavezniškimi vojaki in oficirji ter se legitimirali predvsem kot Jugoslovani, pa so k ladjam prepeljali s čolni.

Žal nam danes ni mogoče dognati imena krajev, v katerih so na angleški obali bila prva taborišča. Kot vse kaže, so bila blizu Dovrā in bila so predvsem začasna, prehodna, čeprav so jih sestavljale lesene barake z žičnatimi ograjami in stražnimi stolpi. Tu so ujetnike preiskali in popisali, ražen tega pa so jih — težko bi to povedali drugače — oplenili. Pobrli so jim namreč vse njihove osebne predmete, tudi ure, nalivna peresa in celo zapiske; le malokomu se je posrečilo ohraniti dnevnik, če ga je pisal.

To je tudi vzrok, da danes marsičesa že ni več mogoče dokumentirati. Seveda pa stvari ujetnikom niso jemali zaradi pohlepa, marveč je bilo vzrok nekaj čisto drugega: slednjič so Nemci le prišli v Anglijo, toda kot ujetniki. Vse prebivalstvo je bilo ra-

dovedno, kakšni neki so, in vsak jetniški stražar je želel dobiti kaj za spomin. Zaradi tega lova na spominke so tudi slovenski fantje obranili na sebi le gole cunje in nič več.

Ta prehodna taborišča so se po 11. juniju 1944 polnila iz dneva v dan. Vsi ujetniki so vedeli, da bodo Angleži kmalu nekaj ukrenili. Sicer pa je v taboriščih vladal red. Vzdrževanje reda so namreč angleški podoficirji in komandanti taborišč že takoj od začetka izročili v roke ujetnikom samim. In tako so kmalu spet poveljevali nemški podoficirji...

To je slovenske fante žalilo. Upali so, da bo na angleških tleh vsega tega konec. Vendar so se kmalu znašli. V skupini, ki je prispela iz Francije v Anglijo 11. junija, je bilo sedemnajst slovenskih fantov, ki so se skupaj znašli v enem od taborišč. Že dva dni po vnovičnem uveljavljanju nemške komande so skleali, da se upro. K poveljniku taborišča, angleškemu polkovniku, so poslali svojega zastopnika in zahtevali, naj jih kot Jugoslovane, se pravi bivše prisilne nemške vojake, ločijo od Nemcev in jih pošljejo v posebno taborišče.

Angleški polkovnik je zastopnika sicer ljubeznivo poslušal, vendar je zahtevo odklonil. Tudi Slovenci ali Jugoslovani, karkoli so že pač, nosijo nemške uniforme, zato ni mogoče delati nobene razlike. Samo če bi jih Nemci napadali in ogrožali, bi bilo treba vzeti ogrožene v zaščito. Zastopnika Slovencev so pod stražo in po ukoru, ki so ga slišali na zboru vsi ujetniki, odgnali zaradi nediscipline nazaj v stroj.

A v tem je bil namig. Slovenci so zdaj vedeli, da se smejo braniti pred Nemci vsaj v taborišču. Še istega večera je taisti polkovnik odredil: Ker Nemci zatirajo Slovence, pojdejo Slovenci v posebno taborišče. Že drugo jutro so slovensko skupinico poslali z vlakom na sever. Vse druge slovenske skupine, ki so prihajale v to taborišče, so jim sledile avtomatično. V vseh taboriščih pa, kakor bomo še videli, seveda ni bilo tako.

Eno največjih mednarodnih taborišč je bilo blizu kraja Woodhousely pri Edinburghu na Škotskem. Ko je skupina že omejenih sedemnajstih slovenskih fantov prispela tja, je bilo taborišče še majhno in so ga večinoma sestavljali Poljaki. V še praznem delu taborišča so Slovincem odkazali prostor, kjer si naj postavijo šotore. Sredi tabora je bila kuhinja, ki so jo vodili Poljaki.

A trajalo je samo nekaj dni, ko je število slovenskih šotorov v taborišču nekajkrat naraslo. Raslo je naprej in kmalu preraslo število poljskih šotorov. Sicer pa so se Poljaki že odpravljali. Angleži so jih preoblekli v angleške vojaške uniforme, jih opremili z vsemi vojaškimi potrebščinami in konec junija so se s kamioni odpeljali. Kajpada, pridružili so se poljski armadi, ki je bila takrat v Angliji dokaj številna. Takisto so taborišče kmalu zapustili tudi Cehi.

Število Slovencev v taborišču pa je naraščalo. Konec junija jih je bilo že kakih tisoč. Zdaj jim je poveljstvo taborišča zaupalo kuhinjo in notranjo upravo. V slovenski del taborišča so prihajali še Italijani in Danci ter zlasti Luksemburžani in Belgijci. Le-ti so doživljali podobno usodo kot Slovenci. Tudi oni naj bi postali nemški jamičarji, a so ob izkrcanju zaveznikov prav tako poiskali in izrabili prvo priložnost za beg.

Vendar so Slovenci z naštetimi vred sestavljali samo tako imenovani »mali tabor«. Vštric z njim — ločil ju je samo žičnat hodnik — je nastajalo in vztrajno raslo drugo taborišče, v kategoriji so prihajali Rusi. Ta tabor je bil svet zase in naselnikov malega taborišča sploh ni dosti zanimal. Govorilo se je, da so ti Rusi bili nemški prostovoljci. Z njimi ni imel »mali tabor« nič skupnega, ražen taboriščnega poveljnika, kajti vse zadeve je vsak tabor urejal zase. Mali tabor se je pozneje sploh imenoval samo slovenski tabor, pač zato, ker so v njem prevladovali Slovenci. Vendar niso v njem samo prevladovali, marveč so ga v resnici tudi upravljali, poleg nekaj Luksemburžanov, ki so se izkazali kot dobri poznavalci angleščine, nemščine in francoščine ter so pomagali kot tolmači.

Angleška uprava s stražo vred je kmalu postala bolj ali manj formalnost. V taboru je vladal vzoren red, s prostovoljno disciplino. Čistoča v šotorih in okrog njih, skrbno umiti in urejeni fanitje v sicer zakrpanih, a čistih oblekah, uglajeno vedenje, lepa slovenska pesem, ki se je zlasti ob večerih oglašala iz šotorov, pa zelo razborite nogometne tekme z angleškimi stražarji — vse to jih je taboriščnemu vodstvu priljubilo.

Slovenski fantje so se izkazali tudi kot dobri intendanti in gospodarji. Hrana v taborišču se je po njihovem prihodu znatno izboljšala, predvsem pa je bila dovolj izdatna. Pri tem je treba vedeti, da so taboriščniki prišli v Anglijo izredno sestradani in

shujšani, saj nekateri po več dni sploh niso jedli, kajti zavezniška letala so preprečevala redno preskrbo nemških enot. Predvsem pa je na fante ugodno vplivala zavest, da je žanje vojne konec in da se nahajajo v demokratični, zavezniški deželi, kjer lahko neovirano govorijo svoj jezik in pripovedujejo o svoji daljni mali rodni deželi, ki so jo morali zapustiti.

V manj ko dveh mesecih po začetku invazije se je v tem taborišču zbralo že kakih 10.000 Poljakov, Rusov, Cehov, Luksemburžanov, Belgijcev in Italijanov ter poleg Slovencev, katerih število je konec julija naraslo že na 2700, še nekaj pripadnikov drugih narodnosti. Slovenci so torej predstavljali že precej močno skupino, ki so jo poznali ne le v taborišču, marveč tudi v okolici. Nekateri slovenski fantje, predvsem študentje, so delali v taboriščni pisarni.

Ni dolgo trajalo, ko so se pri taboriščni upravi začeli oglašati zastopniki tovara in okoliški kmetje, ali bi lahko izmed najboljših, najbolj discipliniranih in dela vajenih taboriščnikov dobili kaj delavcev. Tako je poslej vsako jutro odhajalo izpred taborišča več kamionov z večinoma slovenskimi fanti. Zvečer so se vračali in prinašali cigarete, priboljške v živežu, predvsem pa novice o dogodkih na bojiščih. Pri svojih delodajalcih so se dobro uveljavili, saj so mnogim ponujali, da jih sploh vzamejo iz taborišča in redno zaposlijo.

Tudi sicer je življenje v taborišču iz dneva v dan spreminjalo svojo podobo in vsebino. Taboriščna uprava je v velikem šotoru pomagala ustanoviti knjižnico, ki je po odhodu prve večje slovenske skupine štela že kakih 5000 knjig, pretežno nemških, francoskih in angleških, od slavanskih jezikov pa samo čeških in poljskih. Vendar je bila knjižnica itudi kraj, kjer so se fantje zbirali in se pogovarjali o prihodnosti. Vprašanje prihodnosti se je namreč kaj kmalu pojavilo.

Po taboriščnih zvočnikih, ki so oddajali tudi radijske vesti, so se fantje sproti seznanjali z vojnimi dogodki. Slišali so, kako zavezniške enote nevzdržno napredujejo, hkrati pa so se zavedali, da Hitlerjev konec še ni tako blizu. Sprva so se veselili, da so si ohranili s prebegom iz nemške vojske golo življenje in pridobili prostost, zdaj pa so se že odpočili od duševnih in telesnih naporov ter začeli bolj premišljevati o domovini in vrnitvi.

Mnogi, zlasti starejši, so doma že imeli tudi lastne družine, žene, otroke. Tišči, ki so vsak dan odhajali iz taborišča na delo na kmetih, so nehoti začeli misliti na domače njive in travnike. Upoštevati je treba tudi klimatske okoliščine in njihov silen vpliv na duševno razpoloženje. Nekaj mesecev, kar so bili na Škotskom, je skoraj nepretrgoma deževalo. Če je prevedrilo za nekaj ur, je bilo že veliko. Šotori so skoraj plavali v vodi in blatu, skozi šive med šotorskimi krili je nenehno curljalo. Šotori, v katerih so domovali po štirje, so bili zadušni, moreči. Živeti v takih okoliščinah je bilo hudo. Pa ni bilo samo to.

Ker so po poljske in češke prostovoljce že hodili oficirji njihovih osvobodilnih armad, so tudi Slovenci v taborišču začeli misliti na svojo vojaško organizacijo im odhod na bojišče, da bi tako pospešili konec vojne. Sprva se je želja po aktivnem sodelovanju v boju proti osovraženi nemški vojski, v kateri so preostali toliko gorja, oglašala le pri posameznikih, a kaj kmalu je postala splošna. Vendar je bila izpolnitev te želje še hudo negotova.

Nihče pravzaprav ni vedel, kako je v domovini, četudi so angleška poročila pripovedovala tudi o osvobodilnih gibanjih na Balkanu in zlasti še o partizanih v Jugoslaviji. Od doma že mesece ni bilo nobenih novic. V Angliji je baje bila nekakšna jugoslovanska vlada, nekje v Londonu bi moral biti tudi kralj Peter Kairadjordjevič, nekje sta prav tako bila kolikor toliko znana slovenska politika dr. Alojz Kuhar in dr. Miha Krek. A vse to je bilo pravzaprav v megli, podobno dolgočasnemu škotskemu deževju, ki je skozenj le redko prodrlo sonce. Kaj in kam, to je bilo vprašanje.

Več zanesljivejših novic so slovenski fantje prejeli pozneje, ko se je med varovanimi in stražarji — angleškimi podoficirji spletlo zaupanje in posamično celo prijateljstvo. Sicer pa sta bili tudi deio in življenje v taborišču urejeni vojaško. Dnevni nastopi, vojaško pozdravljanje, nekakšna sama od sebe zrasla vojaška hierarhija, ko so podoficirji in oficirji bivše jugoslovanske vojske postajali komandni kader slovenskih taboriščnikov, — vse to je pripomoglo, da se je kmalu začelo govoriti o slovenskem bataljonu.

Slovenski bataljon je bolj in bolj postajal to, kar je pomenila beseda. V taborišču je postajal najboljše urejena in disciplinirana

enota, ki jo je angleška uprava predstavljala tudi tujim gostom. Eden od njih je bil na primer norveški kralj Haakon VII., ki mu je poveljnik slovenskega bataljona celo raportiral, on pa je Slovincem, »deležnim podobne usode kot njegov dragi norveški narod«, spregovoril nekaj spodbudnih besed.

Slovenski bataljon je tedaj postal stvarnost ne samo za njegove pripadnike, ampak tudi za Angleže. Njegova prihodnost pa se je kmalu začela kazati v dveh zelo razideh podobah.¹⁹⁾

¹⁹⁾ Avtorjevi spomini in pričevanja borcev.

USTANOYITEV SLOVENSKEGA BATALJONA

V taborišče pri Woodhouselyju niso prihajali samo prebežniki iz nemških vojaških emot v Franciji, marveč tudi drugi. Zavezniki so v Franciji osvobajali tudi taboriščnike in prisilne delavce iz raznih evropskih dežel, mnogi pa so se jim zaradi neurejenih razmer, koder je potekalo bojišče, priglasali sami.

Tako so se med slovenskim! fanti v taborišču kmalu znašli tudi takšni, ki so jih nemške okupacijske oblasti bile mobilizirale za delo pri popravljanju železniških prog in cest, nekatere celo pri utrjevanju »atlantskega zidu«. Nekaj je bilo tudi podoficirjev bivše jugoslovanske vojske, ki so jih do prihoda zaveznikov držali v taboriščih, zdaj pa so tudi ti postali vojni ujetniki.

V slovenskem bataljonu se je znašlo tudi več sto pripadnikov drugih jugoslovanskih narodnosti, med katerimi je bilo nekaj četniško nastrojenih. Ker so prihajali iz osvobojenih krajev nekaj tednov in mesecev pozneje, so bili tudi bolje informirani o vojaških in političnih dogodkih, vendar je njihov dotok v bataljon prinašal tako dobre kot slabe posledice.

Sčasoma se je pokazalo, da bi ne bilo nemogoče, da bi tudi Jugoslovani kako odšli v boj proti sovražniku in tako pospešili konec vojne, saj so odhajali tudi Poljaki in Čehi. Na takšno možnost so fante opominjali tudi Angleži, pač v želji, da bi jim pomagali, ker so videli njihovo hrepenenje po domovini in ker tudi sami niso verjeli v skorajšnji konec vojne.

Morda so bile celo angleške oblasti tište, ki so opozorile jugoslovansko begunsko vlado v Londonu na številne bivše nemške vojake, zdaj njihove ujetnike, ki bi želeli spet v vojsko. V začetku avgusta je namreč prispel v taborišče član jugoslovanske vlade v Londonu, vojni minister Ristić. Poveljstvo slovenskega bataljo-

ria mu je priredilo pravi vojaški sprejem. Minister je sicer pozdravil bataljon kot komandant, a fantom je govoril kot diplomat, češ, treba se bo pogovoriti z angleškimi oblastmi v Londonu, treba bo videti... A ko se je poslovil, je zapustil v taborišču pravo revolucijo.

Pokazalo se je, da fantje sploh niso informirani o dejanskih razmerah v domovini in o diplomatskih dogodkih. Niso vedeli, da je jugoslovanska »vlada« v Londonu resnično samo še figura, da se je sam Churchill postavil na stran partizanskega vrhovnega poveljnika maršala Tiita, da zato njihovi stiki z bivšo jugoslovansko vojsko, ki je še vedno računala z Mihailovičevimi četniki, lahko samo zapletejo njihovo usodo. In kar nepričakovano se je pokazalo, da so pripadniki slovenskega bataljona različnih nazorov: da so eni za kralja, drugi pa za partizane.

Ta različnost nazorov se je kmalu začela kazati tudi na zunaj. Eni so si šivali na kape kraljeve krone, drugi peterokrake zvezde, med mnogimi je zaradi različnih nazorov umrlo prijateljstvo in tovarišтво. Še huje je bilo, ko je čez nekaj dni prišel v taborišče polkovnik bivše jugoslovanske armade Prosen, in sicer že s konkretnimi predlogi in prijavnici. Povedal je, da ga je vojni minister sporazumno z angleškimi oblastmi pooblastil zbrati prijave za jugoslovansko regularno brigado, ki bo kmalu odšla na italijansko bojišče. Vendar se je takoj pokazalo, da polkovnik v vzdušju, ka/kršno je bilo, ne bo mogetl zbrati dovolj vojakov. Prepustil je torej zadevo fantom v premislek in se poslovil z obljubo, da se spet vrne.

Po polkovnikovem odhodu se je razpoloženje med slovenskimi fanti vedno bolj spreminjalo v prid partizanstvu. Bila je to predvsem zasluga redkih posameznikov, ki so — ni se dalo izvedeti odkod — bili bolje poučeni o izdajalski vlogi četnikov in o herojstvu partizanov v domovini, hkrati pa o cilj ih socialne revolucije, ki je potekala hkrati z narodnoosvobodilnim bojem. Seveda je pri tem treba opozoriti tudi na druge dogodke, ki so na odločitev slovenskih fantov vplivali posredno, oziroma pomagali ustvarjati vzdušje, ugodno za narodnoosvobodilni boj.²⁰⁾

Znano je, da je Anglija že po teheranski konferenci novembra 1943 zapustila Dražo Mihailovića in začela podpirati narodnoosvobodilno 'gibanje jugoslovanskih narodov, ki je bilo takrat edi-

²⁰⁾ Avtorjevi spomini in pričevanja borcev.

na zavezniška vojujoča se sila v Jugoslaviji. Kralj Peter je na prigovor Angležev poslal predsednika begunske vlade dr. Ivana šubašića na otok Vis na pogajanja s Titom, 16. junija 1944 pa sta predsednik NKOJ Josip Broz-Tito in predsednik jugoslovanske begunske vlade dr. Ivan šubašić podpisala sporazum, ki je do-
ločal, da se kraljevska vlada sestavi iz ljudi, ki si niso umazali rok s sodelovanjem z okupatorji, ter da bo njena glavna dolžnost organizirati pomoč vojski in ljudstvu iz tujine ter uskladiti delo jugoslovanskih predstavništev v tujini s potrebami ljudstva ki njegovega boja. Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije, ki mu je predsedoval Tito, se je zavezali, da ne bo načenjal vprašanja dokončne ureditve države, dokler bo trajala vojna.

Toda do uveljavitve tega sporazuma je bila še dolga pot. Dva-najstega in trinajstega avgusta se je Churchill osebno sestal s Titom v Neaplju in 12. septembra je kralj privoli], da je Tito edini voditelj odpora v domovini. Po osvoboditvi Beograda 20. oktobra 1944 je bil na pogajanjih med Titom in dr. šubašićem 2. novembra 1944 sklenjen dogovor o sestavi enotne jugoslovanske vlade, ki bo sestavljena v soglasju s predsedstvom AVNOJ. V veljavi je ostal sklep 2. zasedanja AVNOJ, da se kralj ne more vrniti v domovino, dokler jugoslovanski narodi dokončno ne odločijo o državni ureditvi. Dotlej pa bo kraljevsko oblast izvrševalo kraljevsko namestništvo.²¹⁾

Vsi ti dogodki so bili slovenskim fantom neznani vse do začetka novembra 1944. Tako so še lahko nasedali propagandi bivših jugoslovanskih oficirjev in tudi četnikov, ki so med njimi samimi živeli v taborišču. Resnici na ljubo je tudi treba povedati, da slovenski fantje večinoma niso bili politično kdove kako razgledani ljudje. Žanje je živela samo Jugoslavija in živela je Slovenija, z domačo zemljo in svojci. Tako so jim bile politične spletke pravzaprav odveč, bile so jim samo ovira na poti k njihovemu cilju. Ta pa je bil — utreti si pot domov, četudi z orožjem v roki.

Uveljavljanje sporazuma Tito — šubašić je slednjič omogočilo, da so prišli v taborišče odposlanci Titove narodnoosvobodilne vojske. Prvi je prišel tja partizanski major Evgen Ravnihar.

²¹⁾ D. Plenča: Mednarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svetskog rata. Beograd 1962, str. 257—334; V. Dedijer: Dnevnik. Tretji del. Ljubljana 1951, str. 151—252; Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije. Ljubljana 1963, str.

Leta 1944 3. xi. sem prostovolno stopil v partizane.
Bil sem namreč v Angliji na Škockem v lagoru kjer
tudi mnogo drugih tovarišev iz Slovenije.
Ko so nekega dne prišli v naš tabor, Jugoslovanski
partizanski predstavniki iz Jugoslavije nas organizirali.
Se nas je v tistem taborišču večji del svede
prostovolno, vključilo v narodno osvobodilno fronto.
Ker pa do tekrat še nisem vedel, kakor tudi
mnogi ostali, ne kaj je partizan, kaj je ustaš,
in kaj četnik, so nam organizatorji obrazložili
in nas poučili, kaj se vol' tuk kateri bori,
in svede povedali da je to le partizanska vojska
ki je edina da se bori za domovino in

Major ja Ravrniharja so Angleži moóno cenili in ga slovenskim fantom toplo priporočili. Menili, so da ni kak salonski partizan, saj si je pot v London priboril s puško v roki, to pa je moralo vzbujati spoštovanje. Toda bodi da je bil major nepravilno poučen, bodi da je nehote ubral takšno taktiko, pritisni! je na najbolj bolečo struno.

Po vojaškem sprejemu in raportu je major Ravnihar zbrano vojsko dokaj ostro prijel. Pozval je fante, naj se nemudoma pri-glase v partizane in tako ob dvanajsti uri operejo s sebe sramoto in izdajstvo, ki so si ju nakopali s tem, da so služili Hitlerju, medtem ko jugoslovansko ljudstvo umira za svobodo. Kdor ne bo šel v partizane, ne bo smel nikoli več v domovino... Seveda ne bi hoteli majorju Ravniharju, ki se je pozneje fantom priljubil, delati krivice. Lahko da so bile njegove besede odsev vzdušja, v katerem so partizani v domovini gledali na tište, ki so služili v nemški vojski.

To seveda ni hitio itisto, kar so fant je pričakovali. Drugačne besede bi jih bile v hipu pridobile za partizansko stvar, te, ki so jih morali poslušati, pa so jih bolele in odvrčale. Predvsem pa so vzbujale dvom. Ali naj verjamejo na besedo, da jih bodo res poslali v boj in da jih potem čaka svoboda, ali pa nameravajo z njimi kaj drugega? Ali ni bilo dovolj, da so tako ravnali z njimi Nemci? Naj se zdaj v tej, okrnjeni svobodi za bodečo žico odločijo za še kaj hujšega?

Bilo bi odveč, popisovati osebne in medsebojne boje slovenskih fantov v naslednjih tednih. Dovolj je, če povemo, da je slednjič v njih le zmagala ljubezen do domovine. Ražen tega so bila naslednja odposlanstva NOV Jugoslavije razsodnejša, a tudi Angleži so skušali svojim prijateljem prikazati njihovo usodo v boljši luči, kot se je obetalo, češ: vrnili se boste domov, vendar kot vojaki, ne bodo vas mogli zapostavljati, uživali boste vse pravice.

Konec dvomom je kolikor toliko prinesla tudi izjava, ki so jo morali slovenski fantje — prostovoljci podpisati ob izpustu iz taborišča. Te izjave je večina podpisala 3. novembra 1944. V njih je pisalo, da angleške oblasti predčasno izpuščajo podpisnika iz vojnega ujetništva, ker odhaja v boj na strani zaveznikov, pod-

pisnik pa se obvezuje, da se bo hrabro boril in da se do konca vojne ne bo ukvarjal s politiko, kaj ti oblika vladavine v njegovi deželi se bo določila s splošnimi volitvami šele po vojni.

Po podpisu teh izjav so slovenski fantje sprejeli vojaške uniforme in opremo ter se poslovili od taborišča.”)

²²⁾ Avtorjevi spomini in pričevanja borcev. Stane Čuber iz Brestanice na primer piše sledeče:

»Bil sem v taborišču pri Edinburghu, kjer je bilo poleg predstavnikov drugih narodov tudi okrog 2.500 Slovencev, večinoma bivših nemških vojakov. Življenje v taborišču je bilo kar znosno, le poročila o tem, kako je pri nas v Jugoslaviji, so bila nejasna.

Nismo vedeli, kakšna bo naša nadaljnja usoda zato so naša misli veljale bolj želodcu. Tudi kralj in njegova mati sta se nas spomnila s kakšno drobtino, kot so bile cigarete, rokavice, šali itd. Živahno vrenje v taborišču se je začelo ob prihodu emigrantskega ministra Ristića, ki nas je vabil v kraljevo vojsko v sestavi angleških oboroženih sil, češ da bomo imeli dobro hrano in obleko ter da bomo enakopravni z angleškimi vojaki, pa tudi s 'titovci', saj je prišlo, do sporazuma Tito — šubašić.

Prišel pa je tudi major NOV Ravnihar, ki nam je razložil položaj v domovini, pokazal na našo krivdo kot nemške vojake in dejal, da lahko to popravimo samo tako, da pomagamo izgnati sovražnika iz domovine. To, je dejal, je naša zadnja možnost, da nas po končani vojni ne bo imel nihče pravice ožigosati kot bivše nemške vojake. Po tem je nastalo v taborišču močno vrvenje . . .«

Čuber nato obširneje in podrobneje piše o notranjih razprtijah in slednjič omenja poskuse kraljevih oficirjev, da bi pridobili na svojo stran tudi tišče, ki so že podpisali za NOVJ.

BATALJON PRERASTE V BRIGADO

Omenili smo že, da so se v angleških ujetniških taboriščih znašli ne samo bivši nemški vojaki, marveč tudi drugi Slovenci, ki so kakor koli prišli med vojno v Francijo, kjer so takisto prebegnili k zavezniški vojski ali pa so jih zavezniki osvobodili iz taborišč. Tudi to taborišče pri Edinburghu ni bilo edino, bilo pa je največje.

Zgodovina se sicer ne more zmeraj ukvarjati tudi s podrobnostmi. Vendar naj zaradi verodostojnosti in dokaznega gradiva navedemo tu tudi izvleček iz avtentičnega poročila Stanka Pa-hiča (danes znanega arheologa) iz Maribora. Ves čas si je namreč pisal dnevnik in bil je eden redkih, ki se mu je posrečilo prinesiti ta dnevnik tudi v domovino.

Pisec najprej opisuje, kako se je tudi on poskušal na vse načine izmakniti nemški mobilizaciji, zato se je zaposlil pri železnici. S premičnim vlakom, ki se je ukvarjal s popravljanjem železniških prog in telefonskih naprav, je slednjič pristal v Franciji. Nato pa dobesedno piše:

»V Franciji je naša skupina, sestavljena napol iz Dunajčanov, napol iz Slovencev iz Štajerske, popravljala od bombardiranja poškodovane telefonske linije. Najprej se je vlak utaboril v mestu Tours, od tam pa so ga po pričetku invazije preselili v Normandijo, v mestece Dreux, kjer je bil zbombardiran.

Odtlej smo stanovali po zasebnih hišah in se pred ameriškimi armadami umaknili v Vogeze, v mesto Neufchâteau. Tam smo stanovali v hiši odvetnika van Hordeja, s katerim sem se kmalu spoprijateljil in mu razodel svoj namen o prebegu na zavezniško stran. Tako sem ob umiku naše de lovne skupine ostal pri njem, se sprva pridružil partizanom, ki so zasedli mesto, a

po vdoru Nemcev, ki so to skupino razbili, znova ostai pri tem odvetniku do prihoda Američanov. Ti so me z nekaj Poljaki, ki so tudi bili v tem mestu na delu, prepeljali v ujetniško taborišče v Compiègne, od tam pa smo se v septembru začeli seliti na zahod, k morju, da bi nas prepeljali v Anglijo.

Na tem prvem etapnem potovanju sem naletel na prve skupine Slovencev, bivših nemških vojakov, že v Compiègnu, pozneje pa še na skupino Srbov, ki so bili v nekem nemškem taborišču. Ta skupina je bila sestavljena iz raznih ljudi, deloma ujetih partizanov, deloma ujetih četnikov. Z njimi sem bil 6. oktobra 1944 prepeljan v Anglijo, v Southampton, in od tam preko nekega zbimega prehodnega taborišča v taborišče št. 183 v London.

To taborišče je bilo sestavljeno iz šotorov na nekem zamočvirjenem travniku blizu Temze, v vzhodnem delu Londona, ob neki predmestni cesti, po kateri so redno vozili avtobusi. V taborišču so bili nemški ujetniki v večini, imelo pa je tudi mednarodni oddelek s sovjetskimi državljani, s Poljaki, Jugoslovani in skupinami drugih narodov. Vodili so ga Angleži, notranje upravne zadeve in kuhinjo pa so imeli v rokah Nemci. Tu se je jugoslovanski skupini pridružilo tudi več Slovencev, bivših nemških vojakov.

Življenje v taborišču je bilo ugodno, saj so bili vsi dobro preskrbljeni z oblačili in opremo za spanje ter so prejeli izvrstno hrano. Neprijetno je bilo le, ker so nad taboriščem letale nemške leteče bombe V-1 in je pozneje v neposredni bližini eksplodiralo tudi več bomb V-2.

Število Nemcev je bilo vedno enako, Ruse in Poljake pa so že po nekaj dneh izselili in so prišli namesto njih Italijani in Alžačani. Med mednarodnimi interniranci so bili vsake vrste ljudje, ker so Američani v Franciji pobrali vse, kar ni bilo francoskega, in prepeljali ljudi v Anglijo, kjer so jih šele pričeli sortirati.

V tej zvezi je tudi med Jugoslovani postalo živahno, ker sta se kmalu izoblikovala dva tabora: partizanski, 'Titov', in četniški, 'kraljev'. Lenta je imel svoje jedro v srbskih četnikih, ki so imeli tudi med Slovenci nekaj pristašev. čez nekaj časa je taborišče obiskal minister kraljeve vlade Ristić, ki nam je razložil, da nam Angleži dajejo možnost povratka v domovino, če prevzamemo 'gotove obveznosti', kar je pomenilo vojaško sodelovanje. Vendar se Ristić, ki ga je takrat spremljal polkovnik Zobenica,

ni povsem jasno izrazil in je bilo zato med ljudini mnogo ugi-banja, čeprav je bilo precéj jasno, da je vojaško sodelovanje doma mišljeno le v Titovi narodnoosvobodilni vojski.

Temu so se odločno uprli četniki; lejte so pri tem podpirali v angleški vojski služeči jugoslovanski rojalisti, ki so prihajali v taborišče in svojim pristašem priinašali darila. Od tod se je tudi širila propaganda, da bodo partizani Slovincem porezali vratove, ker so bili v nemški vojski, če pa bodo ostali z njimi v Angliji, se bodo po koncu vojne s kraljevo vojsko vrnili v domovino.

Kmalu potem so obiskali taborišče tudi trije partizanski odposlanei z majorjem Ravniharjem na čelu in nam jasneje razložili pomen sodelovanja v partizanski vojski. Po tem obisku se je tabor četnikov in pristašev kralja znatno zožil, med Slovenci pa je bilo treba premagati precejšnjo mlačnost in neodločnost

A kmalu so se na kapah pojavile prve rdeče zvezde, ki so jih uvedli tovariši *iz Srbije*, in po prihodu generala Vladimira Velebita v Anglijo smo prejeli tudi prvo partizansko literaturo. Zaradi rdečih zvezd in pesmi je prišlo večkrat do prerekanj in celo pretepov z nemškismi ujetniki, ki so nas zmerjali z banditi.

Ob svojem drugem obisku nam je major Ravnihar prebral sedem točk pogojev za vstop v NOV in POJ oziroma za izpustitev iz angleškega ujetništva. Pri tem nam je prvič omenil, da 'čaka v Edinburghu na Škotskem tisoč Slovencev, ki so se odločili za novo Jugoslavijo'. Izjave smo inato podpisali vsi Slovenci, tudi tišči, ki so bili sprva mlačni, a podpisali so jih tudi četniško nastrojeni Srbi, ki so pozneje pobegnili v London. Nato je v naslednjih dneh politična napetost med to jugoslovansko skupino popustila, začeli smo se pripravljati na odhod iz taborišča.

Prvega decembra smo odšli, medtem pa so se tri bombe V-2 raztreščile v neposredni bližini taborišča. S kamioni so nas prepeljali na postajo Canning Town v londonskem predmestju, od tam pa z vlakom v Southend on Sea. Tarn so naše vreče naložili na dva kamiona, ki sta prišla k vlaku iz bližnjega obmorskega mesteca Leigh on Sea, mi pa smo tja odkorakali peš.

Ko smo po dolgi, ravni in živahni ulici ter po klancu navzdol prispeli k nabrežju, ob katerem je tekla dvotirna proga, so iz hišic v tihih ulicah pritekli slovenski fantje in nas burno pozdravljali. Bili so skupina iz Škotske, ki je že pred nami prispela sèm.

Ko smo bili v sredini novembra izpuščeni iz taborišča so nas prepeljali na južno angleško obalo (mesto Sonthend on Sea). Tu smo bili priključeni Čehom, ki so imeli že dolgo urejene svoje formacije. Od nekod so se pojavili oficirji bivše jugoslovanske vojske in nas formirali v čete in bataljone. Imamo so se pa začeli spori, ker so si nekateri tovariši nadeli petokrake rdeče zvezde. Dobro se spominjam nekega večera, ko se je pred "štabom puka" dogodilo naslednje:

Mimo štaba je prišel tovariš s petokrako na kapi, iz štaba je pa stopil oficir. Razvil se je naslednji pogovor:

Oficir: " Jeli vojniče, dali si vojniki jugoslovanske armije "?

Tovariš : " Jesam "

Oficir : " Jesi li bil vojniki pre rata" ?

Tovariš: " Jesam "

Oficir; " Jesu li nosili vojniki ikaku značko na šajkači "?

Tovariš : " Nisu"

Oficir: " A zašto imaš ti ovu zvezdu"?

Tovariš : " Petokraku sam nosio, pod njom sam se borio, nosiču je i dalje "

Oficir je zahteval od tovariša, naj zvezdo sname, oni je ni hotel, prepir je bil vedno ostrejši, vmešali so se še drugi, tako da je prišlo do manjšega pretepa. V naslednjih dnevih se je začelo poja-

Razvrstili so nas po hišah ter razdelili med šest slovenskih čet. Pričelo se je mirno življenje z vojaškimi in športnimi vajami, ki pa je zame trajalo le deset dni, zakaj s prvo skupino so nas 10. decembra odpeljali v Liverpool in vkrcali na ladjo Scynthijo. Z njo smo potem odpotovali v Italijo in prispeli v začetku januarja v Split...«“)

O drugi podobni skupini, ki je nastajala pozneje, piše Herman Sevšek iz Maribora. Le-tega so mobilizirali, ko je delal na železnici v Avstriji. Ob invaziji se je tri tedne skrival pri francoskem kmetu, nato je bil v taborišču blizu mesta Bayeux (Francija), kjer je našel 45 Jugoslovanov.

Dalje pa Sevšek piše: »Komandant tega taborišča, kapetan, je bil Jugoslovanom močno naklonjen. Odobril nam je lastno kuhinjo in nam dodelil še sedem Italijanov. V taborišče iso vsak dan prihajali novi ujetniki in kmalu nas je bilo osemdeset. Bili smo ločeni od drugih in imeli smo boljšo hrano. Komandant nam je celo obljubi!, da nas bo poslal v Bari, kjer je bila zbirna baza prekomorskih enot narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije.

A nenadoma so komandanta premestili, njegov naslednik pa nam ni bil več naklonjen. Nevljuden je bil in tudi Titovo ime je omenjal nekam zaničljivo. Po nekem podoficirju, ki je bil židovskega rodu, sem zaprosil za sprejem v poveljstvu taborišča. Sprejel me je neki narednik in pojasnil sem mu naše želje ter obljubo prejšnjega komandanta.

Posledica tega razgovora je bilo, da so nas 7. septembra premestili v drugo taborišče, kjer je bilo že 150 Slovencev in okoli 800 Avstrijcev. Nas so razdelili v dve skupini, vod ja ene je bil tovariš Skenda, druge jaz.

Avstrijci so nameravali osnovati svojo legijo in vanjo pritegniti tudi Slovence. Govorili so nam, da bo Štajerska priključena Avstriji. Prišlo je do nesoglasij. Eni smo se ogrevali za NOVJ, drugi za avstrijsko legijo, ker so Avstrijci že popisovali prostovoljce.

Da bi razrešil mučen položaj, sem se 22. septembra priglasi! komandantu in mu pojasnil, da želimo sodelovati v NOVJ. Ker pa je bil bolj naklonjen Avstrijcem, mi je izjavil, da moji želji ne more ustreči, češ da je precéj naših voljnih sodelovati v av-

strijski legiji. Ker pa sem vztrajal, da nas je za NOVJ več, mi je obljubil, da nas bo poslal v Anglijo.

Še istega dne smo odpotovali v novo taborišče ob obali, a le dobra polovica. Triindvajsetega septembra smo se vkrcali na neko tovorno ladjo in pristali v Southendu, odkoder so nas odpeljali v taborišče Devizes. Tu sem se 28. septembra prvič pri-
glasil oficirju in mu povedal našo željo o sodelovanju v NOVJ. Dobil pa sem vtis, da ni naklonjen našemu gibanju.

V taborišču pa je bilo tudi okoli 500 Poljakov in 300 čehov. Govoril sem z enim od poljskih oficirjev in ga prosil, naj sporoči o nas našemu predstavništvu. Ker je bilo med nami precej tova-
rišev, ki še niso bili navdušeni za sodelovanje v NOV, z izgovo-
rom, da bi šli domov šele po vojni, smo ustanovili poseben agi-
tacijsko propagandni krožek, ki je vneto delal. Medtem sem pri
taboriščnem poveljstvu spet večkrat zaprosil, naj nas povežejo
z našim zbirnim centrom pri Londonu. Po vnovičnem takšnem
razgovoru s taboriščnim oficirjem smo spet čakali.

Tudi zadevna prošnja, naslovljena na delegacijo Rdečega
križa, ki nas je obiskala 19. decembra, je bila zaman. Leto 1944
je minilo in z njim naši upi na skorajšnjo vrnitev in sodelovanje
v NOV.

Enaindvajsetega januarja 1945 pa je bil zbor vseh jugoslovan-
skih ujetnikov, na katerem je bilo postavljano, kdo hoče sdelo-
vati v NOV. Od 189 se nas je prijavilo 125. Češki oficir, ki je obi-
skal njihovo skupino, nam je pojasnil razmere v domovini in
obljubil, da bo o nas obvestil naše vodstvo.

Devetindvajsetega januarja je zastopnik Titove armade sled-
njič le prispel; skoraj pet mesecev smo čakali nanj. Še isti dan
smo izpolnili prijavnice, da kot prostovoljci vstopamo v enote
NOVJ. Od 189 Jugoslovancev se nas je prijavilo 177. Osmega febru-
arja smo slednjič pripotovali v zbirni center pri Londonu. Tu nas
je obiskal in nam govoril tudi tovariš Tone Fajfar. Osemnaj stega
februarja smo odpluli iz Anglije .. ,²⁴⁾

V zgodovinskih prikazih zmeraj šteje večina, zato se moramo
še nekoliko pomuditi ob življenju slovenskih fantov v taborišču
pri Edinburghu.

²⁴⁾ Pričevanje Hermana Sevška v arhivu IZDG, gradivo v mapi 5. prekomorske
brigade.

Predvsem velj a poudariti, da je bila ta skupina precéj časa močno izolirana. Zaradi tega so njeni člani sorazmeroma malo vedeli o dogodkih na bojiščih in raznih konferencah med zavezniškimi voditelji. To ali ono so jim posredovali njihovi luksemburški tovariši, ki so bih bolj razgledani in so prejeli nekaj časopisov, razen tega pa so večinoma znali angleško in kot tolmači pogosteje občevali z angleškimi podoficirji in oficirji iz taboriščne uprave.

Člani misij, kraljevih kot partizanskih, se med njimi niso zadrževali dalj časa, literature — in to lahko poudarimo zanesljivo — pa sploh niso prejeli. Bnkrat ali dvakrat se jih je spomnil jugoslovanski Rdeči križ. Na upravo taborišča so prišle cigarete, ki so jih prejeli vsi enako, ne da bi bili kraljevi pristaši obdarovani bolj kot tišti, ki so javno proglašali svojo pripadnost Titu in narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije.

Resnici na ljubo je nadalje treba priznati, da angleški oficirji niso razpihovali nasprotij med Slovenci, nasprotno, večina je dajala prednost Titu, se pravi tistemu, ki se je resnično bojeval in imel vojaške uspehe.

Pri izbiri tovarišev, ki so pomagali v taboriščni upravi, se Angleži niso ravnali po politični usmerjenosti ujetnikov, marveč so izbirali predvsem tište, ki so jih lahko porabili, in seveda tište, ki so bili voljni delati. Podobno je veljalo za tište, ki so hodili na delo zunaj taborišča, v tovame in k farmarjem. Tako je razumljivo, da so se k prvim priglašali tišti s šolami, k drugim pa fizično krepkejši.

Korist od tega so imeli predvsem ujetniki sami. Hitreje jim je mineval čas, ki v taboru med skoraj nenehnim dežjem ni prinašal nobene spremembe, pač pa nepopisno hrepenenje po domu in naveličamost. Kadatr je prenehalo deževati, so igrali z ekipami drugih narodnosti in celo z angleškimi stražarji nogomet, preostali čas pa so porabili za osebno higieno, krpanje in čiščenje šotorov, posipanje in urejanje poti med šotori itd.

Mnogi so brali; kot že omenjeno, je imelo taborišče veliko knjižnico, a brali so res samo Slovenci, Luksemburžani, Belgijci in Danci. Kolikor so si knjige sposojali tudi drugi ujetniki, jih je moral knjižničar spet zbirati po latrinah, žični ograji, za kuhinjskimi kotli ali kjer koli že. Ljudi se je po srečno prestani smrtni nevarnosti — prišli so pač z bojišča — polaščalo topo lagodje, ki ga je prekinjalo samó že omenjeno domotožje.

Hrane je bilo dovolj, vendar se na primer italijanski tovariši, ki so jih osvobodili zavezničij iz taborišč v Franciji, nikakor niso mogli nasititi. A tudi naše si videi, kako so po sicer izdatnih obrokih še stikali med odpadki, ki so jih angleški stražarji odlagali v velike sode ob žični ograji. Še posebej hudo pa je bilo za tobak oziroma cigarete, ki jih zavezniki sprva sploh niso dajali, pozneje pa samo po tri na dan. Tu so se tovariši, ki so delali zunaj taborišča, izkazali kot pravi dobrotniki, nekateri pa kajpada tudi kot pridobitniki cigareta je postala valuta, za katero si dobil tudi poročni prstan, če se ga je komu posrečilo prethotapiti v tabor.

Življenja v taboriščih, četudi mednarodnih, nikakor ne smemo idealizirati. Od taborišč v spošnem se je naše ločevalo pač po izdatnejši hrani in po tem, da se stražarji niso vtikali v življenje jetnikov. Zdolgočaseni in naveličani ljudje pa so bili kakor uglašeni za spremembe, med katere so sodili tudi obiski vojaških misij in gostov.

Kot smo videli, je bilo divljenje slovenskih fantov v taborišču 183 pri Londonu in v krajni Devizes v marsičam drugačno kot v onem na škotskem. Razvidno je tudi, da je med enim in drugim dogajanjem precejšnja časovna razlika, zlasti kar zadeva obisk odposlanstva NOV Jugoslavije in organizirano četništvo. Med »škotskimi« Slovenci ni bilo organiziranih čatnikov, hudo pa jih je prizadelo dokaj nerodno, neprikladno partizansko »snubljenje«. Vendar so odposlanci NOV Jugoslavije pozneje le zboljšali svojo taktiko in z njo položaj med taboriščniki celo popravili. Četniška akcija s tem sicer ni bila Zatrtta, saj je še enkrat in itokrat silneje vzplamenela 'tik pred od hodom prve skupine bodočih prekomorcev. Toda k temu se bomo se povmili.

*

Zdaj gre za to, da pri kažemo življenje slovenske brigade v mestecu Leigh on Sea pri Londonu, ki se je pričelo s prihodom prve, največje skupine iz taborišča na Škotskem v začetku novembra 1944.

Za angleške vojaške in politične oblasti je bila to nova enota zavezniških sii, četudi piravzaprav niso vedeli, kaj z njo početi. Sporazum Tito—šubašić je bil sicer sklenjen, ne pa že uveljavljen. Po njegovih določbah bi morala začeti jugoslovanska vilada

v Londonu delati po novem, njeno delo pa je bilo v tesni zvezi s pobudnikom partizanske brigade, majorjem Evgenom Ravniharjem. Ta je po sklenitvi sporazuma Tito — šubašić postal šef kabineta pri ministru za promet in za pravosodje dr. Dragu Marušiću in je imel opraviti z vladnimi posli. Kazalo je, kot da s slovensko vojsko ne vedo kaj početi.

Nazadnje so nastajajočo brigado — v resnici je šele nastajala, ker je prispela šele prva skupina — formirali v okviru češkoslovaške vojske v Angliji. Komandant brigade, komandanti bataljonov in komandirji čet so postali večinoma češki oficirji, vodniki in deseterji, medtem ko so pisarniško osebje in podoficirji postali Slovenci, ki so jim s tem namenom podelili čine. Nekaj pa je bilo med njimi tudi takih, ki so imeli čine stare jugoslovanske vojske.

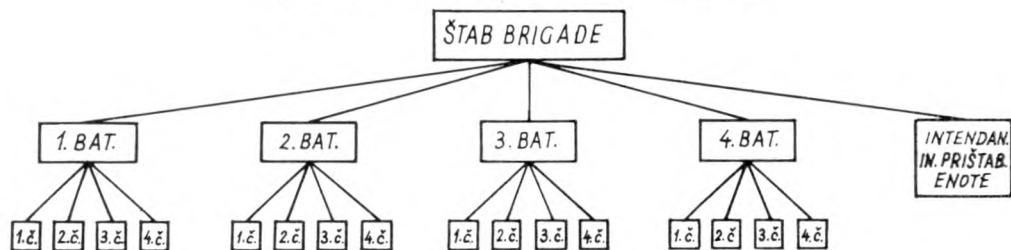
Brigada je za svojega bivanja v Angliji dejansko imela le dva bataljona, vsak po tri čete, ker so njeni borci v skupini za skupino odhajali prek Italije v domovino. Vendar je imela trdno vojaško disciplino, kajpada po angleškem načinu, ki je borcem poleg vojaških in telovadnih vaj ter potilčnih ur (te so uvedli na novo) vendarle puščala tudi dovolj prostega časa. Ker so tudi prejemale redno vojaško plačo, in sicer po funt na teden, jim je to omogočalo dokaj prijetno in brezskrbno življenje. Pripadniki brigade so seveda imeli tudi vojaške knjižice s slikami, skratka, govorimo lahko o pravi vojski.

Obilo prostega časa in bližina Londona sta imela seveda tudi negativne posledice. Vnovič se je razplamenelo politično življenje, ki je vsaj pri četniških pristaših prejemale pobude in nativa iz bližnjega Londona. Toda boj je zdaj potekal podtalno. Fantje so se zavedali, da so z angleškimi oblastmi podpisali pogodbe o izpustu, in že to jih je navajalo vsaj k zunanji disciplini.

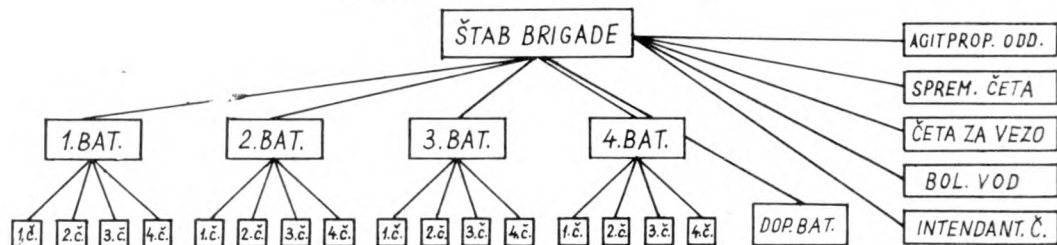
Na drugi strani pa je bilo v Londonu preveč kraljevih oficirjev in podoficirjev, ki se niso mogli sprijazniti s tem, da se jim je izmuznilo iz rok tisoče dobrih vojakov. Spet so začeli na skrivaj pridobivati slovenske fante in druge Jugoslovane ter so imeli tudi precēj uspeha. Zgodilo se je, da je večja skupina četnikov izginila že takoj po prihodu v London, od tam pa so skušali izneveriti še druge.

Glede čeških oficirjev s komandantom brigade vred — bil je to polkovnik Peter Novak — je treba povedati, da nikakor niso podpirali notranjih razprtij med Jugoslovani. Nasprotno, skupaj

5. PREKOMORSKA BRIGADA ZAČASNA FORMACIJA V ANGLIJI

FORMACIJA V DALMACIJI

S slovenskimi fanti so se veselili, da bodo le-ti kmalu lahko odpotovali v domovino in jo pomagali osvoboditi. Na strani narodno-osvobodilnega gibanja v Jugoslaviji je bila večina angleškega prebivalstva, s katerim so zdaj močnejše prihajali v stik.

Toda nehote so se širili tudi dvomi. Nekateri fantje niso mogli pozabiti groženj o obračunu v domovini in zdaj so jih v tem dvomu utrjevali tudi posamezni dobronamerni Angleži. Svetovali so jim, naj se pravočasno pomenijo s partizanskimi voditelji, kako bo z njimi v domovini, da se ne bi po srečnem pobegu nacistom izpostavili novi osebni nesreči. Mnoge fante so začeli nagovarjati, naj rajši ostanejo v Angliji ali pa se prigrasijo za odhod v Ameriko, od koder se bodo po vojni, ko se bo vse uredilo in bo Tito — Tita so Angleži močno spoštovali — po revoluciji spet uvedel red, lahko vrnili v domovino. Medtem pa so vse bolj napovedovali odhod brigade v Italijo. Vznemirjenje in pričakovanje sta naraščala.

Še ne teden dni pred odhodom iz taborišča je iz brigade skrivaj odšla petčlanska delegacija v London, da poišče majorja Ravniharja. Delegacija se je nastanila v Klubu združenih sii (United Nations Forces Club) ob Picadillyju in iskala zveze z vsemi Slovenci, od katerih je upala dobiti kaj pojasnil. Tako se je srečala z bivšim slovenskim politikom dr. Alojzom Kuharjem, ki pa ji ni mogel postreči z ničimer drugim, kot da se je razjokal nad domobranci v »Ljubljanski pokrajini«, ki so pod generalom Leonom Rupnikom prisegli zvestobo Hitlerju in si tako pripravili pri Angležih slehemo podporo. Vendar je storil za delegacijo in po njej za vse slovenske fante tudi nekaj dobrega. Odposlanstvo je povezal z dr. Izidorjem Cankarjem, ta pa jih je osebno popeljal k majorju Ravniharju, tedaj šefu kabineta v Marušičevem ministrstvu.

Razgovor z majorjem Ravniharjem je trajal nekaj ur. Delegacija mu je pojasnila, kakšen vtis je napravil na Slovence njegov govor ob prihodu v taborišče, in mu tudi odkrito povedala, da dela štajerskim in gorenjskim fantom krivico. Niso četniki in kraljevi pristaši, očitka o izdajstvu ne prenesejo. Hočejo zagotovilo, da jih bodo v domovini obravnavali kot enakopravne partizane. Majorju so pojasnili tudi zadevo o posegu srbskih četnikov, ražen tega pa mu prikazali razmere v klubu, kjer so stanovali. Zares je bilo vedenje četnikov tam takšno, da Sloven-

čev ni moglo navdušiti, saj je kazalo, da se v njihovih vrstah zares nahajajo samo popolnoma propadli ljudje.

Major Ravnihar je priznal napako in delegaciji — dr. Izidorja Cankarja je pozval za pričo — slovesno zagotovil, da bodo s slovenskimi fanti ravnali kot s pravimi partizanskimi prostovoljci. Delegacija se je ginjena zahvalila, še prej pa majorja prosila, naj še pred njihovo vrnitvijo obvesti tovariše v brigadi, da so bili razgovori uspešni.

Odposlanstvo si je po razgovoru ogledalo London in zlasti še ruševine, ki so jih napravile nemške bombe V-1 in V-2, naslednje jutro pa se je vrnilo v brigado, kjer se je prva skupina odpravljala na odhod.

V noči pred vrnitvijo odposlanstva pa so brigado pretresli drugi dohodki. Vest o srečnem izidu londonskih razgovorov je fante tako navdušila, da niso mogli več skrivati svojega veselja nad odhodom. Hkrati pa so za to izvedeli tudi četniki. Ker zdaj niso več mogli upati na kakršen koli uspeh, so poskusili izvesti udar. Tudi o tem obstaja avtentično poročilo v spominih Antona Pernata, ki so ga Nemci potegnili v svoje vrste iz Komende, zdaj pa živi v Celju.

Perne najprej piše, kako sta ga tovariša Peštaj iz Maribora in Rupnik iz Trbovelj v noči potegnili za sabo in mu po vedala, da so se odločili obkoliti štab brigade ter prijeti oficirje, ki jih hočejo prodati četnikom. Takole nadaljuje: »Zastražili smo vsa okna in vrata, s pomočjo nekega češkega oficirja, ki je med vojno bežal preko Jugoslavije, pa pretrgali telefonske zveze. Štirideset mladih fantov je obkolilo štab brigade in pozaprlo Mihailovičeve oficirje. Zjutraj je bilo v brigadi vse mirno, samo tiho smo se pogovarjali o zmagi...«

Po istem viru sta brigado takoj nato obiskala Ravnihar in sam Subašić, vendar šubašičev obisk ni zgodovinsko izpričan. Lahko da je Ravniharja spremljal kdo drug, morda general Velebit.

Odslej brigada ni doživljala nobanih pretresov več, če izvzamemo silno navdušenje in ginjenost borcev, ko so se vkrcavali na ladje in v skupini za skupino odhajali v zbirno bazo narodno-osvobodilne vojske Jugoslavije v Gravini, v Italiji.

Omeniti pa seveda kaže še notranje življenje brigade v Angliji, in pri tem zlasti priljubljenost njenih borcev med prebi-

valstvom. To priljubljenost so si pridobili z olikanim vedenjem, a tudi z izredno zunanjo disciplino, kakršna je vladala kljub notranjim pretresom. Brigada je imela tudi svojo kulturno skupino s pevskim zborom in recitatorji. Ta je med drugim priredila 15. oktobra 1944 slovesno akademijo v počastitev 100-letnice rojstva slovenskega pesnika Simona Gregorčiča. Prireditelj je močno povzdignila ugled brigade, hkrati pa (tudi ugled jugoslovanskega partizanstva v domovini.²⁵⁾)

²⁵⁾ Avtorjevi spomini in pričevanja borcev.

Maks Felzer iz Radeč pri Zidanem mostu na primer piše:

»Delali smo propagando za vrnitev v domovino. Kakih osem do deset nas je organiziralo tudi delavnico, šivali smo peterokrake, da so si jih vsi, ki so se želeli vrniti v domovino, lahko prišli na angleške kape.

Med nami so bili tudi taki, ki so delali propagando za kralja Petra in so nosili na kapi krono. Med njimi in nami ter nekaj četniki je prišlo tudi do fizičnih obračunov. Vendar smo se potem večinoma vsi priglasili za NOV ...«

Franc Dunaj s Kapele pri Slatini Radencih, ki so ga kot bivšega jugoslovanskega vojaka ujem in odvedli v taborišče pri Berlinu, je, ko so ga izpustili, doma do oktobra 1943 sodeloval pri terenskem odboru OF, nato so ga mobilizirali, čeprav ni imel legitimacije štajerske domovinske zveze (niti zelene).

V Franciji je o skupino drugih Slovencev organiziral pobeg k zaveznikom, a jih je eden od Slovencev izdal. Za kazen so jih Nemci odpeljali v prvo bojno črto, v kazensko četo. Zdaj so prebegnili.

O življenju v taborišču pri Edinburghu pa Dunaj piše:

»Nabralo se nas je veliko število Slovencev oziroma Jugoslovancev. Angleži so nam pošiljali v taborišče literaturo o NOV in POJ, po prihodu majorja Ravniharja pa smo se priglasili za vstop v partizane.

V tistih dneh so se med nami pojavili štirje bivši oficiri i kraljeve vojske in nas začeli nagovarjati, naj vstopimo v kraljevo armado. Vendar jih je skupina naših tovarišev razorožila in zaprla v neko klet. Angležem sicer ni bilo to všeč, vendar niso ukrenili ničesar ...«

Janez Šoba iz Nove Rese pri Krškem piše med drugim tole:

»V oktobru 1944 je bila v nekem taborišču na severnem Škotskem v bližini Edinburgha velika skupina Slovencev (2.000). Zvedeli smo, da je prišla k taboriščni upravi misija NOVJ pri angleški vladi. Nismo sicer zvedeli, kako so potekali razgovori, obvestili so nas samo, da bomo lahko šli v NOV Jugoslavije, vendar s pogojem, da podpišemo posebno izjavo.

Spominjam se nekaterih bistvenih točk te izjave: a) v NOV oz. partizane vstopam prostovoljno; b) od povedu jem se pravicam rednega vojaka, ki je po mednarodnih sporazumih zaščiten, če pride v ujetništvo ali je ranjen; c) vprašanje oblike vladavine v Jugoslaviji bo urejeno po vojni, ko bo rešeno vprašanje Karadževićev.

Dobro se spominjam, da ravno zaradi druge hotelo podpisati izjave in jih zato Angleži niso

Šoba še piše, kako so se tudi potem, ko so se v kraju Southend on Sea (?) vneli med fanti prepiri o tem, ali smejo nositi na kapah peterokrake zvezde, ki se jih je pojavljalo več in več.

In nadaljuje: »Žačel se je čutiti vpliv tovarišev, ki so po kruti igri usode prepotoval dolgo pot čez vso Evropo. Bili so ujeti kot partizani, Nemci so jih odvlekli v ujetniška taborišča v Franciji, tu so jih zopet zajeli Amerikanci ali Angleži. Ti tovariši so še največ vedeli, kako se odvijala narodnoosvobodilna bojna informacija ...«

točke (b) precj Slovencev ni izpustili iz taborišča ...«

YKLJUCITEV BRIGADE Y NARODNOOSVOBODILNO VOJSKO JUGOSLAVIJE

Prva brigadna skupina se je vkrcala 11. decembra 1944 v Liverpoolu, 24. decembra pa je pristala v Neaplju. Od tam so jo z vlakom prepeljali v Gravino, kjer je bilo eno od zbirnih središč baze NOVJ v Bariju.

Že v zgodovinah drugih prekomorskih enot avtorji obširno poročajo o pomembni vlogi baze NOVJ v Bariju v narodnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov. Navezovala je stike z zavezniki, še prej pa z vojaškimi in ujetniškimi taborišči ter zbiralala in pošiljala v domovino vedno nove in nove borce. S tem namenom je organizirala tudi več zbirnih središč, med katerimi je bilo zlasti za formiranje slovenskih prekomorskih enot najpomembnejše središče v bližnjem mestecu Gravini.

Tako se je že oktobra in novembra 1944 zbralo v Gravini precejšnje število Slovencev, ki so pozneje prišli delama v sestavo 5. prekomorske brigade. Bili so večidel primorski Slovenci, ki so prišli tja iz južne Francije, Italije in Alžirije, bodisj kot bivši mobiliziranci v italijanski vojski, bodisi kot bivši intemiranci v fašističnih koncentracijskih taboriščih ali kot pripadniki italijanskih kazenskih bataljonov (battaglioni speciali), nekaj — med njimi tudi bivše španske borce — pa jih je tja neposredno poslal Komite narodne osvoboditve iz Pariza.²⁶⁾

²⁶⁾ Zanimiva je bila na primer življenjska pot pred kratkim umrlega Ivana Debenca iz Škofje Loke.

Leta 1921 je odpotoval v tujino kot ekonomski emigrant. Na tujem je prišel v stik z naprednimi gibanji in kmalu postal član komunistične mladine v Porurju, v takratni Weimarski republiki. Pozneje je delal v rudnikih, dvakrat v Nemčiji, vmes v Franciji.

Ti Slovenci so, kakor smo omenili že v uvodu, sestavljali četrtno moštva 5. prekomorske brigade in prav tako pokazali *izredao* hrabrost, ražen tega pa politično razgledanost in predanost. To pa je razumljivo. Že nekaj časa so živeli v zbirni bazi, kamor so prihajali številni politični voditelji, komisarji in komandanti iz domovine oziroma iz bolnišnic, kjer so se zdravili za ranami, ki so jih prejeli v boj ih na slovenskih in drugih jugoslovanskih tleh.

Bili so med njimi taki, ki so vse svoje življenje posvečali načrtom za socialno preobrazbo človeštva, bodisi kot komunisti bodisi kot vodilni člani drugih naprednih političnih organizacij. In ti so opravljali zdaj pomembno deio, ko so nove tovariše seznanjali s cilji osvobodilnega boja in načrti za povojno ureditev Jugoslavije.

Tako naj se na tem mestu vsaj bežno dotaknemo tudi usode tistega dela slovenskoga naroda, ki je po prvi svetovni vojni moral zaradi krivičnih rneja ostati v Italiji in je še posebno težko okušal ne samo italijanski domači fašizem, marveč tudi Mussolinijeve osvajaalne vojne v Afriki in na Balkanu.

Primorska s Trstom, Istra in Beneška Slovenija so postale sestavni del italijanske države in niso bile samo okupirane, kakor pozneje tako imenovana »Ljubljanska pokrajina« ali pa še kruteje Gorenjska, Koroška in štajerska iter Prekmurje. Nemški pritisk na Slovence je bil strašnejši, ker so po germanizaciji, ki so jo sprva izvajali ilegalno v tuji državi in zato niso mogli doseči pravih uspehov, skušali na hitro iztrebiti slovensko prebivalstvo, ko so zasedli svoj del Slovenije.

Italijanski pritisk je bil na videz milejši, raznarodovalni načrti nekoliko dolgoročnejši, a perfidnejši. Dvajset let so italijanski

Nato je do vstopa v španske interbrigade delal kot ilegalni politični delavec v raznih zahodnih aržavah. V španski državljanski vojni je sodeloval v artilerijski grupi Koče Popovića, in sicer kot politdelegat v bateriji Ernesta Telmanna, ki ji je poveljeval Robert Domani z Zagreba. To je bilo do 11. februarja 1939.

Sledilo je petletno izgnanstvo v južni Franciji. Osmindvajsetega avgusta 1944 se je v Parizu ustanovil narodnoosvobodilni komite in Debenc je bil njegov član do tretjega transporta v Gravino, ki je štel 60 bivših španskih borcev. V 5. prekomorski brigadi je bil politkomisar 3. bataljona.

O Vladu Vovčku s Pragerskega piše njegov brat France:

Marca 1942 so ga Italijani kot ilegalca obsodili na devet let ječe, ki jo je prestajal v Italiji, v mestih Emilia, Modena, Firenze in Rim. V Rimu so ga na vnovičnem procesu obsodili na prisilno delo v južni Italiji, v kraju Lecce.

Ob kapitulaciji Italije je prišel v Bari. Bil je nato četni komisar v 3. bataljonu 5. prekomorske brigade in je 18. aprila 1945 padel v Kočevski vasi. Pokopan je v Ljubljani. V avli bežigradske gimnazije je na spominski plošči tudi njegovo ime.

fašisti imeli čas, da so raztepli slovensko ljudstvo po vsem svojem imperiju. Ko je i talijanski fašizem pod silnimi udarci na vseh bojiščih in tudi v lastni deželi začutil svoj konec, pa takdsto ni bil nič drugačen od nemškega nacizma, še v zadnjih trzljajih je skušal uničiti za seboj tudi vse, kar je bilo slovenskoga. A slovensko primorsko ljudstvo se je v tem strašnem primežu samo še okrepilo, njegova narodna zavest je samo še narasla, njegova zateva po osvoboditvi in socialni pravičnosti je postala še silnejša.

Primorski Slovenci, bolje poučeni o političnem in vojaškem dogajanju v Jugoslaviji, predvsem pa temeljito seznanjeni z načrti za novo ureditev jugoslovanske države, so lahko v brigadi, ki so jo nato sestavljali, bili tišči element, ki je nujno moral dopolnjevati vojaškega. Če so bili koroški, gorenjski in štajerski fantje vojaško bolje izurjeni, so bili njihovi tovariši iz Primorske politično bolj razgledani. In ko se je brigada pred svojim odhodom v Slovenijo utrjevala ob manjših akcijah v Dalmaciji, sta se oba elementa zlila v celoto, zaradi česar je brigada zaslovela, še preden je imela priložnost pokazati vse svoje zmožnosti.

Ko je v decembru 1944 prispelo iz Anglije sporočilo, da je na poti v zbirno bazo v Gravini pri Bariju velika skupina že organiziranih borcev, je štab baze NOVJ v Bariju sklenil zbrati vse Slovence v Italiji in jih poslati v Slovenijo. Slovence so pošiljali v Jugoslavijo sicer že prej, vendar so vse prekomorske enote ostajale v Dalmaciji, kjer so se bojevale v sestavi 8. udarnega korpusa NOVJ.

Toda sedaj je bila spričo izrednih potreb v domovini izrecna želja vodstva narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji in štaba v Bariju, da borci nove brigade pohite na pomoč slovenskim brigadam, da se torej 5. prekomorska brigada sicer dokončno formira v Dalmaciji, nato pa si takoj utre pot v Slovenijo. Okoliščine so pozneje povzročile, da je tudi 5. prekomorska brigada prispela v Slovenijo šele skoraj tik pred koncem vojne, prišla pa je, kot bomo videli pozneje, v pravem trenutku, ko je bila njena pomoč nadvse dragocena.

Manjše »neangleške« skupine brigade so že v novembru 1944 prepeljali v Split, ki je po svoji osvoboditvi postal zbirna baza v domovini. Prva in največja »angleška« skupina pa je prispela v Gravino 26. decembra. Tu so se borci najprej odpočili, tu so jih tudi popisali, jim na političnih urah opisali razmere v domovini ter jih seznanili s cilji narodnoosvobodilnega boja, nato

pa jih, zaradi pomanjkanja večjih ladij, v manjših skupinah prepeljali v Split. V celoti so tja prispeli 8. januarja. Tu so se združili s prej omenjenimi primorskimi borci, ki so jih poslali v Split iz Gravine. Pridružila se jim je tudi manjša skupina borcev iz mornariške baze NOVJ v Monopoliju; tam je namreč deloval transportni bataljon, ki je novembra 1944 prišel v sestavo 4. prekomorske brigade.

Nekaj manjših skupin borcev pa je v 5. prekomorsko brigado prišlo tudi iz Švice in celo iz ZDA.

Uradna ustanovitev brigade datira z dne 23. decembra 1944. Tega dne je bil v Splitu formiran štab brigade in ustanovljene so bile brigadne enote, razen 4. bataljona, ki je bil formiran 5. januarja 1945. Skupine, ki so prihajale čez morje pozneje, so dopolnjevale že oblikovane enote. Brigada je ob svoji ustanovitvi dobila tudi ime: 5. prekomorska brigada »Ivana Turšiča«, po narodnemu heroju Ivanu Turšiču-Iztoku.

Iz Anglije sta prišli prek Italije še dve pomembni skupini borcev: prva v februarju 1945, ki je bila prav tako razporejena v posamezne bataljone in druge enote 5. prekomorske brigade,²⁷⁾ druga pa tik pred odhodom te brigade v Slovenijo; brigado je spremljala kot tako imenovani peti, dopolnilni bataljon.²⁸⁾ Že ob osvoboditvi je prispela v domovino tudi intendatura, ki je bila ostala v Londonu, da je pripravljala nove skupine za pot domov in za vključitev v NOV Jugoslavije.²⁹⁾

Triindvajseti december 1944 imamo res lahko za dan dokončnega formiranja brigade in za dan, ko so jo vojaška poveljstva narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije dokončno priznala in ji imenovala pravi štab. Ne moremo pa mimo dveh drugih, zgodnejših datumov, tj. 16. novembra 1944, ko je bilo njeno moštvo že zbrano v brigadni vojaški formaciji, in 3. novembra 1944, ko je večina njenih pripadnikov podpisala izjavo o vstopu v NOV in POJ ter se s tem dejanjem dokončno in formalno izrekla za vstop v narodnoosvobodilno vojsko. Vprašanje je, ali bi bilo primerno, da ponovno načenjamo razpravo o rojstnem dnevu brigade, ko pa smo se že navadili na 23. december 1944; toda prav je, da takrat, ko razmišljamo ali govorimo o nastanku brigade, ne pozabimo tudi na omenjena novambrska dneva.

²⁷⁾ O tej skupini imamo izjavo Rafka Orožna iz Brestanice.

Mobiliziran je bil februarja 1944 in se je avgusta istega leta znašel v Franciji pri Lillu. Skupaj z nekaj tovariši je zaostal za nemško enoto, ki se je umikala.

Zajel jih je nemški tank, pa so spet pobegnili, slednjič naleteli na člana belgijskega odporiškega gibanja in po njem na Američane. Eden iz pobegle skupine, Janez Šoba, je bil celo ranjen. Znašli so se v angleškem vojnem taborišču v Newportu v južni Angliji.

Iz Orožnovega nadaljevanja naj citiramo zanimivo podrobnost:

»Kmalu po prihodu v Anglijo nas je obiskal neki visok cerkveni dostojanstvenik in nam v zelo slabi nemščini zatrjeval, kako hudo mu je, da smo postali vojni ujetniki. Njegovega izvajanja res nismo mogli razumeti.

Devetega oktobra so nas napotili v neko barako, kjer je bil improviziran oltar, nad katerim je bila pritrjena majhna slika Aleksandra Karadjordjevića. Meki angleški kapetan (menda emigriran nemški žid) nam je govoril o liku Aleksandra Karadjordjevića in se čudil, da desete obletnice njegove smrti ne počastimo z večjo pieteto . . .«

In še en značilen odstavek:

»Iz navedenih okoliščin je razvidno, da se upravi taborišča nikakor ni mudilo, da bi naš poslala v domovino, ali sporočila našemu zastopništvu v Londonu o nas. Komandant taborišča je bil neki star škotski podpolkovnik v tradicionalni uniformi, kateremu smo se večkrat od srca nasmejali.

Po nekem angleškem oficirju pa se nam je vendarle posrečilo dobiti zvezo našimi, in 27. januarja 1945 se je v taborišču prikazal podporočnik Turšič. Na kratko nam je obrazložil pomen boja za osvoboditev im nam priporočil, naj se pridružimo NOV. Od 214 se nas je priglasilo 200 in napotili so nas v Leigh on Sea.

Ob odhodu iz Newporta, kjer je bilo tudi mnogo nemških ujetnikov, smo doživeli kaj neprijetno slovo. Govoril nam je neki angleški oficir in večkrat poudaril, da so lepi časi ujetništva za nami. Nemci pa so se v večjih skupinah zbrali ob žični ograji ter kričali in pretili, da smo dezerterji in da bomo že prišli v roke njihovim sonarodnjakom na Balkanu . . .«

²⁸⁾ O tej skupini imamo izjavo Herberta Jerića iz Maribora.

Mobilizirali so ga v Slovenskih goricah, kjer je takrat živel pri starših.

Sam poroča tole:

»Že spomladi 1942 so začeli deževati prvi vpoklici v nemško vojsko, klicali so fante letnikov 1923, 1922 in v jeseni istega leta še letnike 1921 in 1920. Oktobra 1942 je usoda zajela tudi mene.«

In dalje:

»Tudi nas so vse do nemških kasarn stražili, zavedajoč se, da ne prihajamo v njihove vrste z navdušenjem. V mojem transportu in kasneje v kasarni je bilo mnogo fantov, ki so tako ali drugače ušli in se znašli v partizanih. Ti moji tovariši so povečini naši krajšoj pot do slovenskih brigad.

Moja pot je bila mnogo daljša, tako po kilometrih kot po času. Kajpada bi bila tudi meni bolj všeč ona Krajša, a . . . Sprva so me dodelili v tako imenovani afriški korpus, pri nekem zdravniškem pregledu pa so ugotovili, da nisem za vroča afriška tla, zato so me začasno poslali v Francijo . . .«

Pisec obširno navaja, kako je blizu Mctza prešel k zaveznikom, nato nadaljuje:

»Po nekaj zbirnih taboriščih sem se znašel v večjem taborišču Chartres, kjer je bilo že nekaj sto Jugoslovanov. Tu nas je prvič obiskala delegacija jugoslovanske vojne misije v Franciji (decembra 1944). Izpolnili smo pristopne izjave, postali pripadniki NOVJ.«

²⁹⁾ Avtorjevi spomini in pričevanja borcev.

R A D O B O R D O N

BOJNA POT BRIGADE

DOKONČNO ORGANIZIRANJE IN VOJAŠKO URJENJE BRIGADE

Kakor je razvidno v prvem delu naše knjige, je 5. prekomorska brigada kot vojašika in politična enota nastajala postopoma.¹⁾ Ko je bila v osvobojenem Splitu tudi uradno ustanovljena, je dobila, kot je predlagal njen politkomisar Silvo Hrovat, naziv »5. prekomorska brigada«, na predlog, ki ga je dal njen komandant Stane Mahne, pa je bila poimenovana po narodnem heroju Ivanu Turšiču-Iztoku.

Da bi brigada lahko čimprej izpolnila svoje naloge, zaradi katerih je bila ustanovljena, tj. da bi se čimprej odpravila v Slovenijo in sodelovala v končnih bojih za osvoboditev ožje domovine, pa je bilo treba še marsikaj storiti.

Najprej se je v Splitu formiral štab brigade, v katerem so bili Silvo Hrovat (pooblaščenec štaba baze NOVJ v Bariju, politkomisar brigade), Stane Mahne (komandant), Franc Mazovec-Risto (načelnik štaba), Anton Bartol (pomočnik politkomisarja), Jože Goličič (intendant brigade), Jelena Duraković (sanitetni referent nato šef sanitete) in Rado Bordon (kultumo-prosvetni referent, zatem šef agitpropagandnega oddelka brigade.²⁾

¹⁾ Glej poglavji »Bataljon preraste v brigado« in »Vključitev brigade v narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije«, na straneh 120—137 te knjige.

²⁾ Silvo Hrovat, Gradivo za zgodovino 5. prekomorske brigade, str. 4. Dokument je v mapi 5. prekomorske brigade, ki jo hrani Institut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. — Glej tudi: Poročilo štaba 5. prekomorske brigade (št. 80 z dne 7. januarja 1945) komandantu štaba baze NOVJ v Bariju. Dokument prav tam.

K temu naj dodamo še tole:

Poleti 1944 je štab baze NOVJ v Bariju pisмено prosil glavni štab NOV in PO Slovenije za kadrovsko pomoč. Glavni štab in osebno njegov komandant Franc Rozman-Stane je izbral kader za popolnitev vodilnih mest v prekomorskih enotah.

Že v samem začetku se je pokazalo, da brigadi močno primanjkuje izkušenega partizanskega vojaškega in političnega kadra. Treba ga je bilo torej izpopolniti, da bi brigada lahko čimprej zaživela polno življenje. Brigadno poveljstvo se je zato obrnilo po pomoč na štab 8. udarnega korpusa narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije; a ta je po eni strani sam trpel pomanjkanja kadra, po drugi strani pa je želel obdržati brigado v svoji sestavi, ker mu je borcev primanjkovalo.

Izdatneje so brigado podprli štab 3. prekomorske brigade ter mestni komite komunistične partije in mestno vojaško poveljstvo v Splitu, kjer je več slovenskih partizanskih oficirjev opravljalo razne vojaške in politične dolžnosti. V brigado je prišlo tudi nekaj partizanskih oficirjev, ki so bili poprej poslani iz Slovenije v Italijo, kjer so se zdravili v bolnišnicah, zdaj pa so se želeli znova vključiti v oboroženi boj v domovini.

Brž ko je bil formiran štab brigade, čeprav še ni bil popoln, so se začeli formirati tudi bataljoni. Najprej se je formiral prvi bataljon (komandant Ferdo Bončina, politkomisar Franc Pertot), nato drugi bataljon (komandant Jemej Teropšič, politkomisar

Glavni štab je poslal v Bari dve skupini oficirjev in politkomisarjev, vsega skupaj 36 tovarišev. Prva skupina je prispela v Bari v prvih dneh septembra, druga pa oktobra 1944.

Prva skupina 22 oficirjev in politkomisarjev, ki jih je glavni štab Slovenije poklical iz raznih operativnih enot, se je v prvi polovici avgusta 1944 zbrala v Podzemlju pri Vinici v Beli krajini.

Skupina je v Podzemlju čakala na odhod kakih štirinajst dni. Tu jo je obiskal tudi komandant GŠ NOV in PO Slovenije Franc Kozman-Stane. Ko je skupina nato potovala prek Črnomlja, so jo v Vinici napadli ustaši. Zaradi tega se je vrnila v Cmomelj, kjer se ji je pridružila še skupina desetih oficirjev in politkomisarjev.

Skupina 32 tovarišev se je napotila skozi osvobojeno Belo krajino in Dragatuš proti Vinici. Pri Vinici je prebredla Kolpo in se odpravila čez zasedeno ozemlje proti Kordunu. Potovala je mimo močne ustaške postojanke Bosiljevo in prebredla reko Dobro. Pot jo je nato vodila pod Generalskim Stolom, nato je prebredla reko Mrežnico in prispela v Merjasico, na hrvatsko osvobojeno ozemlje.

Devetinvajsetega avgusta je skupina po hudih naporih prispela v Topusko, kjer je bil sedež glavnega štaba NOV in PO Hrvatske. Od tod bi bila morala skupina oditi v Italijo z letali. Toda letališče v Topuskem je bilo malo prej bombardirano in zato neuporabno. Odpotovati so morali na začasno letališče v Glinu, od tam pa so v noči med 2. in 3. septembrom 1944 odleteli s tremi letali v Italijo, v Bari.

V tej skupini je bil tudi Silvo Hrovat, ki je po prihodu v Italijo prevzel dolžnost politkomisarja prometnega bataljona NOVJ v Italiji, s sedežem v Bariju. Na osebno prošnjo, ki jo je Silvo Hrovat poslal štabu baze NOVJ v Bariju, da bi namreč lahko šel nazaj v boj v domovino, je štab baze v Bariju zaupal Hrovatu novo dolžnost, tj. da začne v zbirnih centrih NOVJ v Italiji zbirati Slovence za novo enoto NOV Jugoslavije. S tem se je začel ukvarjati v začetku novembra 1944. Seveda takrat še ni bilo zamisli o ustanovitvi 5. prekomorske brigade. — Glej tudi: »Prekomorci«, str. 408—409.

ŠTAB BAZE N.O.V. JUGOSLA VIJE
Br... 26.9.46.

15 decembra 1944

ŠTABU VIII. KORPUSA

Upućujemo Vam drugu HORVAT SILVA desetakdesetog komandara
Sabracajnog bataljona sa molbom da mu omogućite izvršenje zadatka
koji se sastoji u tome da sabere sve drugeve Slovence koji su bili
vec upućeni za Dalmaciju i da ih organizovane i naoružane povede
za Glavni štab Slovenije.

Doznali smo da se drugevi Slovenci koji su upućeni oдавде
za Sloveniju, oгаsiljju na put nenaoružani kake su dosli, zbog
toga jer nam Saveznici ne daju da bi mi ljude vec oдавде naoružali,
nego treba da se naoružaju u Zemlji gde se i sve oružje, koje se oдавде
dobiја, salje.

Smrt fasizma - Sloboda narodu

KOMANDANT
Pukovnik

Fotokopija dopisa štabu 8. korpusa NOVJ, s katerim ga je komandant štaba baze
NOVJ v Bariju, polkovnik Rado Pehaček prosil, naj Silvu Hrovatu, dotedanjemu
političnemu komisarju prometnega bataljona NOVJ v Italiji, omogoči, da bi zbral
Slovence—borce, ki so bili v Dalmaciji, jih organiziral in oborožene povedel v
glavni štab Slovenije

Jože Bizjak), zatem tretji bataljon (komandant Tone Kodrič, po-
litkomisar Drago Kunaver), nazadnje pa četrti bataljon (koman-
dant Jože Goličič, politkomisar Brane Kovač).

Kmalu se je dopolnil tudi štab brigade, v katerega so prišli
še Janez Hočevnar (namestnik komandanta), Stane Kersič (oficir
OZN), Mara Papež (pomočnik oficirja OZN), Franc šuštar
(intendant), Elo Garzaroli (namestnik intendanta), Marjan Kavčič
(sekretar SKOJ), Ljubo Sire (pravni referent) in Jože Šmit (po-
močnik kuitumo-prosvetnega referenta oziroma pomočnik šefa
agitpropagandnega oddelka).

Kakor se je dopolnjevalo vodstvo ter so se čedalje trdneje oblikovale glavne formacije brigade, tako je hkrati potekalo tudi prizadevanje za formiranje prištabnih enot, za katere je bilo treba prav tako najti in izbrati primerne kadre.

Tako sta se že kmalu formirali spremljevalna četa (komandir Miroslav Završnik–Pastir, politkomisar Nežka Mule) in izvidniška četa (komandir Leo Kopač) ter še nekatere druge prištabne enote (četa za zvezo, intendantska četa), prav tako pa so bili kadrovsko izpopolnjeni tudi štabi bataljonov.

Ostali komandni kader se je dopolnjeval izmed samih borcev, med katerimi je bilo mnogo zmožnih ljudi, zlasti v vojaškem pogledu, saj so bili med njimi tudi taki, ki so imeli oficirske ali podoficirske čine že iz vojske stare Jugoslavije.³⁾

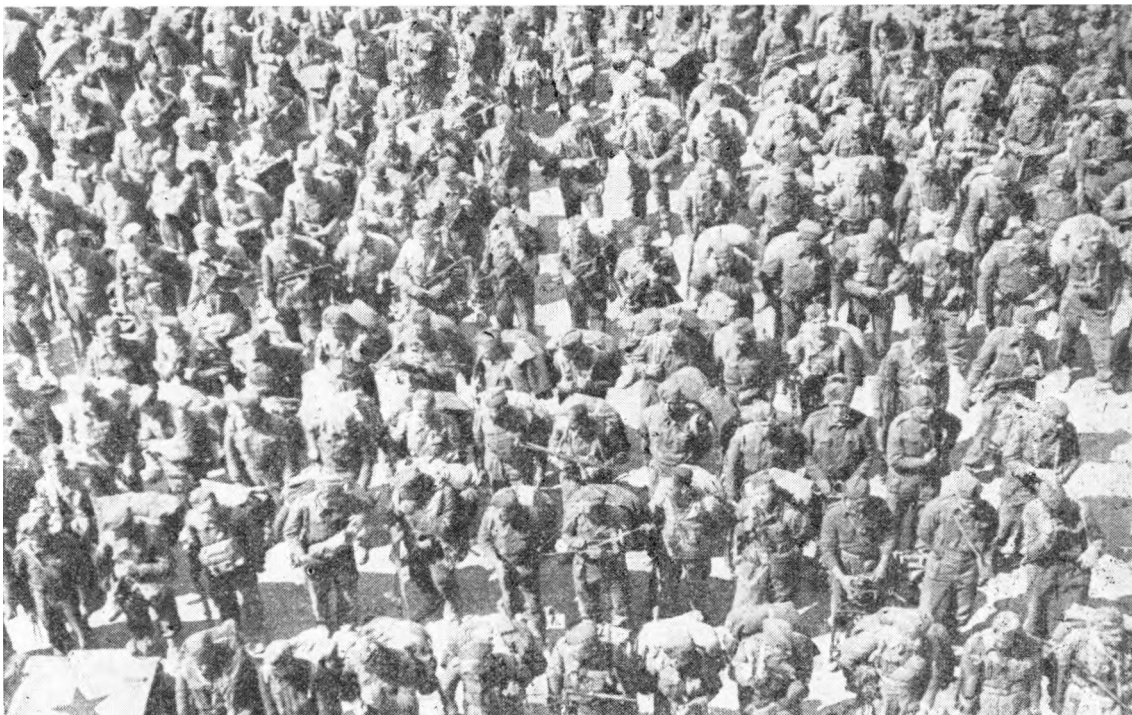
Namen brigadnega poveljstva je bil, da bi v Slovenijo pripeljalo čim močnejšo in čim bolje organizirano vojsko, ki bi lahko odločilno posegla v boje in bila v vsakem pogledu vzoma. Taka pa brigada v vojaškem in političnem pogledu tedaj še ni bila. Brigado so sestavljali, kakor smo videli v prvem delu te knjige, predvsem borci, ki so kot bivši pripadniki tujih vojaških formacij pač dobro poznali razno orožje in frontalno vojno tak-tiko, tuje pa jim je bilo partizansko bojevanje in manevriranje.

Večino borcev je siicer prevečala trdna narodna zavest in ljubezen do rodne zemlje, zaradi katere so se tudi bili odločili za vstop v narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije, niso pa še bili dodobra seznanjeni z družbenimi in političnim! cilji narodno-osvobodilnega boja v domovini.

Razumljivo je, da se je v takem položaju brigadno poveljstvo odločilo za pot, ki se je pokazala kot edkto utemeljena in primerna: sklenilo je namreč obdržati brigado v Dalmaciji vse dotlej, da se njeni pripadniki vojaško in politično dovolj usposobijo za bojni pohod v Slovenijo in za uspešno samostojno operiranje na domačih tleh. Prav zato sta se bojna pot brigade in njen odhod v Slovenijo zavlekla.

Vse dotlej, ko je krenila prek Velebita, se pravi do 17. marca 1945, se je brigada večinoma zadrževala v obalnem pasu Dalma-

³⁾ Popolnitev enot s komandnim kadrom je razvidna iz seznama vodilnega kadra brigade na straneh 297–301 te knjige.

Pogled na del borcev 5. prekomorske brigade. Vsi borci so bili oblečeni v dobre, enotne uniforme (zavezniškega izvora), oboroženi z najmodernejšim orožjem in opremljeni z vsem drugim, kar je bilo potrebno redni vojski

cilje, med Splitom in Zadrom. Ta čas je porabila za to, da so se borci temeljito urili v partizanskem načinu vojskovanja ter da je izpopolnjevala svoj vojaški in politični kader. Hkrati pa je potekalo tudi intenzivno kulturno-prosvetno delo med borci in med ljudstvom, kamor koli so enote 5. prekomorske brigade prišle.

Vojaško urjenje brigade oziroma njenih enot se je koristno povezovalo tudi s konkretnimi vojaškimi akcijami na terenu. Osvobojeni dal Dalmacije je namreč po odhodu narodnoosvobodilnih enot, hi so zasledovale umikajočega se sovražnika, ostai skoraj brez zaščite in nadzorstva, zato so se vanj vtihotapljale razne sovražne tolpe, bodisi ustaške ali čatniške, ter strahovale prebivalstvo, še posebej pa vaške narodne odbore in vse, ki so bili naklonjeni narodnoosvobodilnemu gibanju.

Številčno močna, sodobno opremljena in izurjena 5. prekomorska brigada je učinkovito preganjala in uničevala omenjene tolpe na terenu, kjer se je nahajala oziroma manevrirala, s čimer si je pri domačem prebivalstvu pridobila ugled in podporo, hkrati pa je v njem utrjevala vero v bližnjo dokončno osvoboditev.

Svojo številnost, urejenost in moč je brigada pokazala tudi na dveh velikih vojaških paradah, in sicer v Splitu in Zadru. Tamkajšnje prebivalstvo je prihajalo ure in ure daleč gledat »redno Titovo vojsko«, ki je bila dobro oblečena, do zob oborožena z najmodernejšim orožjem, disciplinirana in v vsakem pogledu urejena ter je po pravici zbujala občudovanje. Glas o ne navadno močni, modemi in vzorno organizirani vojski je segel tudi do sovražnika in mu seveda hudó maj al moralo, povzročal v njegovih vrstah zmedo in mu zmanjševal voljo do nadaljnjega boja.

Druge enote narodnoosvobodilne vojske, ki so bile v bližini in so prihajale v stik z enotami 5. prekomorske brigade, so bile močno vesele, da se njihovemu boju pridružuje tako močna in dobro opremljena brigada, ter so komaj čakale, da bodo skupaj z njo še odločneje preganjale in uničevale sovražnika. Borci 5. prekomorske brigade pa so prav tako nestrpno čakali, da bodo lahko skupaj s trdo preizkušenimi borci drugih narodnoosvobodilnih enot posegli v boje in pokazali ne le svojo bojno izurjenost, marveč tudi svojo vdanost narodnoosvobodilnemu gibanju.

POLITIČNO IN KULTURNO-PROSVETNO DELO V BRIGADI IN ZUNAJ NJE

Brigada si je v razmeroma kratkem času dopolnila potrebni vojaški in politični kader. V ta namen so bili organizirani razni tečaji z vojaško in politično vsebino, na katerih so si borci pridobivali potrebno dopolnilno znanje. Tako sta bila organizirana podoficirski in minometalski tečaj, ki sta zajela precejšnje število borcev. Udeleženci tečajev so opravljali izpite ter so takoj po njih prevzemali vodilna vojaška in politična mesta v brigadnih enotah.

Izredno intenzivno je bilo politično delo med borci. Pri tem sta v prvi vrsti delovali organizacija komuraistične partije in skojevska organizacija. Glede na veliko število borcev 5. prekomorske brigade sta obe organizaciji imeli razmeroma malo članov. V januarju 1945 je bilo v brigadi komaj 36 članov komunistične partije in 65 članov zveze komunistične mladine Jugoslavije (SKOJ).

Politično vodstvo brigade je v vasi Murvica pri Zadru organiziralo politično-skojevski tečaj, ki sta ga vodila Marjan Kavčič (sekretar skojevske organizacije) in Jure Levičnik. Prvega političnega tečaja so se na primer udeležili in ga uspešno dokončali naslednji tovasriši: Anton Šegula, Franc Merlak, Branko Peterca, Ivan Lužnik, Anton Tornine, Milan Prodan, Rihard Lazar, Angel Simčič, Vinko Jelenko, Ivan Hrastovec, Vlado Trebec, Vlado Tenace, Lojze Čitalič, Mihael Vidovič, Rudi Alič, Gusto Volk, Jože Kmetec, Avgust Vevdelj, Ivo Kuritnik, Franc Vidič, Anton Hrelja, Ivo Kajžnik in Simon Jančar.⁴⁾

⁴⁾ Marjan Kavčič, Spomini na V. prekomorsko brigado, str. 2. — Dokument je v mapi 5. prekomorske brigade, ki jo hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. .

Tako sta partijska in skojevska organizacija pridobivali nove ciane. Marca 1945 je bilo v brigadi že 63 članov komunistične partije dn 219 skojevcev, ki so aktivno delovali v brigadnih enotah dn jih politično usmerjali.

Posebno močno razvito in dobro organizirano pa je bilo v brigadi kulturnoprosvetno delo. Pri štabu brigade se je organizira! in deloval številčno dokaj močan in kadrovsko vsestransko zaseden kultumo-prosvetni oddelek (v skladu s tedanjo terminologijo uradno imenovan »agitpropagandni« oddelek), v katerem so se zbrali nekateri kulturno razgledani borci in tudi ljudje z izrazito umetniško nadarjenostjo.

Kultumo-prosvetni oddelek, ki je v celati štel dobri dve desetini borcev, se je popolnjeval iz kulturno najbolj razgledanih borcev. V taiko veliki brigadi, kakršna je bila 5. prekomorska brigada, je bila pač tudi dzbira velika.

Naj tu naštejemo samo nekaj imen, med katerimi so tudi taka, ki so se pozneje, po osvoboditvi, uveljavdla v umetnosti in znanosti: Jože Ciuha, Vladimir Ciglič, Emil Bovhan, Gabrijel Grmdk, Alfonz Groman, Jože Imenšek, Emil Kohne, Franc Kvas, Staša Furlan, Valter Kramar, Anton Lampret, Rudi Kogej, Oton Polak, Alojz Rizman, Stane Senčar, Ljubo Sire, Stanko Skok, Marko Zalokar itd. Nekaj časa je kulturni skupini 5. prekomorske brigade pripadal tudi akademski slikar Ivan Cargo, ki je s svojim delom močno prispeval k popularnosti napredne likovne umetnosti med borci.

Oddelek je imel lasten pevski zbor, oktet, izbran izmed najboljših pevcev v brigadnih enotah, igralsko in recitacijsko skupino, risarje, predavatelje za razne stroke itd. Posamezne skupine, ki so pripadale oddelku, so delovale v vsej brigadi, obiskovale bataljone, čete in prištabne enote na položajih, organizirale mitinge in razne kulturne prireditve, pevske, igralske in recitacijske nastope, s predavanja in sploh živo besedo dvigale izobrazbo in razgledanost borcev ter poglobljale njihovo narodno, kulturno in politično zavest.

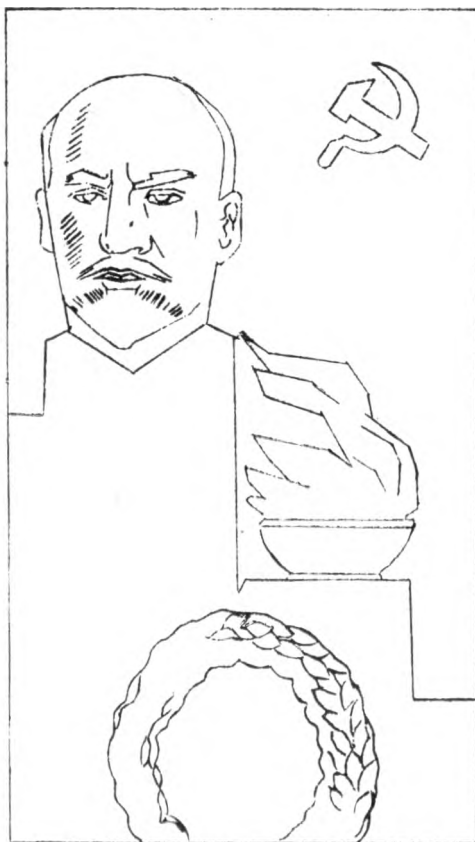
Povsod, kamor je brigada prišla, je oddelek gojil tudi najtesnejše stike z ondotnim prebivalstvom, prirejal v vseh večjih krajih mitinge, kulturne večere, proslave in podobne prireditve, konference in sestanke z ljudstvom, slikarske in propagandne razstave, pa tudi izobraževalne tečaje za nepismeno prebivalstvo.

(Nadaljevanje besedila na strani 164)

KULTURA NA POHODU

LETO 1.
ŠTEV. 2.

JANUAR
1945.

BRIGADNI LIST

PETE PREKOMORSKE BRIGADE

Risbo (Leninovo podobo) in črke je v razmnoževalno inatrico vrisal
Oton Polak. Fotokopija izvirnika

LENINU

Kar Ti некоč si pisal in govoril,
nam več ko dobra knjiga je postalo;
po Tebi breme zmote je odpalo,
ki človek ga tak dolgo je tvoril.

Raztrgal si duha vezi in mreže.
Zdaj iz zablod in mraka izmotani
postajamo tovariši si vdani,
ki zemlja jim enako kruha reže.

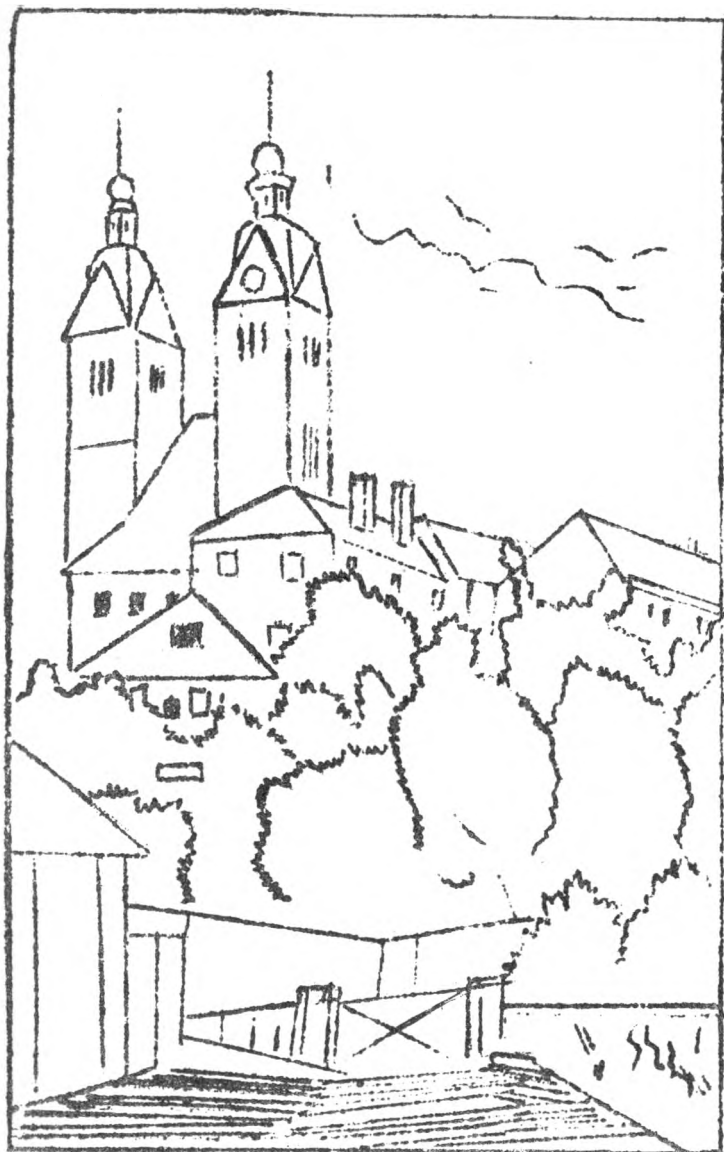
V življenju velik - slavnější si v smrti:
nekoč Te redke je slavil učenec
in mnogi so bili za Tebe sprti.

Zdaj, ko se v Tvojem duhu svet preraja
in ko prižiga bratstva se lesteneč,
v nas Tvoja slika vse jasnejša vstaja.

JOŽE ŠMIT.

Sonet Jožeta Šini ta, objavljen na prvi notranji strani 2. številke
Brigadnega lista Pete prekomorske brigade. Vinjeto je na razmno-
ževalno matrico narisal Oton Polak. Fotokopija izvirnika

Gospa Sveta na Koroškem. Risba je bila objavljena v 2. številki (na 6. strani) Brigadnega lista Pete prekomorske brigade; na razmnoževalno matrico jo je narisal Oton Polak. Fotokopija izvirnika

PESMI

BORCEV PETE
PREKOMORSKE
BRIGADE

I. ZVEZEK

POLOŽAJ, 1945.

Naslovna stran zbirke »Pesmi borcev Pete prekomorske brigade — I. zvezek« (položaj, 1945); tribarvno (v akvarelni tehniki) jo je narisal Oton Polak. Zbirka je izšla na 28 tipkanih straneh, v formatu 17 x 17 cm in v 30 izvodih. Žal se je ohranilo le nekaj izvodov. Fotokopija izvirnika

K A Z A L O

JOŽE ŠMIT

Vas pod Velebitom
Grobovi
V pričakovanju

JOŽE CIUHA

Pomlad
Dvoje pisem (I, II)

ČIRO ŠIVIC

Naprej, mladi
Partizanska
Misel na mater

MARIJAN POCAJT

Ob vrnitvi
Privid
Slovenski kmet

JANKO KOVAČ

Vas

Kazalo (predzadnja stran) v pesniški zbirki »Pesmi borcev Pete prekomorske brigade — I. zvezek«. V zbirki je izšlo trinajst izvirnih pesmi borcev. Fotokopija izvirnika

Vas

Med hišice ob morju cesta rije,
izginja med kamnitimi zidovi,
si išče pot med drevjem in vrtovi,
ob njej, kot spale bi, žde domačije.

Razliva sonce žarke plapolaje;
tu krik otrok samo je znak življenja,
ki s pasjim laježem se včasih menja,
tam osel nemo svojo pot se maje.

In ta samotna vas je oživila,
zbudil jo naš korak je oni dan,
ko je za četo četa sem pripela

in si po hišah poiskala stan.
Od takrat vedno, ko se zarja dela,
oživlja pesem selo Sukošan.

Včasih, ko ležem, zagledam se v zarje vonjave:
vse je svečano in lepo kot v pravljicnem snu.
Ti si pri meni, mi režeš čebule in kruh
kakor nekoč, ko na večer sem vrnil se s paše.

Mati, ne skrbi,
saj vem, da so dolge noči.
Prosim, odpusti, če pišem le te ti besede:
težek je križ, ki ga nosimo, strme so steze,
čas nas soveži - in vendar še upe rodi. -
Dosti za danes,
končujem. Pozdravi sestre,
botra, očeta in druge. Zdaj svečo utrnem,
pozno je namreč. Morda se prav kmalu že vrnem.
Torej še enkrat, ne joči, ne skrbi za me.

Odlomek iz druge pesmi ciklusa »Dvoje pisein (I, II)« Jožeta Ciuhe, objavljen
na 15. strani zbirke »Pesmi borcev Pete prekomorske brigade — I. zvezek«. Fo-
tokopija izvirnika

Groboví

Pri nas doma je dosti zemlje,
čeprav samo ilovke blede,
tu so pa kamni: čez nje
tožno pozvanjajo črede.

Pravkar nam brin zori,
ko steta kri so že zrna,
kmalu se vsipljejo črna
čez sive gorske peči.

V teh krajih je mnogo grobov,
globoko v razpoke so skriti;
brin jih mora tešiti, -
pretiha je pesem zvonov.

Pismo z vojne

O, rad, prekaži, bi oznanil mir,
da bi v srcé zavlela vam uteha;
in rad bi, da bi spet očetrnje stiča
me v topla luč zavijala večer.

O, rada bi sprostila se beseda,
ko tuje bil bi z našim miru poznan
in ~~to~~ bi polegla se peklenška morda.

Goodbye lažne, sanje gmotne vrtanu!
Tuje okopov v nas sovražnik gleda,
rafalov plisk nam noč spremuja v dan.

Če ko kremplje si potare prer
in s seboj spere združi madež greha,
čele tedaj nam v dušah od ponča
in spet nad temljo' sanje mir.

Bilaj, marca.

Kultura na pohodu.

Jože Štřit

Kaj kulturí so daljave? -
Merí z lahko jít nogo,
Naj jí sonce žge z višave
Ali zvezde svetíja.

Kaj kulturníka vznemirja? -
Gleda le na sončno uro;
Ne skrbi ga nič večerja,
Saj mu mla nosí puro.

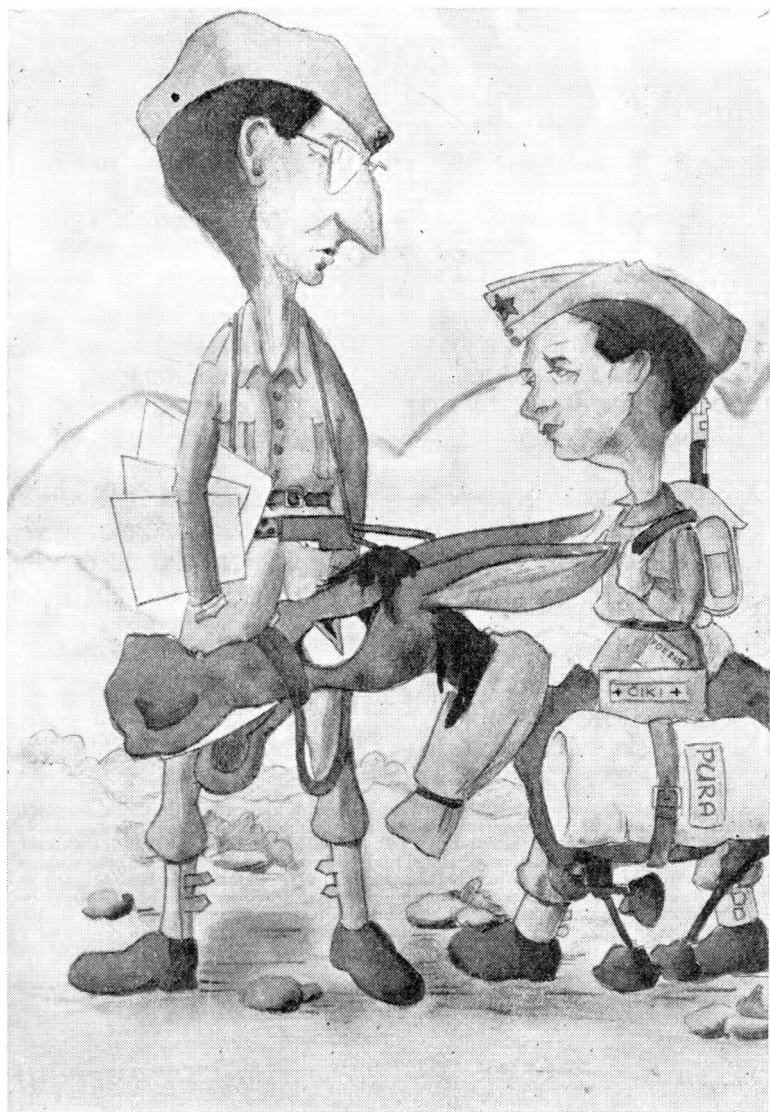
Kaj, če redkokdaj zapali! -
Ue, da stíska je velíka,
Reva več ne íšče číka,
Saj so drugi ga pobralí.

Kdaj kulturník obupuje? -
Naj podplat le kravií!
Drugím menda je še huje;
Saj za zdrave auta ní.

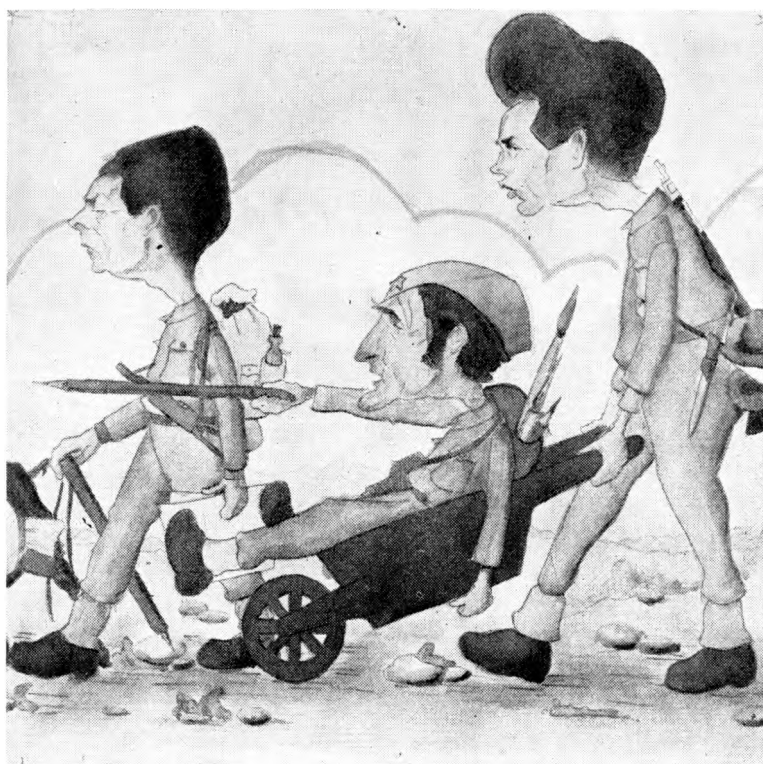
Kaj, če kdaj ga žeja mučí,
Kaj, če níma nič denarja!
Saj íma zavest že u bučí,
Da za vodo ní kreinarja.

Tí še duomís o kulturí? -
O, le krenzjí svoj obraz!
Saj če dal slovo sí purí,
Res tí bo težko prí nas...

Prvi (tekstovni) del satirične slikarske kompozicije, s katero je Jože Čiuh upodobil nekatere člane kulturno-prosvetnega (agitpropagandnega) oddelka 5. prekomorske brigade (12. februarja 1945). Celotna kompozicija je izdelana v akvarelni tehniki, v formatu 31,5 x 142 cm; avtor se je na njej podpisal »Šeuka«, kot je bilo njegovo partizansko ime. Na levi strani svoje kompozicije je Čiuh zapisal humoristično-satirične verze Jožeta Štřita. Fotokopija izvirnika. Opomba: »pura« je bila neza-beljen koruzni močnik, kakršnega so člani kulturno-prosvetnega oddelka 5. prekomorske brigade pogosto jedli

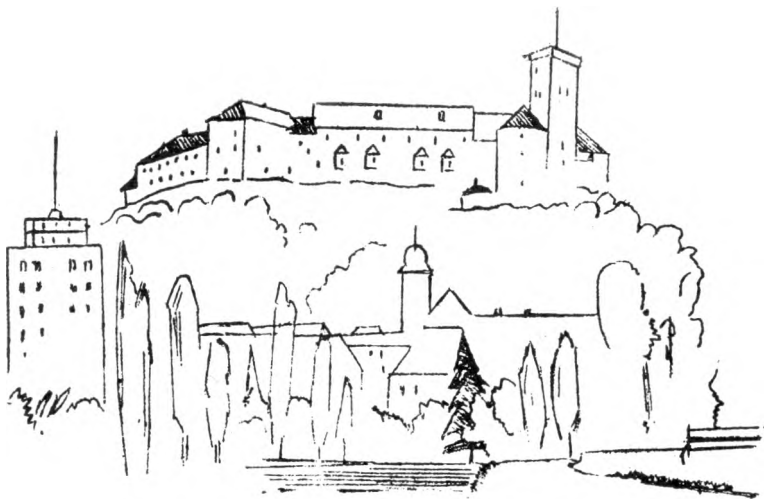
Prvi (sprednji) del satirične slikarske kompozicije Jožeta Ciuhe (glej spredaj).
Na podobi: Rado Bordon in Jože Šmit. Fotokopija izvirnika

Drugi (srednji) del satirične slikarske kompozicije Jožeta Ciuhe (glej spredaj).
Na podobi: Stanko Senčar, Ivan Cargo in Emil Kohne. Fotokopija izvirnika

Tretji (zadnji) del satirične slikarske kompozicije Jožeta Ciuhe (glej spredaj)
Na podobi: avtor kompozicije Jože Ciuha in Oton Polak. Fotokopija izvimika

Mnogo in mnogovrstnih tezav in nadlog je izkusil slovenski narod, oj, in jih bo še več; za tolažbo in povračilo v teh hudih časih pa mu je Bog dodelil Ljubijano.

Vse blagoslove tebi, Ljubljana! Večja in lepša mesta so na svetu — a vendar ni ti ga enakega pod nebom! Pozdravljena, ti kraljica veselja, ti mati vseh sladkosti, ti botrca prešernih ur! Prav na sredo vseh nadlog te je postavila nebeska modrost, luč v temo, zeleno trato v puščinjo! Devetkrat obremenjen popotnik pride in te pozdravi: ko se postavlja, si mu odvzela osmero bremen. Romar se čudi in srce mu poje: obraz do obraza, nikjer bridkosti, nikjer hudih misli; romar gleda: hiša do hiše, smejó se prijazno, nekatere celo meikajo; romar posluša: beseda do do besede, pesem do pesmi, vse so prešerne. Tako romar gleda, posluša ter se čudi in njegovo srce je potolaženo ...

Ivan Cankar, KURENT

Risba Otona Polaka, vrisana v razmnoževalno matrico in objavljena v 2. številki (na 8. strani) Brigadnega lista Pete prekomorske brigade. Fotokopija izvimika. Pod risbo je bil v razmnožku na tipkan odlomek iz Cankar jevega »Kurenta«, posvečen Ljubljani

(Nadaljevanje besedila s strani 148)

Veliko pozornost so zbudale zlasti likovno-propagandne razstave, ki jih je organiziral oddelek. Dve taki veliki razstavi sta bili na primer v Zadru in Polešniku. Zbudili sta ne le pozornost tamkajšnjega prebivalstva, marveč tudi drugih enot narodnoosvobodilne vojske. Ganljivo je bdio srečanje z drugimi enotami in stariimi partizani na področju Novigrada pri Zadru, kjer je oddelek priredi! velik miting. Podobno prineditav je oddelek organiziral v Biogradu na moru; mestece je bilo že vse irazdejano od bojev in nemški ujetnikii so komaj odstranjevali mine, toda na kultumoprosvatno prireditav 5. prekomorske brigade se je zgrnilo mnogo partizanov in okoliškega prebivalstva.

V Zadru je brigada dobila itudi svojo himno: »Peto slovensko brigado čez morje privedla je pat«; besedilo zanjo je napisal pesniik Jože Šmit, uglasbil pa jo je znani glasbenik Filip Bernard.

Pri oddelku je izhajal tudi vsebinsko in oblikovno bogat brigadni list, v katerem so sodeiovali borci iz vseh brigadnih enot. Odelek pa je pomagal tudi pri izdajanju bataljonskih in četnih listov, izdajal je dnevna vojaška in politična poročila ter razne priložnostne, predvsem kulturne in propagandne publikacije. Posamezni člani agitpropagandnega oddelka brigade so s svojimi poročili in drugimi prispevki sodeiovali tudi pri publikaaijah drugih enot narodnoosvobodilne vojske, kot vojni dopisniki in podobno.⁵⁾

Vsa ta dejavnost je zelo ugodno vplivala na prebivalstvo v vseh krajih, koder se je brigada pomikala. Še blagodejnejši vpliv pa je imela na borce. Prej malo razgledani kmečki fantje so ne le bolje dojemali smisel in smotre narodnoosvobodilnega boja ter se zato bolje vživljali v partizansko življenje dn bojevanje, ampak so se spoznavali tudi s kulturnimi vrednotami. Bili so ves čas seznanjeni z dogajanjem v domovini in na zavezniških bojiščih ter so se jasno zavedali, da bodo tudi oni dali svoj delež k osvoboditvi.

⁵⁾ Porodilo politkomisarja 5. prekomorske brigade Silva Hrovata z dne 15. februarja 1945 politkomisarju 20. udarne divizije NOVJ (glej spreadj!) podrobno obravnava tudi zelo razgibano kultumo-prosvetno deio, ne le v okviru brigade, ampak tudi v posameznih bataljonih. — Dokument je v mapi 5. prekomorske brigade, ki jo hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Ni čuda, da so se borei 5. prekomorske brigade ves čas njenega obstoja izkazali izredno disciplinirane, dostojne, hrabre, tovariške in tudi vojaško iznajdljive. V bojih so pokazali velik pogum, zlasti pri Bilaju in Gospiću, pa tudi pozneje, ko so se na slovenskih tleh spopadli s slovenskimi domobranci. Mnogi med njimi so v bojih junaško padli.

GIBANJE IN BOJNE OPERACIJE BRIGADE V DALMACIJI

Po svojem dokončnem organiziranju v Splitu*) je štela 5. prekomorska brigada skupno 3200 borcev, podoficirjev in oficirjev. Imela je štiri bataljone in pri tem vsak bataljon po štiri čete, razen tega pa še naslednje prištabne enote: spremljevalno (minometalsko) četo, izvidniško (jurišno) četo, četo za zvezo, intendantsko četo, bolničarski vod in agitpropagandni (kulturno-prosvetni) oddelek.

Števildno stanje brigade pa se je ves čas spreminjalo, kajti zaradi pomanjkanja strokovnih vojaških kadrov v drugih enotah narodnoosvobodilne vojske je do srede februarja 1945 odšlo iz brigade kakih 1200 borcev v artilerijo, mornarico, v tankovske, letalske in druge specialne enote narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije.⁷⁾ Hkrati pa so v brigado nenehno dotekali novi borci, kakor so pač prihajali čez morje v raznih skupinah.

Med svojim bivanjem v Dalmaciji se je brigada zadrževala in gibala predvsem v obalnem pasu med Zadrom in Splitom, vendar se je gibanje posameznih enot prilagajalo potrebam.

Ob uradni ustanovitvi 5. prekomorske brigade so se njen štab, prištabne enote in prvi bataljon nahajali v Splitu, kjer so prebivali v raznih šolskih poslopih, tretji bataljon je bil v Ben-

⁶⁾ Junija 1965 so na šoli v Splitu, kjer se je dokončno organizirala in formalizirala 5. prekomorska brigada, odkrili spominsko ploščo, na kateri je zabeležen ta zgodovinski dogodek. Ploščo je v imenu osrednjega odbora prekomorskih brigad in drugih prekomorskih enot NOVJ odkril narodni heroj Stane Bobnar.

⁷⁾ Žal ni mogoče natanko ugotoviti, kakšen delež so ti borci, predtem pripadniki 5. prekomorske brigade, dali v sestavi drugih enot narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije. Vsekakor pa je bil ta delež pomemben, saj je šlo za specializirane kadre, kakršnih je tedaj v vseh enotah močno primanjkovalo.

kovcu, četrti celo v Šibeniku. Enote so bile tako razmeščene samo v začetni fazi organiziranja brigade, nato pa so se začele premikati.

Tako je bil prvi bataljon premeščen iz Splita v Zadar in že nekaj dni zatem v Visočane, da zavaruje morsko ožino na relaciji Pag—Ražanac—Om in Karlobag na nasprotni strani, koder so plule partizanske in zavezniške ladje ter iztovarjale živež in vojaški material za borce v Liki, na Kordunu, v Beli krajini in drugod. Ustaši so namreč pogostoma poskušali z nenadnimi izpadi v smeri proti jugu, vendar so jih borci 5. prekomorske brigade vselej odločno odbili.

Prvi bataljon je skoraj do polovice zasedel otok in potisnil sicer dokaj močnejšega sovražnika v mesto Karlobag. Naloga ni bila lahka, kaj ti ustaši so bili trdovratni in zahrbtni. Toda bataljonu so izdatno pomagali domačini, predvsem prebivalci Ražanca in Viljarca, ki so bataljonsko poveljstvo sproti obveščali o gibanju sovražnika na karlobaški strani.

Drugi bataljon se je iz Šibenika prav tako premestil najprej v Split, a takoj zatem v Biograd na moru, od tod v Benkovac in od tam v Zadar. Vsi premikii, ki so bili glede na bližino sovražnika tudi demonstrativne narave in so imeli zlasti namen, da povzročajo pri sovražniku zmedo in preplah, so se še nadaljevali, •in sicer v smeri: Sukošan—Banjavica—'Benkovac—Zemunik—Murvica—Radovin—B riševo.

Poglaviti vzrok teh premikov osnovnih enot 5. prekomorske brigade je bil, ker so ustaške in četniške tolpe vnovič začele vpadati na osvobojeno zemljo, zato jih je bilo treba preganjati in uničevati. Šele po teh, uspešno opravljenih očiščevalnih akcijah se je drugi bataljon ustalil v Briševem in se nato posvetil dokončnim pripravam za pohod čez Velebit.

Tretji bataljon se je iz Benkovca, s kratkim postankom v Splitu, premaknil sprva v Zadar, od tod pa v okoliške vasi. Nato je skupno s prvim bataljonom preprečeval vdiranje ustašev in Nemcev z otoka Paga, kjer jih je napadala partizanska mornarica in jim grozila s popolnim uničenjem.

Podobno je manevriral tudi četrti bataljon in približno taki so bili premiki prištabnih enot 5. prekomorske brigade v obdobju, ko se je nahajala na tem območju. Tako je spremljevalna četa uspešno sodelovala pri karlobaški akciji, ražen tega pa nad-

zirala teren okoli Polešnika pri Zadru, kjer je bil nastanjen brigadni štab z intendantsko četo in agitpropagandnim oddelkom.

Enote 5. prekomorske brigade so v tem obdobju nekajkrat temeljito prečesale celotno ozemlje, po katerem so se premikale. Pri tem so pobile precejšnje število sovražnikov, znatno število pa so jih ujele in jih izročile mestnemu vojaškemu poveljstvu v Zadru.

Peta prekomorska brigada je v tem obdobju delovala samostojno, vendar v okviru 19. divizije 8. udamega korpusa narodno-osvobodilne vojske Jugoslavije.⁸⁾

Ves čas je brigada tesno sodelovala na terenu z ljudskimi odbori, pri katerih je zaradi svoje dobre organiziranosti in izredne discipline borcev uživala velik ugled ter vselej naletela pri njih na popolno razumevanje in močno podporo.

Ob vsestranski podpori prebivalstva in organov ljudske oblasti na terenu je bila 5. prekomorska brigada vedno preskrbljena s prostori za bivanje in z živežem, kar je bilo za tedanje razmere veliko. Omenili smo že, da je bila brigada tudi izvrstno oborožena z naj modernejšim orožjem, ki ga je NOVJ prejela od svojih zaveznikov. Štab 19. divizije pa je brigadi dodelil še nekaj minometov, s katerimi je lahko bolje opremila svojo spremljevalno četo.

Tako je 5. prekomorska brigada na terenu, kjer je bila pred svojim pohodom čez Velebit, uspešno opravila več pomembnih vojaških nalog in znatno razbremenila druge enote NOVJ, da so se lahko posvetile svojim vojaškim akcijam oziroma si oddahnile od bojev. Navzočnost 5. prekomorske brigade na tem območju je bila torej zelo dragocena, njena vojaška aktivnost pa močno uspešna.

Brž ko se je brigada spopolnila, notranje dokončno utrdila in preizkusila tudi v bojnih akcijah, pa se je seveda začela intenzivno pripravljati na končni pohod, katerega cilj je bila ožja domovina borcev brigade — Slovenija. Zato so se bataljoni brigade zdaj nastanili v krajih, ki so bili bližje Polešniku, vasi, kjer se je nahajal brigadni štab.

V tem času se je pridružil brigadi še peti, tako imenovani dopolnilni bataljon, ki je bil malo poprej prispel iz Italije in

⁸⁾ Poročilo štaba 19. udarne divizije z dne 19. februarja 1945 štabu 8. udarnega korpusa NOVJ. — Arhiv Vojnogodovinskega instituta v Beogradu, dokument Br. Per. 2—3/2, k. 1030.

je štel 350 borcev. Tako je bilo zdaj v sestavi 5. prekomorske brigade kar 2350 borcev, podoficirjev in oficirjev. Bila je vseka-
kor ena največjih partizanskih enot, kot brigada pa gotovo naj-
številnejša slovenska narodnoosvobodilna brigada.

Sedemnajstega marca 1945 je 5. prekomorska brigada krenila
na pot. Z vlačilci se je prepeljala čez Podgorski kanal in pri
Obrovcu zavila prek Velebita v Liko. S tem pa se je dejansko
začela prava bojna pot 5. prekomorske brigade.

POHOD CEZ VELEBIT

V obdobju, ko je 5. prekomorska brigada zares začela svojo bojno pot, je operativno prišla v sestav 20. divizije 8. udamega korpusa Jugoslovanske armade.

Malo poprej je namreč prišlo v oboroženih silah narodno-osvobodilne vojske Jugoslavije do velikih organizacijskih sprememb. Z ukazom vrhovnega komandanta NOVJ z dne 1. marca 1945 je bila ustanovljena Jugoslovanska armada. V njeno sestavo so prišle prva, druga, tretja in četrta armada, vojno letalstvo, vojna mornarica ter nekatere samostojne enote in ustanove.

Osmi korpus Jugoslovanske armade, ki je prišel v sestavo 4. armade, pa so sestavljale deveta, devetnajsta, dvajseta in šestindvajseta divizija. V novi organizacijski strukturi Jugoslovanske armade sicer niso bile predvidene korpusne formacije, kajti divizije so prišle neposredno v sestavo armad, vendar pa štabi korpusov kljub temu niso bili takoj razformirani.

Ena od osnovnih nalog 4. armade Jugoslovanske armade je bila, razbiti sovražnikovo fronto v Ldki.⁹⁾ Ta je obsegatla sovražni-kove sile, razporejene v dve skupini: vzhodno, v kateri sta bili 373. nemška in 10. ustaško-domobranska divizija, in zahodno skupino, v kateri sta bili 392. nemška in 11. ustaško-domobranska divizija. Zahodna sovražnikova skupina je branila območje okrog Gospića, Otočca in Ogulina ter komunikacijo od Karlobaga do Kraljevice. Na tem območju je imel sovražnik nekatere močne postojanke in oporišča.

Glede na vojaške in politične potrebe je štab 4. armade sklenil, da najprej razbije sovražnikove sile v širšem rajonu Gospića.

⁹⁾ »Oslobodilački pohod na Trst«, str. 32.

Požrtvovalno so borci 5. prekomorske brigade nosili tudi najtežje orožje, s trdno voljo, da ga čimveč prinesejo v Slovenijo

Med dolgim pohodom iz Splita, prek Zadra, čez Velebit in skozi Gospić v Slovenijo so borci 5. prekomorske brigade nosili s seboj ne le osebno opremo, ki je bila že sama dokaj težka, ampak tudi vso osebno in skupinsko oborožitev. Bolničarka (spredaj na desni) pomaga nesti puškomitraljez

Delovanje 20. divizije 8. udarnega korpusa in z njo vred 5. prekomorske brigade je potekalo v okviru osnovnih vojaških operacij 4. armade. Najprej pa je morala 5. prekomorska brigada priti čez Velebit.

Pohod 5. prekomorske brigade čez skalne grebene Velebita je bil izredno naporen, zlasti še zato, ker so borci nosili s seboj tudi najtežje orožje in velike zaloge municije. Vendar je pohod brigade čez Velebit potekel brez spopadov s sovražnikom.

Pogled na neskončno kolono mladih, sodobno opremljenih in bojevito razpoloženih borcev, ki so se vzpenjali po težko prehodnih, strmih pobočjih Velebita, je bil zares prav veličasten in je sovražniku upravičeno zbujal strah.

Med težavnim pohodom je bilo treba spotoma tudi kaj popraviti. Borci 5. prekomorske brigade so se znašli v slehernem položaju

Ko je brigada odhajala iz Dalmacije in se začela vzpenjati na pobočja Velebita, je bilo v Dalmaciji še lepo, sončno spomladansko vreme, ki je v borcih še krepilo bojevitost. Toda onkraj Velebita, na liški strani, sta borce pričakala sneg in mraz. Ražen tega so bili borci od dvodnevne naporne poti čez skalne grebene hudo izmučeni. A vendar ni mogoče popisati občutkov, ki so se zrcalili na obrazih borcev, ko so prešli Velebit ter se začeli spuščati v dolino Like. Prej so namreč hodili po kamnitem, pustem svetu, kjer ni bilo skoraj nobenega rasitinja, tu pa so prehajali v dolino po bukovem gozdu, ki je že kazal, da bo kmalu ozelenel. Pokrajina je bila na moč podobna domačim krajem. Prav to jih je nemara tako ganilo ...¹⁰⁾

Borci prvega in drugega bataljona, ki so v mraku prispeli do vasice Sv. Rok pod Velebitom, so se po dolgem in napornem maršu namenili k počitku. Bili so hudo utrujeni, zato so polegli kar pod drevjem. Sicer pa drugega prenočišča tudi ni bilo.

Toda že sredi noci je brigadno poveljstvo odločilo, da morata prvi in drugi bataljon nemudoma kreniti proti vasi Ribnik, pred katero sta bila že zasedla položaje tretji in četrti bataljon; ta dva je namreč začel ogrožati sovražnik.

V pospešenem pohodu sta bataljona še pred jutrom prehodila kakih 25 kilometrov dolgo pot. Bilo je, kakor da je borce utrujenost hipoma minila. Korakali so kar naprej, brez odmora, tako da so bili ob jutranjem svitu že v stiku s sovražnikom.

Sovražnik, ki je začutil premoč prihajajočih partizanskih borcev, se je spet umaknil v vas, iz katere je bil napravil izpad. Brigadne enote so se nato razmestile po položajih. Štab brigade se je nastanil v vasici Medak, v njegovi neposredni bližini pa so zavzele položaje tudi prištabne enote.

Povedati je treba tudi, kako močno so bili borci presunjeni, ko so v krajih, skozi katere so šli in kjer so se namestili, videli opustošenje v naseljih in bedo, ki jo je povzročila štirietna okupacija. Bili so prav pretresljivi prizori, kakršnih borci, čeprav so bili doživeli zahodnoevropsko fronto, niso bili vajeni. Spoznali so, s kakšnimi težavami so se morale boriti druge enote narodnoosvobodilne vojske že pred njimi in koliko so pretrpele, ko so se borile v takih okoliščinah.

¹⁰⁾ Ferdo Bončina, Borbena pot 1. bataljona 5. prekomorske brigade, str. 2. — Dokument je v mapi 5. prekomorske brigade, ki jo hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Domaće prebivalstvo, ki je bilo spočetka nezaupljivo do borcev 5. prekomorske brigade, pa je kaj kmalu spoznalo, da se lahko zanese nanje, ter je ob njih čedalje bolj dobivalo občutek varnosti in zaščite.

»Ne glede na to, da je bila Lika z vsemi vasmi skoraj docela požgana in uničena, in ne glede na utrujenost od težkega pohoda,

Skupina borcev 5. prekomorske brigade med kratkim počitkom. Na dolgem bojnem pohodu so borce spremljale ne le trofejne mavzerice (najboljše puške, kar jih je bilo v 2. svetovni vojni), ampak tudi glasbeni instrumenti in pesem

Kamorkoli so prišli borci 5. prekomorske brigade, se je iz njihovih grl oglasila tudi partizanska in narodna pesem. Skoraj vsaka četa v brigadi je imela harmoniko

je bila morala borcev na ivišini, zlasti ko so se srečevali s civilnim prebivalstvom, ki je bilo preživelo težke dni bojev z ustaškimi klavti,« pripoveduje v svojih spominih Tone Kodrič. »Tu so se začeli ustvarjati prvi neposredni stiki z življenjem civilnega prebivalstva. Vsak dan smo prirejali mitinge, imeli smo politične ure z mladino, sestanke s političnimi organizacijami in podobno.«¹⁾

■) Tone Kodrič, *Borbena pot III. bataijona V. prekomorske brigade* str. 2. — Dokument je v mapi 5. prekomorske brigade, ki jo hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

BOJI ZA BILAJ

Petindvajsetega marca 1945 je 5. prekomorska brigada prejela od štaba 20. divizije ukaz, naj skupaj z 10. dalmatinsko udarno brigado napade in likvidira ufcrjeno ustaško postojanko Bilaj. Le-ta je namreč bila ključna postojanka za nadaljnje napredovanje narodnoosvobodilnih sii, saj je varovaia most čez reko Liko na cesti Gospić—Bilaj—Bihać, južnozahodno od vasi Bilaj.

Z zavzetjem mostu pri Bilaju bi namreč sovražniku preprečili, da bi iz močno utrjenega Gospića, v katerem je bila zbrana elita ustaške vojske in v katerega ves čas okupacije še ni stopila nobena partizanska enota, poslal pomoč Bihaću, ki so ga z vso odločnostjo napadale druge enote 8. korpusa narodnoosvobodilne vojske. Napad na Bilaj naj bi hkrati ogrozil sam Gospić in predvsem razbil njegovo vzhodno zunanjo obrambo.¹²⁾

Peta prekomorska brigada je v tej pomembni bojni akciji, kakršne predtem še ni imela, dobila naslednje naloge:

- nadzorovati cesto Karlobag—Bihać in uničevati ustaške tolpe, ki so se klatile na tem področju in ki bi utegnile ogrožati napredovanje partizanskih enot;

- nadzorovati cesto iz Gospića proti Bihaću in zadrževati sovražnika, ki bi poskušal priskočiti Bihaću na pomoč;

- napasti postojanko Bilaj na utrjenih točkah z zahodne strani Bilaja, in sicer oporišča Prkos k. 566—k. 576, Skvadra k. 578—k. 588 do Vrsina.¹³⁾

¹²⁾ Ukaz štaba 20. udarne divizije opr. št. 49 z dne 25. marca 1945 — Arhiv Vojnogodovinskega inštituta v Beogradu, dokument št. 2—46/2, k. 1030.

¹³⁾ Stane Mahne, Borbena pot 5. prekomorske brigade, str. 3. — Dokument je v mapi 5. prekomorske brigade, ki jo hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Deseta dalmatinska udarna brigada, ki je bila številčno znatno šibkejša od 5. prekomorske brigade, pa je imela nalogo napasti utrjene ustaške postojanke z vzhodne strani, in sicer na črti železniška postaja Bilaj—Ribnik k. 609—k. 657—k. 649 do Bilajskega Novega sela.

Sovražnikova postojanka, ki naj bi jo zlomila predvsem 5. prekomorska brigada, je bila močna in vsestransko pripravljena na obrambo. Na mnogih itočkah je bila trdno zavarovana z bodečo žico in bunkerji, posamezne utrdbe pa so bile med seboj povezane z irovi. Postojanko je branilo kakih 850 ustašev, in siicer z največjo bojno zagrizenostjo, saj je bil Bilaj predstraža Gospića — središča ustaške vojske v Liki.

Položaje, ki so ji bili določeni, je 5. prekomorska brigada zasedla s prvim, drugim in četrtem bataljonom, medtem ko je tretji bataljon ostal v rezervi. K napadu pa je bila pritegnjena tudi spremljevalna četa. Za primer hudega ustaškega odpora, kakršnega je dejansko bilo pričakovati, je štab 20. udarne divizije dodelil 5. prekomorski brigadi tudi antilerijsko baterijo.

Napad na sovražno postojanko se je začel točno po ukazu, 26. marca ob 7. uri zjutraj. Četrta ure predtem se je že začela artilerijska priprava, ki naj bi bila olajšala napad pehote.”)

Borci 5. prekomorske brigade, ki so se tokrat prvič odpravljali v boj takega obsega in ki so bili srečni, da se lahko borijo na domačih tleh, so bili izredno drzni in napadalni. Kljub temu se je pokazalo, da brez močnejše artilerijske priprave ne bo šlo. Zato so se začasno umaknili s položajev, artilerija pa je začela sovražne utrdbe prav sistematično razbijati.

Boj je trajal ves dan, česar borci niso pričakovali, kajti mislili so, da se bo ustaška postojanka prej vdala, saj so ustaši morali videti, da jih napada močna in dobro oborožena vojska. Ker so bili borci četrtega bataljona že zelo utrujeni od naporov v prvi bojni črti, jih je zamenjal tretji bataljon, ki je bil deloma še v rezervi.

V popoldanskih urah je začel sovražnikov odpar vendarle slabeti. Ustaši so se v skupinah umikali iz utrdb, vendar so zvečine padli na begu, kajti borci 5. prekomorske brigade so se vedno bolj približavali utrdbam in so sovražnika nenehno imeli pod ognjem svojega orožja. Večina ustašev pa je čakala noči, ko bi se laže izognila ognju napadalcev.

¹⁴⁾ Ukaz štaba 20. udarne divizije. Glej opombo ²⁾ na strani 178.

Ob šestih zvečer je bila postojanka Bilaj zavzeta. Preostali ustaši so se v precejšnjem neredu umaknili proti bližnjemu gozdu, v smeri Gospiča.

Poveljstvo 5. prekomorske brigade je upravičeno slutilo, da se ustaši niso zatrdno umaknili, ampak da pripravljajo ukano ali presenečenje. Zato je vsenaokrog previdno raz postavilo močne straže.

Izmučeni in lačni borci so se pravkar pripravljali k večerji, ko so začele straže silovito streljati in opozarjati na nevarnost. Nekaj minut zatem se je razleglo divje kričanje, bobnanje in pozivanje na juriš.

Bilo je jasno, da je bila slutnja poveljstva 5. prekomorske brigade pravilna. Ustaši so namreč skušali oblagovalce presenetiti in napraviti v njihovih vrstah zmedo. Šio jim je pač za to, da bi bilajski most znova zavzeli.

Vendar so se ušтели. Poveljstvo brigade je v hipu izdalo potrebna povelja in borci so se pognali nad sovražnika.

Presenečeni ustaši, ki niso pričakovali takega odpora narodnoosvobodilne vojske, pa so vztrajali ter pošiljali v boj skupino za skupino. Vnela se je kratka, a nadvse oštra in srdita bitka, v kateri pa so se borci 5. prekomorske brigade izkazali neustrašne.

Del ustašev se je spustil v paničen beg, drugi pa so še vedno poskušali položaj rešiti, in minirani most, ki ga niso mogli vnovič zavzeti, vsaj razstreliti, da bi ne mogel služiti narodnoosvobodilni vojski pri njenem napredovanju.

Situacija je bila tako težavna in odločдна, da je komandant brigade Stane Mahne kljub hudi nevarnosti in ispostavljanju menil, da mora biti tudi sam v bližini bojnega dogajanja. Tako je sam neposredno daj al povelja in osebno hrabil borce.

Skupina borcev prvega bataljona 5. prekomorske brigade je rešila most tako, da je presekala tlečo zažigalno vrstico in odstranila mine le malo poprej, preden bi bile eksplodirale.

V zvezi z bilajsko bitko, v kateri je imela 5. prekomorska brigada tako pomembno in odločilno vlogo, so zanimive tudi nekatere podrobnosti, ki kažejo, kako je na nekaterih sektorjih potekal boj in kakšnim težavam in stiskam so bili izpostavljeni borci 5. prekomorske brigade.

Tretji bataljon 5. prekomorske brigade je dan pred napadom na ustaško postojanko v Bilaju prejel ukaz, naj čaka v pripravljanosti. Ob napadu sta dve njegovi četi ostali v rezervi.

n a r e d j u j e m o :

X. Dal. udarna
brigada 4 bataljona i
baterija p.k.
topova 37 mm.
svaga dva orudja.

V. Prekomorska
brigada:
4 pjes. batalj. i
1 baterija brd.
topova 75 mm svaga
tri orudja.

zadatak: Napasti neprijatelja u Bilaju iz pravca
barjeta 1 to sa polaznih položaja Komijenovaca k. 611
-Armpotici k. 577: zona sirenja lijevo zaključno želj.
st. Bilaj-Kibnik, desno zaključno desna obala Like.
Jedan bataljon dodijelit će se jednim članom Staba
brigade za obezbjeđenje divizijske artiljerije koja
će biti plasirana na sektoru Ribnik. Čestu Bilaj-Gospić
dobro minirati protutenkovskim minama. Po likvidaciji
Bilaja dobit će daljnji zadatak. Lijevo održavati vezu
sa V. Prekomorskom brigadom i statom Artiljerijske di-
vizije XX. Udarne divizije.

zadatak: napasti i likvidirati Bilaj. Novo selo nepri-
jateljsko uporište i to: iz pravca Divč sero. Zona
sirenja d snu zaključno želj. st. Bilaj-Kibnik, lijevo
zaključno Vijanovic brdo. Sa jakim snagama obezbje-
diti se iz pravca Lucki Novi - Gabica - Gospić. Po li-
kvidaciji pomenutog uporišta dobit će te dalji zada-
tak. Vezu održavati desno sa X. brigadom i statom
artiljerijske divizije XX. Udarne divizije.

Iz ukaza štaba 20. udarne divizije NOVJ op. br. 49 z dne 25. marca 1945, s katerim je 5. prekomorska brigada dobila
nalogo, da napade in zavzame Bilaj. — Arhiv Vojnogodovinskoga instituta v Beogradu, dokument št. 22-1/1, k. 1030.

Fotokopija izvornika

Ze v noči med 25. in 26. marcem pa se je bataljon, ki je medtem prejel drugačno povelje, približal bojišču. Ob svitu je borce presenetil močan sovražnikov ogenj, in sicer z majnih, dobro utrjenih skalnih gričev, tako imenovanih »čuk«, kakršnih na tamkajšnjem zemljišču ne manjka.

Po tem nanadnem sovražnikovem napadu se je tretji bataljon razdelil v dve skupini. Druga in četrta četa tega bataljona sta začeli skupaj z drugimi enotami 5. prekomorske brigade in 10. dalmatinske udarne brigade napadati ustaške položaje.

Bataljon je prodiral počasi, a nezadržno, kajti prav tu se je izkazalo, kako pomembno je bilo, da so borci obviladovali frontalni način bojevanja. To je ustaše močno presentilo. Ko je bataljon torej zavzel prve sovražnikove položaje, se je znašel tik pred bilajskim mostom.

V mraku istega dne se je bataljonski štab namestil v prvi hiši, pripadajoči vasi Bilaj, ter sporazumno z 10. dalmatinsko udarno brigado zamenjal četi, ki sta bili prejšnjo noč v boju, s spočitima četama iz rezerve.

Ob tej zamenjavi je dobil tretji bataljon nalogo, naj z dvema četama brani položaje in vas levo od ceste, po polnoči pa posije osem borcev v patroljo, da bi nadzorovala položaje vzdolž vasi in za njo.

Tik pred odhodom izčrpanih čet s položajev pa se je s konca vasi nenadoma zaslišalo ostro streljanje. Bataljonsko poveljstvo je sprva menilo, da gre za nedisciplinirano razgrajanje lastnih borcev z orožjem. Toda ko je streljanje postajalo vedno močnejše, je bilo docela jasno, da ustaši znova napadajo.

Bilo pa je takole. čeprav so patrolje 5. prekomorske brigade večkrat pregledale vso vas, so se ustaši, ki so bili pač domačini ali pa so se to bolje spoznali, poskrili po hišah in čakali na ugodno priložnost. Zdaj so se boski pnitihotapili iz hiš in znova napadli.

Vnel se je srdit boj, v katerem je bilo težko razločiti, kdo je prijatelj in kdo sovražnik. Ker so bili borci 5. prekomorske brigade narodnostno homogeni, je ustaše nekoliko izdajalo vpitje v hrvaškem jeziku. Toda tudi borci 10. dalmatinske udarne brigade so sodelovali v spopadu, zaradi česar medsebojno razpoznavanje ni bilo vselej docela zanesljivo.

Ljudstvo Like je borce 5. prekomorske brigade hitro vzljubilo in jim pomagalo ob vsaki priliki. Prenašanje ranjencev med boji pri Bila ju

Ustaši so bili dobro oboroženi ter so napadali zvečine z mitraljezi in z nemškimi ročnimi bombami. Bili so naravnost divji in trdovratni ter niso odnehali niti za trenutek.

Borci tretjega bataljona 5. prekomorske brigade, ki so branili položaje na glavni cesti konec vasi, so imeli puškine cevi kar žareče od nenehnega streljanja, komandant bataljona Tone Kodrič pa je bil ranjen. Borcem je že pohajala municija, vendar so vztrajali, s komandantom vred, dokler ni prišla pomoč.

r

U Gospić-Bilaj-Lički novi - Lički Osik i Perusić nalazi se IX. i X. bojna IV. ustaskog zdruga, pristabski dijelovi XI. hrvatske divizije, dijelovi artiljerijskog puka 392 hrvatske divizije, 8 tenkova, III. bataljon 841 puka, I. jurisna bojna, svega oko 2.400 vojnika, a od naoružanja: 4. haubice 105 mm., 2. haubice 100 mm., 7. tepeva od 15 mm., 5. pretu kolaca od 37 mm., 2. pretukica od 75 mm., 12. bacaca 81 mm., 1 B.A. 20 mm. Najistaknutije neprijateljsko uporište ispred pomenutih mjesta je Bilaj, koje je protivnik dobro organizirao za odbranu i naoružao, koje mu je kao predstraža za Gospić, padom Bilaja neposredno se ugrožava i Gospić i cijela napred navedena linija.

X. udarna brigada sa I. i II. bataljonem, noć u 3. sata 26. III. zauzima polazni položaj na liniji Armpe-tić k. 577 - Kemevijaca k. 511 - k. 578 (istočno od Rudajice) - mudrevica k. 588, dok je II. bataljon bio u rezervi sa zadatkom da štiti divizijsku artiljeriju na sektoru Ribnik. III. bataljon bio je u brigadnoj rezervi, sa zadatkom da nareditu pažnju obrati na desni bok brigade i desnog krila IV. bataljona.

Paralelno sa taktičkim radom V. udarne brigade, V. prekomorska brigada (koja je u operativnom pogledu 26. III. - opet ušla u sastav divizije), zerom ranom približava se Bilaju i zauzima polazni položaj sa njegove zapadne strane na liniji: Prkos k. 566 - k. 576 - Skvadra k. 578 - 581 - Vrešna, i to sa dva bataljona u prvi, a sa dva bataljona u drugi borbeni red.

Odlomek iz operativnega poročila štaba 20. udarne divizije NOVJ Pov. op. br. 62 z dne 6. aprila 1945 štabu 4. armade NOVJ o bitki za osvoboditev Gospića (sovražnikova moč in oborožitev ter priprave 5. prekomorske brigade za napad na Bilaj). — Arhiv Vojnogodovinskoga inštituta v Beogradu, dokument št. 4-17/1, k. 1050. Fotokopija izvirnika

V navedenih bojih je bilo uspešno tudi sodelovanje spremljevalne čete, ki jo je večče vodil Miroslav Završnik-Pastir, s katerim je tudi v vojaških akcijah požrtvovalno sodelovala politkomisarka Nežka Mule.

Sodelovanje spremljevalne čete v teh bojih se je začelo v vasici Metlaj, kjer se je bila namestila takoj po prihodu v Liko. Vasica je bila le pet kilometrov oddaljena od ustaške postojanke, zato je četa dobila ukaz, naj se borci čimmanj gibljejo po okolici, da bi jih sovražnik ne opazil s svojih utrjenih postojank na bližnjih gričih. Obstajala pa je tudi možnost sovražnikovih letalskih napadov.

V resnici je spremljevalna četa kmalu doživela letalski napad. Ena izmed bomb je padla celò na hišo, v kateri je bila četna ambulanta, vendar k sreči ni eksplodirala.

Naloga spremljevalne čete je bila, da z demonstrativnim obstreljevanjem utrdi odkrije in izzove sovražnika. Ta pa jo je hotel presenetiti in je znenada napadel. Okrog tristo ustašev je poskušalo udariti četi v hrbet.

Vendar se je spremljevalna četa s spretnim manevriranjem izmaknila ustaškemu napadu. V nadaljevanju bojev je varovala prehod četrtega bataljona, ki je imel pod poveljstvom komandanta Jožeta Goličiča nalogo zasesti železniško postajo v Bilaju. Tam je bila namreč zbrana dokaj močna sovražnikova enota. Spremljevalni četi se je posrečilo, da je z nekaj minami iz svojih minometov razbila postajno poslopje.

Toda sovražnik, ki je bil, kakor že rečeno, razporejen v utrjenih postojankah na okoliških gričih, je pri tem odkril položaje spremljevalne čete 5. prekomorske brigade. Kmalu se je namreč oglasil močan topniški ogenj iz Gospića. Zato se je spremljevalna četa umaknila nazaj v ustaško vas in vnovič osredotočila svoj ogenj na sovražno pehoto okrog Bilaja.

Kljub vsemu prizadevanju pa spremljevalna četa 5. prekomorske brigade le ni mogla uničiti močno utrjenih sovražnikovih mitrailjeznih gnezd na »čukah«, od koder se je usipal ogenj na borce narodnoosvobodilne vojske. Uničila jih je šele artilerijska baterija, ki je ciljala z izredno zanesljivostjo.

Artilerija je razdejala tudi ustaško radijsko postajo ter tako omogočila uspešno napredovanje četrtega bataljona 5. prekomorske brigade. Ta je proti večeru zasedel najvišji vrh na tem območju ter z belo raketo oznanil zmago. Pri tem je imel nekaj

ranjenih, kajti ustaši so se trdovratno borili in branili vsako ped zemlje. Drugi dve »čuki«, prav tako pomembni, pa so po hudem spopadu zavzeli in uničili borci hrvatske narodnoosvobodilne vojske.

Prvi bataljon 5. prekomorske brigade je imel v začetnih bojnih akcijah brigade precejšnje uspehe. Ker se je brigada razmestila po položaj ih, je prvi bataljon dobil nalogo, naj prodira v smeri Podkonjaci—Počitelj ter nadzira desni breg reke Like med vasema Ivančeviči in Negovanova varoš. Ob teh njegovih premikih še ni prišlo do pravih bojev, kajti sovražnik se je spretno izmikal, bodisi da je čutil premoč ali pa je hotel zvabiti bataljon v zasedo.

Tretjega dne je bil bataljon premeščen na območje čitluk—Divoselo, in sicer z namenom, da zamenja borce velebitskega odreda in dela 13. divizije, hkrati pa nadzira prostor med reko Liko in potokom Počiteljica, ki sta zaradi pomladanskega deževja močno narasla.

Že naslednji dan je bataljon zavzel vas Ribnik. Ustaši so se z vso naglico umaknili proti Bilaju. Dan nato so poskušali obstreljevati in bombardirati vas Ribnik in že omenjeni most, toda oboje je bilo brez kakršnegakoli uspeha.

Viideti je bilo, da se ustaši zavedajo svojega brezupnega položaja, saj jih je obroč borcev narodnoosvobodilne vojske čedalje bolj stiskal in uničeval. Zato so po izgubi Ribnika zagrizeno branili vsako koto. Prvemu bataljonu 5. prekomorske brigade sqje šele tretji dan posrečilo priti pred Bilajsko Novo selo.

V Bilajskem Novem selu je prvi bataljon prejel ukaz, naj prevzame položaje tretjega bataljona 5. prekomorske brigade in položaj 10. dalmatinske udarne brigade, ki sta bila prejšnjo noč z vso silo napadena. Prebivalci Bilaj skega Novega sela so bili namreč zvečine na strani ustašev, zato so ti kaj kmalu zvedeli za položaje in prednje straže narodnoosvobodilne vojske.

Take okoliščine so bile naklonjene ustašem. Ti so v trdi temi napadli, poklali stražarje dalmatinske enote, ki je imela stražiti do polnoči, in planili proti mostu. Napad je bil tako nenan in silovit, da bi se bili borci narodnoosvobodilne vojske kmalu že skoraj začeli umikati.¹⁵⁾

¹⁵⁾ V knjigi »Tretja prekomorska brigada« (Radule Butorović in Albert Klun) je na strani 229 spodaj in 230 zgoraj napačno navedeno, da je pri tem šio za v^od 5. prekomorske brigade. Dejansko je šio za pripadnike 10. dalmatinske udarne brigade. V ostalem pa je opis ustaške grozovitosti točen.

V najbolj kritičnem trenutku je prispel na položaj prvi bataljon 5. prekomorske brigade. Z odloeno akcijo je pognal ustaše v beg in rešil most pred razstrelitvijo. Ustaši so imeli tudi tank, ki pa so ga borci prvega bataljona onesposobili. Omeniti je tudi treba, da prvi bataljon 5. prekomorske brigade v tej akciji ni dobil znatne podpore drugega bataljona 10. dalmatinske udarne brigade, kakršna mu je bila obljubljena po predhodnem dogovoru med komandantoma obeh bataljonov.

Spredaj opisani boj je bil eden najhujših, saj je samo prvi bataljon 5. prekomorske brigade imel devet mrtvih ter več ranjenih in pogrešanih.

Če na kratko povzamemo potek dogodkov, lahko ugotovimo, da je bil napad 5. prekomorske brigade na ustaško postojanko Bilaj dobro organiziran, spretno voden in uspešen. Vse brigadne ekipe in službe so odlično delovale. V teh bojih se je izkazala tudi izvidniška četa, ki jo je vodil Leo Kopač. Stabi so imeli stalno telefonsko zvezo z vsemi desetinami na prednjih položajih in tudi sanitetna ekipa je prišla do slednjega ranjenca. Ranjeni borci so bili takoj preneseni v brigadno ambulanto in izročeni zdravniški oskrbi.

Izgube 5. prekomorske brigade v bojih za Bilaj so bile znatne, toda v primerjavi s sovražnikovimi izgubami vendar majhne.

Peta prekomorska brigada je imela v tej akciji sedemnajst mrtvih, 29 ranjenih in nekaj pogrešanih. Ubitih je bilo 170 ustašev, zajeta pa samo dva. O sovražnikovih ranjencih ni podatkov. Ražen tega sta 5. prekomorska brigada in 10. dalmatinska udarna brigada opravili svojo nalogo v tesnem sodelovanju in medsebojnem podpiranju. Sovražniku sta zaplenili tudi veliko orožja in municije.

Kako zagrizen je bil boj pri Bilaju, je dobro razvidno tudi iz opisov oziroma spominov nekaterih borcev.

Tako na primer Martin Burjan, ki je bil desetar v 1. četi 4. bataljona pripoveduje o enem svojih doživetij pri Bilaju tole:

»Prvi vod četrtega bataljona je bil razporejen na skrajno desno krilo našega bataljona. Ob jutranjem svitu smo videli, kako se ustaši pripravljajo na napad. Tudi jaz sem bil v tem vodu, ko so ustaši pričeli naskakovati naše desno krilo. Napeto smo pričakovali, kaj se bo zgodilo. Pustili smo jih v bližino kakih sto metrov, nato pa sem dali svojemu oddelku povelje za ogenj.

V nekaj minutah smo popolnoma razbili ustaški juriš. Ko pa so videli, da niso uspeli, je v kratkem času sledi 1 drugi in še tretji juriš, tako da so v enem samem dnevu napravili kar sedem jurišev. Ob tretjem jurišu se je nekemu ustaškemu oficirju posrečilo, da se je prebil v mojo blizino. Zagledal sem ga, ko je stai komaj kakih petnajst metrov od mene, v roki pa je imel star, ostro nabrušen jugoslovanski bajonet. Dvignil sem brzostrelko, a ko sem pritdsnil, sem ugotovil, da je prazna. Bil sem ves iz sebe, toda zadnji hip mi je prišlo na misel, da imam v žepu angleško ročno bombo. Hitro sem jo izvlekel, jo za hrbtom odklopil in jo vrgel prati njemu. Potem ko se je raztreščila, sem planil prati njemu in mu odvzel bajonet, ki sem ga obdržal pri sebi, kajiti računal sem, da ga bom verjetno v kratkem potreboval..,«¹⁶⁾

V drugi četi 3. bataljona je bil komandir voda Franc Dunaj, ki eno svojih bojnih dzkušenj pri BdJaju opisuje takole:

»Pred nami je bil v nižini velik gozd, ki je nekam čudno miroval. Ugotoviti je bilo treba, kaj se v njem skriva. V njem so namreč imeli ustaši zgrajene zemljanke, ki so bile tem krvnikom dobra zaščita.

Takoj po prihodu v gozd smo opazili sveža znamenja, ki so pričala, da je v gozdu živo. Ustaši so se skrivali po smrečju med vejevjesm, zato jih ni bilo zlahka opaziti. Ko smo videli, da v takem položaju ne bomo mogli zdržati, smo se počasi umaknili. Toda ko smo prišli nazaj na rob gozda, smo opazili, da smo pravzaprav v obroču. Ustaši so nas obkoljevali. Vsekakor bi imeli med našimi boroi hude izgube, če bi ne bili brez odlašanja udarili na še neutrjeme ustaše. Uspelo nam je, da smo jih pobili in razgnaili. Našim borcem je treba priznati, da niso poznali strahu.«¹⁷⁾

Kratko in jedmato pripoveduje, kako je doživel bilajsko bitko, mitraljezec Jože Rajher:

»Sedemindvajsetga marca 1945 je komandir čete Jože Benčič postavil mene in mojega sotovariša Štefana Cajzeka na mrtvo stražo. Jaz sem bil mitraljezec, on pa moj pomočnik. Bila je še kar mirna noć in nobene nevarnosti nisva opazila. Hipoma pa je udarila granata iz topa. Jaz sem bil ranjen v levo nogo in levo

¹⁶⁾ Martin Burjan, Doživljaji v sestavi 5. prekomorske brigade, str. 5. — Dokument je v mapi 5. prekomorske brigade, ki jo hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

¹⁷⁾ Franc Dunaj, Zivljenjepi, str. 2. — Dokument je v mapi 5. prekomorske brigade, ki jo hrani Institut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

ramo. Cajzek pa je obležal mrtev, brez glave in desne roke, ki so mu jo odtrgali drobci granate. Ko so drugi tovariši! zaslišali eksplozijo, so privteli na pomoč. Položili so me na nosilke in me odnesli v brigadno ambulanto.«¹⁸⁾

Za tedanje razmere in okoliščine v Liki je zelo zanimivo tudi pičevanje Ivana Debenca, nekdanjega političnega komisarja 3. bataljona 5. prekomorske brigade. Po osvoboditvi Bilaja je doživel, kakor sam pripoveduje, tale:

»Gospodar prve večje hiše v Bilaju, kjer se je nastanil štab bataljona, nas je vprašal, ali smo angleška vojska, sodeč pač po naših uniformah. Toda pri pojasnjevanju v našem jeziku je od strahu dvignil roke kvišku, ker smo se zanimali, ali ima morda skrite v svoji hiši ustaše. Dve ženski in nedorasli otroci so začudeno strmeli v nas. Ko pa smo otrokom ponudili čokolado, se jim je jezik kar odvezal in nam niso hoteli verjati, ko smo jim razlagali, da smo jugoslovanska vojska brez kralja, pač s Titom na čelu. Nato smo pritrdili Titovo sliko na steno, namesto Pavličeve slike, ki se je pri snemanju z zidu zdrobila v prah...«¹⁹⁾

Po zavzetju bilajske postojanke so borci 5. prekomorske brigade nekaj dni počivali in se pripravljali na naslednjo, izredno zahtevno nalogo — napad na Gospič, poveljniško ustaško gnezdo v Liki. Bila je to zadnja velika ustaška trdnjava, obdana z močnimi postojankami v okoliških zaselkih, krepko utrjena že za časa italijanske okupacije. Borci 5. prekomorske brigade so bili močno veseli, ko so zvedeli, da bodo sodelovali v bojih za razbitje te osrednje ustaške postojanke, ki jih je ovirala na njihovi nadaljnji poti v ožjo domovino.

¹⁸⁾ Jože Rajher, Zivljenjepis, str. 2—3. — Dokument je v mapi 5. prekomorske brigade, ki jo hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

¹⁹⁾ Ivan Debenec, Spomini iz težkih dni — za 20. obletnico prekomorskih brigad, str. 2—3. — Dokument je v mapi 5. prekomorske brigade, ki jo hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. — Opomba: Ivan Debenec je umrl 20. junija 1969 v škofiji Liki.

V BOJIH ZA OSYOBODITEY GOSPIČA

V sistemu sovražnikove obrambe Gospića so bile tri posebno važne positojanke, iki jih je sovražnik branil z vso zagrizenostjo: Lički Osik, Budak in Gospić.

Enote 20. udarne divizije, v okviru katere je tu delovala tudi 5. prekomorska brigada, so imele nalogo, da preko Ličkega Osika napravi jo obkoljevalni manever ter da prodrejo v rajona Debelo Brdo k. 698 in Bačinac k. 572. Tako naj bi obkolile in uničile sovražnikove sile v Gospiću, in sicer v sodelovanju z enotami 26. divizije in drugim/i enotami narodnoosvobodilne vojske, ki so sodelovale pri napadu na to sovražnikovo postojanko.

V območju napada je bilo več sovražnikovih postojank, organiziranih za krožno obrambo, prostor med njimi pa je bil šibkeje zavaravan. Take postojanske so bile Lički Novi, Oštro in Brušane, iz katerih je sovražnik nadziral komunikacijo Gospić—Karlobag, kii je bila zanj posebno važna.

štab 20. divizije se je odločil, da bodo njegove enote prodrle skozi šibkeje branjene prostore med postojankami, nato pa posamezne postojanke obkolile in jih uničile.

Za napad na Lički Novi sta bila določena 9. brigada in 3. tankovski bataljon 1. tankovske brigade z juga, 8. brigada za napad na Oštro, 10. brigada pa za napad na postojanki Srdelj in Vuča Draga v iglobiini sovražnikove obrambe.²⁰⁾

Peta prekomorska brigada je po odločitvi štaba 20. divizije z dne 2. aprila dobila naslednje naloge:

— nadzirati cesto Karlobag—Gospić in preprečiti morebitno sovražnikovo pomoč Gospiću;

^{a)} Ukaz štaba 20. udarne divizije Op. Pov. br. 60 z dne 2. aprila 1945. — Arhiv Vojnogodovinskega inštituta v Beogradu, dokument št. 2—6/1, k. 1030.

— napasti sovražnikovo postojanko v vasi Brasane in očistiti teren na zahodni strani Gospića;

— napasti postojanko na območju Čitluk—Divoselo—Lički Novi na vzhodni strani Gospića;

— dajati s prvim bataljonom z dvema topoma pomoč drugim enotam 8. korpusa.

Čeprav je ustašem po padcu bilajske postojanke, ki so jo branili s tolikšno zavzetostjo, morala močno upadla, so morale enote narodnoosvobodilne vojske, določene za napad na Gospić, napadati z vso previdnostjo in premišljenostjo. V Gospiću in v okoliških postojankah je imeli namreč sovražnik precéj težkega artilerijskega orožja, kar bi bilo lahko ustašem omogočilo trajnejši odpor. Poleg tega pa je bilo docela očitao, da se sovražnik ne misli zlahika vdati in da bo to svojo ipostojanlko branil z vso zagriženostjo, pač do konca.

Napad se je začel ob šestih zjutraj, ko so napadle tudi druge enote 8. korpusa. Pri tem napadu je imel pomembno vlogo predvsem prvi bataljon 5. prekomorske brigade, ki je že prejšnjo noč zasedel položaje med Divoselom in Brušanami. Borci tega bataljona so prodirali korak za korakom, se tako rekoč po trebuhu plazili po čistini, ki jo je sovražnik s svojim orožjem dokaj obvladoval, ter napredovali proti postojanki, iz katere so se ustaši odločno upirali in nikakor niso hoteli popustiti. Boji so trajali ves dan, kljub temu, da je bilo vreme skrajno neprijazno.

Zvečer tega dne je bataljon prejel ukaz, naj se čez noč prebije preko reke Brušanjice. Res so se borci prvega bataljona v največji temi, v dežju in naletavanju snega pretihotapili čez vodo in ob prvem svitu vdrli v vas Brušane, kljub temu, da do podpore tankovske čete, kakršna jim je bila obljubljena, sploh ni prišlo.

Približno v istem času sta dve četi zavzeli vas Vrboško in istoimenski hrib, kjer so se ustaši prav tako močno vkopali in so se zdaj srdito upirali napredovanju naših borcev. Toda ustaši v tem gnezdu so bili tako presenečeni, da sploh niso več vedeli, kdo napada, ter so v temi napadali drug drugega. In kljub temu, da je bil ta boj dokaj srdit, je imel prvi bataljon 5. prekomorske brigade v njem le nekaj ranjenih, medtem ko smrtnih žrtev ni bilo.

Pod močnim pritiskom enot narodnoosvobodilne vojske, ki so se od vseh strani vse bolj in bolj bližale Gospiću, so padale sov-

ražnikove postojanke druga za drugo ki se je obroč, ki ga je stiskala narodnoosvobodilna vojska, čedalje bolj ožil.

V noči med 3. in 4. aprilom je 11. brigada zavzela most pri Budaku in odstranila iz njega razstrelivo, ki ga je bil sovražnik pripravil, da bi most porušil. Sovražnik je sicer most vnovič zavzel in si usitvaril mostišče, toda proti jutru so borci narodno osvobodilne vojske ob podpori tankov most vnovič zavzeli.

Nad bojiščem so ves čas krožila sovražna letala, ki pa se niso spuščala v boj. Le tu in tam so zaregljala s strojnicami, vendar žrtev ni bilo. Naši borci pa so zaman pričakovali, da jim bodo prišla na pomoč zavezniška letala, kakor jim je bilo obljubljeno. Medtem pa so iz sovražnikovih postojank v predmestju Gospića nenehno obstreljevali premikajoče se enote narodnoosvobodilne vojske ter poskušali preprečiti njihovo približanje mestu.

Četrtega aprila zjutraj je začela artilerija obstreljevati sprednje točke v sovražnikovi bojni razvrstitvi v rajonu Gospić. Gosta megla in slabo vreme sta dokaj ovirala artilerijo pri natančnem usmerjanju ognja, zato ni imela takega uspeha, kakor so si ga borci od nje obetali.

Enote narodnoosvobodilne vojske so z vseh strani priitiskale v mesto. Enote 5. prekomorske brigade pa so med naskokom na Gospić povsem blokirale sovražnika. Po zavzetju Brušan sta namreč drugi in tretji bataljon odšla k Baškim Oštarijam, kjer sta vzpostavila zvezo z 9. divizijo, tako da sovražnik od zunaj ni mogel pomagati obleganemu mestu.

Bataijona 5. prekomorske brigade sta uspešno napadla sovražnika na južni strani mesta ter preprečila, da bi mogel intervenirati iz smeri Baške Oštarije oziroma Karlobag. Svojo nalogo sta v celoti opravila, čeprav v izredno težkih okoliščinah. Sovražnik je namreč pri svojem umiku postavljajl vsepovsod, kjer je le utegnil, številne protipehotne ovire, predvsem mine, ki so bile na gosto posejane po vsem zemljišču in so visele celo z vejevja dre ves.

V boj je uspešno posegla tudi spremljervalna četa 5. prekomorske brigade. Njena minometalska baterija je krepko tolkla po sovražniku in povzročila v njegovih vrstah hudo zmedo. Prav tako se je izkazala izvidniška (jurišna) četa pod vodstvom Lea Kopača, ki je na nekaterih mestih odločno posegla v boj.

Kljub obstreljevanju sovražnikovega topništva iz Gospića, ki je poskušalo zadržati napredovanje narodnoosvobodilnih enot, se je sovražnik le začel umikati. Grozila mu je namreč obkolitev in popolno uničenje.

Posebno hud boj je bil za gozdiček (park) za gimnazijo oziroma za cerkvijo v Gospiću. Maks Felzer, ki je bil desetar v tretji desetini 3. čete 3. bataijona, živo opisuje (ta boj :

»Naloga je bila trda: zavzeti gozdiček in ga držati, dokler ne dobfno okrepitve. V naši desetini nas je bilo komaj enajst. Imeli smo avtomatsko orožje, mitraljez in minomet ter nosila za ranjence. Tako smo se začeli gibati po čistini, prek gladkega polja v dolžini kakih šeststo metrov. Nikjer ni bilo slišati niti šuma, niti vidati ni bilo nikogar, čuti je bilo ile naše rahle korake po travnatem terenu, ko smo se pomikali proti gozdičku, ki je bil naš cilj.

Z vso previdnostjo, korak za korakom, premočeni od dnevnega ležanja na položajih pred to akcijo, smo stopili v gozdiček, z velikim upanjem, da smo ga pravzaprav že zavzeli. Ko smo prišli vanj, sem namignil desetini, naj se razvrsti, in ji določil smer gibanja, hkrati pa jo opozoril na morebiten sovražnikov protinapad. Borci so se lepo razvrstili za napad, kakšen mora pač biti v gozdu, ter so z veliko previdnostjo preskakovali od drevesa do drevesa, da se vsak takoj zaščiti pred morebitnim protinapadom. Vse je bilo mimo, tako rekoč grobna tišina. Brez besedice je šio tako naprej, vse dotlej, ko smo že zasedili dve tretjini gozdička...

Tedaj pa smo zaslišali divji 'hura!', udarce na boben in vpitje: 'Le pridite, slovenski bojazljivci. Grmelo je iz stotin grl... Kriknil sem potrebne ukaze in navodila, poklical minometalca k sebi, in že so frčale mine na sovražnikove položaje. Vendar niso imele dosti uspeha, kajti ustaši so jih zakopani.

Ukazal sem umik do roba gozdička. Tedaj pa smo videli, da prihaja proti nam po isti poti, od koder smo prišli, sovražnikovo oklopno vozilo s tremi mitraljezi. Takoj smo postavili minomet na rob gozdička in začeli sovražnikovo vozilo zasipati z minami. Minometalec — ito je bil Ludvik Oprešnik (že v Afriki je prejel najvišje angleško odlikovanje kot najboljši minomatalski strelec) je dobro opravil svojo nalogo, kajti nenadoma so iz vozila skočili

trlje ustaši in jo ucvrli v beg. Mi pa srno se z velikim zaletom pognali naprej po čistini..,«²¹⁾

Tragično opisuje svoje doživetje pri Gospiću Nikola Klos, ki je bil v prvi četi 3. bataljona:

»Položaje smo imeli v manjšem polikrogu. Tovariš, ki mu je bilo ime Bencin, je imel mali angleški minomet. Bil je zmeraj nasmejan in tudi nas je včasih vse pripravili do smeha. Nosil je staro italijansko pištolo na boben, ki ji je zmeraj prav il 'ljubica'. Govoril je, da njega živega nikoli ne bodo dobili, kajiti 'ljubica' da ga bo že rešila. Njegov pomočnik je bil tovariš Oder, doma nekje s Pohorja. Ta dva so ustaši ujeli. Bencin se je sam ustrelil s svojo 'ljubico' v glavo, da bi ga ustaši ne dobili živega v roke. Drugi dan smo videli, da je imel na sebi samo še spodnje hlače ... Odru pa se je posrečilo pobegniti, čeprav so streljaji za njim in je dobil več strellov v roko.«²²⁾

»Najbolj pa mi je ostal v spominu Timpran, doma nekje iz Savinjske doline,« nadaljuje Klos svojo pripoved. »Skupaj sva hila v desetini. Bil je čudak. V Angliji si je nabarvil dosti cigaret. Seveda smo jih tovariško delili starejšim partizanom in tudi ci- v i list om. Timpran je bil najprej ranjen v stegno in ni mogel hoditi. Reševal ga je neki mitraljezec, mlad in močan Primorec. Zavlekel ga je v neko porušeno hišo dn mu rekel, naj bo tiho, naj pač potrpi, da bi ju ne slišal sovražnik. Toda on je čedalje močnejše ikričal ter klica! ženo in otroke. Tu so ju torej ustaši ujeli.

Timprana so za nekaj trenutkov pustili, ker so videli, da jim ne more nič, mitraljezca pa so razorožili in ga zaničevali. Timpran pa se je med item časom dvignil, zgrabil puško, ki jo je imel ob steni in s kopitom udari! enega od usitašev itako močno po glavi, da mu jo je razbil. Neki drug ustaš pa je njemu z brzostrellko prerešetal glavo.

Mitraljezca so odpeljali v ustaško zaledje. Med potjo so srečali patmljo in se nekaj časa pogovarjali. Medtem pa je mitraljezec zgrabil dve ročni bombi, ki ju je imel skriti pri sebi. Previdno ju je pripravil!, ju vrgel ustašem pod noge, sam pa odskočil! in zbežal ter se srečno vrnil med svoje.«²³⁾

²¹⁾ Maks Felzer, Opis ene težkih borb za Gospić, str. 1—2. — Dokument je v mapi 5. prekomorske brigade, ki jo hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

²²⁾ Nikola Klos, življenjepi, str. 6—7. — Dokument je v mapi 5. prekomorske brigade, ki jo hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Prav tam, str. 9—10.

5.) -

Zadatak: ~~kom~~ likvidaciji neprijateljskog uporišta Brusane sa snagama V.Prekomorske brigade, bataljon će preduziti u komunikacijem u nastupnom marsu do neprijateljskog uporišta baski Ostarije.

Pozadi njega kretati će se bataljon V.Prekomorske brigade i p.k. topovi.

Izbijanjem do s.Sivići uhvatit će lijeve vezu sa svojom brigadom i potom dalje biti će pod komandom sa ba svoje brigade ako prvi zadatak ovome bataljonu jeste opkoljavanjem baski Ostarija sa desne strane preko Brkljacić.

Do hvatanja veze sa svojom brigadom bataljon tj. načelnik 11. Dalmatinske Proleterske brigade održavat će vezu sa V.Prekomorskom brigadom i preko iste izvršiti izvještavati ovaj štab.

bataljon do likvidacije Brusane neće prihvatiti nikakvu berbu jedane u slučaju neprijateljskog ako bi mu je neprijatelj nametnuo.

Iz ukaza štaba 20. udarne divizije NOVJ Op. Pov. br. 60 z dne 2. aprila 1945, s kriterim je 2. bataljun 2. dalmatinske proletarske brigade dobio u zvezi z bližnjim napadom na Gospić ustrzene naloge, med njimi tudi to, da tesno sodeluje s 5. prekomorsko brigado. — Arhiv Vojnogodovinskega inštituta v Beogradu, dokument št. 2-58/2, k. 1030. Fotokopija izvornika

»Boj pri Gospiću je bil zelo krut,« ugotavlja Anton Zalokar, ki je bil v spremljevalni četi 5. prekomorske brigade. »Imeli smo precj žntev, še več pa jih je imed sovražnik.«²⁴⁾

Ko je bila zunanja črta sovražnikove obrambe strta, pri čemer so imeli prav borci 5. prekomorske brigade pomemben delež, so se boji nadaljevali v samem Gospiću. Ustaši, zavaravani v močnih bunkerjih, so se zagrizeno upirali, hkrati pa se trdovratno borili tudi iz posameznih utrjenih stavb. Iz cerkvenega zvonika, kjer so imeli protitankovski top in strojnico, so učinkovito streljali na naše borce. Šele ko je granata iz partizanskega topa porušila stopnišče zvonika, se je tudi sovražnikov odpor v tem utrjenem objektu končal.

²⁴⁾ Anton Zalokar, Moja pot v partizane, str. 3. — Dokument je v mapi 5. prekomorske brigade, ki jo hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

V mraku, ko so enote 20. divizije, med njimi tudi enote 5. prekomorske brigade, z zahodne strani mukoma prodirale v mesto, je prišlo zaradi pomanjkanja trdnih zvez med enotami in zaradi slabe vidljivosti tudi do streljanja in skorajda do dvoboja z bataljonom 3. prekomorske brigade. Vendar so borci kmalu spoznali, da gre za enote narodnoosvobodilne vojske, itako da je ogenj ponehal.

V uličnih bojih, tako rekoč od poslopja do poslopja, so bile ustaške tolpe v glavnem le uničene. Okrog enajstih zvečer je bil Gospić zavzet. Sovražnikova glavnina je bila razgnana in potolčena, deloma pa se je razbežala. Ustaški mit o nepremagljivosti Gospića, te razvpite Paveličeve postojanke, je bil razbit.

Prizori, ki so jih gledali naši borci v premaganem Gospiću, kamor je med prvimi, še ponoči, ipodrl tudi agitpropagandni oddelek 5. prekomorske brigade, so bili pretresljivi. Mnogo hiš je gorelo, vsenaokrog so pokale mine, med ruševinami so se klatili ki skrivali posamezni ustaši ter iskali zatočišča ali izhoda, kjer bi pobegnili. Nekaterim se je –tudi zares posrečilo zbežati, ker so v severnem delu mesta imeli že vnaprej pripravljen rov, skozi katerega so se mogli v skrajni sili umakniti iz mesta.

Delež, ki, so ga imele enote 5. prekomorske brigade v bojih za osvoboditev Gospića, je mogoče lažje razumeti, če pomislimo, da je postojanko branil sovražnik, ki je štel kakih 4.000 mož, zvečine ustašev ter nekaj Nemcev in domobrancev. Sovražnik je imel na voljo tudi težke topove, ražen tega pa mu je pomagalo letalstvo. Vendar je moral kloniti, pri tem pa je imel hude izgube.

V bojih je imel okrog 850 mrtvih in kakih trideset ranjenih, medtem ko je v roke borcev narodnoosvobodilne vojske prišlo le nekaj živih ustašev, kar dokazuje, da je bil njihov odpor hudo zaigran in da so se borili do kraja.

Sovražnik je imel hude izgube tudi v orožju in materialu. Skoraj vse njegovo težko orožje je ostalo na postojankah, enote narodnoosvobodilne vojske pa so zaplenile tudi več protitankovskih in profciletalskih topov, mnogo mitraljezov in puškomitraljezov, nekaj itezkih minometov, več tankov ter velike količine raznega orožja, streljiva, prevoznih sredstev itd. Pri tem je dobila svoj delež tudi 5. prekomorska brigada.

Dok se IX. i VIII. ud. brigada delom svoje snage angažovala u borbi, za to vreme X. ud. brigada izvršila je manevar i nasla se je na liniji Vucja Draga-Bawinac-Smiljan - Kevacevici, s jednim dijelom snage, a na Krcma K.774-Ljutaca K.698 i Debele Brde K.698 sa drugim delom snage, i na taj način jes pre nego što je Gospić neposredno ugrožen vec je bio od strane ove divizije blokiran.

Oko 9 casova V Prekomorska brigada likvidirala je Brušane, zaposjela i pristupila ciscenje okolnog terena, a zatim je odma uputila dva bataljona za ispenaganje jedinicama IX. ud. divizije da se zauzme Baske Ostarije.

U 9 casova neprijatelj je izvršio protunapad na IV bataljon IX. ud. brigade iz južnog dijela Licki Novi, koje je ovaj bataljon drsao u svojim rukama, ne i pored njegove jake artiljerijske vatre i napaden na jednim tenkom, on je odbijen i vraćen je na njegov polazni položaj. U 10 cas protivnik opet ovo pokušava gdje biva konačno odbijen.

Odlomak iz operativnoga poročila štaba 20. udarne divizije NOVJ Pov. op. br. 62 z dne 6. aprila 1945 štabu 4. armade NOVJ o bitki za osloboditev Gospića. Iz poročila je razvidno, da je 5. prekomorska brigada uspešno opravila svojo nalogo in zavzela Brušane. — Arhiv Vojnogodovinskoga inštituta v Beogradu, dokument št. 4-3/2, k. 1030. Fotokopija izvirnika

Peta prekomorska brigada je imela v teh bojih dokaj hude izgube: okrog 160 mrtvih in ranjenih.²⁵⁾ Nekaj njenih borcev, ki so jih bili ustaši zajeli v bojih za prednje postojanke, je bilo po osvoboditvi Gospića rešeno iz ustaških zaporov.

Poudariti je treba, da je 5. prekomorska brigada pokazala prav v teh bojih svojo veliko bojno sposobnost in skrajno požrtvovalnost. Kljub temu, da se je morala gibati in boriti na široki fronti ter da ni bilo dovolj trdnega in učinkovitega sodelovanja z drugimi partizanskimi brigadami, ki so bile na tem bojišču, je notranja povezava med brigadnimi enotami odlično delovala. Poveljstvo brigade, zlasti njen ožji štab, v katerem so bili komandant Stane Mahne, načelnik štaba Franc Mazovec-Risto in politkomisar Silvo Hrovat, je znalo zelo smotratno razporejati brigadne enote ter dajati ukaze za učinkovito poseganje v boj.

²⁵⁾ Ne da bi imeli pri tem v mislih kakršnokoli podcenjevanje, naj omenimo da je imela npr. 3. prekomorska udarna brigada, vsekakor ena najelitnejših partizanskih enot in v bojih za Gospić zelo uspešna enota, v teh bojih enajst mrtvih, 26 ranjenih in dva pogrešana. To samo dokazuje, da so enote 5. prekomorske brigade opravile v bojih za Gospić težke naloge in da so bili njihovi borci skrajno požrtvovalni. — Glej: Butorović-Klun, Tretja prekomorska brigada, str.

Tudi ostali komandni kader brigadnih enot je pokazal veliko iniciativo in požrtvovalnost, kar je še okrepilo borbenoga duha borcev. Borci in starešine so premagovali največje težave in se niso plašili ne sovražnikovih utrjenih položajev, ne minskih polj, žičnih ovir in vsega drugega, s cimer je sovražnik poskušal zadržati njihovo napredovanje. Popolnoma so se uveljavile najboljše lastnosti borcev te brigade, saj »so bili v napadu zelo hitri in jih je bilo treba zaradi naglosti celo zadrževati.«²⁶⁾

Prav tako ne kaže prezreti, da je v bojih za osvoboditev Gospića sodelovalo skupaj kakih sedem do osem tisoč prekomorcev, razporejenih v peti in tretji prekomorski brigadi, v tankovskih, antiterijskih in drugih onotah, v katerih so sodelovali prekomorci in bili pravzaprav njihovo jedro. Med vsemi temi enotami pa je seveda bila prav 5. prekomorska brigada najmočnejša in »najčistejša«²⁷⁾ prekomorska enota.

²⁶⁾ Operativno poročilo štaba 20. udarne divizije Pov. Op. br. 62 z dne 6. aprila 1945 štabu 4. armade (o bitki za osvojitve Gospića). — Arhiv Vojnogodovinskega instituta v Beogradu, dokument št. 2-15/2, k. 1030.

... Drzanje starešina i boraca bile je na primernoj visini.

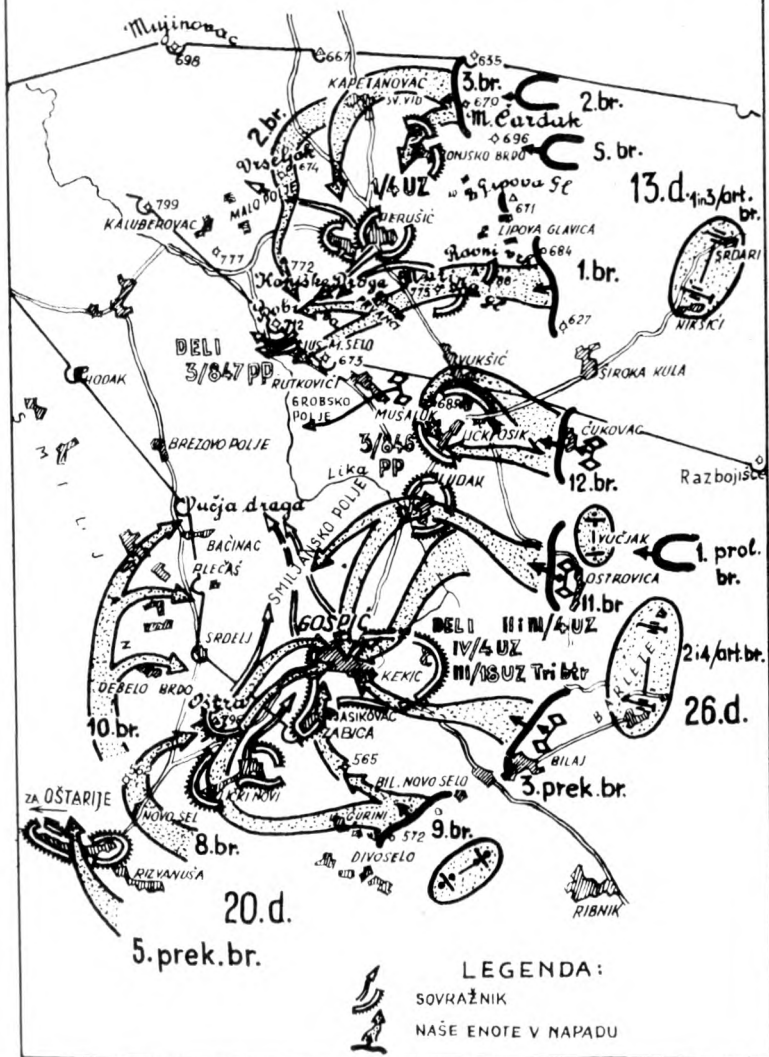
... Lična hrabrost, dostojna pohvale i odlikovanja narecila se je istakla. Jas se osjetne primjećuje nevjesto vođenje osnovnih jedinica: čete i vodovi u frontalnoj borbi od strane komandira čete i vodnika, ali pada uočiti da ovi taj nedostatak uočavaju i nastoje da ga odklone, gdje im u tome mnoge pomažu stabevi bataljona i brigada.

... Disciplina vatre je vrlo slaba, rukevodioći je odmah u početku borbe je ispušta iz svojih ruku i ovaj tako važan borbeni element ostaje borecima na raspoloženje da ga oni primjenjuju na svoju volju.

... Veza unutrašnjosti jedinica, između jedinica i sa susjedima dosta je dobra. Ne tehnički organi sa veza u stabovima brigada i diviziji treba da više pomažu karakteristiku svake vrste veze, te prema njenoj moći da je koriste. Sigurnost veze ipse nekad je dosta slaba, što znači tehnički organi treba da povedu računa o obosposobljenju linije, kao i da isaheru onu vrstu veze, koja će da najbolje odgovori danej situaciji.

Iz operativnoga poročila štaba 20. udarne divizije NOVJ Pov. op. br. 62 z dne 6. aprila 1945 štabu 4. armade NOVJ o bitki za osvoboditev Gospića (vođenje borcev in starešin). — Arhiv Vojnogodovinskega instituta v Beogradu, dokument št. 2-15/2, k. 1030. Fotokopija izvimika

5. PREKOMORSKA BRIGADA V BOJIH ZA GOSPIČ

Po osvoboditvi Gospiča je agitpropagandni oddelek 5. prekomorske brigade priredil v mestni dvorani velik miting, medtem ko so druge brigadne enote še čistile mestno okolico. Dasi je bilo domače prebivalstvo še močno zastrašeno, se je članom agitpropagandnega oddelka in drugim borcem posrečilo spraviti v dvorano, kjer je bil miting, veliko število domačih prebivalcev. Programsko pestra in vsebinsko bogata kulturno-politična prireditev, kakršne tamkajšnji prebivalci še niso doživeli, je vzbudila izredno veliko zanimanje in priznanje borcev raznih enot 8. korpusa, ki so bile na tem področju. Bila je veličastna manifestacija bratstva in enotnosti iter borbenega duha.

Tako se je s pomembno kulturno-politično manifestacijo agitpropagandnega oddelka 5. prekomorske brigade zaključila vojaška akcija te brigade v bojih za osvoboditev Gospiča.²⁷⁾

Sodelovanje 5. prekomorske brigade v teh bojih je bilo za to, najmlajšo slovensko narodnoosvobodilno enoto vsekakor njena močna uveljavitev. Ni čuda, da je prav glas o njeni uspešnosti v bojih za Gospič še pospešil njen odhod proti Sloveniji, kamor je bila namenjena že od vsega začetka.

²⁷⁾ Stane Mahne, nekdanji komandant 5. prekomorske brigade, je 3. aprila 1965 v imenu osrednjega odbora prekomorskih brigad in drugih prekomorskih enot NOVJ odkril na muzejski stavbi v parku v Gospiču vzidano spominsko ploščo, na kateri je vklesano: »U borbama za oslobodjenje Gospiča pored dalmatinskih enot sodelovale su i 3. prekomorska udarna brigada, 5. prekomorska brigada, 1. tenkovska brigada i teška artiljerijska brigada 4. armije.« Komandant Stane Mahne je imel ob tej priložnosti tudi spominski govor pred velikim številom nekdanjih borcev in prebivalcev tamkajšnjega območja.

POHOD IN PRIHOD BRIGADE V SLOVENIJO

Po osvoboditvi Gospiča se je 5. prekomorska brigada zbrala in se po kratkem počitku začela pripravljati za dokončen pohod proti Sloveniji. Zdaj je bila še bolje opremljena, saj je z vojnim plenom v Gospiču pridobila marsikaj, kar naj bi ji olajšalo dolgi pohod. Tako je dobila precēj konj in voz, na katere so borci preložili del tovora, ki so ga dotlej morali nositi. In tako je bilo omogočeno, da je bil nadaljnji pohod brigade lažji in hitrejši.

Boji pri Gospiču pa so hkrati močno prispevali, da so se borci brigade še bolj zavedeli svojih bojnih zmožnosti (ter da so želeli še učinkoviteje poseči v nadaljnje boje za osvoboditev domovine.

Potega aprila 1945 je 5. prekomorska brigada v vsej svoji sestavi zapustila osvobojeni Gospič in krenila proti Ogulinu.

Brez dopolnilnega bataljona, ki je štel kakih 350 borcev, je brigada zdaj imela po posameznih enotah naslednje število borcev, podoficirjev in oficirjev: prvi bataljon 375, drugi 378, tretji bataljon 380, četrti 425, spremljevalna četa 216, četa za zvezo 130, intendantska četa 70, bolniški vod 30, agitpropagandni oddelek 20 in štab brigade 12, skupaj torej 2400 borcev, podoficirjev in oficirjev. Kljub hudim izgubam, kakršne je utrpela v bojih pri Bilaju in Gospiču, je bila 5. prekomorska brigada številčno še zmeraj izredno močna.

Brigada je bila tudi izvrstno oborožena. Poleg običajnega orožja je imela 500 brzostrelk, 200 puškomitraljezov, osem minometov, protitankovske puške, razstrelivo za miniranje, radijsko oddajno postajo, telefonsko mrežo z vsem priborom, dobro opremljeno sanitetno ekipo, veliko jezdnih konj, pratežne vprege in

druge vojaške opreme, tako da je bila tudi v tem pogledu zmožna poseči v boj z najbolje oboroženim sovražnikom.

Vreme je bilo zdaj toplejše, bila je zgodnja pomlad. Morala borcev je bila odlična, saj so se bili prekalili v bojih pri Bilaju in Gospiću. Borci so se zavedali, da se sovražnik umika na vseh frontah in da gredo map roti končni zmagi. Podžigala jih je bližina ožje domovine, ki je večina ni videla že vrsto let in kamor so želeli dospeti čimprej, da se spoprimejo z neposrednim sovražnikom dn dajo svoj delež v komčnih bojih za svobodo.

»Malo smo hodili po cestah,« pripovedujc borec 5. prekomorske brigade Andrej Kartman v svojem življenjepisu u. »Največ smo hodili po stramskih poteh in stezah ali pa kar po gozdu. Mositovi čez rake so bili porušeni. Veodar je bilo treba priti čez. Pomagali smo si, kakor smo vedeli in znali, da smo le prišli prak.«²⁸⁾

»Emajsitga marca ob itreh zjutraj smo prišli v vas Jarče Polje, kjer smo si malo odpočili. Toda že ob petih zjutraj smo nadaljevali pot proti Otočcu. Tu smo spet počivali in prebili eno noč. Morali smo maprej, čeprav je bila za mami že dolga poit. Toda še daljša pot je bila pred marni.« Tako se te poti spominja Gabrijel Perklič v svojih zapiskih iz tistih dni.²⁹⁾

Dvajsetega aprila 1945 je štab brigade izdal naredbo, da brigada krene v smeri Brinja im Jezeran. Gibala maj bi se od Rapamj klanca po stramski poti proti Brinjju, 2. bataljon pa maj bi oskrbel vodiča, ki bo ikazal pot. Hkrati je štab brigade dal brigadnim anotam navodilo, naj skrbijo za potrebno zavarovanje, kajti na tem ozemlju so bili še ustaški skrivači. Prav tako je bilo treba paziti ma minska polja.³⁰⁾

V soboto 15. aprila je brigada ves dan počivala. Borci so čistili orožje im si prali parilo tar se ukvarjali z drugimi opravili. Petnajsetega aprila pa je brigada madaljevala pot proti Ogulinu. Tako poroča Vinko Jelenko.³¹⁾

(Nadaljevatje besedila na strani 207)

²⁸⁾ Andrej Kartman, Življenjepis, str. 2. — Dokument je v mapi 5. preko* morskse brigade, ki jo hrani Institut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

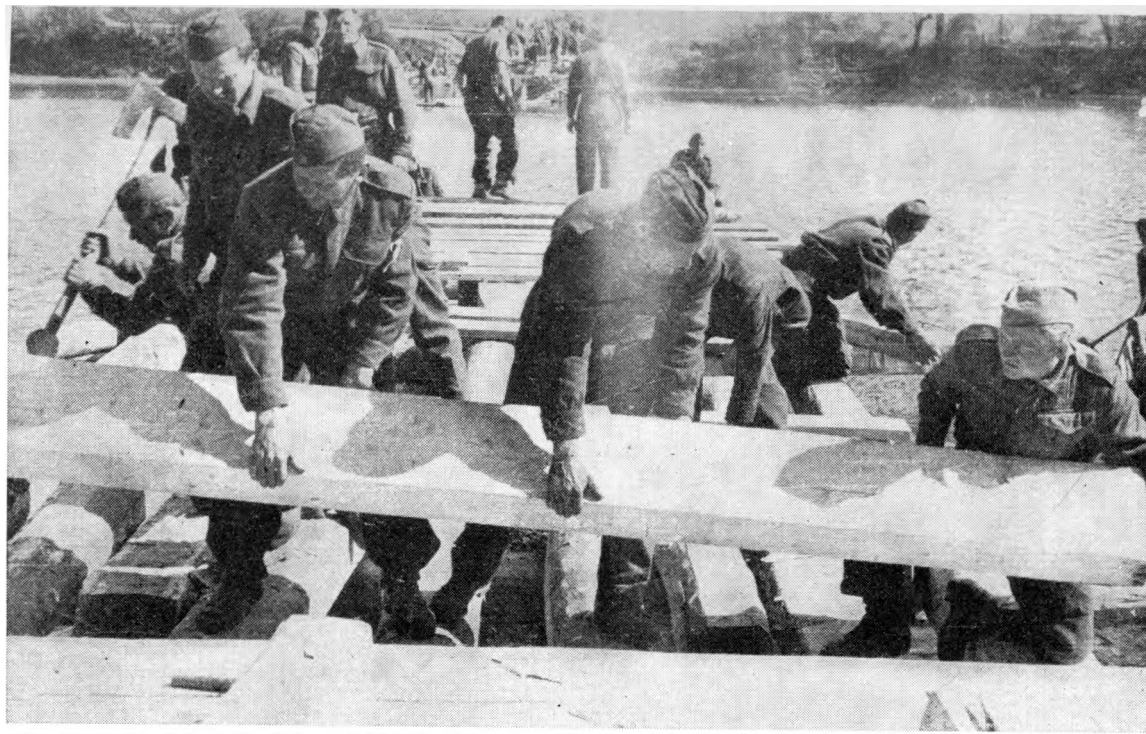
²⁹⁾ Gabrijel Perklič, V 5. prekomorsko brigado, str. 20. — Dokument je v mapi 5. prekomorske brigade, ki jo hrani Institut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

³⁰⁾ Naredba štaba 5. prekomorske brigade št. 563 z dne 12. aprila 1945. — Kopija dokumenta je v mapi 5. prekomorske brigade, ki jo hrani Institut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

³¹⁾ Vinko Jelenko, Življenjepis, str. 2. — Dokument je v mapi 5. prekomorske brigade, ki jo hrani Institut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Graditev mostu čez Kolpo pri Vinici. Ko je bil dokončan, je 5. prekomorska brigada prišla čezenj v popolni svoji sestavi, z več kot 2090 borci, razvrščenimi v štiri bataljone, in z vsemi pripadajočimi deli velike sodobne vojaške enote

Most čez reko Kolpo so izdelale inženirske enote glavnega štaba NOV in POS ob pomoči 5. prekomorske brigade in domačega prebivalstva

General Jaka Avšič, načelnik glavnega štaba NOV in POS, si je osebno ogledal most pri Vinici, pripravljen za prehod 5. prekomorske brigade čez Kolpo

V bližini mostu čez Kolpo, ob prihodu 5. prekomorske brigade v Slovenijo

(Madaljevanje besedila s strani 201)

»Marši so bili zelo dolgi,« pravi Anton Zalokar. »Dnevno smo prehodili tudi po patdeset do šestdeset kolometrov, poleg tega pa je še vsak moral nositi orožje in municijo ter vso drugo vojaško opremo. Mnogo tovarišev nam je opešalo, nekateri zaradi oslabeledositi, drugi pa zaradi žuljavih nog ..«³²⁾

»Povsod, kamor smo prišli, povsod so bili znaki vojne. Zbegano ljudstvo je bežalo in se skrivalo, brž ko je zagledalo vojaštvo,« priča Gabrijel Perklič in nadaljuje: »Vabili smo jih k nam in jim razlagali, da se nas ni treba bati, da smo mi tista vojska, ki frontalno prodira skozi vasi, trge in mesta. Naša vojska je edina, kd ljudstvo rešuje vsega zla. Za nami ni več nevarnosti, nobene nevarnosti. Na nekaterih obrazih smo takoj opazili nasmehe, koit da jim je vse jasno, kar smo povedali. Nekaj pa jih je bilo, na katerih se je videlo, da nam ne zaupajo in da o vsem tem dvomijo. Rekli smo jim, da se bodo že sami prepričali in da se nas bodo pozneje spominjali.

Docela seveda nismo mogli vsakogar prepričati, kajti morali smo naprej, da še drugim pokažemo in povemo, kdo in kaj smo, kaj prinašamo izmučenomu ljudstvu. Marsikje smo stopili skupaj in zapeli kakšno pesem, da se je naš glas razlegal daleč naokoli. Ljudstvo je videlo naše veselo razpoloženje. Mi pa smo hiteli, da bi čimprej prišli naprej.«³³⁾

Tako je brigada dospela v Ogulin. Tu je agitpropagandni oddelek brigade priredil veliko kulturno-politično prireditev, ki so se je udeležili ne le borci brigade in drugih tamkaj stacioniranih enot narodnoosvobodilne vojske, manveč tudi domači prebivalci. Brigadne enote so itu en dan počivale in se še bolje uredile za nadaljnji pohod.

Medtem je glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije ukrenil vse potrebno, da je 5. prekomorska brigada prišla iz sestave 20. udarne divizije, v katero je formalno še vedno sodila, ter se je z glavnim štabom Hrvatske domenil glede vseh podrobnosti o prehodu brigade iz Hrvatske v Slovenijo.

V Ogulinu je štab 5. prekomorske brigade pri čak al odpuslanec glavnega štaba Slovenije, podpolkovnik Ivan Lokovšek-

³²⁾ Anton Zalokar, na navedenem mestu, str. 2.

³³⁾ Gabrijel Perklič, na navedenem mestu, str. 20.

Tak je bil most čez reko Kolpo, pripravljen za prehod 5. prekomorske brigade

Jan in mu sporočil željo glavnega šatba, naj brigada svoj pohod proti Sloveniji čimbolj pospeši. Vzrokov za to je bilo več kot dovolj.

Četrta armada Jugoslovanske armade je uspešno osvobajala ozemlje v Liki in Hrvatskem primorju ter že 4. aprila v naletu prebila sovražno fronto med Leščami in jadransko obalo, uspešno prodirala naprej ob obali ter se začela pripravljati na osvoboditev Istre in Slovenskega primorja. V skladu z operacijami proti Trstu in na reški fronti so potekale tudi vojaške operacije slovenskega 7. korpusa, katerega osnovna naloga je bila, da čimprej osvobodi Lj ubij ano.

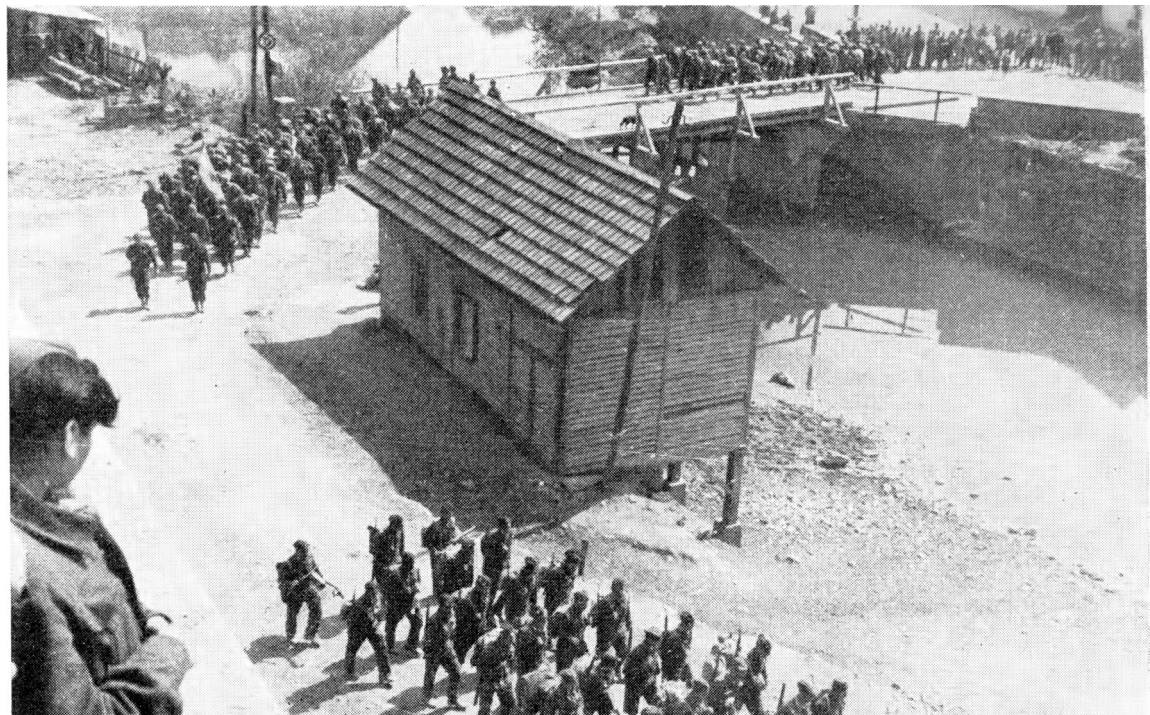
Na tej fronti je bil sovražnik vse do 8. aprila v obrambi. Toda ko je zaključil svoje operacije proti 9. korpusu, je začel v Suhi krajini in na Kočevskem veliko ofenzivo. V hudih bojih se mu je posrečilo potisniti 7. korpus na črto Novo mesto—Do—

(Nadaljevanje besedila na strani 241)

V E L I K I D N E V I
5. PREKOMORSKE BRIGADE
(D O K U M E N T A R N I V L O Ž E K)

Z jugoslovansko zastavo z rdečo zvezdo, simbolom bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov, so borci 5. prekomorske brigade prikorakali v Slovenijo

Reka borcev 5. prekomorske brigade, prihajajočih v črnomelj, kar ni hotela usahniti

številni domači prebivalci Bele krajine in pripadniki starih slovenskih narodnoosvobodilnih brigad so prisrčno pričakali borce 5. prekomorske brigade

Borce 5. prekomorske brigade so v Cmomiju pričakali tudi predstavniki glavnega štaba NOV in PO Slovenije ter zastopniki zavezniških vojaških misij. Na sliki: prvi z leve Janez Vipotnik, politični komisar 7. korpusa, tretji z leve general Dušan Kveder-Tomaž, komandant glavnega štaba Slovenije

General Dušan Kveder ves prevzet gleda enote 5. prekomorske brigade, ki korakajo mimo njega. Z leve proti desni: Ione Kodrič, komandant 3. bataljona 5. prekomorske brigade, Dušan Kveder in Stane Mahne, komandant 5. prekomorske brigade

Del štaba 5. prekomorske brigade ob prihodu v črnomelj. Z leve proti desni: Franc Mazovec-Risto, načelnik štaba brigade, Janez Hočevnar, namestnik komandanta brigade, in Silvo Hrovat, politični komisar 5. prekomorske brigade

Borce 5. prekomorske brigade so skorj Crnomelj spremljala tudi belokranjska dekleta v narodnih nošah

Navdušenje ob prihodu 5. prekomorske brigade v črnomelj

član sovjetske vojaške misije pri glavnem štabu NOV in POS navdušeno pozdravlja borce 5. prekomorske brigade

Po prihodu v Slovenijo so borce 5. prekomorske brigade vso pot spremljali domačini

Dolгим kolonam 5. prekomorske brigade ni bilo videti konca

Tudi otroci so borce 5. prekomorske brigade obsipavali s cvetjem in jih spremljali

Kamorkoli si pogledal, so borce 5. prekomorske brigade pozdravljali z venci in šopki cvetja

Otroci so kar naprej zaustavljali borce 5. prekomorske bri jade in jim izkazovali svojo ljubezen

Skozi goste špalirje domačega prebivalstva so borci 5. prekomorske brigade odločno korakali skozi Črnomelj

Prihod borcev 1. bataljona 5. prekomorske brigade v Crnonej. Pred zastavo (na desni) politični komisar bataljona Franc Pertot

Cete 5. prekomorske brigade v strumnem koraku po domačih tleh

Oddelek »avtomatičarjev« 5. prekomorske brigade, oborožen z angleškimi in ameriškimi brzostrelkami

Prebivalstvo svobodnega ozemlja občuduje borce spremi je valne (minometalske) čete 5. prekomorske brigade

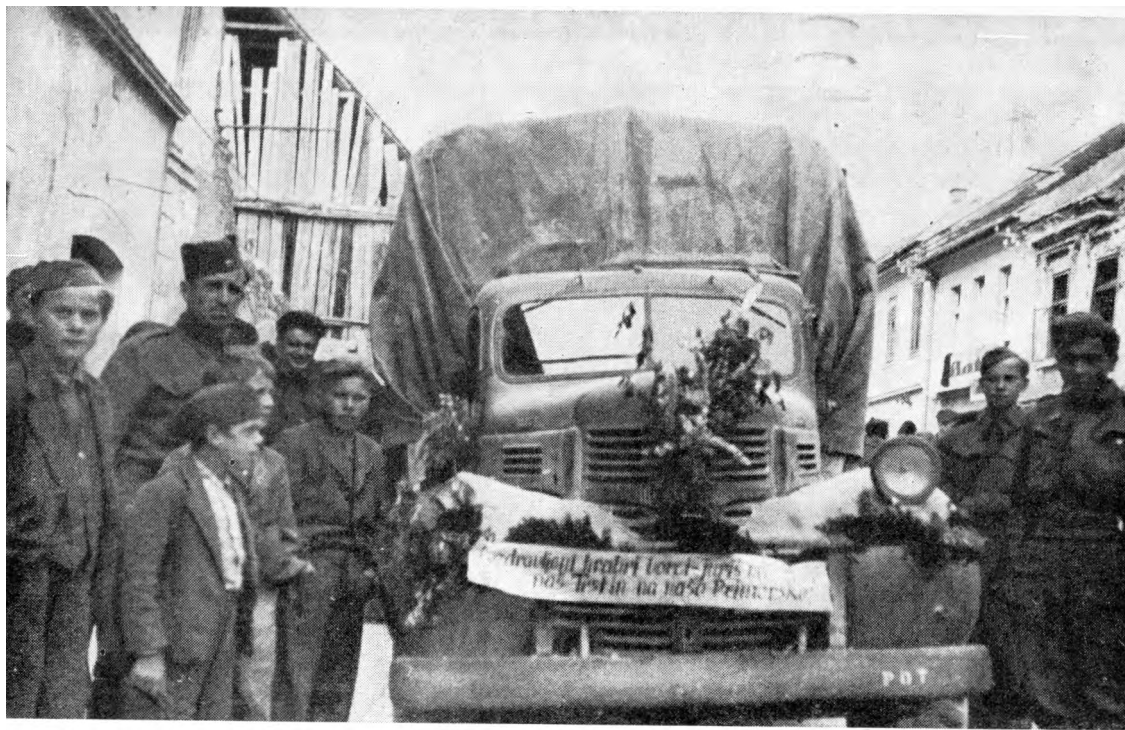

Pogled na del dobro oblečenih in močno oboroženih borcev 5. prekomorske brigade
ob prihodu v črnomelj

Borci 5. prekomorske brigade, oboroženi z lahkimi mitraljezi (angleške znamke »Bren«)

Prihod intendantske komore 5. prekomorske brigade v črnonej. Spredaj na kamionu napis: »Pozdravljeni, hrabri borci — juriš na naš Trst, na našo Primorsko!«

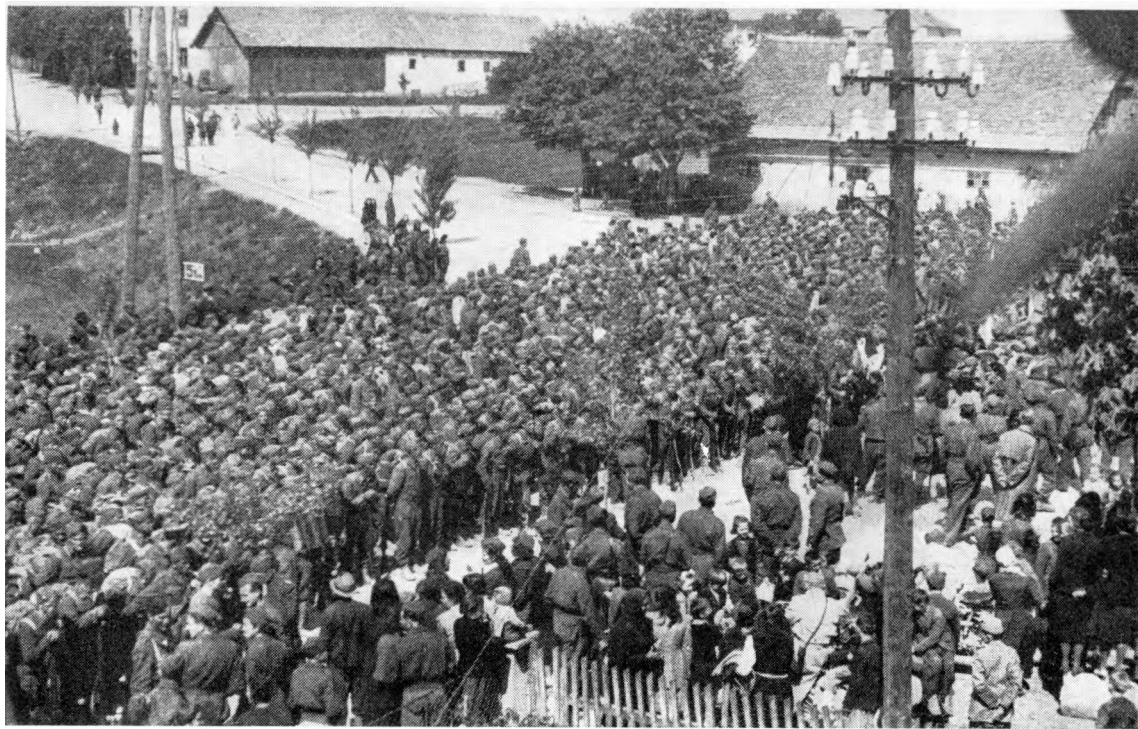
Prihod kolone zaednih (motoriziranih) enot 5. prekomorske brigade na svobodno slovensko ozemlje

Del transportnih sredstev 5. prekomorske brigade (kamioni znamke »Dodge«) po prihodu v črnomelj

Zaledne enote 5. prekomorske brigade razkladajo ob prihodu v Crnomelj živež

Množica borcev 5. prekomorske brigade po prihodu na svobodno slovensko ozemlje

Del borcev 5. prekomorske brigade po prihodu v črnomelj

Po slavnostnem prihodu v Cmomelj so se borei 5. prekomorske brigade zbrali in čakali na nadaljnja navodila

Del borcev 5. prekomorske brigade (po slavnostnem prihodu v črnomelj) v pričakovanju nadaljnjih navodil

Nepopisno je bilo veselje borcev 5. prekomorske brigade, da so po toliko letih trpljenja in hudih preizkušenj spet stopili na domača tla

(Nadaljevanje besedila s strani 208)

lenjske Toplice—Podhosta—Topla reber—Kočevska Reka—Gotenica—Prezid.³⁴⁾

Sovražnik je napadal z velikimi silami, kl so jih sestavljali bataljon 25. SS-policijskega polka, 11. SS-posebni polk »Varjagov«, 17. SS-policijski polk, dva bataljona 28. SS-policijskega polka, 3. SS-orožniški motorizirani bataljon, 1. in 14. policijska tankovska četa, poleg teh pa še pet domobranskih bataljonov.

Ob splošnem umikanju z Balkana je hotel sovražnik z zadnjimi napori vdreti tudi v Belo krajino in us tvari ti fronto na Kolpi. S tem namenom je prodiralo proti Brodu na Kolpi, pri bližno 4000 nedičevcev in usitašev, zelo močna skupina pa iz Karlovca proti Vukovi gori.

Zlasti Beli krajini in vsemu slovenskomu osvobojenemu ozemlju je grozila neposredna nevarnost od vsakovrstnih sovražnikov, ki so prodirali iz raznih smeri in napadali z vso zagrizenostjo. Glavni štab Slovenije je sicer že v začetku aprila izdal odredbo, po kateri je celotno osvobojeno ozemlje zaradi uspešnejše obrambe razdelil v štiri obrambne sektorje (novomeškega, metliškega, čmomaljskega in kočevskega) ter za obrambo določil ustrezne enote in oborožene skupine, vendar je bil položaj že močno kritičen.

Stare slovenske brigade, predvsem enote 15. in 18. divizije, ki sta sestavljali 7. korpus, so bile namreč že hudo izčrpane in številčno razredčene. Le velikemu junaštvu in skrajni požrtvovanosti borcev in vodstev teh enot gre zasluga, da so v tej veliki, zadnji sovražnikovi ofenzivi sploh še lahko vzdržale. Vendar je bila nevarnost, da kljub temu ne bodo mogle na tako široki fronti zadržati številčno dokaj močnega sovražnika, ki si je na vso moč prizadeval, da bi si zagotovil nemoten umik ter pri tem prizadejal si nam narodnoosvobodilne vojske čimveč človeških in materialnih izgub.

Štab 5. prekomorske brigade je seveda dobro razumel stališče glavnega štaba Slovenije, saj je že od vsega začetka, od dokončnega organiziranja brigade v Dalmaciji bila njegova najbolj vroča želja, da bi brigada lahko čimprej prišla v Slovenijo ter posegla v boje na slovenskih tleh. Zdaj se je ta želja, ki je bila tudi želja vseh borcev brigade, nazadnje le bližala svojemu ureničenju.

³⁴⁾ Tone Ferenc, Zaključne operacije za osvoboditev domovine, str. 76.

Prvi borci 5. prekomorske brigade prihajajo čez most pri Vinici na slovenska tla

Štab i enot 5. prekomorske brigade so podrobno seznanili borce z vojaškim in političnim položajem v svetu, na zavezniških frontah, in še posebej doma, z dejavnostjo in nameni sovražnika ter z odločitvijo glavnega štaba Slovenije. Vest, da bo brigada nazadnje le krenila v ožjo domovino, so borci sprejeli z velikanskim navdušenjem in nestrpnostjo čakali na nadaljnji pohod, polni borbenega duha in pripravljeni na vsakršne žrtve.

Petnajstega aprila je štab brigade izdal naredbo, maj brigada krene naprej v smari Trošmarija—Bosiljevo—Vinica, kjer bodo

Prihod 1. bataljona 5. prekomorske brigade čez most pri Vinici. Spredaj: komandant bataljona Ferdo Bončina, drugi za njim Franc Pertot, politični komisar bataljona

brigadne enate prejele nadaljnja navodila. Prvi bataljon naj posije naprej izvidnico, pri vasi Malik pa naj postavi desetino v zasedo, dokler ne pride mimo vsa brigada, da ne bi n alateli na kake oviire.³⁵⁾

Kljub precejšnji oddaljenosti Ogulina od Bele krajine in težavni poti so borci z veliko požrtvovalnostjo premagovali napore in prehodiM tudi po petdeset do sedemdeset kilometrov na dan, čeprav so bili hudo optrani z vsakovrstno opremo in orožjem.

Brigada med tem svojim pohodom ni posegla v boje, ker je želela čimprej dospeti na svoj cilj. Tu in tarn je sicer sovražnik iz zasede poskušal ovirati njen pohod, vendar je šio le za majhne, nepoanembne poskuse, kajti zavedal se je, da se proti Sloveniji

³⁵⁾ Naredba štaba 5. prekomorske brigade št. 572 z dne 15. aprila 1945. — Kopija dokumenta je v mapi 5. prekomorske brigade, ki jo hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

pomilka velika vojaška enota narodnoosvobodilne vojske, ter se je bal odkrito napasti tako veliko in dobro oboroženo vojsko.

Ko je brigada prodirala proti severozahodu, je bila zares podobna močni, redni armadi, zato je pri sovražniku zbujala preplah in malodušnost. Sovražnik je dejansko menil, da se hrvatsko-slovenski meji bliža 4. armada Jugoslovanske armade, da si je ta seveda že prodirala v smeri, ki ji jo je bil določil generalni štab Jugoslovanske armade oziroma njen vrhovni komandant maršal Tito.

Sedemnajstega aprila 1945 zvečer je 5. prekomorska brigada prekoračila Kolpo na mostišču, ki ga je zgradila s pomočjo inženirskih enot glavnega štaba NOV in POS ter tamkajšnjega prebivalstva, potem pa je pri Vinioi stopila na slovenska tla.

Mogočna kolona borcev 5. prekomorske brigade pri prehodu čez most na Kolpi

Ccprav težko obloženi in utrujeni od dolge poti, so borei 5. prekomorske brigade stopili na slovenska tla z odločnim, strumnim vojaškim korakom

Na domači zemlji so borci 5. prekomorske brigade navdušeno pozdravili zastopniki ljudske oblasti in prebivalci Bele krajine.“) Veselje vseh je bilo nepopisno. Domačini, med njimi mnogi v narodnih nošah, so borce obsipavali s prvim pomladanskim cvetjem in se kar niso mogli dovolj načuditi številčno tako močni, izvrstno oboroženi in nadvse disciplinirani narodnoosvobodilni brigadi. Borci 5. prekomorske brigade pa so po dolgi in mučnih letih odsotnosti ter po vsem prestanem trpljenju od ginjenosti poljubijali domačo zemljo.

³⁶⁾ V aprilu 1965 so na rojstni hiši pesnika Otona Zupančiča v Vinici odkrili spominsko ploščo v počastitev prihoda 5. prekomorske brigade na slovenska tla. Ploščo je odkril nekdanji komandant brigade Stane Mahne, v delegaciji skupaj z njim pa sta bila tudi nekdanji politični komisar brigade Šilvo Hrovat in nekdanji njegov pomočnik Anton Bartol.

V Vinici je brigada prvič prenočila na domačih tleh, zgodaj zjutraj naslednjega dne pa je nadaljevala svojo pot v čmornelj, kamor je dospela v popoldanskih urah.³⁷⁾

Štab brigade je predtem izdal brigadnim anotam tole naredbo: »Po mestu Čmornelj naj enote korakajo z mirnim, dostojanstvenim korakom. Bataljoni naj bodo dvajset metrov narazen, čete pa po deset, če bo treba korakati v pozdrav, bodo enote o tem pravočasno obveščene. Borai naj pazijo na red in disciplino, da bo brigada za vzgled.«^{1*})

³⁷⁾ Prihod 5. prekomorske brigade v Vinico in Čmornelj je bil posnet tudi na filmski trak, ki ga hrani Muzej ljudske revolucije v Ljubljani.

³⁸⁾ Naredba štaba 5. prekomorske brigade št. 574 z dne 16. aprila 1945. — Kopija dokumenta je v mapi 5. prekomorske brigade, ki jo hrani Institut za zgoaovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Utrujenim borcem 5. prekomorske brigade so domačini snemali z ramen in jun pomagali nositi tovor

bremen»

Ožji štab 5. prekomorske brigade ob prihodu v Sloveni jo. Spreda j: komandant brigade Stane Mahne in pomočnik političnega komisarja brigade Anton Bartol; zadaj: načelnik štaba brigade Franc Mazovec-Risto (na levi) in politični komisar brigade Silvo Hrovat (na skrajni desni)

V Čmornju je 5. prekomorska brigada, ki je v mesto vkorakala v popolili svoji sestavi in v največji urejenosti, pričakala velikanska množica ljudi, zbranih iz vseh okoliških vasi. Snidenje borcev z domačim prebivalstvom in s starimi slovenskimi partizani je bilo nadvse pristrčno in veselju ni hotelo biti kraj. Ljudje, zlasti mladina in pionirji, so borce obsipali s cvetjem in zelenjem, jih presrečni objemali ter jim na vse načine izkazovali svojo pozornost in hvaležnost.

Na glavnem trgu partizanskega Čmornja je 5. prekomorsko brigado toplo pozdravil komandant glavnega štaba Slovenije general Dušan Kveder, komandant brigade Stane Mahne pa mu je

podal raport. Brigado so pozdravili tudi zastopniki množičnih organizacij in nekatrui enot narodnoosvobodilne vojske s tega področja.

Agitpropagandni oddelek 5. prekomorske brigade je istega dne zvečer priredil v črnomaljskem prosvetnem domu veliko kulturno-politično prireditev. Udeležili so se je predstavniki glavnega štaba Slovenije, borei starih slovenskih narodnoosvobodilnih brigad, zastopniki zavezniških vojaških misij pri glavnem štabu Slovenije in številni domači prebivalci.

Kulturna skupina 5. prekomorske brigade se je zbranim poslušalcem predstavila z bogatim pevskim, glasbenim in literarnim programom, z najboljšim, kar je premogla, ter je navdušila vse navzoče. Sef oddelka Rado Bordon je zavezniškim vojaškim predstavnikom v ruščini in angleščini pojasnjeval posamezne točke

Miroslav Završnik, komandir spremljevalne (minometalske čete) 5. prekomorske brigade s svojimi borci ob prihodu brigade v Slovenijo

programa, pevski oktet brigade pa je poleg domačih partizanskih pesmi zapel tudi »Katjušo« in »It's a long way to Tipperary« z besedilom v ruskem in angleškem izvirniku.

Ker so bili borci 5. prekomorske brigade zaradi dolge poti, predvsem pa zaradi pospešenega pohoda močno uitrujeni, je bilo predvideno, da bo brigada, preden poseže v boje na domačih tleh, dva dni počivala. Tako so se borci brigade nastanili v Črnomlju in Semiču, kjer so jih domačini z največjo gostoljubnostjo sprejemali pod svojo streho, čeprav jim je prostora močno primanjkovalo.

Borcem 5. prekomorske brigade pa ob njihovem prihodu v domovino, na osvobojeno slovensko ozemlje, ni bilo dano, da bi si oddahnili od prestanih naporov in hudih bojev, kakršne so že imeli za seboj. Vojaški položaj je zahteval drugače.

PRVI BOJI BRIGADE NA SLOVENSKIH TLEH

V poznih nočnih urah 18. aprila je sovražnik, ki je bil že prej izgubil svoje postojanke v Podtumu in Dolenjskih Toplicah, vdrl prek Podturna in Poljan do Starih Žag. Tu je bil že uničil partizanske delavnice, njegov namen pa je bil, kakor že omenjeno, da bi vdrl naprej v Belo krajino, vse do Kolpe, ter tam zaustavi! prodiranje narodnoosvobodilne vojske, predvsem bližajoče se 5. prekomorske brigade, v kateri je slutil novo, močno oviro in nevarnost.

V štab prekomorske brigade, ki je bil tedaj v vasi Brezje nad Semičem, je dospel kurir glavnega štaba Slovenije s sporočilom o napadu sovražnika na osvobojeno ozemlje. štab brigade je nemudoma izdelal podroben bojni načrt, pozval borce k orožju in s svojimi bataljoni takoj odrindl prek Semiča proti sovražniku. Bataljoni 5. prekomorske brigade so začeli prodirati proti Starim Žagam, kjer je bil sovražnik zažgal nekaj poslopij, pobil precēj živine ali pa jo odpeljal s seboj proti Poljanam.

Borci 5. prekomorske brigade so na sovražnika najprej naleteli na Riglju pri Podtumu, kjer se je skrival v grmičevju in napadal iz zasede. Toda borci-prekomorci, preizkušeni v frontalnom boju in zaradi nepričakovanega nočnega alarma še bolj bojeviti, so s sovražnikom kaj hitro opravili. Precēj domobrancev in Nemcev je padlo in bilo ranjenih, drugi pa so se jadrno umaknili v Podtum. Tam se je zbralo kakih tristo domobrancev in Nemcev.

Zvečer, komaj je legel mrak, so se borci 5. prekomorske brigade začeli približevati Podtumu in ga obkoljevati. Ta napad je bil dokaj zahtevno dejanje, kajti sovražnik je imel v Podtumu

pet tankov srednje tonaže, s katerimi je zelo spretno manevriral in napadajoče borce obsipal s hudim ognjem. Poleg tega se je s itežko strojnico bramii tudi iz cerkvenega zvonika.³⁹⁾

Borci 5. prekomorske brigade so vztrajali na bojišču tudi potem, ko je ponoči prišel oblegancem od Soteske na pomoč oddelek kakih tristo mož, tako da jih je bilo zdaj v sovražni postojanki več kot petsto.

Vendar so borci 5. prekomorske brigade nezadržno napredovali, pri čemer jim je dajal dragoceno pomoč jurišni bataljon 15. divizije, ki je medtem prav tako dospel na bojišče. Borci 5. prekomorske brigade so neustrašno maskakovali sovražnikove tanke in dva poškodovali tako, da so pod njune gosenice navezali ročne bombe. Jurišni bataljon 15. divizije pa je en tank zažgal z iz st rei kom iz protitankovske puške.

V ta boj je odločno posegel tudi minometalski vod 5. prekomorske brigade, ki je z griča pri Podtumu naravnost zasipal sovražno postojanko z minami. Sovražnik je bil zaradi tega močno presenečen in skorajda zmeden.

Srditi boj pri Podtumu je trajal vse do treh zjutraj 19. aprila, ko je sovražnik, ki je imel pri tem kakih trideset mrtvih in mnogo ranjencev, začel panično bežati proti Soteski.

Peta prekomorska brigada je imela v tem prvem boju na domačih tleh več mrtvih in skoraj trideset ranjenih. Bila pa je zelo uspešna, saj je uničila sovražnikovo skladišče municije v Podtumu, onesposobila dva sovražnikova tanka ter zaplenila znatne količine streliva in vojaške opreme.

V zvezi z bojem pri Podtumu, v katerem je odločilno sodelovala 5. prekomorska brigada, so zanimive nekatere podrobnosti:

Zaradi nenadnega sovražnikovega napada na osvobojeno slovensko ozemlje je bilo treba ukrepati z vso naghco in odločnostjo. Zato se je tretji bataljon 5. prekomorske brigade odpravil proti Črmošnjicam celò brez vsakršne opreme, gamo z orožjem in municijo. Iz Črmošnjic je pospešeno prodiral proti Poljanam in nato proti Podtumu. Kljub temu, da so bili borci močno utrujeni in lačni, so naglo napredovali.

Ko v vasi Poljane bataljon ni nalete! na sovražnika, se je pomikal naprej proti Podturnu ter se zaustavil le malo pred vasjo.

³⁹⁾ Ladislav Kiauta, Na bojni črti Osemnajste, str. 832. Avtor tega obsežnega in bogato dokumentiranega dela o 18. diviziji, je te podatke povzel po izrednem poročilu štaba 7. korpusa.

Bataljonski štab je moral proučiti situacijo, saj ni imel nobenih podrobnejših podatkov o številčni moči sovražnika, še manj pa o njegovi oborožitvi, prav tako pa ni poznal zemljišča.

Medtem sita dospela na položaj tudi komandant 5. prekomorske brigade Stane Mahne in načelnik štaba 15. divizije. Skupaj z bataljonskim štabom so pripravili nacrt za napad na sovražnikovo postojanko v Podturnu. Bataljon 5. prekomorske brigade naj bi trdno držal v rokah položaj pred vasjo in preprečil morebitni sovražnikov izpad proti Črmošnjicam.

Borci 5. prekomorske brigade so se zamaskirali in se začeli približevati vasi. Nekaj patrulj je šio naprej, da bi ugotovile številčno moč in oborožitev sovražnika. Toda ta je začel nenadoma streljati, hoteč za vsako ceno prep reciti /napredovanje borcev slovenske narodnoosvobodilne vojske.

Desno od tretjega bataljona 5. prekomorske brigade sta bila njen drugi bataljon in jurišna četa. Ko je komandant tretjega bataljona Tone Kodrič videi, da sovražnik sitrelja na patrulje, ki so se po izpostavljeni čistini pomikale proti Podturnu, je ukazal napad.

Borci so se s takšno vnemo vrgli nad sovražnika, da se je razvila sicer kratkotrajna, a nadvse srdita bitka. Sovražnik, ki je spoznal, da mu grozi obkolitev in popolno uničenje, se je še nekaj časa zagrizeno branil, potem pa je na hitrico pobral svoje mrtve in ranjence ter se začel umikati. Da bi si zavaroval umik in zadrževal borce 5. prekomorske brigade, ki so nezadržno naskakovali njegove položaje, je sovražnik še vedno močno kosil s strojnico iz cerkvenega zvonika. Vendar pa borcev-prekomorcev niti s tem ni mogel zadržati. Strojnico v zvoniku je kmalu utišal mitraljezni vod.

Četrti bataljon 5. prekomorske brigade, ki je bil levo od tretjega bataljona, je prav tako odločno posegel v boj. Vendar so se Nemci in domobranci na njego vem sektor ju začeli tako naglo umikati, da so jih borci prvega bataljona, ki so bili zasedli položaje pri Velikih Poljanah, komaj še lahko videli.

O boju pri Podturnu pripoveduje Jamez šoba, pripadnik 5. prekomorske brigade, v svojem življenjepisu tole:

»Razporeditve naših emot nisem poznal. Vem, pa, da je naša četa imela položaj na precěj strmem pobočju nad vasjo. Pred začetkom boja nas je začudi! zanimiv 'besedni dvoboj'. Belogardisti so nas namreč pregovarjali, naj prestopimo k njim. Ko pa

z naše strani ni bilo takega odziva, se je začelo navzkrižno zmerjanje, kakršnega nismo bili vajeni. Pozneje smo zvedeli, da je bila domobranska obveščevalna služba poučena o našem prihodu, med svoje somišljenike pa je vrgla parolo, da prihaja angleška vojska, ki da se bo priključila k njim.. .«⁴⁰⁾

Tone Kodrič, komandant 3. bataljona 5. prekomorske brigade, pravi o teh bojih:

»Borci so padali v nezavest od prevelike utrujenosti, pa tudi hrane niso dobili že celih štiriindvajset ur. Kljub temu pa je bila njihova morala visoka, posebno zato, ker so prvič stopali kot oboroženi borci po lastni zemlji.«⁴¹⁾

Prav grozljivo slikovito opisuje boje pri Starih Žagah Gabrijel Perklíč :

»Z obeh področij smo napadli cesto in iznenadili belogardiste, ki so bili pri počitku in so si kuhali kosilo. Naš naskok z obeh strani je povzročil pri njih pravo paniko. Belogardisti niso vedeli, kam naj bežijo. Z vseh strani smo navalili nanje kot toča. Drugega lizhoda ni bilo, kot po cesti nazaj. Kdor je ušel, je imel srečo. Na cesti je bilo strašno. Ležali so konji, mule, belogardisti, iz kotlov je tekla po cesti nekakšna juha z mesom, v grapi so bili avtomobili in druga vozila. Vse je bilo uničeno.

Ko smo se vračali iz tega boja, sva z mojim vodnikom, ki se je pisal Cokan, začela lupiti mulo, ki je bila še vsa -topla, in sva iz nje izrezal'a nekaj mesa. Ko sva naito malo počivala, sva ga zadaj, v zavetju, kuhala. Čas pa ni dopuščal, da bi kuho dokončala. Pa sva kar napol kuhano meso pospravila, nekaj v naj ina želodca, nekaj pa v nahrbtnika .. ,«⁴²⁾

Med najbolj bridkimi dogodki v teh bojih pa je bil ta, ko je pri Črmošnjicah padel Vlado Vovčko, pomočnik političnega komisarja 4. bataljona. Borci so ga zelo ljubili zaradi njegove hrabrosti An toplega tovarštva.⁴³⁾

Bataljoni 5. prekomorske brigade so po uspešnem boju pri Podtumu, v katerem so znova dokazali svojo bojno usposoblje-

⁴⁰⁾ Janez Šoba, življenjepis, str. 2. — Dokument je v mapi 5. prekomorske brigade, ki jo hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

⁴¹⁾) Tone Kodrič, Borbeni pot III. bataljona V. prekomorske brigade, str. 4. — Dokument je v mapi 5. prekomorske brigade, ki jo hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

⁴²⁾ Gabrijel Perklíč, na navedenem mestu, str. 21.

⁴³⁾ Glej: France Vovčko, Življenjepis Vlada Vovčka, str. 1. — Dokument je v mapi 5. prekomorske brigade, ki jo hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

tlost in svoj pogum, krenili prati Črmošnjicam, kjer jim je politkomisar 7. korpusa Janez Vipatnik izrekel priznanje za uspešno bojno akcijo. Le prvi bataljon 5. prekomorske brigade je moral na ukaz štaba 7. korpusa oditi nazaj na Vinico. Kazalo je namreč, da nameravajo Nemci in ustaši znova vdreti prek Bosiljevega prati Kolpi oziroma Vinici, kjer so borci narodnoosvobodilne vojske s pomočjo itamkajsijh domačinov zgradili preko Kolpe nov most.

Prvi bataljon 5. prekomorske brigade je ostal na položajih ob Kolpi dva dni. Zatem je bil s kamioni prepeljan v Koprivnik, kjer je bil, tako kakor druge enote 5. prekomorske brigade, razformiran.

RAZFORMIRANJE 5. PREKOMORSKE IN ZADNJI BOJI NJENIH PRIPADNIKOV

Dvajsetega aprila 1945 je bila 5. prekomorska brigada na ukaz štaba 7. korpusa razformirana. Razformiranje brigadnih enot je potekalo v črnošmijah, le njen prvi bataljon je bil, kakor omenjeno, razformiran v Koprivniku.

Borci, podoficirji in oficirji 5. prekomorske brigade so bili hkrati z orožjem in opremo razporceni v stare slovenske partizanske brigade v sestavi 15. in 18. divizije 7. korpusa. Agitpropagandni oddelek brigade pa se je v celoti vključil v agitpropagandni oddelek 7. korpusa.

Ob razformiranju je 5. prekomorska brigada štela nad 2000 dobro oboroženih borcev, podoficirjev in oficirjev. Imela je približno 500 brzostrelk, 200 puškom i tra lž ezov, osem minometov, protitankovske puške, vse potrebno razs trelivo za miniranje, radijsko postajo z več sprejemniki, popolno telefonsko omrežje z vsem priborom, nekaj kamionov in motociklov, dobro urejeno sanitetno ekipo in lastno intendanturo. Precéj tega orožja in opreme so bili prinesli borci brigade s seboj čez morje ter skozi vse boje v Dalmaciji in Liki do Slovenije. Najpomembnejše pa je bilo, da je 5. prekomorska brigada prišla v Slovenijo v času, ko je bila njena pomoč nadvse potrebna in koristna.

Utemeljitev, na katero se je skliceval štab 7. korpusa oziroma glavni štab Slovenije pri svoji odločitvi, da se brigada razformira, je bila v glavnem taka:

Stare slovenske partizanske brigade so bile številčno razredčene in izörpane od trdih bojev, v katerih so bile ves čas, ter jih je bilo potrebno okrepi ti, da bi tako učinkovite je izpolnile še

zadnje vojaške in politične naloge, kakršne so jih čakale v tem obdobju. Te brigade bi se potemtakem okrepile z moštvom, orožjem in bojno opremo, zato pa bi lahko uspešneje izvajale nadaljnje vojaške operacije po zamisli glavnega štaba.

Poleg tega je bila 5. prekomorska brigada razmeroma še mlada partizanska enota, ki je dokaj pozno, tako rekoč ob zori končne osvoboditve, dospela v Slovenijo, zato bi bilo koristno, da njeni borci zaživijo skupaj s starimi partizanskimi borci ter se še bolj preoblikujejo, predvsem politično. Tako bi se bolj usposobili za končne operacije v Sloveniji, ki je prav v tem obdobju postala bojno zaledje velikih front.

Peta prekomorska brigada je bila torej iz vzrokov, ki smo jih omanili dn kii jih je bilo treba v danih razmerah sprejeti z razume van j em, razformirana. Seveda so bili njeni borci zaradi tega, vsaj v prvem hipu, hudo prizadeti in tudi razočarani, saj so bili trdno prepričani, da so vseskozi dokazali globok patriotizem in politično zavest že tedaj, ko so bili v Angliji formirali narodno-osvobodilno brigado ter s celotno njeno sestavo prišli v domovino, da bi se borili za svobodo in lepše življenje slovenskega naroda in vseh jugoslovanskih narodov.

Borci, podoficirji in oficirji 5. prekomorske brigade pa so kljub njenemu razformiranju do kraja izvršili svojo domovinsko dolžnost, ves čas zvesti ciljem, ki so si jih zastavili, ko so se bili odločili za narodnoosvobodilni boj jugoslovanskih narodov in za vključitev v narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije.

Po kakšnem ključu so bili borci 5. prekomorske brigade porazdeljeni v enote 15. in 18. divizije 7. korpusa, ni zanesljivih podatkov. Nekaj âmen njenih funkcionarjev pa je naj ti v seznamu štabov 18. divizije in njenih brigad, datiranem z dne 20. aprila 1945.⁴⁴⁾

Če se tu omejimo zgolj na ožji štab brigade, naj omenimo, da je komandant 5. prekomorske brigade Stane Mahne bil po njenem razformiranju postavljen za komandanta 5. (Cankarjeve) brigade, načelnik štaba Franc Mazovec-Risto za namesitnika komandanta 8. (Levstikove) brigade, pomočnik politkomisarja Anton Bartol za pomočnika politkomisarja 15. (Belokranjske) brigade, namestnik komandanta brigade Janez Hočevnar za namestnika komandanta 5. (Cankarjeve) brigade, pohtkomisar brigade

⁴⁴⁾ Kiauta, na navedenem mestu, str. 833.

Del borcev 5. prekomorske brigade pred razformiranjem brigade

Silvo Hrovat za pomočnika načelnika personalne uprave 7. korpusa, šef agitpropagandnega oddelka brigade Rado Bordon in njegov pomočnik Jože Šmit pa za pomočnika načelnika agitpropagandnega oddelka pri štabu 7. korpusa.

Prav dan zatem, ko je bila 5. prekomorska brigada razformirana in so bili njeni borci vključeni v stare slovenske narodnoosvobodilne brigade, ifcj. 21. aprila 1945, pa se je pred enotami 7. korpusa odprilo novo, prostrano bojišče od Kočevja do Kolpe. Da bi bilo namreč omogočeno uspešno nadaljnje napredovanje 4. armade Jugoslovanske armade v skladu z njenimi operativnimi nalogami, predvsem pa, da bi se zavaroval njen desni bok, je 7. korpus dobil nalogo, da s pomočjo ene brigade 20. divizije očisti celotni sektor Kočevje—Brod na Kolpi—Briga—Kočevska Reka.

Z vso hitrico je bila formirana itako imenovana Kočevska operativna grupa, v katero so bile vključene 4. (Guibčeva) brigada, 8. (Levstikova) brigada, 1. brigada narodne obrambe in Notranjski odred. Medtem ko so enote te grupe, ob sodelovanju 7. brigade 20. divizije in artilerijske brigade, na kočevskem sektorju obračunavale s sovražnikovimi silami, jih potiskaile od Kolpe in osvojile mostišče pri Brodu, pa je bila Bela krajina vnovič v hudi nevarnosti.

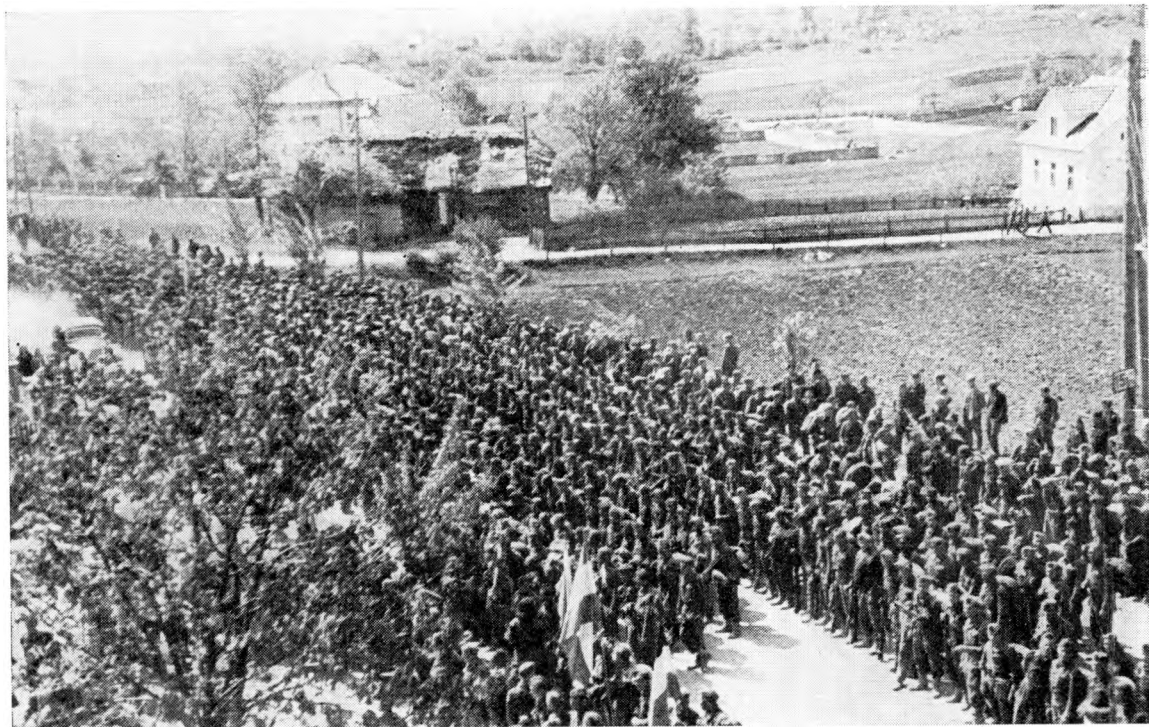
Iz Karlovca in od Generalskega Stola je sovražnik s kakimi 3000 možmi (104. SS-lovska divizija) napadel v smeri Bosiljevega in Vinice, kjer je po celonočni ostri bitki potisnil hrvatsko-slovenske narodnoosvobodilne sile na levi breg Kolpe in deloma porušil novo zgrajeni most pri Vinici. Zaradi zagrizene obrambe belokranjskega ozemlja, v kateri so se izkazale zlasti Cankarjeva brigada ter enote metliškega in čmomaljskega obrambnega sektorja v sodelovanju z dvema brigadama 7. hrvatske divizije, pa je bila sovražnikova glavnina pri Vinici razbita.

Osemdeset dni vaj se tega aprila je štab 4. armade ukazal 7. korpusu, naj začne prodirati v smeri Stari trg na Kolpi—Kočevje—Ribnica—Ljubljana, da bi zavaroval desno krilo armade in osvobodil Ljubljano.⁴⁵⁾

Dogodki so se zdaj vrsti li z veliko naglico.

Prvega maja so se brigade 15. divizije preko Kočevske Reke približale Kočevju in ga začele obkroževati, brigade 18. divizije pa so se usmerile proti Blokam in Loškemu potoku. Naslednji

⁴⁵⁾ Tone Ferenc, Zaključne operacije za osvoboditev naše domovine, str. 76—77.

Borci 5. prekomorske brigade čakajo na razporeditev v enote 15. in 18. divizije 7. korpusa

dan, 2. maja, so enote 4. armade že popolnoma osvobodile Trst, 31. divizija 9. korpusa pa Tržič in Gorico. Po osvoboditvi Istre in Slovenskega primorja se je med Reko in Klano upiral samo še 97. nemški armadni zbor.

Sedmi korpus je 3. maja nadaljeval z zaključnim! ofenzivnim! operacijami iz smeri Kolpa—Kočevje, pri čemer je imel končni cilj, da preko Ribnice dn Grosupljega prodre do Ljubljane in jo osvobodi. Vzporedno s temi operacijami je potekalo tudi napredovanje 29. (hercegovske) divizije od južne strani proti Ljubljani.

Tretjega maja je bilo osvobojeno Kočevje, iz katerega se je sovražnik umaknil proti Ribnici, od tod pa naslednji dan v Velike Lašče, in sicer taiko hitro, da sita mu divizija narodnoosvobodilne vojske oziroma Jugoslovanske armade komaj sledili. Toda v noči med 5. in 6. majem je moral sovražnik zapustiti tudi Velike Lašče.

Medtem ko so enote 7. korpusa osvobajale Kočevsko, pa je 29. divizija osvobodila Postojno, Rakek in Planino (3. maja), Logatec (v noči med 4. in 5. majem) ter se 5. maja pojavila na črti Borovnica—Vrhnika—Horjul.

Do sedmega maja 1945 so enote vseh treh navedenih divizij obkrožile Ljubljano in se začele pripravljati na odločen vdor vanjo. Prav pred Ljubljano pa so te enote čakali še hudi, zelo krvavi boji.

Sovražnik se je namreč dobro pripravil in je imel okoli glavnega mesta Slovenije utrjen polkrožni pas, v katerem se je nameraval odločno braniti, da bi si zavaroval vsaj nemoteno umikanje proti jugoslovansko-avstrijski meji. Na črti Rudnik—Lavrica—Babna gorica—Crna vas so bile razporejene močne domobranske sile, na sektorju Dobrunje—Zadvor—Sostro—Orle sile 17. SS-policijskega polka in 3. bataljon 19. SSipolicijskega polka, na črti Bevke—Log—Horjuil—Vrzenec pa so bile sile SS-podoficirske šale. Sovražnik je imel tudi tanike in močno pehotno orožje, ražen tega pa topove na Golovcu, Orlah, na Ižanski cesti, na Ljubljanskem gradu in na Rožniku.

V dvodnevni hudih bojih, v katerih so enote 15. in 18. divizije napadale sovražnika z vzhoda in juga, enote 29. divizije pa z jugozahodne strani, so bili najhujši boji na Orlah, kjer so borci Gubčeve in Levstikove brigade nekajkrat zavzeli sovražnikove utrdbe, a so jih zaradi njegove zagrizenosti znova izgubili. »Tako

Skupina borcev 5. prekomorske brigade pred razformiranjem

silovitoga ognja kot pred Orlami še miso doživeli. Juriš se je vrstil za jurišem... ZaganjaM so se ob belam dnevu skozi točo topniških granat proti močno utrjenemu sovražniku na Orlah.«⁴⁶⁾

Boji so bili na moč zagrizeni. Ko je zmanjkalo streliva, so se nasprotniki zasipali z ročnimd bombami, ko pa je zmanjkalo še teh, so se borili s puškinimi kopiti in celò z golimi rokami...

»Dobro mi je ostai v spominu dan 7. maja 1945,« piše Anton Zalokar. »Takirat sem bil že v Gubčevi brigadi, v njenem drugem bataljonu. Tega dne smo jurišali od pol dveh popoldne do mraka na Orlah pri Ljubljani. Kdor je prišel iz itega boja, mu je bila sreča mila, tako itudi meni. Dosti tovarišev se je prebijalo z me-noj vred s položaja na položaj, iz ognja v ogenj, itoda marsikomu je sovražnik pretrgal življenje, da ni več prišel v objem svojih dragih.«⁴⁷⁾

V noai med 8. in 9. majem je štab 7. korpusa zaukazal svojim silam odločilni napad za osvoboditev Ljubljane.

Petnajستا divizija naj bi prodirala v smeri Lipoglav—Podmolnik—Sostro—Štepanja vas, kjer naj bi se njene enote prebile čez Ljubljanico ter krenile proti železniški postaji in Zeleni jami. Osemnajsta divizija naj bi se iz smeri Pijava gorica—Škofljica—Orle napotila proti Rudniku in Rakovniku ter od tod na Ljubljanski grad, se nato spustila v središče mesta in se združila z enotami 15. divizije. Gardbaldinska divizija »Natisone«, ki je kake itni tedne prcdtem prišla iz 9. korpusa v sestavo 7. korpusa, naj bi bila na črti Višnja gora—Polica—Grosuplje v rezervi in naj bi vzdrževala zvezo z obema divizijama v napadu.

Medtam pa se je sovražnik že začel umikati iz Ljubljane. Devetega maja 1945 je bila Ljubljana, glavno mesto Slovenije, osvobojena.

Medtem ko je 18. divizija ostala v osvobojeni Ljubljani, je 15. divizija, v kateri so prav tako bili pripadniki bivše 5. prekomorske b rigade, hi tela naprej prati Kamniku in Trojanam, da bi zadržala zaostalega sovražnika, dve njeni brigadi pa sta dospeli vse do šoštanja, kjer sta razoroževali sovražno vojsko.⁴⁸⁾

Nekaj pripadnikov bivše 5. prekomorske brigade, članov njenega agitpropagandnega oddelka, se je ob sodelovanju nekačterih

⁴⁶⁾ Milan Cigler, Ljubljana je bila zares naš simbol. — TV 15, št. 19 z dne 16. maja 1967.

⁴⁷⁾ Anton Zalokar, Moja pot v partizane, str. 3.

⁴⁸⁾ Tone Ferenc, Zaključne operacije za osvoboditev naše domovine, str. 78.

SKLEPNE OPERACIJE

7. KORPUSA.

V KATERIH SO SODELOVALI
BORCI 5. PREKOMORSKE
BRIGADE

drugih članov agitpropagandnega oddelka 7. korpusa, prebilo po nalogu štaba 7. korpusa že v zgodnjih jutranjih urah 9. maja prek Ljubljanskega barja v Ljubljano. Osvobodili so radijsko postajo in začeli oddajati program narodnoosvobodilne vojske. V tej akciji so sodelovali načelnik agitpropagandnega oddelka 7. korpusa Dušan Savnik-San in njegov pomočnik Oton Jugovec-Luka, od nekdanjih borcev 5. prekomorske brigade pa Jože Ciuha, Alfonz Groman, Emil Kohne, Egon Polak, Oton Polak, Jože Šmil in Rado Bordon.⁴⁹⁾

V vseh spredaj navedenih zaključnih bojih 7. korpusa, predvsem njegove 15. in 18. divizije, so dali pripadniki bivše 5. prekomorske brigade pomemben delež. Mnogo jih je v teh bojih padlo.

»Od razformiranja 5. prekomorske brigade pa do osvoboditve sem bil v 12. udarni brigadi 15. divizije,« piše na primer nekdanji borec-prekomorec Rafko Orožen. »Sodeloval sem v bojih te enote, in mnogi od tovarišev, s katerimi sem bil prišel iz Anglije, so padli, bodisi v Kočevskem Rogu ali pred Ljubljano.«⁵⁰⁾

Nekdanji pripadnik 5. prekomorske brigade Jakob Prosenjak pripoveduje, kako je bil po razformiranju brigade vključen v inženirski bataljon 18. divizije. »Krenili smo proti Reki, Trstu in Gorici,« piše. »Ko smo prišli do Čabra, je prišlo povelje, naj krenemo na drugo stran, in tako smo morali na Dolenjsko. Potem smo osvobajali Ljubljano, toda tu smo ostali le nekaj dni. Brž zatem smo odšli na čiščenje terena, prek Savinjske, Mislinjske in Dravske doline do Maribora, nato pa prek Slovenske Bistrice, Polskave in Celja v Vižmarje nad Ljubljano...«⁵¹⁾

Zanimiv dogodek iz bojov v Kočevskem Rogu opisuje nekdanji borec 5. prekomorske brigade Pavel Germovšek. Naj ga navedemo zgolj v ilustracijo:

»Spominjam se (bil sem v prvem bataljonu Gubčeve brigade, najprej kot pomočnik manometalca, nato pa kot merilec), kako smo nekje v Kočevskem Rogu nateteli na satovje čebel. Ker smo bili lačni, smo najprej previdno pričeli pokušati med. Sprva smo se bali, da bi utegnili biti satovje zastrupljeno, potem pa smo le vsi planili po njem, tako da smo bili vsi namazani z medom.

⁴⁹⁾ Osebna pričevanja udeležencev te akcije.

⁵⁰⁾ Rafko Orožen, Pot v 5. prekomorsko, str. 3. — Dokument je v mapi 5. prekomorske brigade, ki jo hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

⁵¹⁾ Jakob Prosenjak, Življenjepis, str. 2. — Dokument je v mapi 5. prekomorske brigade, ki jo hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

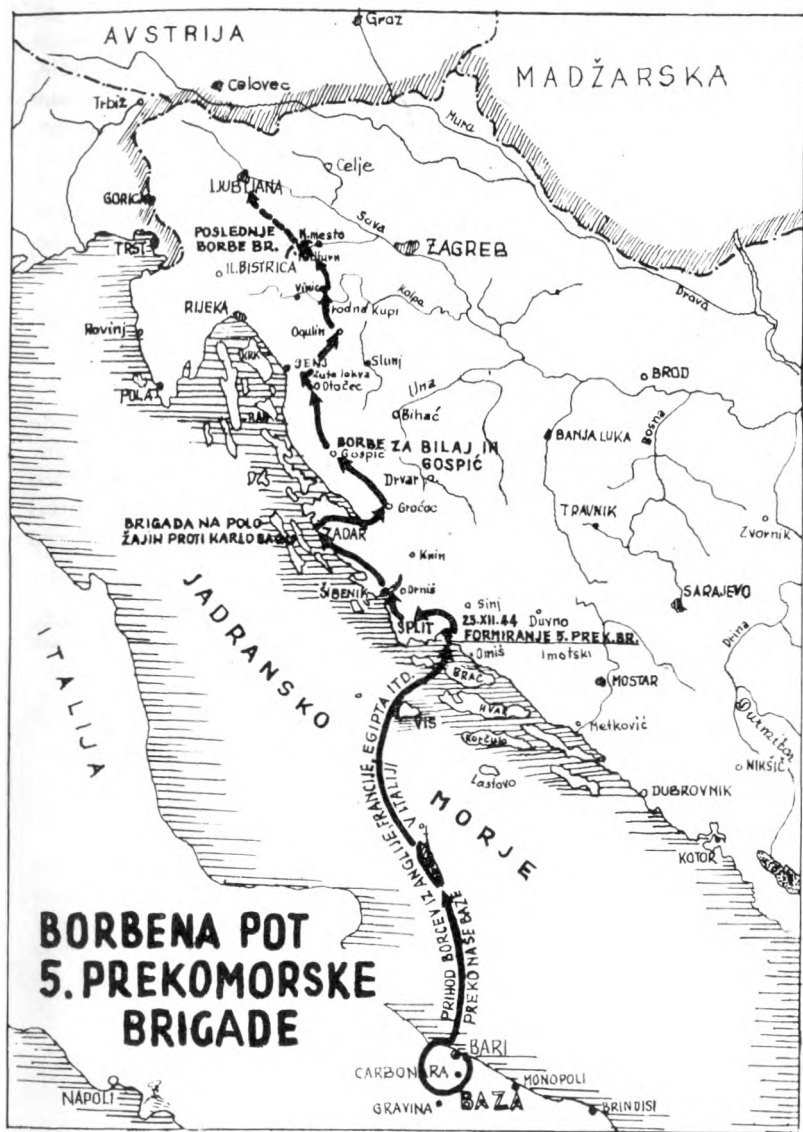
Hipoma je prišlo povelje za napad. Ker v bližini ni bilo vode, da bi si umili roke, smo granate pijjemali kar z mastnimi, od medu umazanim! rokami. Granata, ki smo jo vložili v cev, se je lepila, in bali smo se, da bo topovsko cev razneslo. Potem pa smo si roke obdrgnili ob zemlji, cev očistili in z vso silo navalili nad sovražnika.«")

Mnogo je takih in podobnih pričevanj nekdanjih borcev 5. prekomorske brigade, saj je ta bila, kakor smo videli, številna kot malokatera druga enota slovenske narodnoosvobodilne vojske. Dala je tudi dostojen delež k narodnoosvobodilnemu boju. Njeni nekdanji pripadniki so upravičeno ponosni nanjo.

*

Nepozabno pa bo v srcih pripadnikov 5. prekomorske brigade ostalo jutro 9. maja 1945, ko so na Orlah, na pragu Ljubljane, bori lahko že s prostimi očmi gledali sonano glavno mesto Slovenije, ob njih pa so po stezah in pšenici ležali njihovi mrtvi tovariši, ki so dali svoja mlada življenja zadnje trenutke pred težko pričakovano svobodo.

⁵²⁾ Pavel Germovšek, Življenjepis, str. 2. — Dokument je v mapi 5. prekomorske brigade, ki jo hrani Institut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Stane Mahne je bil komandant 5. prekomorske brigade od njenega dokončnega organiziranja v Splitu do razformiranja v Cmomlju in jo je uspešno vodil ves čas njenega obstoja. Rodil se je 1. januarja 1922 v vasi Tatrate pri Kozini, v kmečki družini, v kateri je bilo trinajst otrok. Zgodaj je moral z domačije za kruhom. Že konec junija 1941 se je v Brkinih pridružil Osvobodilni fronti, zatem pa je z izrednim pogumom delal za narodnoosvobodilno gibanje na Vrhniki in v Ljubljani. Prvega februarja 1943 se je vključil v Zahodnodolenjski odred. Po kapitulaciji Italije je s skupino drugih partizanskih oficirjev organiziral narodnoosvobodilne enote na Primorske, kjer je bil postavljen najprej za komandanta 1. bataljona 19. brigade »Srečka Kosoveca«, nato pa za namestnika komandanta iste brigade. Hudo ranjen je septembra 1944 odšel na zdravljenje v južno Italijo, toda v decembru 1944 je bil določen za komandanta 5. prekomorske brigade. Po razformiranju brigade je bil imenovan za komandanta 5. (Cankarjeve) brigade, s katero je 9. maja 1945 sodeloval pri osvoboditvi Ljubljane (posnetek ob prihodu brigade v Crnome!j)

A L B E R T K L U N

VIRI IN GRADIVO

(B I B L I O G R A F I J A)

A) ARHIVSKO IN DOKUMENTARNO GRADIVO

- arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani;
- arhiv Muzeja ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani;
- arhiv Muzeja revolucije v Celju (kotiček 5. prekomorske brigade);
- arhiv Vojnozgodovinskega inštituta v Beogradu;
- dokumenti, zapiski in fotografije, ki jih hranijo nekdanji pripadniki 5. prekomorske brigade.

B) SAMO STOJ NE PUBLIKACIJE

- Ambrožič Lado–Novljan: *Pohod Štirinajste* (Nova Gorica 1967);
- Babić Manojlo, Luštek Miroslav: *Tankisti prekomorci* (Nova Gorica 1969);
- Biber Dušan: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941* (Ljubljana 1966);
- Butorović Radule, Klun Albert: *Tret ja prekomorska brigada* (Nova Gorica 1967);
- Chassin M.: *Istorija drugog svetskog rata* (Beograd 1955);
- Churchill Winston: ***Druga svetovna vojna*** (Ljubljana 1964);
- Dapčević Peko: *Kako smo vodili rat* (Beograd 1956);
- Dedijer Vladimir: *Dnevnik*. Tretji del (Ljubljana 1951);
- Ferenc Tone: *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji 1943* (Maribor 1967);
- Ferenc Tone: *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945* (Maribor 1968);
- Filipič France: *Pohorski bataljon* (Ljubljana 1968);
- Jesen 1942. *Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča* (Ljubljana 1963);
- Kiauta Ladislav: *Na bojni crti Osemnajste* (Ljubljana 1969) — rokopis; uporabljeno le zadnje poglavje: *Končni prodor — v bojih za osvoboditev Ljubljane* (rokopis str. 825–851);

- Kocmur Janez: *Primorski borci v tujini za svobodo domovine* (Celje 1946);
- Kvesić Sibe: *Dalmacija u narodnoosvobodilačkoj borbi* (Zagreb 1960);
- Levičnik Karei: *Artileristi prekomorci* (Nova Gorica 1968);
- *L'histoire vécue de la seconde guerre mondiale, Ja victoire, da débarquement à Hiroshima* (Verviers 1963);
- Meinecke Friedrich: *Die deutsche Katastrophe* (Weisbaden 1947);
- Mikuž Metod: *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917—1941* (Ljubljana 1965);
- Mikuž Metod: *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji*. I. knjiga (Ljubljana 1960);
- Mikuž Metod: *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji*. II. knjiga (Ljubljana 1961);
- Petelin Stanko: *Med Triglavom in Trstom* (Ljubljana 1964);
- Petelin Stanko: *Osvoboditev Slovenskega primorja* (Nova Gorica 1965);
- Plenča Dušan: *Medjunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svet-skog rata* (Beograd 1962);
- Ploetz: *Auszug aus der Geschichte* (Würzburg 1956);
- *Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih na slovenskem Štajerskem 1941—1945* (Maribor 1965);
- Radenković Djordje: *Maršali, generali in politiki v drugi svetovni vojni* (Ljubljana 1963);
- Saje Franček: *Belogardizem* (Ljubljana 1952);
- skupina avtorjev: *Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945* (Beograd 1964);
- skupina avtorjev: *Istorija velikoj otečestvennoj vojni Sovetskogo sojuza*. III. (Moskva 1961);
- skupina avtorjev: *Oslobodilački pohod na Trst* (Beograd 1952);
- skupina avtorjev: *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945*. I. knjiga (Beograd 1957);
- skupina avtorjev: *Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije* (Ljubljana 1963);
- skupina avtorjev: *Prekomorci — oris zgodovine prekomorskih brigad in drugih prekomorskih enot NOVJ* (Ljubljana 1965);
- skupina avtorjev: *Vojna enciklopedija 1—9* (Beograd 1958—1967);
- skupina avtorjev: *Završne operacije za oslobodjenje Jugoslavije 1944—1945* (Beograd 1957);
- skupina avtorjev: *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov*, del VI, knjiga 4.;
- *Slovenski poročevalec iz leta 1938 in 1941* (Ljubljana 1951);
- Speidel, General Hans: *We Defended Normandy* (London 1951);

- Strugar Vlado: **Rat i revolucija naroda Jugoslavije 1941—1945** (Beograd 1962);
- Vasiljević Jovan: **Dejstva na Jadranu u narodnooslobodilačkom ratu** (Beograd 1957);
- Vilhar Srečko, Klun Albert: **Prva in druga prekomorska brigada** (Nova Gorica 1967);
- Westphal, General Siegfried: **The German Army in the West** (London 1951);

C) RAZPRAVE IN CLANKI

- Benčina Danilo: **Iz nacističnih vrst v partizanske odrede NOV** — TV 15 (Ljubljana) z dne 15. decembra 1964;
- Butorovič Radule: **Formiranje i borbe prekomorskih brigada** — Novi list (Rijeka) od 28. junija do 9. julija 1965;
- Cigler Milan: **Ljubljana je bila zares naš simbol** — TV 15 (Ljubljana), 1967, štev. 19 z dne 16. maja 1967;
- Dolničar—Janušek Ivan: **Kapitulacija von Löhra in njegove vojske** — Delavska enotnost (Ljubljana) z dne 2. decembra 1949;
- Drapšin Petar: **Operacije IV. armade** — Slovenski poročevalec (Ljubljana) z dne 16. maja 1945;
- Fabijan Trgo: **Oslobodjenje Dalmacije (septembar—decembar 1944. godine)** — Vojnodstorijski glasnik (Beograd), 1955, štev. 2—3;
- Ferenc Tone: **Le système d'occupation des nazis en Slovénie 1941—1945**, v: Les systèmes d'occupation en Yougoslavie (Belgrade 1963);
- Ferenc Tone: **Narodnoosvobodilni boj na Gorenjskem januarja 1942** — TV 15 (Ljubljana), 1968, štev. 20—39;
- Ferenc Tone: **Politične in državne kategorije prebivalstva na Štajerskem pod nemško okupacijo** — Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (Ljubljana), 1960;
- Ferenc Tone: **Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem** — Letopis Muzeja narodne osvoboditve (Ljubljana), 1958;
- Ferenc Tone: **Zaključne operacije za osvoboditev naše domovine** — Kronika (Ljubljana), 1960, VIII. letnik, 2. zvezek, str. 65—80;
- Jakšič Pavle: **Četrta Armija u završnim operacijama Jugoslovenske Armije** — Vojnoistorijski glasnik (Beograd), 1955, štev. 2—3;
- Klun Albert: **Da ne bi šel v pozabo delež v borbi in zmagi nad naci-fašizmom** — Primorski dnevnik (Trst) z dne 12. aprila 1966;
- Klun Albert: **O slavlju prekomorcev** — Primorske novice (Koper) z dne 2. aprila 1965;
- Klun Albert: **Padlim prekomorcem v Ilirski Bistrici** — Primorski dnevnik (Trst) z dne 19. januarja 1966;
- Klun Albert: **Praznik prekomorcev v Ilirski Bistrici** — TV 15 (Ljubljana) z dne 29. junija 1965;

- Klun Albert: *Stremljenje po uveljavitvi posebnih pravic borbe Primorcev* — TV 15 (Ljubljana) z dne 30. avgusta 1966;
- Kraigher Uroš: *Gravina šola prekomorcev* — Tovariš (Ljubljana), 1953, str. 1067;
- Kuprešarin Milan: *Oslobodjenje Srednje i Sjeverne Dalmacije krajem 1944. godine* — Vojno delo (Beograd), 1953, šte. 6;
- Levičnik Karel: *Prekomorci v NOVJ* — Vojaški Informator (Ljubljana), 1964, šte. 7;
- Levičnik Karei: *Zaključne operacije Jugoslovanske armade* — Slovenski poročevalec (Ljubljana) z dne 9. maja 1946;
- Mikuž Metod: *Ali je narodnoosvobodilna borba preprečila priključit ev Gorenjske in Štajerske k nemškemu rajhu?* — Zgodovinski časopis (Ljubljana), letnik 1952—1953 (Kosov zbornik);
- Šajn Avgust: *Iz Afrike v prekomorske brigade* — TV 15 (Ljubljana), 1965, šte. 11;
- Seme Jože, Butorović Radule: *Prekomorske jedinice u NOB Jugoslavije* — Vojnoistorijski glasnik (Beograd), 1967, šte. 1;
- Vasiljević Jovan: *Pregled narodnooslobodilačkog rata na Jadranu* — Vojnoistorijski glasnik (Beeograd), 1964, šte. 2;
- razne druge razprave in članki, objavljeni v jugoslovanskih revijah in časnikih v obdobju 1945—1968.

C) ROKOPISNO GRADIVO V ZVEZI S 5. PREKOMORSKO BRIGADO*

- Bartol Anton: *Spo mini, na V. prekomorsko brigado heroja Ivana T uršiča-Iztoka;*
- Bec Jože: *Zivljenjepii*
- Berk Alojz: *Zivljenjepii,*
- Bezjak Jože: *Spomini na V. prekomorsko brigado;*
- Bončina Ferdo: *Borbena pot I. bataljona V. prekomorske brigade;*
- Brečko Ivan: *Zivljenjepis;*
- Breški Ivan: *Moji doživljaji iz ujetništva in NOV;*
- Burjan Martin: *Doživljaji v sestavu V. prekomorske brigade;*
- Cuber Stane: *Zivljenjepis v obdobju od vstopa v NOV do dokončnega zloma fashišičnega okupatorja;*
- Debenc Ivan: *Spomini iz težkih dni — za 20. obletnico prekomorskih brigad;*
- Debenc Ivan: *Zivljenjepis;*
- Dobovišek Ludvik: *Kot borec V. prekomorske brigade;*
- Doga Ludvik: *Vstop v peto prekomorsko;*

* Rokopisno gradivo ie v mapi 5. prekomorske brigade, ki jo hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

- Doga Ludvik: *Življenjepis*;
- Dunaj Franc: *Življenjepis*;
- Felzer Maks: *Opis ene izmed teikih borb za Gospič*;
- Felzer Maks: *Življenjepis*;
- Fišer Franc: *Življenjepis*;
- Garzaroli Elo: *Leta 1940 so nas odpeljali »Primorce«, 1945 smo se vrnili »prekomorci«*;
- Germovšek Pavel: *Življenjepis*;
- Glavič Rudi: *Življenjepis*;
- Goličič Jože: *Življenjepis*;
- Grobelnik Rudolf: *Življenjepis*;
- Hren Ivan: *Življenjepis*;
- Hrovat Silvo: *Gradivo za zgodovino V. prekomorske brigade*;
- Hrovat Silvo: *Kronika V. prekomorske brigade*;
- Hrovat Silvo: *Poročilo politkomisarja 5. prekomorske brigade z dne 15. februarja 1945 politkomisarja 20. udarne divizije NOVJ*;
- Ilinčič Franc: *Življenjepis*;
- Jelenko Vinko: *Življenjepis*;
- Jerič Herbert: *Moja pot do prekomorskih brigad*;
- Jurgel Franc: *Življenjepis*;
- Kajtna Ivan: *Življenjepis*;
- Kartman Andrej: *Življenjepis*;
- Kasjak Ivan: *Kratek opis iz mojega življenja v V. prekomorski brigadi*;
- Kasjak Ivan: *Življenjepis*;
- Kavčič Marjan: *Spomini na V. prekomorsko brigado*;
- Keržan Franc: *Življenjepis*;
- Klos Nikola: *Življenjepis*;
- Kmetec Jože: *Biografija V. prekomorske brigade*;
- Knez Tone: *Kako sem se vključil v narodnoosvobodilno vojsko*;
- Knez Tone: *Življenjepis*;
- Kodrič Tone: *Borbena pot III. bataljona V. prekomorske brigade*;
- Košuta Rudolf: *Moji spomini iz V. prekomorske*;
- Legnar Franc: *Življenjepis*;
- Lovše Cini: *Avtobiografija*;
- Mahne Stane: *Borbena pot V. prekomorske brigade heroja Ivana Turšiča-Iztoka*;
- Mahne Stane: *Uvod v organizacijo in borbena pot V. prekomorske brigade*;

- Mahne Stane: *Življenjepis*;
- Mesarič Ludvik: *Življenjepis*;
- Modic Dolfe: *Življenjepis*;
- Orožen Rafko: *Pot v 5. prekomorsko (življenjepis)*;
- Pahič Stanko: *Izpiski iz spominov*;
- Paulič Ivan: *Življenjepis*;
- Peklar Stanko: *Življenjepis*;
- Perklič Gabrijel: *V 5. prekomorsko brigado*;
- Penne Anton: *Spomini — vojna v Evropi, preko morja v domovino*;
- Pisk Viiktorija, Pisk Vladimira, Pisk Angel: *Prispevek k zgodovini prekomorcev (življenjepis Janeza Piska)*;
- *Poročilo štaba 5. prekomorske brigade komandantu štaba baze NOVI v Bariju* (št. 80 z dne 7. januarja 1945);
- Prosenjak Jakob: *Življenjepis*;
- Rajher Jože: *Življenjepis*;
- Razdevšek Anton: *Življenjepis iz leta 1943*;
- Rudolf Jože: *Življenjepis*;
- Sajevec Alojz: *Življenjepis*;
- Sekirnik Janez: *Življenjepis*;
- Sevšek Herman: *Moja pot v partizane*;
- Skoberne Franc: *Življenjepis*;
- Stojnšek Anton: *Življenjepis*;
- Šket Franc: *Življenjepis*;
- Škofic Ignac: *Življenjepis*; n
- Šmit Jože: *V. prekomorska brigada Ivana Turšiča*;
- Šmit Jože: *Zgodovina V. prekomorske brigade*;
- Šoba Janez: *Življenjepis*;
- Špacial Anton: *Življenjepis in pripovedovanje spominov iz prekomorskih brigad*;
- Špiler Ivan: *Življenjepis*;
- Šraj Alojz: *Življenjepis*;
- Teršek Anton: *Življenjepis*;
- Troha Stojan: *II. bataljon V. prekomorske brigade od Splita do Črmošnjic*;
- Vidmar Jožef: *Moja pota na Sardinijo*;
- Vidmar Jožef: *Življenjepis*;
- Vouhnik Franc: *Življenjepis*;
- Vovčko France: *Življenjepis padlega Vlada Vovčka*;
- Vrhovšek Srečko: *Življenjepis*;

- Zalokar Anton: *Moja pot v partizane*;
- Zalokar Anton: *Življenjepis*;
- Završnik Miroslav-Pastir: *Kronika minometalske baterije štaba V. prekomorske brigade*;
- Župan Franc: *Življenjepis*;
- Znidarič Ivan: *Spomini iz NOV — V. prekomorske brigade*;
- Zvan Nande: *Življenjepis*.

A L B E R T K L U N

S E Z N A M P A D L I H
B O R C E V I N B O R K

POJASNIT, O

Seznam padlih borcev 5. prekomorske brigade je sestavljen po raznih virih.

Nastal je tako kot sezname padlih borcev in bork v dosedanjih knjigah o prekomorskih enotah NOVJ, tj. v knjigah: Prva in druga prekomorska brigada (Srečko Vilhar—Albert Klun), Tretja prekomorska brigada (Radule Butorovič—Albert Klun), Artileristi prekomorci (Karej Levičnik), Letalci prekomorci (Rafael Perhauc), Tankisti prekomorci (Manojlo Babič—Miroslav Luštek) in Prekomorci (skupina avtorjev).

Osnova temu seznamu so posebni sezname, ki so jih oskrbeli občinski odbori Združenja zveze borcev iz štajerske, Koroške, Gorenjske, Slovenskega primorja in Istre ter nekateri odbori iz ostale Slovenije in tudi iz drugih jugoslovanskih republik. Ti sezname so nastali na podlagi popisa žrtev druge svetovne vojne, ki so ga opravili v letih 1946 in 1951 do 1954.

Avtor seznama se je opiral tudi na anketne liste, ki so jih izpolnili nekdanji borci 5. prekomorske brigade pred proslavo prekomorcev v Ilirski Bistrici 4. julija 1965. Prav tako so bili eden od virov tega seznama tudi popisni listi, ki so jih nekdanji borci izpolnili ob prejemu zbornika »Prekomorci«.

V pomoč pri sestavljanju seznama je bilo tudi rokopisno gradivo o zgodovini 5. prekomorske brigade in življenjepisi, ki so jih napisali nekdanji borci brigade.

Gradivo, ki je bilo podlaga za ta seznam, hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani v posebnih mapah osrednjega odbora prekomorskih brigad in drugih prekomorskih enot NOVJ ter v mapi 5. prekomorske brigade.

Na podlagi navedenih virov je bil sestavljen osnutek seznama, ki so ga pregledali in dopolnili nekateri vidnejši borci in voditelji 5. prekomorske brigade.

Seznam ne zajema le padlih borcev, ampak tudi tište, ki so umrli za posledicami ran, dobljenih v narodnoosvobodilnem boju, kakor tudi tište, ki so bili pogrešani.

Čeprav je bilo obstoječe dokumentarno gradivo obdelano z vso skrbnostjo, utegnejo biti v našem seznamu padlih borcev tudi napake in pomanjkljivosti, ki izvirajo predvsem iz razmer v vojnih dneh, v kakršnih so borci padli, bili smrtno ranjeni ali pogrešani. Tako uteg-

nejo biti v seznamu napačno napisana imena ali priimki, netočni rojstni ali drugi podatki, netočni datumi in kraji i smrti ipd.

Pričujoči seznam naj bi vsaj okvirno prikazal, koliko žrtev je dala 5. prekomorska brigada v narodnoosvobodilnem boju jugoslovanskih narodov, čeprav je bilo žrtev po vsej verjetnosti še mnogo več.

Kratice pomenijo: r. = rojen, p. = padel, pg. = pogrešan, u. = umri.

Kjer podatki manjkajo, pomeni, da zanesljivih podatkov pač ni bilo na voljo. Oznaka z rimsko številko v oklepaju (I., II.) pomeni, da gre za različni osebi z enakim priimkom ali imenom. Kjer je bilo le tnogoče, je podatek natančno naveden, sicer pa le okvirno (npr. le letnica, širši okoliš ipd.). Pri slovenskih kraj ih je po možnosti naveden ožji in širši okoliš. Če ni ožje oznake (prav tako pri drugih krajih), ne pomeni, da gre prav za ta kraj, ampak le za okoliš. Oznake krajev in okolišev so usklajene z ustreznimi priročniki (glej opombo pri abecednem seznamu krajev in dežel, omenjenih v tej knjigi).

Seznam obsega 256 padlih borcev in bork 5. prekomorske brigade in prepričljivo kaže, da je v narodnoosvobodilnem boju, v katerem je sodelovala ta brigada, padla več kot desetina vseh borcev brigade.

V posebni prilogi k tej knjigi je objavljen abecedni seznam preživelih borcev 5. prekomorske brigade z njihovimi naslovi ob izidu knjige.

SEZNAM

- ACKUN RADO, r. Hrastaik—Trbovlje, p. aprila 1945 štalcerji—
Kočevje.
- ANDOLŠEK FRANC, r. 1924 na Goranjskem, p. 19. aprila 1945
Dolenjska.
- ANGELE PETER, r. 26. februarja 1926 Tržič, p. aprila 1945 Reka.
- ARTIČIČ LOJZE, r. Levpa—Gorica, p. marca 1945 Gospić.
- BAJC JOŽEF, r. Višnje—Ajdovščina, p. 5. marca 1945 Gospić.
- BAN ALOJZ, r. Prelože—Ilirska Bistrica, p. 4. maja 1945 Dolenjska.
- BAŠA FRANC, r. 26. decembra 1923 Podgraje—Ilirska Bistrica,
p. 28. februarja 1945 Gospić.
- BATAGELJ ANGEL, ir. 30. avgusta 1909 Stomaž—Sežana, p. aprila
1945 Ig—Ljubljana.
- BATISTA FRANC, r. Stojno selo—Rogatec, p. marca 1945 Gospić.
- BELANIČ IVAN, p. aprila 1945 Bilaj—Gospić.
- BENCIN, r. Savinjska dolina, p.
- BEZJAK ANTON, r. Slovenske gorice, p. marca 1945 Lika.
- BEZJAK JANEZ, r. 1921 Velika Nedelja—Ormož, p. aprila 1945
Podtun—Dolenjske Toplice.
- BIBIANKO FELIKS, r. 1924 Ključarovci—Ljutomer, p. marca 1945
Gospić.
- BLAŽIČ, r. Paški Kozjak—Velenje, p. aprila 1945 Suha krajina.
- BOKALIČ IVAN, r. okolica Ptuja, p. marca 1945 Bilaj—Gospić.
- B02IČNIK IVAN, r. Koprivnica—Krško, p. 7. maja 1945 Orle—
Ljubljana.
- BRODEJ BERNARD, r. 4. avgusta 1914 Velika raven—Celje, p.
aprila 1945 Gospić.

BRUMEN ANTON, r. Veržej—Ljutomer, p. marca 1945 Bilaj—Gospić.

BUNCAR JANEZ, p. aprila 1945 Bilaj—Gospić.

CAFUTA ANTON, r. Podlehnik—Ptuj, p. marca 1945 Lika.

CAJZEK FRANC, <r. Podplat—Šmarje pri Jelšah, p. marca 1945 Gospić.

CAJZEK STEFAN, r. Stojmo selo—Rogatec, p. 27. marca 1945 Gospić.

CESTNIK FRANC, r. Hajdina—Ptuj, p. marca 1945 Bilaj—Gospić.

CIGLER VINKO, r. Vrhnika, p. aprila 1945 Stare Zage—Novo mesto.

COKAN RAFKO, r. 15. decembra 1913 Vrbje—Zalec, p. 1945 Kaštel Novi.

CVENKELJ STANKO, r. 1923 Brezje—Radovljica, p. aprila 1945 Kočevje.

ČAPLA IVAN, r. Lenart—Slovenske gorice, p.

ČOK RUDOLF, r. Lokev—Sežana, p. 15. aprila 1945 Dolenjska.

ČRETNIK ANTON, r. Slovenska Bistrica, utonil pri Gospiću.

ČUK LOVRO, r. Maribor, p. marca 1945 Bilaj—Gospić.

ČUŠ Ivan, r. 1917 Radomerje—Ljutomer, p. marca 1945 Slivnica—Zadar.

DEMŠAR RADO, r. 11. decembra 1921 Ziri—Logatec, p. 1. maja 1945 Ribnica—Dolenjska.

DEZELAK ALOJZ, r. Male Grahovše—Laško, p. aprila 1945 Podtum—Dolenjske Toplice.

DOBRAVEC JOZE, r. Podsreda—Šmarje pri Jelšah, p. aprila 1945 Suha krajina.

DOLINSEK, p. marca 1945 Bilaj—Gospić.

DROZG FRANC, r. Šentilj—Slovenske gorice, p. maja 1945 Orle—Ljubljana.

DRVODEL ALOJZ, r. Štajerska, p. maja 1945 Pivka—Postojna.

DULAR JOŽE, r. 10. februarja 1925 Semič—čmomelj, p. maja 1945 Orle—Ljubljana.

FALETIC IVAN, p. marca 1945 Gospić.
FERK IVAN, r. Ptuj, p. maja 1945 Orle—Ljubljana.
FERK JANEZ, p. 22. marca 1945 Bilaj—Gospić.
FERLAN JOŽE, p. 7. maja 1945 Orle—Ljubljana.
FEUŠ FRANKO, r. 6. novembra 1920 Oplotnica—Slovenska Bistrica, p. aprila 1945 Kočevje.
FIDEL KARLO, r. 6. novembra 1920 Nova Sušica—Postojna, p. aprila 1945 Podturn—Dolenjske Toplice.
FIJASKO IVAN, r. Cirkulane—Ptuj, p. marca 1945 Gospić.
FILIPIČ FELIKS, r. 1922 Križevci—Ljutomer, p. aprila 1945 Grčarice—Ribnica.
FIŠTRAVEC KARLO, r. Maribor, p. marca 1945 Bilaj—Gospić.
FLORINI DRAGO, p. marca 1945 Bilaj—Gospić.

GAJGER IVAN, r. Savinjska dolina, p. marca 1945 Bilaj—Gospić.
GAŠPERŠIČ FRANC, r. Bratdslavci—Ptuj, p. aprila 1945 Sv. Katarina—Reka.
GORJUP FRANC, r. 31. oktobra 1910 Gornja Košana—Postojna, p. 2. februarja 1945 Suha krajina.
GRAHONJA PETER, r. 1912 Šmarje—Ajdovščina, p. marca 1945 Bilaj—Gospić.
GRIL ANTON, r. Hrenovice—Postojna, p. Črmošnjice—Čmomelj.
GRL IVAN, p.
GROBER JOŽE, r. Bukovska vas—Dravograd, p. marca 1945 Gospić.
GROSMAN FRANC, r. 1926 Lastomerci—Gornja Radgona, p. aprila 1945 Kočevski Rog.

HLADE MILAN, r. Zgornja Kungota—Maribor, p. marca 1945 Bilaj—Gospić.
HOČEVAR MARJAN, p. marca 1945 Gospić.
HOJNIK IVAN, r. Sv. Križ—Dravograd, p. aprila 1945 Stare Žage—Novo mesto.
HORVAT ALOJZ, r. Hrastje—Mota—Gornja Radgona, u. v bolnišnici Split za posiedicami ran, dobljenih v boju pri Gospiću.
HORVAT IGNAC, p. aprila 1945 Dolenjska.
HORVATIČ FRIC, r. Ormož, p. 7. maja 1945 Orle—Ljubljana.
HRASTNIK ALOJZ, r. Crna—Ravne na Koroškem, p. aprila 1945 Ribnica—Dolenj ska.

HRASVEVEC JOŽE, r. Bučkovci—Ljutomer, p. marca 1945 Bilaj—Gospič.

HRAŠOVEC JOŽE, r. Bučkovci—Ljutomer, p. maja 1945 Orle—Ljubljana.

JAKULIC MIROSLAV, r. Krčevina—Ptuj, p. aprila 1945 Sevnica.

JAVNIKAR FRANC, r. Sv. Križ—Dravograd, p. marca 1945 Gospič.

JAVORNIK FRANC, p. marca 1945 Gospič.

JENKO RUDOLF, r. Trbovlje, p. maja 1945 Orle—Ljubljana.

JERIČ FRANC (I.), r. Novo mesto, p.

JERIČ FRANC (II.), r. Zalog—Žalec, p.

JERNEJ, r. Lahovče—Kranj, p. marca 1945 Gospič.

JEVŠENAK ALOJZ, r. 11. junija 1915 Slovenske Konjice, p. aprila 1945 Vinica—Črnomelj.

KALAN IVAN, p. marca 1945 Gospič.

KALUŽA FRANC, r. 1913 Nova Sušica—Postojna, p. 28. aprila 1945 Vinja vas—Novo mesto.

KALUŽA MIHAEL, r. oktobra 1915 Narin—Postojna, p. aprila 1945 Dolenjska.

KALUŽA MIROSLAV, r. 1913 Nova Sušica—Postojna, p. 28. aprila 1945 Vinja vas—Novo mesto.

KAMENIK ANTON, r. okolica Maribora, p. marca 1945 Gospič.

KANALEC ALOJZ, r. 1920 Drežnica—Tolmin, p. 7. maja 1945 Orle—Ljubljana.

KAŠNIK FRANC, r. Trbovlje, p. aprila 1945 Podturn—Dolenjske Toplice.

KATALJUPOV (mitraljezec iz ZSSR), p. 7. maja 1945 Orle—Ljubljana.

KAVCIČ VIKTOR, r. Crni vrh—Idrija, p. marca 1945 Bilaj—Gospič.

KLADNIK, p. maja 1945 Škofljica—Ljubljana.

KLANCIŠAR ALOJZ, r. Zagorje—Trbovlje, u. maja 1945 za posledicami ran, dobljenih v boju.

KOBAL JOŽE, r. 3. februarja 1911 Višnje—Ajdovščina, p. 26. marca 1945 Gospič.

KOCJANCIC, p. marca 1945 Gospič.

KOCEVAR FRANC, r. 1914 Kastelec—Kaper, p. aprila 1945 Gospič.

Nagrobni spomenik nad grobom na pokopališču v Divoselu pri Gospiču, kjer je pokopanih 28 borcev 5. prekomorske brigade. Ob 20. obletnici osvoboditve Gospiča je grobnico obiskala delegacija prekomorcev, v kateri sia bila tudi nekdanji komandant in politični komisar 5. prekomorske brigade Stane Mahne in Silvo Hrovat

KOCEVAR MARIO, r. 1. oktobra 1911 Dolina—Trst, p. 28. marca 1945 Gospić.
 KOJC FRANC, r. Tlake—Šmarje pri Jelšah, p. aprila 1945 Crnomelj.
 KOREN FRANC, r. Rogaška Slatina, p. februarja 1945 Lika.
 KOROŠEC JANEZ, r. Slovenske Konjice, p. marca 1945 Bilaj—Gospić.
 KOS FRANC, r. Škofja Loka, p. aprila 1945 Podturn—Dolenjske Toplice.
 KOSI LUDVIK, r. štajerska, p. marca 1945 Gospić.
 KOŠIR, r. Jesenice—Gorenjska, p. marca 1945 Bilaj—Gospić.
 KOŠTOMAJ KONRAD, r. 3. januar ja 1919 Leskovec—Celje, p. 28. marca 1945 Gospić.
 KOVAČ ERNEST, r. Selnica Podravska—Koprivnica, p. marca 1945 Gospić.
 KRAMAR JOŽEF, r. 5. marca 1918 Podbela—Kobarid, p. marca 1945 Gospić.
 KRANJC ZMAGO, p. marca 1945 Gospić.
 KREČ IVAN, r. Luče—Mozirje, p. marca 1945 Bilaj—Gospić.
 KRIŽNIČ FRANC, p. 28. marca 1945 Gospić.
 KUCHAR FRANC, r. Lahovče—Kranj, p.
 KUMER JOŽE, r. Slovonja vas—Ptuj, p. marca 1945 Gospić.
 KUSITER JOŽE, r. Fala—Maribor, p. marca 1945 Gospić.

LAJEN, p. marca 1945 Gospić.
 LAJH JANEZ, r. Dragovič—Ptuj, p. marca 1945 okolica Zadra.
 LEBAN, r. Primorska, p. maja 1945 Orle—Ljubljana.
 LEDNIK FRANC, p. marca 1945 Gospić.
 LEGNAR IVAN, r. 1922 Podgora—Ravne na Koroškem, p. 28. aprila 1945 Straža—Trebnje.
 LEHNER, r. Rogaška Slatina, p. marca 1945 Stare Žage—Novo mesto.
 LESKOVAR FRANC, r. Dravograd, p. aprila 1945 Podtum—Dolenjske Toplice.
 LESNIK FRANC, p. marca 1945 Gospić.
 LEVANIC IVAN, r. Vitan—Ormož, p. Kočevsiki Rog.
 LIUK IVAN, r. Trbovlje, p. marca 1945 Gospić.
 LORBEC IVAN, r. Lenart—Slovenske gorice, p. marca 1945 Gospić.

LOVRENČIČ FRANC, r. 1923 Kohle—Slovenske Konjice, p. marca 1945 Gospić.

LOVEC ALOJZ, r. julija 1914, p. marca 1945 Gospić.

MAČEK IVAN, r. okolica Celja, p. marca 1945 Gospić.

MAJERŠIČ ANTON, r. 18. maja 1919 Trždč—Gorenjska, p. 29. marca 1945 Gospić.

MAJHENIC, r. okolica Ptuja, p. marca 1945 Gospić.

MARHOLA, r. Zgomja Kungota—Maribor, p. aprila 1945 Dolenjske Toplice.

MARINIČ FRANC, r. Križevci—Ljutomer, p.

MARINIČ JANEZ, r. Tlake—Šmarje pri Jelšah, p. aprila 1945 Čmotel j.

MASTNAK JOŽE, r. Vrbeno—Šentjur pri Celju, p.

MAUH FRANC, r. 11. avgusta 1916 Vojnik—Celje, p. aprila 1945 Podtun—Dolenjske Toplice.

MAVHAR KAREL (I.), r. 19. septembra 1922 Celje, pg. od januarja 1945.

MAVHAR KAREL (II.), p. marca 1945 Gospić.

MENCIN JOŽE, r. Zabukovje—Sevnica, p. marca 1945 Gospić.

MENCING FRANC, r. okolica Laškega—Celje, p. marca 1945 Gospić.

MERNIK, r. Lenart—Slovenske gorice, p. marca 1945 Gospić.

MERTIK JANEZ, r. Zgomja Ščavnica—Lemart—Slovenske gorice, p. marca 1945 Gospić.

MLAKAR ANTON, r. okolica Laškega—Celje, p. aprila 1945 Ritmica—Dolenjska.

MLAKAR MAKS, r. šoštanj, p. aprila 1945 Male Lašče—Dolenjska.

MRAK VIKTOR, sr. Primorska, p. marca 1945 Ljubuški—Mostar.

MRAVLJAK JOŽE (IVAN?), r. Radije ob Dravi, p. marca 1945 Gospić.

MRAVLJAR, r. Limbuš—Maribor, p. aprila 1945 Crni potok—Kočevje.

MUHIC FRANC, r. Koroška, p.

MURKO ALOJZ (I.), r. Hrastje—Mota—Gornja Radgona, p. marca 1945 Gospić.

MURKO ALOJZ (II.), r. Grmovlje—Novo meato, p. marca 1945 Gospić.

MURKO FRANC, r. Moškanjci—Ptuj, p. 7. maja 1945 Orle—Ljubljana.

MURKO JOŽE, r. Lenart—Slovenske gorice, p. Orle—Ljubljana.

NADROH JOŽE, r. Trbovlje, p. marca 1945 Gospić.

NEMEC DOMINIK, r. Ljutomer, p. aprila 1945 Dolenjska.

NOVAK FRANC, r. črešnjevec—Celje, p. marca 1945 Gospić.

NOVAK NIKO, r. 27. novembra 1923 Žiri—Logatec, p. 7. maja 1945 Orle—Ljubljana.

OBLAK MAKS, p. aprila 1945 Podturn—Dolenjske Toplice.

OGRIZEK JANEZ, r. 4. aprila 1911 Mali Otok—Postojna, p. 7. maja 1945 Orle—Ljubljana.

OROŠ MAKS, r. 26. maja 1915 Nova Dobrava—Slovenske Konjice, p. marca 1945 Bilaj—Gospić.

OROŽ MILAN, r. Nova Dobrava—Slovenske Konjice, p. aprila 1945 Kočevje.

OTOREPEC MARTIN, r. Sentjur—Celje, p. 22. aprila 1945 Podturn—Dolenjske Toplice.

PEKLAR JOŽE, r. Trbovlje, p. marca 1945 Gospić.

PERNAT, ir. Žreče—Maribor, p. marca 1945 Gospić.

PETEK, r. Ptuj, p. 7. maja 1945 Orle—Ljubljana.

PETKOVŠEK JOŽE, r. Hrenovice—Postojna, p. oktober 1944 Korčula.

PETRIC MIRKO, p. marca 1945 Gospić.

PETROVIC OTMAR, p.

PIRNAT FRANC, r. Šentjur—Celje, p. aprila 1945 Semič—Čmomelj.

PISK JANEZ, r. 15. maja 1912 Ponikve—Tolmin, u. 20. aprila 1945 za posledicami ran, dobij mi h v boju pri Podtumu—Dolenjske Toplice.

PLANINC FRANC, r. Bistrica ob Sotli—Šmarje pri Jelšah, p. aprila 1945 Kočevska Reka—Kočevje.

PLANINŠEK IVAN, p.

PLOŠNIK ALBERT, r. Gradišče—Ormož, p. marca 1945 Gospić.

PLOŠNIK, p. aprila 1945 Dolenjska.

PODLIPNIK PAVEL, p. marca 1945 Gospić.

PODPECAN, r. Žreče—Maribor, p. marca 1945 Gospić.
 PODPEČAREN, r. okolica Celja, p. aprila 1945 Ribnica—Dolenjska.
 POGLADIČ, r. Slovanj Gradec, p. marca 1945 Bilaj—Gospić.
 POPEK FRANC, r. 25. avgusta 1925 Pristava—Novo mesto, p. aprila 1945 Podtum—Dolenjske Toplice.
 POTOČNIK IVAN, r. Slamnjak—Ljutomer, p. aprila 1945 Škofljica—Ej ubij ama.
 POTOČNIK JANEZ (I.), r. Slamnjak—Ljutomer, p. aprila 1945 Gospić.
 POTOČNIK JANEZ (II.), r. Slamnjak—Ljutomer, p. aprila 1945 Podtum—Dolenjske Toplice.
 PRAPROTNİK AVGUST, r. Stročja vas—Ljutomer, p. aprila 1945 Podtum—Dolenjske Toplice.
 PREBIL FILIP, r. Straža—Idrija, p. aprila 1945 Suha krajina.
 PREVOLNIK IVAN, r. Lovrenc—Pohorje, p. aprila 1945 Crmošnjice—Crnomelj.
 PRIBEC SLAVKO, p. marca 1945 Gospić.
 PRIDGAR ANTON, p. marca 1945 Gospić.
 PRIDGAR EDO, r. Šentjur—Celje, p. 2. aprila 1945 Podturn—Dolenjske Toplice.
 PUH ANTON, r. Stanetkici—Gornja Radgona, p. marca 1945 Gospić.

RAK ŠTEFAN, r. Celje, p. 7. maja 1945 Orle—Ljubljana.
 RAKUŠA FRANC, r. Hlaponci—Ptuj, p. marca 1945 Gospić.
 RAMŠAK MIHA, r. Raduše—Slovanj Gradec, p. marca 1945 Gospić.
 RANAR ERNEST, r. Selnica—Maribor, p. marca 1945 Gospić.
 RANT ALOJZ, p. marca 1945 Gospić.
 RAŠEVEC JOŽE, r. Bučkovci—Ljutomer, p. marca 1945 Gospić.
 RATAJ IVAN, r. Šenitjur—Celje, p. 22. aprila 1945 Podturn—Dolenjske Toplice.
 ROŠKAR FRANC, r. 1926 Moškanjci—Ptuj, p. aprila 1945 Meniška vas—Novo mesto.
 ROZMAN JANA, r. Presdka—Ljutomer, p. marca 1945 Gospić.
 RUDOLF DOMINIČ, r. 21. junija 1914 Kanji dol—Idrija, p. aprila 1945 Otočec—Novo mesto.

SAMSA KARLO, r. 1915 Cepno—Postojna, p. 5. maja 1945 Grčarice—Ribnica.

SARINŠEK, r. Štajerska, p. marca 1945 Gospić.
 SAŠA, r. Primorska, p. marca 1945 Gospić.
 SINKEK ERNEST, r. Trebnje, p. marca 1945 Gospić.
 SKOBE (Student), r. Radeče—Laško, p. marca 1945 Gospić.
 SKOBERNE FRANC, r. 15. novembra 1923 Radeče—Laško, p. 25
 mairca 1945 Gospić.
 SKOK IVAN, p.
 SOJAN STEFAN, r. Slimena—Travnik, p. marca 1945 Gospić.
 SOPOTNIK FRANC, r. Zagorje—Trbovlje, p. aprila 1945 Dolenjska.
 STANKO, r. Zagorje—Trbovlje, p. aprila 1945 Stare Žage—Novo
 mesto.
 STIBILJ STANISLAV, r. 1913 Ajdovščina, p. aprila 1945 sv. Katarina—Reka.
 STOLEC ANTON, r. Strmec—Mozirje, u. za posledicami ran, do-
 ljenih v boju.
 STOLEC IVAN, r. Strmec—Mozirje, u. za posledicami ran, do-
 ljenih v boju.
 STOPAR FRANC, r. Kovača vas—Slovenska Bistrica, p. aprila
 1945 Gospić.
 STRALOVNIK FRANC, p. 18. aprila 1945 Grčarice—Ribnica.
 STRASEK MIHA, r. 1925 Celje, p. 4. aprila 1945 Gospić.
 SVENŠEK JANEZ, r. Laincova vas—Ptuj, p. 28. marca 1945 Gospić.
 SVENŠEK JOŽE, r. Lancova vas—Rtuj, p. Gospić.

 ŠAUPERL, r. Maribor, p. 25. aprila 1945 Sv. Katarina—Reka.
 ŠEGEL VALENTIN, r. Legen—Slovenj Gradec, p. marca 1945
 Gospić.
 ŠELINC ANTON, r. Trebnje, p. marca 1945 Gospić.
 ŠKERJANC STANKO, r. Gradnje—Krško, p. marca 1945 Gospić.
 ŠMIGOVC DRAGO, p. maja 1945 okolica Ljubljane.
 ŠORLI ANDREJ, r. 1903 Grahovo ob Bači—Tolmin, u. Split.
 ŠPEH ANDRIJA, pg. od januarja 1945.
 ŠTAHER IVAN, r. 1925 Muta—Radlje ob Dravi, **p.** aprila 1945
 Grčarice—Ribnica.
 ŠTELCER FRANC, r. Radovljica, p. Gospić.
 ŠTELCER JOŽE, r. Gornja Radgona, p. marca 1945 Gospić.
 ŠTERN VLADO, r. Rače—Maribor, p. marca 1945 Gospić.
 ŠTILC JOŽE, r. Maribor, p. maja 1945 Pivka—Postojna.

ŠULIGOJ VIKTOR, r. 1925 Kisovec—Zagorje ob Savi, <p. marca 1945 Gospić.
ŠVARA ALOJZ, <r. 12. julija 1909 Pliskovica—Sežana, pg. od februarja 1945.
ŠVARC, r. Drobotinci—Gornja Radgona, p. aprila 1945 Ribnica—Dolenjska.
ŠVARC STANKO, r. Mala Nedelja—Ormož, p. marca 1945 Medak—Gospić.

TANKO FRANC, r. okolica Celja, p. aprila 1945 Mirna—Trebnje.
TERŠEK ANTON, r. 17. maja 1925 Harje—Laško, p. 25. marca 1945 Gospić.
TIMPRAN FRANC, r. 23. septembra 1919 Klanec—Celje, p. marca 1945 Gospić.
TIMPRAN KAREL, r. Dobma—Celje, p. marca 1945 Gospić.
TIRŠ TONE, r. Rožengrunt—Lenart—Slovenske gorice, p. aprila 1945 Žirovnica—Sevnica.
TOMINŠEK IVAN, r. 26. novembra 1926 Jeronim—Žalec, p. 5. aprila 1945 Gospić.
TRŠAK ANTON, r. 17. maja 1925 Harje—Laško, p. 25. marca 1945 Gospić.
TURK ANTON, p. aprila 1945 Laniše—Kamnik.

ULAGA, r. Rače—Maribor, p. marca 1945 Gospić.
URAN PAVEL, r. Kazle—Sežaoa, p. marca 1945 Gospić.
URBANČEK, r. Predoslje—Kranj, p. marca 1945 Gospić.

VATOVEC FRANC, r.' 1914 Ostrožno brdo—Ilirska Bistrica, p. aprila 1945 Suha krajina.
VAUPOTIC MAKŠ, r. Lešniški vrh—Ormož, p. aprila 1945 Bosiljevo—Duga Resa—Karlovac.
VEBER RUDOLF, p. aprila 1945 Kočevski Rog.
VIDIO JOŽE, r. Kranj, p. marca 1945 Gospić.
VIDOVIČ FRANC, p.
VIHAR JOŽE, r. okolica Celja, p. marca 1945 Gospić.
VILFAN VINKO, p. marca 1945 Gospić.
VILL, p. marca 1945 Gospić.

*Qz kta&ke glabóèLne
oa& zadnji dóni kipL;
épomin na &aò ne mine,
med zLoum zi&L.*

Na levi: veličastni spomenik padlim borcem prekomorcem, borcem Jugoslovanske armade in borcem domačinom, ki so ga 4. julija 1966 odkrili v Ilirski Bistrici. Spomenik sta zasnovala in izdelala akad. kipar Janez Lenassi in inž. arh. živa Baragova. Kipar Lenassi je zanj prejel nagrado Prešernovega sklada za leto 1965. Na plošči pri vhodu v podzemni del (grobnico) spomenika so vklesani zgornji verzi Rada Bordona. Spomenik je bil postavljen že leta 1965, a je bil zaradi neurejenih dostopnih poti odkrit šele naslednje leto. Spomenik je odkril in imel slavnostni govor Janko Rudolf, tedanji predsednik skupščine SR Slovenije

VIRJENT JAKOB, r. 24. juli ja 1921 Olševke—Kramj, p. 1945 Zaječar.
VOVČKO VLADO, r. 1. oktobra 1925 Pragersko—Slovenska Bistrica, p. 18. aprila 1945 Ormošnje—Čmomej.
VRAN PAVEL, r. Kazle—Sežana, p. aprila 1945 Dolenjska.

WEISS PETER, r. Ilijaševci—Ljutomer, p. Križevci—Bjelovar.

ZAJC VINKO, r. Šeotjur—Celje, p. marca 1945 Gospić.
ZAKRŽNIK DOMINIK, r. Kozjak—Slovenj Gradec, p. marca 1945 Gospić.
ZEMPLJIC FRANC, p. 7. maja 1945 Orle—Ljubljana.
ZORMAN ALOJZ, r. Spodnja Kungota—Maribor, p. maja 1945 Poljčane—Slovenska Bisitrica.
ZORMAN ANTON, r. Zgornja Kungota—Maribor, p. aprila 1945 Gospić.

ŽABRL IVAN, r. Loka pri Žusmu—Šentjur—Celje, p. marca 1945 Gospić.
ZEGEL ZDENKO, r. Legen—Slovenj Gradec, p. marca 1945 Gospić.
ŽERAK MIROSLAV, r. Ptuj. p.
ZIŽEK JANEZ, r. 1923, p. 27. marca 1945 Gospić.
ŽNIDAR FRANC, r. Grobelno—Šeotjur pri Celju, p. aprila 1945 Mima peč—Novo mesto.
ŽNIDARIČ FRANC, r. Stara vas—Brežice, p. aprila 1945 Kočevska Reka—Kočevje.
ŽUMER JOŽE, r. Hajdoše—Ptuj, p. marca 1945 Gospić.

A L B E R T K L U N

SEZNAM VODILNEGA
KADRA BRIGADE

ŠTAB BRIGADE*

Komandant: Stane Maline; *politični komisar:* Silvo Hrovat; *namestnik komandanta:* Jancz Hočevár; *pomočnik političnega komisarja:* Anton Bartol; *načelnik štaba:* Franc Mazovec-Risto; *obveščevalni oficir:* Franc Jerančič; *oficir OZN:* Stane Kersič; *pomočnik oficirja OZN:* Mara Papež; *intendant:* 1. Franc šuštar, 2. Vid Jerič; *namestnik intendanta:* Elo Garzaroli; *šef sanitete:* 1. Jelena Duraković, 2. Miatks Katrn, 3. Edo Bohorič; *zdravnik:* (?) dr. Kraševac; *šef agitpropagandnega oddelka:* Rado Bordon; *pomočnik šefa agitpropagandnega oddelka:* Jože Šmit; *pravni referent:* Ljubo Sire; *sekretar SKOJ:* Marjan Kavoič.

1. BATALJON

Komandant: Ferdo Bončina; *politični komisar:* Franc Pertot; *namestnik komandanta:* Valentin Kocjančič; *pomočnik političnega komisarja:* Andrej Oblak; *sekretar SKOJ:* Mihael Vidovič.

2. BATALJON

Komandant: Jemej Teropšič; *politični komisar:* Jože Bizjak; *namestnik komandanta:* 1. Anton Boje, 2. StojanTroha; *pomočnik političnega komisarja:* Jurij Levičnik.

* številčna oznaka po vrstnem redu opravljanja funkcije. Kjer manjka ime, je to označeno z vprašajem (?). Takšno označevanje velja tudi v nadaljnjem seznamu. Ime za priimkom, ločeno z vezajem (-), je partizansko ime.

3. BATALJON

Komandant: Tone Kodrič; *politični komisar:* 1. Drago Kuna-
ver, 2. Ivan Debenc; *namestnik komandanta:* 1. Ivan Dolgan, 2.
Stojam Troha; *pomočnik političnega komisarja:* Jože Rozman.

4. BATALJON

Komandant: Jože Goličič; *politični komisar:* Brane Kovač;
namestnik komandanta: Djuro Mateja; *pomočnik političnega ko-
misarja:* Vladimir Vovčko; *sekretar SKOF:* Franc Merlak.

SPREMLJEVALNA ČETA

Komandir: Miroslav Završnik-Pastir (ček); *politični komisar:*
Nežka Mule.

IZVIDNIŠKA (JURIŠNA) ČETA

Komandir: Leo Kopač; *politični komisar:* ?

ČETA ZA ZVEZO

Komandir: ?; *politični komisar:* Bogomil Stegel.

INTENDANTSKA ČETA

Komandir: ?; *politični komisar:* ?

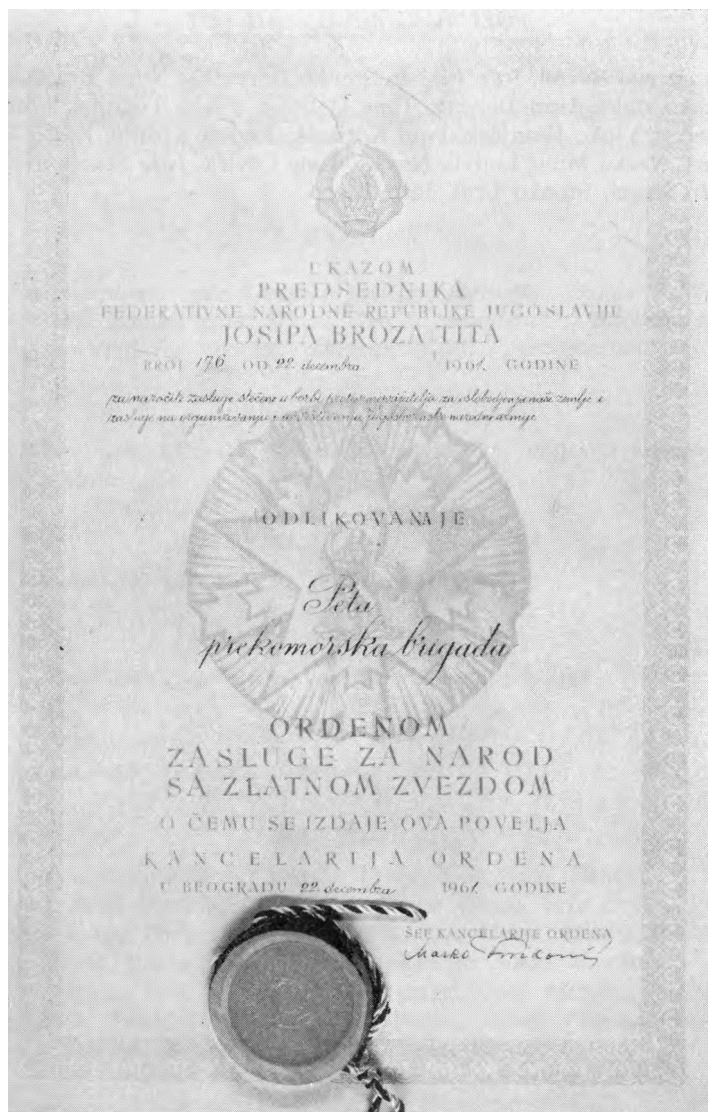
KOMANDIRJI ČET*

Miha Artnak, Jože Aškerc, Franc Bek, Jože Benčič, Vlado
Brglez, Ivam Cetntrih, Anton Čas, Frane Cerne, Jože Doler, Jože
Duiar, Anton Dvornik, Janko Hrast, Jože Hrast, Matija Hudak,
Leo Kopač, Rudolf Košuta, Franc Kranjc, Josip Martinčič, Da-
nilo Masten, Ivan Meke, Franc Mesarič, Jože Mihalič, Gorazd
Miljkovič, Franc Napotnik, Karei Pimat, Frane Planine, Vlado
Sotošek, Hinko Švarc, Ivan Turk, Avgust Verdel.

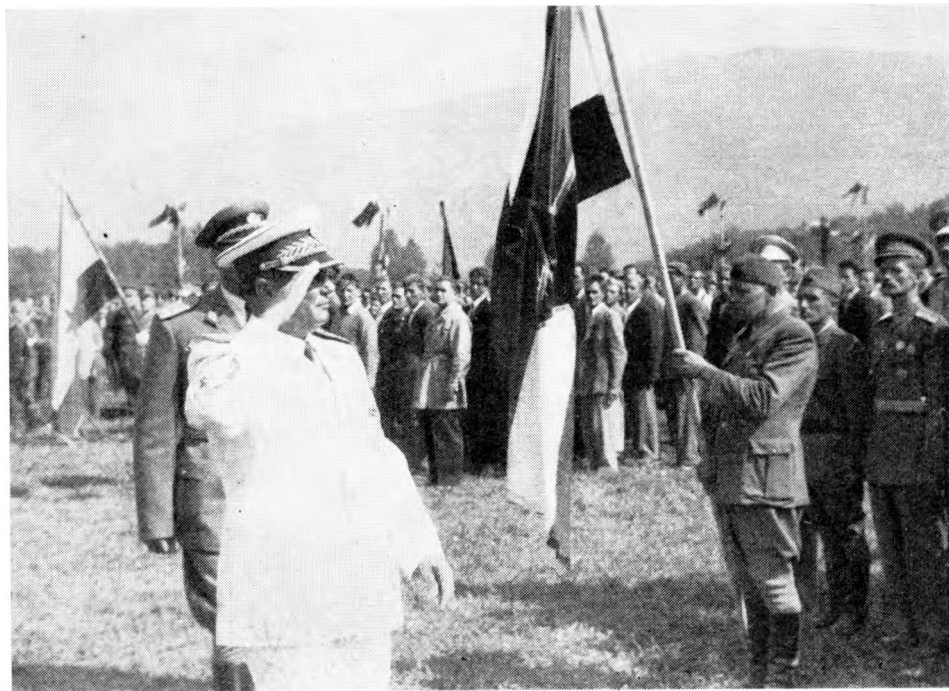
* Zaradi pogostnih sprememb v organizaciji enot 5. prekomorske brigade
ni bilo mogoče rekonstruirati četnih komand, zato navajamo komandirje in poli-
tične komisarje po abecednem redu.

POLITIČNI KOMISARJI CET

Drago Bajžel, Jože Bizjak, Stanko Borovšek, Ninat Brajkovič, Janko Cakš, Ivan Debenc, Tone Dobrajc, Franc Fortuna, Simon Jančar, Vinko Klanjšek, Ivan Koritnik, Rudolf Košuta, Karlo Menart, Nežka Mule, Ludvik Novak, Tone Ocvirk, Jože Stanič, Bogomir Stegel, Stanko Urgl, Jože Žagar.

Listina o odlikovanju 5. prekomorske brigade z redom zasluge za narod z zlato zvezdo (22. decembra 1961) — fotokopija izvornika

Vrhovni komandant Jugoslovanske ljudske armade Josip Broz-Tito pozdravlja preživle borce nekdanje 5. prekomorske brigade na zborovanju na Okroglici (1953). V njegovem spremstvu je Stane Potočar-Lazar, nekdanji komandant 9. korpusa NOVJ. Zastavonoša je Ivan Debenc, nekdanji politični komisar 3. bataljona, za njim stojita Andrej Oblak, nekdanji pomočnik političnega komisarja 1. bataljona, in Tone Kodrič, nekdanji komandant 3. bataljona 5. prekomorske brigade

R A D O B O R D O N

A B E C E D N I

S E Z N A M O S E B

A

Ackun Rado 283
 Alič Rudi 147
 Ambrožič Lado (Novljan) 72, 271
 AndoJšek Franc 283
 Ankele Peter 283
 Antolin Roman 336, 343
 Artičič Lojze 283
 Artnak Miha 300
 Aškerc Jože 300
 Avšič Jaka 205

B

Babić Manojlo 271, 281
 Bajc Jožef 283
 Bajžel Drago 301
 Bain Alojz 283
 Baraga Živa 295
 Bartol Anton 141, 245, 247, 256,
 274, 299, 332
 Baša Franc 283
 Batagelj Angel 283
 Batista Franc 283
 Bavcon Danica 331
 Bee Jože 274, 332
 Bek Franc 300

Belanič Ivan 283
 Bencin (?) 194, 283
 Benčič Jože 188, 300
 Benčina Danilo 273
 Berk Alojz 274, 332
 Bernard Filip 13, 164
 Bezjak Anton 283
 Bezjak Janez 283
 Bezjak Jože 274, 332
 Biber Dušan 22, 24, 36, 271
 Bibianko Feliks 283
 Bismarck Otto Eduard Leopold,
 von 31
 Bizjak Jože 143, 299, 301
 Blaskowitz Jacob, von 89
 Blažič (?) 283
 Bobnar Stane 166, 331, 333
 Bohorič Edo 299
 Boje Anton 299
 Bokalič Ivan 283
 Bančina Ferdo 142, 175, 274, 299,
 332
 Bordon Rado 3, 7, 139, 141, 158,
 160, 231, 248, 258, 264, 295, 299,
 329, 331, 333, 335, 336, 343
 Bormann Martin Ludwig 75, 99

Opomba: Seznam obsega vse priimke in imena oziroma pciimke ali imena vseh oseb, ki so omenjene v knjigi: v osnovnem besedilu knjige (strani 3 do 265), v virih in gradivu (strani 269 do 277), v seznamu padlih borcev in bork (strani 279 do 296), v seznamu vodilnega kadra brigade (strani 297 do 301), v opombah pod črto, v reproduciranih dokumentih (zemljevidih, skicah itd.), v podnapisih k reproduciranim fotografijam in dokumentom, v sklepni besedi (strani 329 do 366), v vsebini knjige (kazalu, strani 339 do 340) in v kolofonu (sklepnih navedbah o knjigi, stran 343).

Kjer manjka priimek ali ime, je to označeno z vprašajem v oklepaju (?), prav tako tam, kjer je ime nedognano ali dvomljivo; ime v oklepaju () je partizansko ime oziroma ime, kakršno je bilo v rabi v vsakdanjem občevarju; enačaj v oklepaju (=) pomeni, da sta bili v rabi obe imeni, oziroma da velja prvo ali drugo; oznaka z rimsko številko v oklepaju (I., II.) pomeni, da gre za različni osebi z enakim priimkom in imenom.

Borovšek Stanko 301
 Brajkovič Ninat 301
 Bovhan Emil 148
 Božični k Ivan 283
 Brečko Ivan 274, 332
 Breški Ivan 274, 332
 Brglez Vlado 300
 Brodej Bernard 283
 Broz Josip (Tito), glej: Tito
 Brumat Branko 336
 Brumen Anton 284
 Bunčar Janez 284
 Burjan Martin 187, 188, 274, 332
 Butorovič Radule 186, 197, 271, 273,
 274, 281

C

Cafuta Anton 284
 Cajzek Franc 284
 Cajzek Stefan 188, 189, 284
 Cankar Ivan 38, 59, 163
 Cankar Izidor 130, 131
 Carstanen Helmut 40
 Centrih Ivan 300
 Cestaik Franc 284
 Chassin M. 102, 271
 Churchill Winston Leonard Spen-
 cer 24, 87, 93, 101, 102, 115, 116,
 271
 Cigler Milan 262, 273
 Cigler Vinko 284
 Ciglič Vladimir 148
 Cincar-Marković Aleksandar 22, 60
 Ciril in Metod 32, 33
 Ciuha Jože (Ščuka) 148, 154, 156,
 159, 160, 161, 162, 264
 Cokan Rafko 253, 284
 Cvenkelj Stanko 284
 Cvetković Dragiša 22

C

Čakš Janko 301
 čapla Ivan 284
 Cargo Ivan 148, 161
 Cerne Franc 300
 Citalič Lojze 147
 Cok Rudolf 284
 Cretnik Anton 284
 Cuber Stane 119, 274, 332

Cuk Lovro 284
 Cuš Anton 300
 Cuš Ivan 284

D

Dapčević Peko 271
 Debenc Ivan 133, 189, 274, 300, 301,
 303, 332
 Dedijer Vladimir 116, 271
 Demšar Rado 284
 Deželak Alojz 284
 Dobovišek Ludvik 274, 332
 Dobrajc Tone 301
 Dobravec Jože 284
 Doga Ludvik 274, 275, 332
 Doler Jože 300
 Dolgan Ivan 300
 Dolinšek (?) 284
 Dolničar Ivan (Janušek) 273
 Domani Robert 134
 Dorfmeiister Anton 40
 Drapšin Petar 273
 Drozg Franc 284
 Drvodol Alojz 284
 Dular Jože 284, 300
 Dunaj Franc 132, 188, 275, 332
 Duraković Jelena 141, 299
 Dvornik Anton 300

E

Eisenhower Dwight David 91, 100

F

Fabijan Trdo 273
 Fajfar Tone 125
 Faletič Ivan 285
 Felzer Maks 132, 193, 194, 275, 332
 Ferenc Tone 36, 56, 60, 68, 75, 241,
 258, 262, 271, 273, 335, 343
 Ferk Ivan 285
 Ferk Janez 285
 Ferlan Jože 285
 Feuš Franko 285
 Fidel Karlo 285
 Fijasko Ivan 285
 Filipič Feliks 285
 Filipič France 67, 271
 Fišer Franc 275, 332

Fištravec Karlo 285
Fiorini Drago 285
Fortuna Franc 301
Friok Wilhelm 59
Furlan Stasa 148

G

Gajger Ivan 285
Garzaroli Elo 143, 275, 299, 332
Gašperšič Franc 285
Germovšek Pavel 264, 265, 275, 332
Glavič Rudi 275, 332
GoHčič Jože 141, 143, 185, 275, 300, 332
Gorjup Franc 285
Gorkič Vladimir 336
Grahonja Peter 285
Grazioli Emilio 29, 30
Gregorčič Edvard 333
Gregorčič Simon 6, 132
Gril Anton 285
Grl Ivan 285
Grmek Gabrijel 148
Grobelnik Rudolf 275, 332
Grober Jože 285
Groman Alfonz 148, 264
Grosman Franc 285
Gruber Jožef 52

H

Haakon VII. 113
Hesis Rudolf 35
Heydrich Reinhard 42
Himmler Heinrich 46, 62, 73
Hitler Adolf 9, 10, 20, 21, 22, 24, 27, 34, 35, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 48, 49, 50, 56, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 75, 77, 79, 80, 85, 90, 98, 99, 100, 102, 103, 111, 118, 130
Hlade Milan 285
Hočevar France 331, 333, 335
Hočevar Janez 143, 215, 256, 299
Hočevar Marjan 285
Hojnik Ivan 285
Horde (?), van 120
Horvat Alojz 285
Horvat Ignac 285
Horvatič Fric 285

Hrast Janko 300
Hrast Jože 300
Hrastnik Alojz 285
Hrastovec Ivan 147
Hraševac Jože 286
Hrašovec Jože 286
Hrelja Anton 147
Hren Ivan 275, 332
Hrovat Silvo 141, 142, 164, 197, 215, 247, 258, 275, 287, 299, 331, 332
Hudak Mati ja 300

I

Ilinčič Franc 275, 332
Imenšek Jože 148
Iztok, glej: Turšič Ivan

J

Jakšič Pavle 273
Jakulič Miroslav 286
Jan, glej: Lokovšek Ivan
Jančar Simon 147, 301
Janušek, glej: Dolničar Ivan
Javoikar Franc 286
Javomik Franc 286
Jelenko Vinko 147, 202, 275, 332
Janko Rudolf 286
Jerančič Franc 299
Jerič Franc (I.) 286
Jerič Franc (II.) 286
Jerič Herbert 137, 275, 332
Jerič Vid 299
Jemej (?) 286
Jemejec Peter 52
Jevššnak Alojz 286
Jodi Alfred 99
Jug, glej: Kraigher Dušan
Jugovec Oton (Luka) 264
Jurgel Franc 275, 332

K

Kajtna Ivan 275, 332
Kajžnik Ivo 147
Kalan Ivan 286
Kailuža Franc 286
Kaluža Mihael 286

- Kaluža Miroslav 286
 Kamenik Anton 286
 Kanalec Alojz 286
 Kaplan Emil 52
 Kaplan Feliks 52
 Kaplan Fric 52
 Karadjordjevič Aleksandar 137
 Karadjordjevici 132
 Karadjordjevič Petar 112, 116, 132
 Kardelj Edvard 67, 271
 Kartman Andrej 202, 275, 332
 Kasjak Ivan 275, 332
 Kastelic Franc 52
 Kastelic Rajmund 52
 Kašnik Franc 286
 Kataljupov (?) 286
 Katrn Maks 299
 Kavčie Marjan 143, 147, 275, 299, 332
 Kavčič Viktor 286
 Keitel Wilhelm, von 27
 Kersič Stane 143, 299
 Keržan Franc 275, 332
 Kiauta Ladislav 251, 256, 271
 Kidrič Boris 67, 271
 Kladnik (?) 286
 Klančičar Alojz 286
 Klanjšček Zdravko 335, 343
 Klanjšek Vinko 301
 Klos Nikola 194, 275, 332
 Kluge Erich, von 100
 Klun Albert 3, 7, 186, 197, 269, 273, 274, 279, 281, 297, 329, 331, 333, 335, 336, 343
 Kmetec Jože 147, 275, 332
 Knez Tone 275, 332
 Kobal Jože 286
 Kocjan Miroslav 331, 333
 Kocjančič (?) 286
 Kocjančič Valentin 299
 Kocmur Janez 272
 Kočevar Franc 286
 Kočevar Mario 288
 Kodrič Tone 143, 177, 184; 214, 252, 253, 275, 300, 303, 332
 Koenig Marie Pierre 100
 Kogej Rudi 148
 Kohne Emil 148, 161, 264
 Koje Franc 288
 Kopač Leo 144, 187, 192, 231, 300
 Koren Franc 288
 Koritnik Ivan 301
 Korošec Janez 288
 Kos France 288
 Kos Miško 60, 274
 Kosd Ludvik 288
 Košovel Srečlko 6, 267
 Kosir (?) 288
 Koštomaj Konrad 288
 Košuta Rudolf 275, 300, 301, 332
 Kovač Brane 143, 300
 Kovač Ernest 288
 Kovač Janko 154, 155
 Kraigher Dušan (Jug) 67
 Kraigher Uroš 274, 331
 Kramar Jožef 288
 Kramar Valter 148
 Kranjc Franc 300
 Kranjc Zmago 288
 Kraševac (?) 299
 Kreč Ivan 288
 Kreft Ivan 331, 333
 Krek Miha 112
 Križnič Franc 288
 Kuhar Alojz 112, 130
 Kuhar Franc 288
 Kukovec Ivan 333
 Kumer Jože 288
 Kunaver Drago 143, 300
 Kuprešanin Milan 274
 Kur ent 163
 Kuret Albin 331, 333
 Kuritnik Ivo 147
 Kusiter Jože 288
 Kutschera Franz 38
 Kvas Franc 108
 Kveder Dušan (Tomaž) 67, 213, 214, 247
 Kvesič Sibe 272

L

- Lajen (?) 288
 Lajh Janez 288
 Lakovič Vladimir 343
 Lampret Anton 148
 Lavrenčič Mira 333
 Lazar Rihard 147
 Lazar, glej: Potočar Stane
 Leban (?) 288
 Lednik Frane 288

Legnar Franc 275, 332
 Legnar Ivan 288
 Lehner (?) 288
 Leitner Hans 40
 Lenassi Janez 295
 Leinin Vladimir Ilič 150, 151
 Leskovar Franc 288
 Lesnik Franc 288
 Levainič Ivan 288
 Levičnik Jurij 147, 299
 Levičnik Karel 272, 274, 281, 331, 333
 List Wilhelm 22
 Liuk Ivan 288
 Löhr Alexander, von 273
 Lokovšek Ivan (Jan) 207, 208
 Lorbek Ivan 288
 Lovrenčič Franc 289
 Lovec Alojz 289
 Lovše Ciril 275, 332
 Luka, glej: Jugovec Oton
 Lurker Otto 42
 Luštek Miroslav 271, 281, 331, 336, 343
 Lužnik Ivan 147

M

Maček Ivan 289
 Mahne Stane 141, 178, 180, 197, 200, 214, 245, 247, 252, 256, 267, 275, 276, 287, 299, 331, 332, 333, 335
 Maier-Kaibitsch Alois 35, 40
 Majeršič Anton 289
 Majhenič (?) 289
 Marhola (?) 289
 Marinič Fraine 289
 Marinič Janez 289
 Marolt Jože 336
 Martinčič Josip 300
 Marušič Drago 128, 130
 Masten Danilo 300
 Mastnak Jože 289
 Mateja Djuro 300
 Mauh Franc 289
 Mavhar Karel (I.) 289
 Mavhar Karel (II.) 289
 Mazovec Frane (Risto) 141, 197, 215, 247, 256, 299
 Mainicke Friedrich 272

Meke Ivan 300
 Menart Karlo 301
 Mencin Jože 289
 Mencing Franc 289
 Merlak Franc 147, 300
 Merndk (?) 289
 Mertik Janez 289
 Mesarič Franc 300
 Mesarič Ludvik 276, 332
 Mihailović Draža 115, 131
 Mihalič Jože 300
 Mikuš Metod 22, 24, 30, 60, 272, 274
 Miljković Gorazd 300
 Mlakar Anton 289
 Mlakar Maks 289
 Model Walter 100
 Modic Dolfe 276, 332
 Montgomery Bernard Law 91
 Mrak Viktor 289
 Mravljak Jožef (Ivan ?) 289
 Mravljak (?) 289
 Muhič Franc 289
 Mule Nežka 144, 185, 300, 301
 Murko Alojz (I.) 289
 Murko Alojz (II.) 289
 Murtko Franc 290
 Murko Jože 290
 Mussolini Benito 21, 22, 27, 134

N

Nadroh Jože 290
 Napotnik Franc 300
 Natlačen Marko 27, 30
 Nemec Dominik 290
 Novak Franc 290
 Novak Ludvik 301
 Novak Niko 290
 Novak Peter 128
 Novljan, glej: Ambrožič Lado

O

Oblak Andrej 299, 303
 Oblak Maks 290
 Ocvirk Tone 301
 Oder (?) 194
 Ogrizek Janez 290
 Oprešnik Ludvik 193
 Oroš Maks 290
 Orož Milan 290

Orožen Rafko 136, 137, 264, 276,
332

Otorapec Martin 290

P

Pahič Stanko 120, 124, 276, 332

Papež Mara 143, 299

Paidasch Eduard 40

Pastir(ček), glej: Završnik Miro-
slav

Patton George 100

Paulič Ivan 276, 332

Pavelič Ante 24, 48, 189, 196

Pehaček Rado 143

Peklar Jože 290

Peklar Stanko 276, 332

Perat Janko 331, 333

Parhaiuc Rafael 281

Perklič Gabrijel 202, 207, 253, 276,
332

Pernat (?) 290

Peme Anton 131, 276, 332

Pertot Franc 142, 225, 299

Pervanje Edvin 331

Peštaj (?) 131

Petan Miha 336

Petek (?) 290

Petelin Stanko 272

Peterca Branko 147

Petkovšek Jože 290

Petrič Mirko 290

Petrovič Otmar 290

Pfrimer Gerhard 41

Pirnat Franc 290

Pimat Karei 300

Pisk Angel 276, 332

Pisk Janez 276, 290

Pisk Viktorija 276, 332

Pisk Vladimira 276, 332

Planine Frame 290, 300

Planinšek Ivan 290

Plenča Dušan 116, 272

Ploetz Alfred 272

Plošnik Albert 290

Plošnik (?) 290

Pocajt Marijan 154

Podlipnik Pavel 290

Podpečan (?) 291

Podpečaren (?) 291

Pogladič (?) 291

Polak Egon 264

Polak Oton 148, 150, 151, 152, 153,
162, 163, 264

Popek Franc 291

Popović Koča 134

Potočar Stane (Lazar) 303

Potočnik Ivan 291

Potočnik Janez (I.) 291

Potočnik Janez (II.) 291

Praprotnik Avgust 291

Prebil Filip 291

Preska Anton 52

Preska Franc 52

Prešeren France 38

Prevolnik Ivan 291

Pribec Slavko 291

Pridgar Anton 291

Pridgar Edo 291

Prodan Milan 147

Prosen (?) 115

Prosenjak Jakob 264, 276, 332

Puh Anton 291

R

Radenković Djordje 272

Rainer Friedrich 59, 71, 74

Rajher Jože 188, 189, 276, 332

Rak Štefan 291

Rakuša Frane 291

Ramšak Miha 291

Ranar Ernest 291

Rant Alojz 291

Raševac Jože 291

Rataj Ivan 291

Ravnihar Evgen 116, 118, 119, 122,
128, 130, 131, 132

Razdevšek Anton 276, 332

Ribentropp Joachim, von 35

Rigler Jože 336, 343

Ristić (Borisav? Milan?) 114, 119,
121

Risto, glej: Mazovec Franc

Rizman Alojz 148

Rojšek Jaka 336

Rommel Erwin 86, 89, 90, 98

Rösener Erwin 53

Roškar Franc 291

Rozman Franc (Stane) 141, 142

Rozman Jana 291

Rozman Jože 300
 Rudolf Dominik 291
 Rudolf Janko 295
 Rudolf Jože 276, 332
 Rundstedt Gerd, von 89, 90, 100
 Rupnik Franc 131
 Rupnik Leon 130

S

Saje Frančak 30, 272
 Sajevec Alojz 276, 332
 Samsa Karlo 291
 San, glej: Savnik Dušan
 Šarinšek (?) 292
 Šaša (?) 292
 Savnik Dušan (San) 264
 Sekimik Janez 276, 332
 Senčar Stane (= Stanko) 148, 161
 Sevshek Herman 124, 125, 276, 332
 Šimčič Angel 147
 Šimović Dušan 22, 24
 Šinkek Ernest 292
 Šire Ljubo 143, 148, 299
 Škenda (?) 124
 Škobe (?) 292
 Škoberne Franc (I.) 292
 Škoberne Franc (II.), 276, 332
 Škok Ivan 292
 Škok Stanko 148
 Šojan Stefan 292
 Šopotnik Franc 292
 Šotošek Vlado 300
 Špeidel Hans 102, 272
 Štalin Josip Visarionovič 93
 Štane, glej: Rozman Franc
 Štanič Jože 301
 Štanko (?) 292
 Štauffenberg Klaus, von 99
 Štegel Bogomil 300, 301
 Štegu Alojz 333
 Štepančič Miroslav 336, 343
 Štiblj Stanislav 292
 Štojadinovič Milan 20, 34
 Štojnšek Anton 276, 332
 Štolec Anton 292
 Štolec Ivan 292
 Štopar Franc 292
 Štralovnik Franc 292

Štrašek Miha 292
 Štrugar Vlado 273
 Švenšek Jamez 292
 Švenšek Jože 292

S

Šajn Avgust 274
 Šauperl (?) 292
 Ščuka, glej: Čiuha Jože
 Šegel Valentin 292
 Šegula Anton 147
 Šelinc Anton 292
 Šeme Jože 274
 Šivic Ciro 154
 Škerjanc Stanko 292
 Šket Franc 276, 332
 Škofic Ignac 276, 332
 Šmigovc Drago 292
 Šmit Jože 3, 7, 13, 15, 143, 151, 154, 157, 159, 160, 164, 258, 264, 276, 299, 329, 331, 333, 335, 336, 343
 Šoba Janez 132, 137, 252, 253, 276, 332
 Šorli Andrej 292
 Špacal Anton 276, 332
 Špeh Andrija 292
 Špiler Ivan 276, 332
 Šraj Alojz 276, 332
 Štahr Ivan 292
 Štelcer Franc 292
 Štelcer Jože 292
 Štem Vlado 292
 Štile Jože 292
 Štolfa Milko 335
 Šubašič Ivan 116, 119, 127, 128, 131
 Šuligoj Viktor 293
 Šuštar Franc 143, 299
 Švara Alojz 293
 Švare (?) 293
 Švare Hinko 300
 Švare Stanko 293

T

Tanko Franc 292
 Tedder Arthur William 91
 Telmann Ernest 134
 Tence Vlado 147

Teropšič Jemej 142, 299
 Tcršek Anton (I.) 293
 Teršek Anton (II.), 276, 332
 Timpran Fraine 194, 293
 Timpran Karei 194, 293
 Tirš Tone 292
 Tiso Josef 27
 Tito 18, 72, 115, 116, 119, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 146, 189, 244, 302, 303
 Tomaž, glej: Riveder Dušan
 Tornine Anton 147
 Tominšek Ivan 292
 Tomšič Vida 333
 Trebec Vlado 147
 Troha Stoj an 276, 292, 300, 332
 Tršak Anton 293
 Turk Anton 292
 Turk Ivan 300
 Turšič Ivan (Iztok) 3, 6, 136, 141, 274, 275, 276, 331, 339, 343
 Turšič (?) 137

U

Uhlich Gustav 40
 Uiberreither Siegfried 38, 49
 Ulaga (?) 293
 Uran Pavel 293
 Urbanček (?) 293
 Urgl Stanko 301

V

Vasiljevič Jovan 273, 274
 Vatovec Franc 293
 Vaupotič Maks 293
 Veber Rudolf 293
 Velebit Vladimir 122, 131
 Velikonja Janko 331, 333
 Verdel Avgust 300
 Verlaine Paul 88
 Vevdelj Avgust 147
 Viidič Frane 147
 Vidič Jože 293
 Vidmar Jožef 276, 332
 Vidovič Frane 293
 Vidovič Mihael 147, 299
 Vihar Jože 293

Vilfan Vinko 293
 Vilhar Srečko 273, 281, 331
 Vili (?) 293
 Vipotnik Janez 213, 254
 Virjent Jakob 296
 Volk Gusto 147
 Volkenbom Fritz 42
 Vozuhnik Franc 276, 332
 Vovčko France 134, 253, 276, 332
 Vovčko Vlado (= Vladimir) 134, 253, 276, 296, 300
 Vrabčič Olga 336
 Vran Pavel 296
 Vrhovšek Srečko 276, 332

W

Weichs Maximillian, von 22
 Weiss Peter 296
 Westphal Siegfried 102, 273

Z

Zajc Vinko 296
 Zakržnik Dominik 296
 Zalokar Anton 195, 207, 262, 277, 332
 Zalokar Marko 148
 Završnik Miroslav (Pastir, Pastirček) 144, 185, 248, 277, 300, 332
 Zemljič Franc 296
 Zobenica (?) 121
 Zorman Alojz 296
 Zorman Anton 296
 Župan Franc 277, 332

ž

Zabrl Ivan 296
 Zagar Jože 301
 Žegel Zdenko 296
 Žerak Miroslav 296
 Žižek Janez 296
 Znidar Franc 296
 žnidarič Franc 296
 Žnidarič Ivan 277, 332
 Zumer Jože 296
 župančič Oton 245
 Žvan Nande 277, 332

R A D I O B O R D O N

ABECEDNI SEZNAM
KRAJEV IN DEŽEL

A

Aachen (Nemčija) 101
Abbé (Francija) 101
Afrika 20, 134, 193, 274
Ajdovščina 283, 285, 286, 292
Albanija 11, 20, 24
Aleksandrija (Egipt) 11
Alençon (Francija) 101
Alžir (Alžirija) 11
Alžirija 11, 133
Amerika 130; glej tudi: ZDA
Amlens (Francija) 100
Amsterdam (Holandska) 11
Angers (Francija) 101
Anglija 14,44, 85, 88, 102, 107,108,
109, 110,112, 115, 117, 121,122,
125, 128,129, 130, 131, 135,136,
137, 194,256, 264; glej tudi:Ve-
lika Britanija
Antwerpen (Belgija) 101
Anvers (Belgija) 102
Apaška kotlina 32
Ardeni (Francija) 11, 101

Argentan (Francija) 87, 100
 Arras (Francija) 101
 Arromanches (Francija) 87, 95, 101
 Atene (Grčija) 11
 Auschwitz (Nemčija) 48, 66
 Avstrija 11, 19, 20, 22, 32, 34, 56,
 60, 124, 266
 Avstro-Ogrska 31, 32
 Avranches (Francija) 82, 100, 101

B

Babna gorica (Ljubljana) 260
Bača (r.) 292
Bačinac (Gospić) 190, 197
Bačka 24
Balkan 112, 134, 137, 241
Banja Luka 266
Banjavica (Zadar) 168
Baranja 24
Barcelona (Španija) 11
Bari (Italija) 11, 14, 124, 133, 134,
135, 141, 142, 266, 276
Barleta (Lika) 181
Barneville (Francija) 87

Opomba: Seznam obsega imena vseh krajev in dežel, omenjenih v knjigi kjerkoli, bodisi v osnovnem besedilu, v opombah pod črto, v podnapisih k fotografijam in dokumentarnim reprodukcijam, kakor tudi v reproduciranih dokumentih (na zemljevidih in skicah), poleg tega pa obsega še nekatere druge krajevno orientacijske pojme. Prav tako upošteva tudi imena krajev (rojstnih krajev in krajev smrti) v seznamu padlih borcev in bork, to pa zato, da bi bil vsaj približno razviden delež posameznih krajev glede na rojstni izvor pripadnikov brigade, kakor tudi krajev, kjer so borci padli ali umrli.

Pisava imen krajev in dežel v seznamu je v glavnem usklajena s pisavo v besedilu knjige, pri večini krajev pa je dodana orientacijska oznaka, ki jo je seveda razumeti v širšem pomenu.

Sestavljalec seznama je pri svojem delu uporabljal naslednje priročnike: »Imenik mesta u Jugoslaviji sa poštama i teritorijalno nadležnim sudovima i javnim tužilaštvima« (Beograd 1965), »Jadran — vodič i atlas« (Zagreb 1965), »Webster's Geographical Dictionary« (Springfield 1966) in »Slovenski pravopis« (Ljubljana 1962). Kratici pomenita: o. = otok, r. — reka.

- Basališće (Vitani) 32
 Baške Oštarije (Gospić) 192, 195, 197, 199
 Bayeux (Francija) 105, 106, 124
 Begunje (Gorenjska) 39, 46, 66
 Bela krajina 142, 168, 212, 241, 243, 245, 250, 258
 Belfort (Francija) 101
 Belgija 85, 93, 100, 102
 Belvedere (Dunaj) 22
 Beneška Slovenija 134; glej tudi: Primorska, Slovensko primorje
 Bengazi (Libija) 11
 Benkovac (Zadar) 166, 167
 Beograd 11, 22, 24, 26, 60, 102, 116, 169, 178, 181, 184, 190, 193, 198, 271, 272, 273, 274, 275
 Berlin (Nemčija) 11, 34, 35, 46, 58, 59, 75, 132
 Bern (Švica) 11
 Besangon (Francija) 101
 Besarabija 62
 Bevke (Vrhnika) 260
 Bihać (Lika) 178, 266
 Bilaj (Gospić) 158, 165, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 191, 192, 201, 203, 266, 283, 284, 285, 286, 291
 Bilajsko Novo selo (Gospić) 179, 181, 186, 199
 Biograd na moru (Split) 164, 167, 168
 Bistrica ob Sotli (Šmarje pri Jelšah) 290
 Bjelovar 296
 Bled 40
 Bloke (Cerknica) 258
 Boč (Selnica na Dravi) 32
 Bohinj 74; glej tudi Bohinjski kot
 Bohinjski kot 32; glej tudi: Bohinj
 Bolgarija 11, 22, 48
 Bordeaux (Francija) 11
 Bori (Ptuj) 46
 Borovnica (Vrhnika) 260, 263
 Bosiljevo (Karlovac) 142, 242, 254, 258, 293
 Bosna 22, 24, 44
 Boulogne (Francija) 101
 Brač (o.) 2<S6
 Bratislavci (Ptuj) 285
 Bréhal (Francija) 82
 Brest (Francija) 101
 Brestanica (Krško) 119, 136
 Bretanja (Francija) 78, 100, 101
 Brezje (Radovljica) 263, 284
 Brezje (Semič) 250
 Brezovica (Vrhnika) 263
 Brezovo polje (Ljubljana) 199
 Brežice 27, 40, 44, 296
 Brindisi (Italija) 266
 Brinje (Ogulin) 202
 Briševo (Zadar) 167, 168
 Brkini (Notranjska) 267
 Brkljačič (Gospić) 195
 Brlezi (Močevje) 258
 Brodna Kolpi (Delnice) 241, 258, 266
 Brugge (Belgija) 101
 Bruselj (Belgija) 11, 101, 102
 Brušane (Gospić) 190, 191, 192, 195, 197
 Brušanjica (r.) 191
 Bučkovci (Ljutomer) 286, 291
 Budak (Gospić) 190, 192
 Budimpešta (Madžarska) 11
 Bukarešta (Romunija) 11
 Bukovo 40, 62
 Bukovska vas (Dravograd) 285

C

- Caen (Francija) 87, 98, 100
 Cagliari (Italija) 11
 Calais (Francija) 100, 101
 Canning Town (London) 122
 Carbonara (Italija) 266
 Cardiff (Anglija) 11
 Carentan (Francija) 87, 90, 93, 100
 Caumont (Francija) 87, 98
 Celje 21, 27, 34, 40, 46, 61, 64, 66, 131, 264, 266, 271, 272, 283, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 296, 336
 Celovec 35, 38, 40, 46, 58, 59, 266
 Cêrences (Francija) 82, 83
 Cerknica (Logatec) 263
 Cetina (r.) 167
 Châlons (Francija) 101
 Charleroi (Francija) 101

Chartres (Francija) 101, 137
 Cherbourg (Francija) 87, 98, 101;
 glej tudi: Cherbourški polotok
 Cherbourški polotok 78; glej tudi:
 Cherbourg
 Cikota (r.) 167
 Cirkulane (Ptuj) 285
 Compiègne (Francija) 121
 Condé (Francija) 87
 Cotentin (Francija) 98, 105
 Coutances (Francija) 82, 93, 95,
 100
 Cvišlarji (Kočevje) 263

C

Čabar (Reka) 263, 264
 Čepno (Postojna) 291
 Češkoslovaška 11, 18, 20
 Čitluk (Gospić) 186, 191
 črešnjevec (Celje) 290
 Crmošnjice (Črnomelj) 251, 252,
 254, 255, 276, 285, 291, 296
 Črna (Ravne na Koroškem) 285
 Crna gora 22, 24
 Crna vas (Ljubljana) 260
 Crni potok (Kočevje) 289
 Crni vrh (Idrija) 286
 Črnomelj 142, 211, 213, 215, 216,
 217, 224, 225, 229, 231, 232, 233,
 235, 237, 238, 239, 247, 248, 249,
 267, 284, 285, 286, 288, 289, 290,
 291, 296
 Crno morje 11
 Cukovac (Gospić) 199

D

Dachau (Nemčija) 48
 Dalmacija 22, 24, 78, 129, 135, 143,
 144, 146, 166, 167, 175, 241, 255,
 272, 273, 274; glej tudi: Hrvat-
 sko primorje, Severna Dalmaci-
 ja, Srednja Dalmacija
 Debelo Brdo (Gospić) 190, 197, 199
 Devizes (Anglija) 125, 127
 Dieppe (Francija) 100
 Dijon (Francija) 101

Divoselo (Bilaj) 181, 186, 191, 199,
 287
 Dobra (r.) 142
 Dobrna (Celje) 293
 Dobrunje (Ljubljana) 260
 Dolenjska 24, 67, 264, 283, 284, 285,
 286, 289, 290, 291, 293, 296
 Dolenjske Toplice (Novo mesto)
 208, 241, 250, 283, 284, 285, 286,
 288, 289, 290, 291, 292
 Dolga vas (Kočevje) 263
 Dolina (Trst) 288
 Domfront (Francija) 87
 Donačka gora 32
 Donava (r.) 48
 Douai (Francija) 101
 Dover (Anglija) 95, 101, 108
 Draga pri Begunjah 66
 Draga (Kočevje) 263
 Draga tuš (Črnomelj) 142
 Dragovič (Ptuj) 288
 Drava (r.) 68, 266, 289, 292
 Dravska dolina 264
 Dravograd 40, 285, 288
 Dravsko polje 78
 Dražgoše (Škofja Loka) 59
 Dreux (Francija) 100, 101, 120
 Drežnica (Tolmin) 286
 Drina (r.) 266
 Drniš (Split) 266
 Družinci (Gornja Radgona) 293
 Duga (Bihac) 266
 Duga, Dugovnik 266
 Duga Resa (Karlovac) 293
 Dugi otok (o.) 167
 Dunaj (Avstrija) 11, 22, 73
 Dunquerque (Francija) 101
 Durmitor 266
 Duvno (Mostar) 266

E

Edinburgh (Anglija) 109, 119, 120,
 122, 125, 132
 Egipt 11
 Emen (Francija) 93
 Emilia (Italija) 134
 Epinal (Francija) 101
 Evreux (Francija) 100, 101
 Evropa 89, 91, 102, 132, 276

F

Fala (Maribor) 288
 Falaise (Francija) 87
 Firenze (Italija) 134
 Flers (Francija) 87
 Flossenbürg (Nemčija) 48
 Fontainebleau (Francija) 101
 Francija 10, 11, 14, 18, 20, 56, 75,
 77, 78, 85, 89, 91, 98, 100, 102,
 109, 114, 120, 121, 124, 127, 132,
 133, 134, 136, 137
 Frankfurt (Nemčija) 11

G

Generalski Stol (Karlovac) 142, 258
 Gibraltar (Španija) 11
 Glina (Sisak) 142
 Golovec (Ljubljana) 260
 Gorenjska 24, 30, 32, 35, 38, 39,
 40, 42, 44, 46, 48, 50, 58, 59, 60,
 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 72, 73,
 74, 75, 82, 134, 273, 274, 281, 283,
 288, 289, 334, 335
 Gorica (Gorizia) 260, 264, 266, 283;
 glej tudi: Nova Gorica
 Gornja Košana (Postojna) 285
 Gornja Radgona 285, 289, 291, 292,
 293
 Gornji grad (Mozirje) 40
 Gorski Kotar 22
 Gospa Sveta (Koroška) 152
 Gospić 165, 171, 173, 178, 179, 180,
 181, 184, 185, 189, 190, 191, 192,
 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199,
 200, 201, 202, 206, 275, 283, 284,
 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291,
 292, 293, 296
 Gotenica (Kočevje) 241, 263
 Gračac (Karlovac) 266
 Gradec (Graz) 35, 38, 40, 42, 58,
 59, 64, 73, 266
 Gradišče (Ormož) 53, 290
 Gradnje (Krško) 292
 Grahovo ob Bači (Tolmin) 292
 Granville (Francija) 82
 Gravina (Italija) 14, 131, 133, 134,
 135, 136, 266, 274
 Grčarevec (Logatec) 263

Grčarice (Ribnica na Dolenjskem)
 263, 285, 291, 292
 Grčija 11, 20, 22, 35
 Grmovlje (Novo mesto) 289
 Grobelno (Sentjur pri Celju) 296
 Grobsko polje (Gospić) 199
 Grosuplje 260, 262, 263

H

Hajdina (Ptuj) 284
 Hajdoše (Ptuj) 296
 Haloze 72, 78
 Harje (Laško) 293
 Hasselt (Belgija) 101
 Hercegovina 24
 Hirošima (Japonska) 102, 272
 Hlaponci (Ptuj) 291
 Hodak (Gospić) 199
 Holandija 89, 100, 101
 Horjul (Ljubljana) 260, 263
 Hrastje (Mota) 285, 289
 Hrastnik (Trbovlje) 283
 Hrenovice (Postojna) 285, 290
 Hrvatska 24, 33, 44, 46, 48, 142, 207
 Hrvatsko primorje 22, 24, 208; glej
 tudi: Dalmacija
 Hvar (o.) 266

I

Idrija 286, 291
 Ig (Ljubljana) 263, 283
 Ilirski Breg (Ljutomer) 296
 Ilirski Bistrica 266, 273, 281, 283,
 293, 295, 331
 Ilovica (Ljubljana) 263
 Imotski (Split) 266
 Irska 11
 Isigny (Francija) 90
 Istanbul (Turčija) 11
 Istra 134, 208, 260, 281; glej tudi:
 Primorska, Slovensko primorje
 Italija 10, 14, 20, 21, 22, 24, 27, 30,
 35, 48, 68, 77, 80, 124, 128, 130,
 131, 133, 134, 135, 136, 142, 143,
 169, 267, 271
 Ivančeviči (Gospić) 186
 Ižanska cesta (Ljubljana) 260

J

Jadran 31, 44, 208, 273, 274; glej
tudi: Jadransko morje
Jadransko morje 31; glej tudi:
Jadran
Jafa (Palestina) 11
Japonska 20
Jarče Polje (Ogulin) 202
Jasikovac (Gospić) 199
Jeronim (Zalec) 293
Jesenice (Gorenjska) 19, 76, 288;
glej tudi: Jeseniški kot
Jeseniški kot 35; glej tudi: Jese-
nice
Jezerane (Karlovac) 202
Jezersko (Gorenjska) 35
Ježica (Ljubljana) 263
Jugoslavija 11, 14, 17, 18, 20, 21,
22, 24, 27, 32, 35, 57, 60, 68,
76, 78, 106, 112, 116, 117, 118,
119, 122, 124, 130, 132, 133, 134,
136, 141, 142, 144, 146, 147, 148,
171, 256, 271, 272, 273, 274, 275,
276, 277, 278, 279, 280, 281, 282,
283, 284, 285, 286, 287, 288, 289,
290, 291, 292, 293, 294, 295, 296,
297, 298, 299, 300, 301, 302, 303,
304, 305, 306, 307, 308, 309, 310,
311, 312, 313, 314, 315, 316, 317,
318, 319, 320, 321, 322, 323, 324,
325, 326, 327, 328, 329, 330, 331,
332, 333, 334, 335, 336, 337, 338,
339, 340, 341, 342, 343, 344, 345,
346, 347, 348, 349, 350, 351, 352,
353, 354, 355, 356, 357, 358, 359,
360, 361, 362, 363, 364, 365, 366,
367, 368, 369, 370, 371, 372, 373,
374, 375, 376, 377, 378, 379, 380,
381, 382, 383, 384, 385, 386, 387,
388, 389, 390, 391, 392, 393, 394,
395, 396, 397, 398, 399, 400, 401,
402, 403, 404, 405, 406, 407, 408,
409, 410, 411, 412, 413, 414, 415,
416, 417, 418, 419, 420, 421, 422,
423, 424, 425, 426, 427, 428, 429,
430, 431, 432, 433, 434, 435, 436,
437, 438, 439, 440, 441, 442, 443,
444, 445, 446, 447, 448, 449, 450,
451, 452, 453, 454, 455, 456, 457,
458, 459, 460, 461, 462, 463, 464,
465, 466, 467, 468, 469, 470, 471,
472, 473, 474, 475, 476, 477, 478,
479, 480, 481, 482, 483, 484, 485,
486, 487, 488, 489, 490, 491, 492,
493, 494, 495, 496, 497, 498, 499,
500, 501, 502, 503, 504, 505, 506,
507, 508, 509, 510, 511, 512, 513,
514, 515, 516, 517, 518, 519, 520,
521, 522, 523, 524, 525, 526, 527,
528, 529, 530, 531, 532, 533, 534,
535, 536, 537, 538, 539, 540, 541,
542, 543, 544, 545, 546, 547, 548,
549, 550, 551, 552, 553, 554, 555,
556, 557, 558, 559, 560, 561, 562,
563, 564, 565, 566, 567, 568, 569,
570, 571, 572, 573, 574, 575, 576,
577, 578, 579, 580, 581, 582, 583,
584, 585, 586, 587, 588, 589, 590,
591, 592, 593, 594, 595, 596, 597,
598, 599, 600, 601, 602, 603, 604,
605, 606, 607, 608, 609, 610, 611,
612, 613, 614, 615, 616, 617, 618,
619, 620, 621, 622, 623, 624, 625,
626, 627, 628, 629, 630, 631, 632,
633, 634, 635, 636, 637, 638, 639,
640, 641, 642, 643, 644, 645, 646,
647, 648, 649, 650, 651, 652, 653,
654, 655, 656, 657, 658, 659, 660,
661, 662, 663, 664, 665, 666, 667,
668, 669, 670, 671, 672, 673, 674,
675, 676, 677, 678, 679, 680, 681,
682, 683, 684, 685, 686, 687, 688,
689, 690, 691, 692, 693, 694, 695,
696, 697, 698, 699, 700, 701, 702,
703, 704, 705, 706, 707, 708, 709,
710, 711, 712, 713, 714, 715, 716,
717, 718, 719, 720, 721, 722, 723,
724, 725, 726, 727, 728, 729, 730,
731, 732, 733, 734, 735, 736, 737,
738, 739, 740, 741, 742, 743, 744,
745, 746, 747, 748, 749, 750, 751,
752, 753, 754, 755, 756, 757, 758,
759, 760, 761, 762, 763, 764, 765,
766, 767, 768, 769, 770, 771, 772,
773, 774, 775, 776, 777, 778, 779,
780, 781, 782, 783, 784, 785, 786,
787, 788, 789, 790, 791, 792, 793,
794, 795, 796, 797, 798, 799, 800,
801, 802, 803, 804, 805, 806, 807,
808, 809, 810, 811, 812, 813, 814,
815, 816, 817, 818, 819, 820, 821,
822, 823, 824, 825, 826, 827, 828,
829, 830, 831, 832, 833, 834, 835,
836, 837, 838, 839, 840, 841, 842,
843, 844, 845, 846, 847, 848, 849,
850, 851, 852, 853, 854, 855, 856,
857, 858, 859, 860, 861, 862, 863,
864, 865, 866, 867, 868, 869, 870,
871, 872, 873, 874, 875, 876, 877,
878, 879, 880, 881, 882, 883, 884,
885, 886, 887, 888, 889, 890, 891,
892, 893, 894, 895, 896, 897, 898,
899, 900, 901, 902, 903, 904, 905,
906, 907, 908, 909, 910, 911, 912,
913, 914, 915, 916, 917, 918, 919,
920, 921, 922, 923, 924, 925, 926,
927, 928, 929, 930, 931, 932, 933,
934, 935, 936, 937, 938, 939, 940,
941, 942, 943, 944, 945, 946, 947,
948, 949, 950, 951, 952, 953, 954,
955, 956, 957, 958, 959, 960, 961,
962, 963, 964, 965, 966, 967, 968,
969, 970, 971, 972, 973, 974, 975,
976, 977, 978, 979, 980, 981, 982,
983, 984, 985, 986, 987, 988, 989,
990, 991, 992, 993, 994, 995, 996,
997, 998, 999, 1000

K

Kairo (Egipt) 11
Kalce (Logatec) 263
Kaluberovac (Gospić) 199
Kamnik 40, 262, 293
Kanji dol (Idrija) 291
Kapela (Slatina Radenci) 132
Kapetanovac (Gospić) 190
Karlomag (Zadar) 167, 168, 171, 178,
190, 192
Karlovac 241, 258, 293
Kastelec (Koper) 286
Kaštel Novi (Split) 284
Kazle (Sežana) 293, 296
Kekić (Gospić) 199
Kisovec (Zagorje ob Savi) 293
Klana (Reka) 260
Klanec (Celje) 293
Ključarovci (Ljutomer) 283
Knežja lipa (Kočevje) 263
Knin (Split) 266

Kobarid (Tolmin) 288
Kobenhaven (Danska) 11
Koble (Slovenske Konjice) 289
Kočevje 258, 260, 263, 283, 284, 285,
289, 290, 296
Kočevska 62, 208, 260
Kočevska Reka (Kočevje) 241, 258,
263, 290, 296
Kočevska vas (Kočevje) 134
Kočevski Rog (Kočevje) 263, 264,
285, 288, 293
Köln (Nemčija) 101
Kolpa (r.) 142, 203, 204, 205, 206,
208, 241, 244, 250, 254, 258, 260,
266
Komenda (Kamnik) 131
Komijenovac (Bilaj) 181
Komolec (Kočevje) 263
Komo vi jača (Gospić) 184
Kompolje (Grosuplje) 263
Konjice 40; glej tudi: Slovenske
Konjice
Kopar 132, 133, 134
Kopar Gora 32
Kopar Draga (Gospić) 199
Konjsko Brdo (Gospić) 199
Koper 273, 286, 336
Koprivnica (Krško) 283, 288
Koprivnik (Kočevje) 254, 255
Korčula (o.) 266, 290
Kordun 142, 168
Koreno pri Krašnji (Domžale) 53
Kornati (o.) 167
Koroška 30, 35, 38, 40, 50, 68, 134,
152, 281, 289, 334, 335
Korzika (Francija) 11
Kosovo 24
Kot (Ribnica na Dolenjskem) 263
Kotor 266
Kovača vas (Slov. Bistrica) 292
Kovačevići (Gospić) 197
Kozarišče (Ribnica na Dolenj.) 263
Kozina (Sežana) 267
Kozjak (Slovenj Gradec) 296
Kozjansko 72
Kraljevica (Reka) 171
Kranj 40, 64, 69, 286, 288, 293, 296
Kranjska 27
Kras 6
Krašnja (Domžale) 53
Krčevina (Ptuj) 286

Krčma (Gospić) 197
 Kreta (Grčija) 11
 Krim (Sovjetska zveza) 11
 Križevci (Bjelovar) 296
 Križevci (Ljutomer) 285, 289
 Krka (r.) 167
 Krmpotiči (Bilaj) 181, 184
 Krško 132, 283, 292
 Kursk (Sovjetska zveza) 77

L

Lahovče (Kranj) 286, 288
 Lancova vas (Ptuj) 292
 Laniše (Kamnik) 293
 Laon (Francija) 101
 La Rochelle (Francija) 101
 Lastomeri (Gornja Radgona) 285
 Lastovo (o.) 266
 Laško (Celje) 27, 40, 284, 289, 292, 293
 Lavai (Francija) 101
 Laze (Novo mesto) 263
 Lecce (Italija) 134
 Legen (Slovenj Gradec) 292, 296
 Le Havre (Francija) 87, 100
 Leigh on Sea (Anglija) 122, 127, 137
 Le Mans (Francija) 101
 Lenart (Slovenske gorice) 284, 288, 289, 290, 293
 Leningrad (Sovjetska zveza) 11
 Leskovec (Celje) 288
 Lessay (Francija) 87
 Lešče (Otočac) 208
 Lešniški vrh (Ormož) 293
 Levpa (Gorica) 283
 Libija 11
 Lički Novi (Gospić) 181, 190, 191, 197
 Lički Osik (Gospić) 184, 190, 199
 Liège (Belgija) 101, 102
 Lika 78, 168, 170, 171, 175, 176, 179, 183, 185, 189, 208, 255, 283, 284, 288
 Lika (r.) 178, 181, 186, 199
 Lille (Francija) 136
 Limbuš (Maribor) 289
 Lipoglav (Ljubljana) 262, 263
 Lipova glavica (Gospić) 199

Lisboa (Portugalska) 11
 Litija 40
 Liverpool (Anglija) 124, 133
 Li void (Kočevje) 263
 Ljubljana 9, 19, 22, 24, 27, 30, 46, 67, 74, 75, 87, 101, 102, 116, 117, 123, 134, 141, 147, 163, 164, 175, 177, 178, 188, 189, 194, 195, 202, 208, 243, 246, 253, 258, 260, 262, 264, 265, 267, 271, 272, 273, 274, 281, 283, 284, 285, 286, 288, 290, 291, 292, 296, 331, 336, 343
 Ljubljana (r.) 262
 »Ljubljanska pokrajina« 24, 27, 130, 134
 Ljubljanski grad (Ljubljana) 260, 262
 Ljubljansko barje 264
 Ljubuški (Mostar) 289
 Ljutomer 40, 283, 284, 285, 286, 289, 290, 291, 296
 Loara (Francija) 100, 101
 Log (Ljubljana) 260, 263
 Logatec 260, 263, 284, 290
 Loka pri Žusmu (Šentjur) 296
 Lokev (Sežana) 284
 Lokve (Nova Gorica) 6
 London (Anglija) 11, 78, 96, 97, 98, 101, 102, 112, 114, 115, 118, 121, 122, 125, 127, 128, 130, 131, 136, 137, 272, 273
 Lorient (Francija) 101
 Loški potok (Ribnica) 258
 Lovrenc (Pohorje) 291
 Lož (Ribnica na Dolenjskem) 263
 Luče (Mozirje) 288
 Luđak (Gospić) 199
 Luksemburg 82, 93, 101

M

Madrid (Spanija) 11
 Madžarska 11, 22, 266
 Makedonija 22
 Mala Nedelja (Ormož) 293
 Male Grahovše (Laško) 284
 Male Lašče (Ribnica na Do.) 289
 Mali Čardak (Gospić) 199

- Malik (Bosiljevo) 243
 Mali Otok (Postojna) 290
 Malo polje (Gospić) 199
 Malta (o.) 11
 Manche (Francija) 83, 95
 Marenberg (Dravograd) 33, 40
 Maribor 19, 33, 34, 36, 40, 42, 43,
 45, 46, 51, 64, 67, 68, 120, 124,
 131, 137, 264, 271, 272, 284, 285,
 286, 288, 289, 290, 291, 292, 293,
 296
 Mariborski otok (Maribor) 44
 Marna (Francija) 101
 Maroko 11
 Marseille (Francija) 11
 Mauthausen (Nemčija) 48
 Medak (Gospić) 175, 293
 Medvode (Ljubljana) 74
 Medžimurje 24
 Meniška vas (Novo mesto) 291
 Merjasica (Hrvatska) 142
 Metković (Split) 266
 Metlaj (Gospić) 185
 Metohija 24
 Metz (Francija) 101, 137
 Mežiška dolina 24, 32, 35, 40, 42, 78
 Mirna (Trebnje) 293
 Mirna peč (Novo mesto) 263, 296
 Mislinjska dolina 264
 Modena (Italija) 134
 Molat (o.) 167
 Monopoli (Italija) 136, 266
 Morrain (Francija) 87
 Mortain (Francija) 101
 Moskva (Sovjetska zveza) 77, 272
 Mostar 266, 289
 Moškanjci (Ptuj) 290, 291
 Mota (Gornja Radgona) 285, 289
 Mozirje 288, 292
 Mrežnica (r.) 142
 Mudrovcica (Gospić) 184
 Mujinovac (Gospić) 199
 Mura (r.) 266
 Mursko polje 72
 Murter (o.) 167
 Murvica (Zadar) 147, 167, 168
 Mušaluk (Gospić) 199
 Muta (Radije ob Dravi) 292

 N
 Namur (Belgija) 101
 Nancy (Francija) 100, 101
 Nantes (Francija) 101
 Nariu (Postojna) 286
 NDH (= Nezavisna država Hrvat
 ska) 27; glej tudi: Nezavisna
 država Hrvatska
 Neapelj (Italija) 11, 116, 133, 266
 Negovanova varoš (Gospić) 186
 Nemčija 11, 20, 21, 24, 35, 42, 44,
 47, 56, 60, 68, 80, 85, 87, 101, 102,
 103, 133; glej tudi: Velika Nem-
 čija
 Neufchateau (Francija) 120
 Nevers (Francija) 101
 Newport (Anglija) 137
 Nezavisna država Hrvatska 24; glej
 tudi: NDH
 Nicosia (Ciper) 11
 Nikšić (črna gora) 266
 Nikšići (Gospić) 199
 Niš 22
 Nizozemska, glej: Holandija
 Normandija (Francija) 11, 78, 83,
 85, 87, 88, 89, 90, 93, 99, 102, 103,
 104, 105, 120, 272
 Notranjska 6
 Nova Dobrava (Slovenske Konjice)
 290
 Nova Gorica 3, 72, 271, 272, 273, 336,
 343; glej tudi: Gorica
 Nova Resa (Krško) 132
 Nova Sušica (Postojna) 285, 286
 Novigrad (Zadar) 164
 Novo mesto 208, 263, 266, 284, 285,
 286, 288, 289, 291, 292, 296
 Novosel (Gospić) 199

 O
 Obrovac (Split) 167, 170
 Obsavski pas 46, 48
 Obsotelski pas 46, 48
 Odesa (Sovjetska zveza) 11
 Ogulin (Karlovac) 171, 201, 202, 207,
 243, 266

Okroglica (Celje) 303
 Olib (o.) 167
 Olševa (Šmarje pri Jelšah) 32
 Olševak (Kranj) 296
 Om (Zadar) 168
 Omiš (Split) 266
 Oplotnica (Slovenska Bistrica) 285
 Oran (Alžirija) 11
 Orel (Sovjetska zveza) 77
 Orle (Ljubljana) 260, 261, 262, 265,
 283, 284, 285, 286, 288, 290, 291,
 296
 Orléans (Francija) 101
 Ormož (Ptuj) 283, 285, 288, 290, 293
 Orne (Francija) 90
 Osolnik (Novo mesto) 263
 Ostende (Belgija) 101
 Ostrovica (Gospić) 199
 Ostrožno brdo (Il. Bistrica) 293
 Oštro (Gospić) 190, 199
 Otočac (Karlovac) 171, 202, 266
 Otočec (Novo mesto) 291
 Ouistreham (Francija) 87

P

Pag (o.) 167, 168
 Pantelleria (Italija) 11
 Pariz (Francija) 11, 100, 133, 134
 Pas de Calais (Francija) 87, 90
 Paški Kozjak (Velenje) 283
 Pašman (o.) 167
 Perušić (Gospić) 184, 199
 Picadilly (London) 130
 Pijava gorica (Ljubljana) 262
 Pivka (Postojna) 263, 284, 292
 Planina (Kakek) 260, 263
 Pliskovica (Sežana) 293
 Plymouth (Anglija) 101
 Počitelj (Gospić) 186
 Počiteljica (r.) 186
 Podbela (Kobarid) 288
 Podgora (Ravne na Koroškem) 288
 Podgorski kanal (Dalmacija) 170
 Podgraje (Ilirska Bistrica) 283
 Podhosta (Novo mesto) 241, 263
 Podkonjaci (Gospić) 186
 Podlehnik (Ptuj) 284
 Podmolnik (Ljubljana) 262, 263
 Podpeč (Borovnica) 263
 Podplat (Šmarje pri Jelšah) 284

Podravje 32, 40
 Podsreda (Šmarje pri Jelšah) 284
 Podtun (Dolenjske Toplice) 250,
 251, 252, 253, 283, 284, 285, 286,
 288, 289, 290, 291
 Podzemlje (Vinica) 142
 Pohorje 34, 72, 194, 291
 Polhov Gradec 263
 Polešnik (Zadar) 164, 167, 169
 Polica (Grosuplje) 262
 Poljane (Novo mesto) 250, 251
 Poljčane (Slovenska Bistrica) 296
 Poljska 11
 Polskava 264
 Ponikve (Grosuplje) 250
 Ponikve (Tolmin) 290
 Port-en-Bessin (Francija) 87
 Port Said (Egipt) 11
 Portugal 11
 Porurje 133
 Posavje 47
 Postojna 260, 284, 285, 286, 290 291,
 292
 Praga (Češkoslovaška) 11
 Pragersko (Slovenska Bistrica)
 134, 296
 Predoslje (Kranj) 293
 Prekmurje 24, 134
 Prelože (Ilirska Bistrica) 283
 Presika (Ljutomer) 291
 Prezid (Čabar) 241, 263
 Primorska 6, 10, 48, 134, 135, 232,
 267, 288, 289, 292, 334; glej tudi:
 Slovenska Benečija, Slovensko
 primorje
 Pristava (Novo mesto) 291
 Prkos (Bilaj) 178, 184
 Ptuj 40, 44, 283, 284, 285, 286, 288,
 289, 290, 291, 292, 296
 Pulj (Pula) 266

Q

Ouiberon (Francija) 101

R

Rab (o.) 266
 Rabat (Maroko) 11
 Rače (Maribor) 292, 293
 Račna (Grosuplje) 263

- Radeče (Laško) 292
 Radeče pri Zidanem mostu 132
 Radije ob Dravi 289, 292
 Radomerje (Ljutomer) 284
 Radovin (Zadar) 167, 168
 Radovljica 40, 74, 76, 284, 292
 Raduše (Slovenj Gradec) 291
 Rajhenburg (Videm-Krško) 46
 Rakek (Logatec) 6, 260, 263
 Rakitna (Cerknica) 263
 Rakitnica (Ribnica na Dolenj.) 263
 Rakovnik (Ljubljana) 262
 Rapanj Klanac (Otočac) 202
 Ravne na Koroškem 285, 288
 Ravni vrh (Gospić) 199
 Razbojišče (Gospić) 199
 Rawensbrück (Nemčija) 48
 Ražanac (Zadar) 167, 168
 Rdeči kamen (Kočevje) 263
 Reims (Francija) 101
 Reka (Rijeka) 260, 264, 266, 273, 283, 285, 292
 Ren (Francija) 101
 Rennes (Francija) 101
 Ribnica (na Dolenjskem) 258, 260, 265, 284, 285, 289, 291, 292, 293
 Ribnik (Gospić) 175, 179, 181, 184, 186, 199
 Rigelj (Podturn) 250
 Rim (Italija) 11, 34, 134
 Rizvanuša (Gospić) 199
 Rogaška Slatina 288
 Rogatec (Šmarje pri Jelšah) 283, 284
 Rokavski preliv 95; glej tudi: Manche
 Romunija 11, 22
 Rouen (Francija) 100
 Rovinj (Istra) 266
 Rovte (Logatec) 263
 Rožengrunt (Lenart) 293
 Rožnik (Ljubljana) 260
 Rudnik (Ljubljana) 260, 262, 263
 Rusija 56, 80; glej tudi: Sovjetska zveza
 Rutkovići (Gospić) 199
- S
- Saarbrücken (Nemčija) 101
 Sachsenhausen (Nemčija) 48
 Salka vas (Dolenjska) 263
 Salzburg (Avstrija) 64
 Sarajevo 266
 Sardinija (Italija) 1, 276
 Sava (r.) 44, 46, 48, 62, 266, 293
 Savinjska dolina 46, 72, 194, 264, 283, 285
 Sedan (Francija) 101
 Selnica (Maribor) 291
 Selnica Podravska (Koprivnica) 288
 Selška dolina 74
 Semič (čmomelj) 249, 284, 290
 Severna Dalmacija 274; glej tudi: Dalmacija, Hrvatsko primorje, Srednja Dalmacija
 Severno morje 11
 Sevnica 286, 289, 293
 Sežana 283, 284, 293, 296
 Sicilija (Italija) 11
 Sikići (Gospić) 195
 Sinj (Split) 266
 Sirija 11
 Skopje 22
 Skvadra (Bilaj) 178, 184
 Slamnjak (Ljutomer) 291
 Slatina Radenci 132
 Slimena (Sarajevo) 292
 Slivnica (Zadar) 284
 Slovaška 27
 Slovenija 12, 19, 22, 23, 24, 27, 31, 32, 34, 36, 37, 38, 63, 68, 72, 103, 116, 134, 135, 136, 141, 142, 143, 144, 169, 172, 173, 200, 201, 206, 207, 208, 210, 213, 219, 241, 242, 243, 247, 248, 250, 255, 256, 260, 262, 265, 271, 272, 273, 281, 295
 Slovenja vas (Ptuj) 288
 Slovenj Gradec 24, 40, 46, 291, 292, 296
 Slovenska Bistrica 264, 284, 285, 292, 296
 Slovenske gorice 32, 33, 78, 137, 283, 284, 288, 289, 290, 293
 Slovenske Konjice 286, 288, 289, 290; glej tudi: Konjice
 Slovensko primorje 6, 208, 260, 272, 281; glej tudi: Primorska, Slovenska Benečija
 Slunj (Ogulin) 266

- Smiljan (Gospić) 197
 Smiljansko polje (Gospić) 199
 Smrekovec 32
 Sodražica (Ribnica na Dol.) 263
 Soissons (Francija) 101
 Soma (Francija) 101
 Sombornon (Francija) 101
 Sostro (Ljubljana) 260, 262
 Soteska (Dolenjske Toplice) 251, 263
 Sotla (r.) 44, 47, 62, 290
 Southampton (Anglija) 101, 121
 Southend on Sea (Anglija) 122, 123, 125, 132
 Sovjetska zveza 20, 44, 63, 77, 272; glej tudi: Rusija, ZSSR
 Split 14, 124, 135, 136, 141, 142, 146, 166, 167, 168, 173, 266, 267, 276, 285, 292
 Spodnja Kungota (Maribor) 296
 Spodnja Štajerska 34, 40, 42, 46, 47, 52, 58, 59; glej tudi: Štajerska
 Srbija 24, 44, 48, 122; glej tudi: Stara Srbija
 Srdari (Gospić) 199
 Srdelj (Gospić) 190, 199
 Srednja Dalmacija 274; glej tudi: Dalmacija, Hrvatsko primorje, Severna Dalmacija
 Sredozemlje 92; glej tudi: Sredozemsko morje
 Sredozemsko morje 11; glej tudi: Sredozemlje
 St. Germain (Francija) 32
 St. Laurent-sur-Mer (Francija) 95
 St. Lò (Francija) 87, 100
 St. Malo (Francija) 87, 101
 St. Mère Eglise (Francija) 90
 St. Nazaire (Francija) 101
 St. Valery (Francija) 100
 Stanetinci (Gornja Radgona) 291
 Stara Srbija 48, 66; glej tudi: Srbija
 Stara vas (Brežice) 296
 Stare Zage (Novo mesto) 250, 253, 284, 285, 288, 292
 Stari log (Kočevje) 263
 Stari pisker (Celje) 66
 Stari trg (Cerknica) 263
 Stari trg na Kolpi 258
 Stična (Grosuplje) 263
 Stoj no selo (Rogatec) 283, 284
 Stomaž (Sežana) 283
 Strasbourg (Francija) 101
 Straža (Idrija) 291
 Straža (Trebnje) 288
 Stražišče (Ravne na Koroškem) 74
 Strmec (Mozirje) 292
 Strnišče (Ptuj) 44, 66, 70
 Stroča vas (Ljutomer) 291
 Struge (Ribnica na Dol.) 263
 Studenec (Ljubljana) 263
 Sudetska 60
 Suha krajina 208, 283, 284, 285, 291, 293
 Sukošan (Zadar) 155, 167, 168
 Sušak (Reka) 19
 Sv. Katarina (Reka) 285, 292
 Sv. Križ (Dravograd) 285
 Sv. Rok (Velebit) 175
 Sv. Vid (Gospić) 199
- š
- Šempeter (Nova Gorica) 336
 šentilj (Slovenske gorice) 284
 Šentjur pri Celju 289, 290, 291, 296
 Šentvid (Ljubljana) 46; glej tudi: Št. Vid.
 Šibenik 167, 168, 266
 široka kula (Gospić) 199
 škofja Loka 40, 133, 189, 288
 Škofljica (Ljubljana) 262, 286, 291
 Škotska (Velika Britanija) 109, 112, 117, 122, 127, 132
 Š lezi ja 44
 Šmarje (Ajdovščina) 285
 šmarje (Grosuplje) 263
 šmarje pri Jelšah 40, 284, 288, 289, 290
 Šmaitno pri Slovenjem Gradcu 46
 šoštanj (Velenje) 262, 289
 Španija 11, 89
 štajerska 24, 30, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 40, 42, 44, 46, 48, 50, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 72, 75, 77, 120, 124, 134, 272, 273, 274, 281, 284, 288, 292, 334, 335; glej

tudi: Spodnja Štajerska
 Štalcerji (Kočevje) 263, 283
 Štepanja vas (Ljubljana) 262
 Št. Vid (Ljubljana) 263; glej tudi:
 Šentvid
 Švedska 11
 Švica 11, 101, 136

T

Tatre (Kozina) 267
 Tel Aviv (Izrael) 11
 Temza (Anglija) 121
 Tezno (Maribor) 66
 Težka voda (Novo mesto) 263
 Tilly (Francija) 87
 Tlake (Šmarje pri Jelšah) 288, 289
 Tobruk (Libija) 11
 Tolmin 286, 290
 Topla reber (Kočevje) 241
 Topusko (Karlovac) 142
 Tours (Francija) 101, 120
 Travnik (Ribnica na Dol.) 263
 Travnik (Sarajevo) 266, 292
 Trbiž (Tarvisio) 266
 Trbovlje 19, 40, 131, 283, 286, 288,
 290, 292
 Trebelj evo 263
 Trebnje 288, 292, 293
 Triglav 272
 Trojane (Domžale) 262
 Trošmarija (Ogulin) 242
 Trouville (Francija) 87
 Troyes (Francija) 101
 Trst 19, 31, 35, 134, 171, 208, 232,
 260, 264, 266, 272, 273, 288
 Tržič (Gorenjska) 283, 289
 Tržič (Monfalcone) 260
 Tunis (Tunizija) 11
 Tunizija 11
 Turčija 89
 Turjak (Ljubljana) 263

U

Ugljan (o.) 167
 Unec (Kakek) 263

V

Varšava (Poljska) 11
 Velebit 144, 169, 170, 171, 173, 175
 Velenje 283
 Velika Britanija 11, 20, 89; glej
 tudi: Anglija
 Velika Nedelja (Ormož) 283
 Velika Nemčija 80; glej tudi:
 Nemčija
 Velika raven (Celje) 283
 Velike Lašče (Ribnica na Dolenj-
 skem) 260, 263
 Velike Poljane (Dol. Toplice) 252
 Velikovec (Koroška) 42
 Verdun (Francija) 101
 Verviers (Belgija) 102, 272
 Veržej (Ljutomer) 284
 Vijanovič Brdo (Bilaj) 181
 Viljarac (Zadar) 168
 Vinica (Črnomelj) 142, 203, 205,
 242, 244, 245, 246, 254, 258, 266,
 286
 Vinja vas (Novo mesto) 286
 Vire (Francija) 100
 Vire (r., Francija) 93
 Vis (o.) 116
 Visočane (Zadar) 168
 Višnja gora (Grosuplje) 262, 263
 Višnje (Ajdovščina) 283, 286
 Vitan (Ormož) 288
 Vitanje (Slovenske Konjice) 32
 Vitry (Francija) 101
 Vižmarje (Ljubljana) 264
 Vogezi (Francija) 101, 120
 Vojnik (Celje) 289
 Vrbje (Žalec) 284
 Vrbno (Šentjur pri Celju) 289
 Vrboško (Gospič) 191
 Vrboško (hrib, Gospič) 191
 Vrhnika 260, 263, 267, 284
 Vrselj (Gospič) 199
 Vrsin (Bilaj) 178, 184
 Vrzdenec (Ljubljana) 260
 Vučja Draga (Gospič) 190, 197, 199
 Vučjak (Gospič) 199
 Vukova gora (Karlovac) 241
 Vukšič (Gospič) 199

w

Walcheren (Holandska) 101
 Weimarska republika 133
 Wiesbaden (Nemčija) 272
 Wolfsberg (Nemčija) 42
 Woodhousely (Anglija) 109, 114
 Würzburg (Nemčija) 272

Z

Zabukovje (Sevnica) 289
 Zadar 146, 147, 164, 166, 167, 168,
 169, 173, 284, 288
 Zadvor (Ljubljana) 260
 Zagorje (Trbovlje) 286, 292, 293
 Zagreb 22, 134, 266, 272
 Zaječar 296
 Zalog (Ljubljana) 263
 Zalog (žalec) 286
 ZDA (= Združene države Amerike)
 136; glej tudi: Amerika

Zdenska vas (Grosuplje) 263
 Zelena jama (Ljubljana) 262
 Zemunik (Zadar) 167, 168
 Zgornja Kungota (Maribor) 285,
 289, 296
 Zgornja Ščavnica (Lenart) 289
 Zrmanja (r.) 167
 ZSSR (= Zveza sovjetskih sociali-
 stičnih republik) 11, 286; glej
 tudi: Rusija, Sovjetska zveza
 Zvornik (Tuzla) 266

z

žabica (Gospić) 199
 Zalec 284, 293
 Ziri (Logatec) 284, 290
 žirovnica (Sevnica) 293
 Zreče (Maribor) 290, 291
 Žusem (Šentjur pri Celju) 196
 Zužemberk (Novo mesto) 263

JOŽE ŠMIT —RADO BORDON—ALBERT KLUN

SKLEPNA BESEDA

*»Peta prekomorska brigada Ivana Turšiča-Iztoka« je že šesta knjiga, ki je izšla v knjižnici NOV in POS in ki obravnava te-
ina! i ko prekomorskih enot narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije.*

*Po izidu knjige »Prekomorci« (oris zgodovine prekomorskih
brigad in drugih prekomorskih enot NOVJ, Ljubljana 1965), ki je
pri nekdanjih prekomorcih in tudi v širši javnosti natetela na
zelo ugoden odmev, se je namreč začelo širše prizadevanje za
pisanje monografij o posameznih prekomorskih brigadah in dru-
gih prekomorskih enotah naše narodnoosvobodilne vojske, med
njimi tudi monografije o 5. prekomorski brigadi »Ivana Turšiča-
Iztoka«, tej najštevilčnejši, najbolje opremljeni in po svoji narod-
nostni sestavi edini čisto slovenski prekomorski brigadi. Pobudo
za to prizadevanje sta dala komisija za zgodovino sveta za razvi-
janje tradicij NOB pri predsedstvu republiškega odbora ZZB
NOV Slovenije ter osrednji odbor prekomorskih brigad in drugih
prekomorskih enot NOVJ v Ljubljani**

*Po proslavi prekomorskih enot v Ilirski Bistrici 4. julija 1966
pa je bil ustanovljen odbor 5. prekomorske brigade (njegov pred-
sednik je nekdanji komandant brigade Stane Mahne), ki si je
zadal nalogo, da zbere dopolnilno zgodovinsko gradivo o brigadi
in pripravi o njej samostojno knjigo.*

* Osrednji odbor prekomorskih brigad in drugih prekomorskih enot NOVJ je bil ustanovljen julija 1966, po odkritju spomenika v Ilirski Bistrici, kot stalno telo, ki naj deluje vse do uresničenja delovnega programa, kakršnega si je za-
stavil in v katerem je tudi skrb za to, da se organizira pisanje monografij o
prekomorskih enotah NOVJ. Predsednik odbora je dr. France Hočevar, sekretar
Albert Klun, člani pa so Danica Bavcon, Stane Bobnar, dr. Rado Bordon, Silvo
Hrovat, Miroslav Kocjan, Uroš Kraigher, Ivan Kreft, Albin Kuret, Miroslav
Luštek, Stane Mahne, Janko Perat, Edwin Pervanje, Jože Smit, Janko Velikonja
in Srečko Vilhar. Prizadevalni člani odbora, avtor knjige »Artileristi prekomorci«
(Nova Gorica 1968) in pisec pomembnih studij o vlogi artilerijskih enot v narodno-
osvobodilnem boju jugoslovanskih narodov, general Karei Levičnik, je, žal, leta
1968, malo pred izidom svoje knjige, nenadno umrl.

Odbor 5. prekomorske brigade se je obrnil na preživele borce brigade, naj bi z opisom svoje poti v narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije, svojega vstopa vanjo in v 5. prekomorsko brigado ter z opisom posameznih bojev brigadnih enot, v katerih so sodelovali, kakor tudi vseh pomembnejših dogodkov, ki so se jim neizbrisno vtisnili v spomin, s pošiljanjem raz.novrstnega zgodovinskega in drugega dokumentarnega gradiva (fotografij, podatkov o padlih borcih in borkah, o pogrešanih in ranjenih, o starih in v posameznih enotah brigade in vsega drugega, kar morda hranijo kot dragocene spomine na svojo udeležbo v narodnoosvobodilnem boju, itd.) poskušali pripomoči k jasnejši osvetlitvi izvora borcev, nastanka brigade, njene bojne poti in življenja v njej.

Kar lepo število borcev se je odzvalo temu pozivu, in sicer so to: Anton Bartol, Jože Bec, Alojz Berk, Jože Bezjak, Ferdo Bončina, Ivan Brečko, Ivan Breški, Martin Burjan, Stane Čuber, Ivan Debenc, Ludvik Dobovišek, Ludvik Doga, Franc Dunaj, Maks Felzer, Franc Fišer, Elo Garzaroli, Pavel Germovsek, Rudi Glavič, Jože Goličič, Rudolf Grobelnik, Ivan Hren, Silvo Hrovat, Franc Ilinčič, Vinko Jelenko, Herbert Jerič, Franc Jurgel, Ivan Kajtna, Andrej Kartman, Ivan Kasjak, Marjan Kavčič, Franc Keržan, Nikola Klos, Jože Kmetec, Tone Knez, Tone Kodrič, Rudolf Košuta, Frane Legnar, Ciril Lovše, Stane Mahne, Ludvik Mesarič, Dolfe Modic, Rafko Orožen, Stanko Pahič, Ivan Paulič, Stanko Peklar, Gabrijel Perklič, Anton Perne, Angel Pisk, Viktorija Pisk, Vladimir Pisk, Jakob Prosenjak, Jože Rajher, Anton Razdevšek, Jože Rudolf, Alojz Sajevec, Janez Sekirnik, Herman Sevšek, Franc Skoberne, Anton Stojnšek, Franc Šket, Ignac Škofic, Janez Šoba, Anton Špacai, Ivan Špiler, Alojz Šraj, Anton Teršek, Stojan Troha, Jožef Vidmar, Franc Vouhnik, France Vovčko, Srečko Vrhovšek, Anton Zalokar, Miroslav Završnik-Pastir(ček), Franc Župan, Ivan Žnidarič in Nande Zvan Tem tovarišem in morda še komu, ki ga ne želimo namenoma prezreti, velja naša iskrena zahvala, saj so s svojimi prispevki znatno pripomogli, da je bilo nekatere dogodke, o katerih manjkajo izvirni dokumenti ali ustrezno arhivsko gradivo, moč natančneje in jasneje prikazati.*

* Glej poglavje o rokopisnem gradivu v zvezi s 5. prekomorsko brigado, priobčeno v virih in gradivu (bibliografiji) na straneh 274—277 te knjige.

Osrednji odbor prekomorskih brigad in drugih prekomorskih enot NOVJ (ob odkritju spomenika v Ilirski Bistrici 4. julija 1966). Z desne proti levi: Stane Mahne, Janko Perat, Karej Levičnik (umri 25. marca 1968), Edvard Gregorčič, Stane Bobnar, Ivan Kukovec, dr. France Hočevar, Jože Šmit, Mira Lavrenčič, Ivan Kreft, Vida Tomšič, Miroslav Kocjan, dr. Rado Bordon, Albin Kuret, Janko Velikonja, Albert Klun in Alojz Stegu

Ko se namreč po skoraj četrto stoletje obravnava in piše zgodovina in bojna pot neke enote, naletijo avtorji, ki želijo dogodke objektivno opisati, na hude tezave. Kljub dobri volji neposrednih pričevalcev, da bi minule dogodke prikazali v zgodovinski resničnosti, ni njihov spomin vselej zadostno jamstvo resnice. Naši komandanti, načelniki štabov, operativni oficirji in drugi starešine niso mogli biti v svojih poročilih, kakršna so pisali v tedanji dobi, in v drugih podatkih, ki so jih oskrbovali med bojem, vselej docela na tekočem, zlasti ce upoštevamo trde boje in njihovo razgibano dinamiko, nagle premike enot, silne napore borcev in starešin itd.; za sprotno dokumentacijo vsega, kar se je tedaj dogajalo, pa pogostoma čisto preprosto ni bilo časa ali primerne priložnosti. Poleg tega je 5. prekomorska brigada pravzaprav nastajala v tujini, v tujih ujetniških taboriščih, o tem pa se je ohranilo (razen pričevanj preživelih borcev) kaj malo dokumentacije ali pa nam le-ta še vedno ni dostopna.

Bil je ie skrajni čas, da se iztrgajo pozabi ter nekdanjim pripadnikom 5. prekomorske brigade in njihovim svojcem približajo veliki dogodki iz našega narodnoosvobodilnega boja, še posebej pa usoda štajerskih, gorenjskih in koroških fantov (deloma tudi borcev s Primorskega), ki so se kot bivši vojaški prebežniki na novi zahodni fronti združili v narodnoosvobodilno brigado in nato krepko posegli v boje za dokončno osvoboditev svoje domovine. Mnogim ljudem v naši ožji in širši domovini so namreč dokaj dobro znani dogodki na številnih bojiščih Slovenije in drugih delov Jugoslavije, vse premalo pa jim je bila znana usoda omenjenih slovenskih fantov, njihova pot v narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije ter njihov prispevek za osvoboditev in združitev naših narodov. Borcem 5. prekomorske brigade pa je bilo treba dogodke, v katerih so sodelovali, prikazati v širšem zgodovinskem okviru.

Naši ljudje na Štajerskem, Gorenjskem, Koroškem in tudi Primorskem, zlasti pa mladina, bodo lahko v tej knjigi našli ne le del naše novejšje zgodovine, marveč tudi potrdilo prepričanja, da ljudstva, ki se je pripravljeno boriti za svojo svobodo, ni mogoče prisiliti k pokorščini, pa najsi je zatiralec še tako močan in naj uporablja še tako nasilna in nečloveška sredstva. Nekdanji borci 5. prekomorske brigade pa bodo našli v tej knjigi ne le same sebe, ampak tudi potrditev svojih domovinskih čustev in svojih svobodoljubnih stremljenj, v imenu katerih so se daleč

od svojih rodni krajev, bodisi na tujih ali domačih tleh, borili za uresničenje svojih smotrov. Hkrati bodo v knjigi našli dokaz, da je bila njihova pol pravilna in da žrtve niso bile zaman.

Veliko in odgovorno nalogo, kakršno so si avtorji zastavili s pripravljanjem te knjige, so si razdelili tako, da je lože Šmit napisal poglavje o izvoru borcev in nastanku brigade, v katerem je prikazat predvsem usodo štajerskih, gorenjskih in koroških fantov, seveda v širšem zgodovinskem okviru, brez katerega njihove usode ni moč razumeti; Rado Bordon je orisal bojno pot brigade, Albert Klun pa je zbral za pisanje neizogibno potrebno literaturo in dokumentacijo, izbral in komentiral fotografsko in drugo dokumentarno gradivo, sestavil seznam padlih borcev in bork brigade ter seznam vodilnega kadra brigade. Takšno sodelovanje med avtorji, ki so se ves čas svojega dela tudi posvetovali in medsebojno dopolnjevali, se je vnovič pokazalo kot zelo uspešno in je knjigi nedvomno v korist.

Na tem mestu izražamo globoko hvaležnost komisiji za zgodovino sveta za razvijanje tradicij NOB pri predsedstvu republiškega odbora ZZB NOV Slovenije v Ljubljani, ker je knjigo uvrstilo v knjižnico NOV in POS, še posebej predsedniku komisije Zdravku Klanjščku in njenemu sekretarju Milku Štolfi, ki sta nam dala dragocene pobude in nasvete ter si močno prizadevala, da bi knjiga izšla, kakor je bila zamišljena.

Zahvaljujemo se osrednjemu odboru prekomorskih enot NOVJ, zlasti njegovemu predsedniku dr. Francetu Hočevarju, ki nam je nudil vsestransko pomoč in podporo, ter odboru 5. prekomorske brigade, še posebej njegovemu predsedniku Stanetu Mahnetu, ki si je požrtvovalno prizadeval, da bi avtorji lahko uresničili to knjigo in da bi jo dobili v roke nekdanji borci 5. prekomorske brigade.

Avtorji dolgujemo še posebno hvaležnost dr. Tonetu Ferencu, znanstvenemu sodelavcu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, ki je s svojim globokim strokovnim znanjem, s svojo široko razgledanostjo in podrobnim poznavanjem narodnoosvobodilnega boja jugoslovanskih narodov, še posebej pa medvojnih razmer na Štajerskem, Gorenjskem in Koroškem, požrtvovalno pripomogel, da je zlasti prvi del te knjige zgodovinsko čimbolj utemeljen, objektivni in znanstveno podprt. Požrtvovalno je pregledal rokopis, opozoril avtorje na nekatere pomanjkljivosti in ga tudi sam v znatni meri dopolnil s tehtnimi podatki.

Hvaležni smo strokovnima recenzentoma Miroslavu Luštek, sodelavcu Instituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, in polkovniku Miroslavu Stepančiču, sodelavcu Vojne enciklopedije v Beogradu, ki sta delo prebrala v rokopisu, ga ugodno ocenila ter nam dala nekaj zelo koristnih pripomb.

Naša zahvala naj velja tudi Vojnozgodovinskemu institutu v Beogradu, Institutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Muzeju ljudske revolucije v Ljubljani ter vsetn drugim ustanovam in njihovim sodelavcem, ki so nam pomagali pri zbiranju dokumentacije in arhivskega gradiva.

Hvaležnost smo dolžni skupščini občine Celje, zlasti njeni predsednici Olgi Vrabičevi, ki je prizadevanjem odbora 5. prekomorske brigade izkazovala svojo naklonjenost in pozornost, enako tudi Jaki Rojšku, predsedniku, in Mihi Petanu, sekretarju občinskega odbora ZZB NOV občine Celje, ter Jožetu Maroltu, predsedniku odbora za proslavo občinskega praznika občine Celje, ki so odboru 5. prekomorske brigade v marsičem pomagali, da bi lahko uresničil svojo zamisel.

Izrazi naše hvaležnosti veljajo tudi številnim slovenskim delovnim organizacijam, ki so s finančnimi prispevki omogočile izid te knjige, čeprav jih tu ne moremo naštet.

*Zahvaljujemo se kartografu Romanu Antolinu, ki je po za-
snovi Alberta Kluna izdelal zemljevide in skice za to knjigo.*

Nazaduje se želimo zahvaliti vsem članom delovne skupnosti ČZP »Soča« v Novi Gorici, zlasti direktorju Jožetu Riglerju in tehničnemu vodji Branku Brumatu, ki sta se močno trudila, da bi knjiga izšla v predvidenem času, prav tako tudi Vladimiru Gorkiču, meterju tiskarne v Šempetru, ki je vložil obilo truda v tehnično podobo naše knjige. Enako smo hvaležni tudi strojnim in ročnim stavcem, strojnikom, korektorjem, odtiskovalcem, knjigovežom in vsem drugim delavcem tiskarne, ki so s svojim vestnim in prizadevnim delom pripomogli k nastanku te knjige.

Ljubljana—Koper, julija 1969.

*Jože Šmit
Rado Bordon
Albert Klun*

VSEBINA KNJIGE

	Stran
POSVETILO.....	5
IVAN TURSIC-IZTOK.....	6
UVOD	9
IZVOR BORCEV IN NASTANEK BRIGADE... .	15
Dediščina stare Jugoslavije.....	17
Predvojna nemška ekspanzija v Sloveniji.....	31
Okupacija in nasilje nad slovenskim ljudstvom.....	37
Nasilno rekrutiranje slovenskih fantov v nemško vojsko . . .	57
V nemških vojaških enotah.....	76
Izkrčanje zavezniških armad v Normandiji.....	85
Prebeg slovenskih fantov k zaveznikom.....	103
V angleškem ujetništvu.....	108
Ustanovitev slovenskega bataljona.....	114
Bataljon preraste v brigado.....	120
Vključitev brigade v narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije .	133
BOJNA POT BRIGADE	139
Dokončno organiziranje in vojaško urjenje brigade.....	141
Politično in kulturno-prosvetno delo v brigadi in zunaj nje . .	147
Kultura na pohodu (dokumentarni vložek).....	149
Gibanje in bojne operacije brigade v Dalmaciji.....	166
Pohod čez Velebit.....	171
Boji za Bilaj.....	178
V boj ih za osvoboditev Gospiča.....	190
Pohod in prihod brigade v Slovenijo.....	201
Veliki dnevi 5. prekomorske brigade (dokumentarni vložek)	209
Prvi boji brigade na slovenskih tleh.....	250
Razformiranje 5. prekomorske brigade in zadnji boji njenih pripadnikov.....	255
VIRI IN GRADIVO (BIBLIOGRAFIJA).....	269
Arhivsko in dokumentarno gradivo.....	271
Samostojne publikacije.....	271
Razprave in članki.....	273
Rokopisno gradivo v zvezi s 5. prekomorsko brigado	274

	Stran
SEZNAM PADLIH BORCEV IN BORK.....	279
Pojasnilo.....	281
Seznam.....	283
SEZNAM VODILNEGA KADRA BRIGADE.....	297
ABECEDNI SEZNAM OSEB.....	305
ABECEDNI SEZNAM KRAJEV IN DEZEL.....	315
S K L E P N A B E S E D A	329
VSEBINA KNIIGE.....	337
REPRODUKCIJE FOTOGRAFU (83 reprodukcij) na straneh 6, 21, 25, 26, 28, 29, 39, 43, 45, 51, 55, 61, 69, 79, 81, 83, 86, 88, 89, 91, 92, 94, 95, 96, 97,99,145, 172,173, 174, 176,177, 183,203, 204, 205,206, 208, 210, 211,212,213, 214,215, 216,217,218, 219,220, 221, 222,223, 224, 225, 226,227,228, 229,230, 231,232,233, 234,235, 236, 237,238, 239, 240, 242,243,244, 245,246, 247,248,257, 259,261, 267, 287,294, 303, 333.	
REPRODUKCIJE DOKUMENTOV (33 reprodukcij) na straneh 13, 19, 23, 41, 47, 49, 52, 53, 71, 117, 123, 143, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 181, 184, 195, 197, 198, 295, 302.	
ZEMLJEVIDI IN SKICE (8 reprodukcij):	
Pota prekomorcev v narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije .	11
Zavezniško izkrcanje v Normandiji.....	87
Napredovanje zavezniških armad po izkrcanju.....	101
Začasna formacija brigade v Angliji in formacija 5. prekomorske brigade v Dalmaciji.....	129
Operativno področje 5. prekomorske brigade v Dalmaciji ...	167
5. prekomorska brigada v bojih za Gospič.....	199
Sklepne operacije 7. korpusa, v katerih so sodelovali borci 5. prekomorske brigade.....	263
Bojna pot 5. prekomorske brigade.....	266
KOLOFON.....	343

Knjižnica NOV in POS 25—IV

Ureja komisija za zgodovino
sveta za razvijanje tradicij NOB
pri predsedstvu republiškega odbora **zgb** NOB Slovenije
v Ljubljani
Predsednik Zdravko Klanjšček

•

Jože Šmit
Rado Bordon
Albert Klun
PETA PREKOMORSKA BRIGADA
»IVANA TURSICA-IZTOKA«

•

Rokopis je odobrila
komisija za zgodovino na seji 27. junija 1969

Strokovni svetovalec dr. Tone Ferenc

Strokovna recenzenta
Miroslav Luštek in Miroslav Štepančič

•

Opremil Vladimir Lakovič
Po zasnovi Alberta Kluna
zemljevide in skice narisal Roman Antolin
Tehnični urednik in lektor
Rado Bordon

•

Založba, tisk in vezava ČZP »Soča« v Novi Gorici
julija 1969 v 2500 izvodih
Za založbo Jože Rigler

Klišeje izdelala
tiskarna »Ljudske pravice«
v Ljubljani

PETA PREKOMORSKA BRIGADA
(Iz ocen strokovnih reeenzentov)

»Tekstovni del knjige sta napisala dva avtorja, Jože Šmit in Rado Bordon.

Prvi avtor se je pčumno, a znanstveno podprto lotil osvetlitve mnogih problemov, ki doslej še niso bili dovolj pojasnjeni, in sicer problemov v zvezi z nasilnim rekrutiranjem slovenskih fantov na Štajerskem, Gorenjskem in Koroškem v nemško vojsko. V enajstih poglavjih, kolikor jih ima njegov prispevek, je avtor posegel tudi v čas in razmere, kakršne so vladale v stari Jugoslaviji, nato pa obširno razpravlja o predvojni nemški ekspanziji v Sloveniji, o okupaciji in nasiljem nad slovenskim ljudstvom, o tem, kako so slovenski fantje prišli proti svoji volji v nemško vojsko. Zatem pripoveduje o izkrcanju zavezniških armad v Normandiji, o prebegu slovenskih fantov k zaveznikom, o življenju v angleškem ujetništvu, ter, nazadnje, o ustanovitvi slovenskega bataliona, v Angliji, njegovem preraščanju v brigado in njeni vključitvi v NOVJ.

Bojno pot brigade od njenega dokončnega organiziranja v Splitu do razformiranja je napisal Rado Bordon, pri čemer je uporabil tudi arhivsko gradivo, spomine borcev itd.

Čeprav je osnovno besedilo delo dveh avtorjev, ki sta vsak dala svoj prispevek, se knjiga bere kot ena sama celota. Napisa, na je skrbno in s prizadetostjo ter pomeni za zgodovinopisje narodnoosvobodilnega boja nov, tehten prispevek, saj nam prepričljivo osvetljuje nastanek in pot največje slovenske narodnoosvobodilne brigade.«

MIROSLAV LUŠTEK
sodelavec Inštituta za zgodovino
delavskega gibanja v Ljubljani

»Prvi del knjige, ki ga je napisal Jože Šmit, govori o tistih štajerskih, gorenjskih in koroških fantih, ki so bili prisilno mobilizirani v nemško vojsko in so poleti 1944 na zahodni fronti prebegnili na zavezniško stran. Avtor je prepričljivo pokazal, kako je prišlo do tega, da so nacistične okupacijske oblasti rekrutirale te fante v nemško vojsko, kako so Nemci na ta del Slovenije (Štajersko in Gorenjsko), kjer so imeli Ž3 pred vojno široko razpredeno mrežo, gledali kot na integralni del svojega Tretjega rajha, kako so pripravljali zasedbo, takoj po okupaciji pa izselili, pozaprlji ali likvidirali vso inteligenco in napredno misleče ljudi, terorizirali, mučili in uničevali slovensko prebivalstvo. A ti fantje so prav tedaj, ko je bilo najbolj tvegano, da jih podro zahrbtni streli nemških nacističnih fanatikov, ob prvi priložnosti zbežali iz nemške vojske in zavestno postali borci Titove narodnoosvobodilne armade.

Prvi del knjige se konča tam, kjer se začanja Bordonovo besedilo: z dokončnim formiranjem 5. prekomorske brigade. Avtor drugega dela monografije o tej brigadi nam riše njeno bojno pot, ki je bila sicer razmeroma kratka, a je njen delež prav tako pomemben.

Besedilo knjige je napisano v lepem, tekočem in sočnem jeziku ter bo imelo hvaležne bralce, še posebej v vrstah nekdanjih prekomorskih boreev.«

MIROSLAV STEPANCIC
polkovnik,
sodelavec Vojne enciklopedije
v Beogradu

KNJIGE O PREKOMORSKIH ENOTAH

Po izidu knjige »Prekomorci« (oris zgodovine prekomorskih brigad in drugih prekomorskih enot NOVJ, Ljubljana 1965), ki je pri nekdanjih prekomorcih in tudi v širši javnosti naletela na zelo ugoden odmev, se je začelo širše prizadevanje za pisanje monografij o posameznih prekomorskih brigadah in drugih prekomorskih enotah naše narodnoosvobodilne vojske. Pobudo za to prizadevanje sta dala komisija za zgodovino sveta za razvijanje tradicij NOB pri predsedstvu republiškega odbora ZZB NOV Slovenije ter osrednji odbor prekomorskih brigad in drugih prekomorskih enot NOVJ v Ljubljani, ustanovljen po proslavi prekomorcev v Ilirski Bistrici 4. julija 1956.

Knjige o prekomorcih, vključene v Knjižnico NOV in POS, govore zlasti o tem, kako se je naš človek daleč od domovine in večkrat prepuščen samemu sebi odločal za narodnoosvobodilni boj jugoslovanskih narodov, ne glede na to, ali je bil v ječi, internaciji, konfinaciji, posebnih kazenskih enotah ali prisilni mobiliziranec v tujih vojskah. Ves boj naših ljudi je bil namreč nenehno usmerjen k istemu cilju: osvoboditvi naših narodov in njihovi združitvi v novi, demokratični državni skupnosti.

Po zaslugi komisije za zgodovino sveta za razvijanje tradicij NOB pri predsedstvu republiškega odbora ZZB NOV Slovenije in osrednjega odbora prekomorskih enot je doslej izšlo že pet knjig, ki obravnavajo prekomorske enote:

- Vilhar—Klun, Prva in druga prekomorska brigada (Nova Gorica 1967 Knjižnica NOV in POS 25—1);
- Butorovič—Klun, Trejja prekomorska brigada (Nova Gorica 1967, Knjižnica NOV in POS 25—11);
- Levičnik, Artileristi prekomorci (Nova Gorica 1968, Knjižnica NOV in POS 25—V);
- Perhauc, Letalci prekomorci (Nova Gorica 1968, Knjižnica NOV in POS 25—VI);
- Babič—Luštek, Tankisti prekomorci (Nova Gorica 1968, Knjižnica NOV in POS 25—VII).

»Peta prekomorska brigada Ivana Turšiča—Iztoka« je že šesta knjiga, ki je izšla v knjižnici NOV in POS (25—IV) in ki obravnava tematiko prekomorskih enot narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije.

Da bi bila podoba o prekomorskih enotah NOVJ čimboj popolna, pripravljajo razni avtorji še naslednje knjige (navajamo jih z delovnimi naslovi):

- NAŠI SARDINCI
- PEVSKI ZBOR »SREČKO KOSOVEL«
- SLOVENC V MORNARICI (mornarji prekomorci, slovenski pomorski odredi itd.)
- KULTURNA DEJAVNOST MED PREKOMORCI (pevski zbori, tiskarske tehnike, gledališke in recitacijske skupine, književna dejavnost itd.)

Nedvomno bodo knjige o prekomorcih, ki so že izšle, in tiste, ki še pridejo, za njimi, nenehno pritegovale vse, ki se želijo objektivno seznaniti z našim narodnoosvobodilnim bojem, še posebej pa bodo privlačne in poučne za naše mlade rodove, saj bodo iz njih spoznavali smotre našega narodnoosvobodilnega boja in oblike, v katerih smo jih uresničevali.